

Araştırma Raporları

MÜSTAKİL SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ

2009

TÜRKİYE Ekonomisi

Küresel Kriz Yeni Dersler

**2009 Yılı Türkiye Ekonomisi Raporu'nun
basımına sağladığı katkılarından dolayı**

TOSYALI® HOLDİNG'e

teşekkür ederiz.

MÜSTAKİL SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ

Bu Rapor MÜSİAD Araştırmalar ve Yayın Komisyonu koordinasyonunda
MÜSİAD Ekonomik Danışma Kurulu tarafından hazırlanmıştır.

Editör

Doç. Dr. İbrahim ÖZTÜRK

Yayın Kurulu

Bu raporun ortaya çıkmasına katkı sağlayan Yayın Kurulu üyelerine teşekkür ederiz.

Ömer Cihad VARDAN	(MÜSİAD Genel Başkanı)
Dr. Ömer BOLAT	(MÜSİAD 3. Dönem Genel Başkanı)
Doç. Dr. Halis Yunus ERSÖZ	(İstanbul Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi Bölümü)
Doç. Dr. Hüseyin ŞEN	(Afyon Kocatepe Üniversitesi, Maliye Bölümü)
Doç. Dr. İsa SAĞBAŞ	(Afyon Kocatepe Üniversitesi, Maliye Bölümü)
Dr. Nihat ALAYOĞLU	(MÜSİAD Genel Sekreteri)
Kürşat ŞAHİN	(Yeminli Mali Müşavir)
Eyüp Vural AYDIN	(MÜSİAD Genel Sekreter Yardımcısı)
Selçuk MUTLU	(MÜSİAD Genel Sekreter Yardımcısı)
Hakan KURT	

Grafik - Tasarım - Baskı ve Cilt

Tavaslı Matbaacılık

Sanayi Cad. No.17 34196 Çobançeşme-Yenibosna-İstanbul

Tel: 0 212 451 31 32 (pbx) Fax: 0 212 451 31 41

info@tavasli.com - web: www.tavasli.com

Basım Yeri ve Tarihi

İstanbul, Haziran 2009

ISBN: 977-975-7215-85-1

© 2009, Her türlü yayın hakkı MÜSİAD'a aittir.

MÜSİAD'dan izin almak veya MÜSİAD kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

2009

TÜRKİYE Ekonomisi

Yine Kriz Yeni Dersler

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	12
YÖNETİCİ ÖZETİ	19
1. KÜRESEL KRİZ VE SONRASI	27
1.1. 1990’LARDA “YENİ EKONOMİ”NİN YÜKSELİŞİ	27
1.2. ABD’DE DURGUNLUĞU AŞMA ÇABALARI VE KRİZE GİDEN YOL	28
1.3. BÜYÜMENİN ALTIN ÇAĞI	30
1.3.1. Büyüme	30
1.3.2. Sermaye Hareketleri	33
1.3.3. Küresel Ticaret	33
1.4. BÜYÜMENİN SONU VE SONUÇLARI	34
1.4.1. Çin Bir Fırsat mı, Tehdit mi?	34
1.4.2. Maliyet Şokları, Artan Enflasyon ve Faizler	35
1.4.3. İşsizlikteki Gelişmeler	37
1.4.4. Borç Krizi	38
1.5. KRİZİN SONUÇLARI	39
1.6. DÜNYADA KRİZE KARŞI ALINAN TEDBİRLER	42
1.6.1. Krizin Merkez Üssü ABD’de Alınan Tedbirler	42
1.6.1.1. George W. Bush Döneminde Alınan Tedbirler	42
1.6.1.2. Barack Obama Döneminde Alınan Tedbirler	42
1.6.1.3. Geithner’ın Bankacılık Sistemini ve Toksik Kağıtları	44
Kurtarma Planı	44
1.6.2. AVRUPA’DA ALINAN TEDBİRLER	44
1.6.2.1. İngiltere’de Alınan Tedbirler	44
1.6.2.2. Almanya’da Alınan Tedbirler	45
EK	47
2. MİLLİ GELİR VE İSTİHDAM	71
2.1. YÜKSEK BÜYÜMEDE ZORUNLU “FETRET DÖNEMİ”	71
2.2. BÜYÜMENİN YAVAŞLAMASINDAKİ DİNAMİKLER	72
2.3. 2008 YILINDAKİ GELİŞMELER	73
2.3.1. Üretim (Arz) Açısından Büyümedeki Gelişmeler	74
2.3.1.1. Tarım Sektörü	74

2.3.1.2. Sanayi Sektörü	76
2.3.1.3. Madencilik Sektörü	78
2.3.1.4. Mali Sektör	78
2.3.2. Harcamalar (Talep) Açısından Büyümedeki Gelişmeler	79
2.4. İSTİHDAM VE İŞSİZLİKTEKİ GELİŞMELER	81
2.4.1. İstihdamdaki Gelişmeler	81
2.4.2. İşsizlikteki Gelişmeler	82
2.4.3. Küresel ve Yapısal Bir Sorun Olarak İşsizlik	83
2.4.4. Ekonomide Büyüme, Bölüşümde Adaletsizlik	84
3. KAMU MALİYESİNDEKİ GELİŞMELER	89
3.1. 2008 BÜTÇESİNDEKİ GELİŞMELER	89
3.2. 2008 BÜTÇESİNİN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ	94
3.3. 2009 YILI BÜTÇESİNİN KISA BİR DEĞERLENDİRMESİ	95
3.4. KAMU BORÇLARINDAKİ GELİŞMELER	96
3.4.1. Merkezi Yönetim Borç Stoku	97
3.4.2. Kamu Borç Yönetiminde “Kalite” Unsurları	98
3.4.2.1. Faizin Milli Gelirdeki Payı	98
3.4.2.2. Faizin Vergi Gelirlerindeki Payı	99
3.4.2.3. Kamu Borcunun Döviz Bileşimi	99
3.4.2.4. Borcun Vade Yapısı	99
3.4.2.5. İç ve Dış Borçlanmanın Maliyeti	99
3.4.2.6. Hazine Garantörlüğü	101
3.4.2.7. Borç Çevirme Oranı	101
3.5. TÜRKİYE’NİN DIŞ BORÇLARI	101
3.6. 2009 BAŞINDAKİ BÜTÇE GELİŞMELERİ VE KRİZİN BÜTÇEYE YANSIMALARI	102
4. FİYAT İSTİKRARI	105
4.1. ENFLASYONDA GENEL EĞİLİMLER	105
4.2. ENFLASYONDAKİ GELİŞMELER	107
4.2.1. Üretici Fiyatlarındaki Gelişmeler	107
4.2.2. Tüketici Fiyatlarındaki Gelişmeler	110
4.2.2.1. Mal Fiyatlarındaki Gelişmeler	110
4.2.2.2. Hizmet Fiyatlarındaki Gelişmeler	112
4.3. 2009 YILI BEKLENTİLERİ	113

5. MALİ PİYASALARDAKİ GELİŞMELER	117
5.1. PARA PİYASASINDAKİ GENEL EĞİLİMLER.....	117
5.2. MERKEZ BANKASI BİLANÇOSU VE DÖVİZ REZERVLERİ	118
5.3. MERKEZ BANKASI VE FAİZ POLİTİKASI	119
5.4. MERKEZ BANKASININ LİKİDİTE YÖNETİMİ.....	124
5.4.1. Türk Lirası Piyasalarında Likidite Yönetimi ve Para Arzındaki Gelişmeler	124
5.4.2. Döviz Likiditesine Yönelik Tedbirler	126
5.5. BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELER	128
5.5.1. Krediler	130
5.5.2. Menkul Değerler.....	131
5.5.3. Sermaye Yeterlilik Oranı.....	132
6. ÖDEMELER DENGESİ : CARİ AÇIK VE FİNANSMANI.....	135
6.1. ÖDEMELER DENGESİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ	135
6.2. CARİ AÇIKTAKİ GELİŞMELER	136
6.2.1. Dış Ticaretteki Gelişmeler	137
6.2.2. Hizmetler Dengesi	144
6.2.3. Gelirler Dengesi	145
6.3. SERMAYE HAREKETLERİ VE CARİ AÇIĞIN FİNANSMANI	146
6.3.1. Doğrudan Yatırımlar	147
6.3.2. Diğer Sermaye Girişleri.....	149
7. KÜRESELDEN YERELE TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN YOL HARİTASI	151
7.1. KÜRESEL KRİZİN KISA BİR FELSEFİ DEĞERLENDİRMESİ	151
7.2. G-20 ZİRVESİNİN ARDINDAN.....	154
7.3. KÜRESEL KRİZ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ.....	156
7.3.1. Büyümede “Fetret Dönemi”	157
7.3.2. Büyüme Dinamiğinin Kaybolmasındaki Ekonomik Nedenler.....	159
7.3.2.1. Yüksek Faiz-Düşük Kur Politikası	160
7.3.2.2. Bozulan Uluslararası Ortam	162
7.3.2.3. Enflasyonla Mücadelede Araçlar.....	162
7.3.3. Büyüme Dinamiğinin Kaybolmasındaki Siyasi Nedenler	163
7.3.4. Kriz Koşullarında Finans ve Fiyat İstikrarı.....	164
7.3.4.1. Bankacılık Kesimi.....	164
7.3.4.2. Reel Sektörde Finansal İstikrar	165
7.3.4.3. Hanehalkı.....	165

7.3.4.4. Kamu Sektörü	165
7.3.4.5. Enflasyon	166
7.4. KRİZE KARŞI AÇIKLANAN TEDBİR PAKETLERİ	166
7.4.1. Tedbirlerin Genel Bir Değerlendirmesi	166
7.4.2. Kriz Ortamında Hükümet ve TCMB Tarafından Alınan Tedbirler.....	168
7.5. KRİZ ORTAMINDA ORTA VE UZUN VADELİ PROGRAM ARAYIŞLARI.....	174
7.5.1. Yeni IMF Anlaşmasının Mimarisini Düşünmek.....	174
7.5.2. Orta Vadeli Programa Doğru: Türkiye Ekonomisinin Dönüşümü	176
7.5.2.1. Sanayinin Nitelikli Dönüşümü	177
7.5.2.2. Ulusal Tasarrufların Arttırılması	177
7.5.2.3. Tedarikçilikten Markalaşmaya Geçiş	178
7.5.2.4. Üretim ile Pazarlamanın Birleştirilmesi	178
7.5.2.5. İşgücünün Dönüştürülmesi ve İstihdam Sektörlerinin Tanımlanması	178
7.5.3. AB'ye Katılım Öncesi Ekonomik Program.....	179
7.5.3.1. Makro Hedeflerde Revizyon 2009-2011	179
7.5.3.2. KEP'te Orta Vadeli Unsurlar	180
7.6. SONUÇ.....	182
8. MÜSİAD'IN ÖNERİLERİ	187
8.1. REFORM VE TEŞVİKLER İÇİN KAYNAK ARAYIŞLARI	188
8.2. KOSGEB'E İLİŞKİN ÖNERİLER	192
8.3. VERGİ POLİTİKALARINA İLİŞKİN ÖNERİLER.....	195
8.4. TÜRK TİCARET KANUNU'NA DAİR ÖNERİLER	200
8.5. BÖLGELERARASI GELİŞMİŞLİK FARKLARININ GİDERİLMESİNE YÖNELİK ÖNERİLER.....	201
8.6. DIŞ POLİTİKA VE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA ÖNERİLER.....	204
9. KRİZ ORTAMINDA TÜRKİYE'NİN REFORM GÜNDEMİ	209
9.1. İKİNCİ NESİL REFORMLAR	209
9.2. EĞİTİM REFORMU	211
9.3. İŞSİZLİKLE MÜCADELE VE ULUSAL İSTİHDAM STRATEJİSİ ...	217
9.4. SOSYAL GÜVENLİK REFORMUNUN AKSAYAN YÖNLERİ	224
9.5. ÖZGÜRLÜKÇÜ KALKINMA YOLUNDA YENİ BİR ANAYASA	225
9.6. KAMU YÖNETİMİ REFORMU.....	231

TABLolar LİSTESİ

Makro Ekonomik Göstergeler.....	16
Tablo 1.1. Dünya Ekonomisinde Büyüme Hızları.....	31
Tablo 1.2. Küresel İşsizlikteki Gelişmeler.....	37
Tablo 1.3. Başlıca Küresel Makro Ekonomik Veriler ve Küresel Krizde Hasar Tespiti.....	40
Tablo 2.1. Türkiye’de Nüfus, GSYH ve Kişi Başı Gelirdeki Gelişmeler	74
Tablo 2.2. GSYH’deki Reel Büyüme Eğilimleri	75
Tablo 2.3. Sabit Fiyatlarla GSYH İçindeki Sektörel Payların Gelişimi.....	75
Tablo 2.4. Sanayi Üretiminin Alt Sektörler İtibariyle Büyüme Hızları.....	77
Tablo 2.5. Üretim ve Talep Açısından Sektörlerin Büyümeye Katkıları.....	79
Tablo 2.6. İşsizlik ve İstihdamdaki Gelişmeler.....	81
Tablo 2.7. Başlıca Bölüşüm Göstergelerindeki Gelişmeler.....	85
Tablo 3.1. Merkezi Bütçe Büyüklükleri	92
Tablo 3.2. Merkezi Yönetim Brüt Borç Stokundaki Gelişmeler	97
Tablo 3.3. Türkiye’nin Net Dış Borçlarındaki Gelişmeler.....	102
Tablo 3.4. Merkezî Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri.....	103
Tablo 4.1. ÜFE’deki Gelişmeler.....	110
Tablo 4.2. Mal ve Hizmet Grubu Fiyatları	112
Tablo 5.1. Merkez Bankası Analitik Bilançosu	118
Tablo 5.2. Kriz ve Dünyada Faiz İndirimleri	121
Tablo 5.3. Başlıca Parasal Göstergeler	125
Tablo 5.4. Başlıca Bankacılık Sektörü Verileri.....	128
Tablo 6.1. Cari İşlemler Hesabı	136
Tablo 6.2. Dış Ticaretteki Hızlanan Daralma.....	140
Tablo 6.3. Ekonomik Faaliyetlere Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler	140

Tablo 6.4. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflandırılmasına Göre Dış Ticaret	142
Tablo 6.5. İktisadî Sınıflara Göre Dış Ticaret.....	143
Tablo 6.6. Cari Açığın Finansmanı ve Sermaye Hareketleri.....	146
Tablo 6.7. Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı.....	148
Tablo 7.1. Başlıca Makro Ekonomik Göstergeler.....	180

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Dünya GSYH Hacmindeki Artışlar	32
Şekil 1.2. Küresel Sermaye Hareketleri	33
Şekil 1.3. Küresel İhracat Hacmindeki Gelişmeler.....	34
Şekil 1.4. ABD, AB ve Japonya’da Enflasyon Eğilimleri.....	35
Şekil 1.5. Başlıca Ülkelerde Politika Faiz Oranlarındaki Gelişmeler.....	36
Şekil 2.1. Çeyrekler İtibariyle Büyüme Oranları	72
Şekil 2.2. Büyümenin Bileşenleri	76
Şekil 2.3. İmalat Sanayinde Aylık ve Yıllık Gelişmeler.....	78
Şekil 2.4. Büyümenin Bileşenleri.....	80
Şekil 2.5. İstihdam ve İşsizlikteki Gelişmeler.....	83
Şekil 2.6. Verimlilik ve Ücretler	85
Şekil 2.7. Yıllara Göre Aylık Ortalama Asgari Ücretteki Gelişmeler	86
Şekil 3.1. Yıllara Göre Bütçe Açığı ve Faiz Dışı Fazladaki Gelişmeler	90
Şekil 3.2. Net Kamu Borç Stokundaki Gelişmeler	98
Şekil 3.3. İç Borç Stokunun Reel Bileşik Borçlanma Faiz Oranı.....	100
Şekil 3.4. Merkezi Yönetim Vergi Geliri ve Faiz Dışı Harcama Eğilimleri.....	103
Şekil 4.1. Türkiye’de Yıllara Göre TÜFE Enflasyonundaki Gelişmeler...	106
Şekil 4.2. TÜFE ve ÜFE Enflasyonundaki Eğilimler.....	107

Şekil 4.3.	Başlıca Emtia Fiyatlarındaki Gelişmeler.....	108
Şekil 4.4.	Enflasyona Neden Olan Unsurlardaki Değişimler	109
Şekil 4.5.a.	Enerji ve Gıda Fiyatlarındaki Gelişmeler	111
Şekil 4.5.b.	Hizmet Fiyatlarındaki Gelişmeler.....	111
Şekil 4.6.	İç ve Dış Talep Eğilimleri.....	114
Şekil 4.7.	Enflasyon Gerçekleşmeleri ve Beklentileri.....	115
Şekil 5.1.a.	Merkez Bankası Döviz Rezervleri	
Şekil 5.1.b.	Kısa Vadeli Dış Borçların Merkez Bankası Rezervlerine Oranı	119
Şekil 5.2.	Gelişmekte Olan Ülkelerde Enflasyon ve Para Politikası Faiz Oranları	120
Şekil 5.3.	Enflasyon ve Politika Faiz Oranlarındaki Gelişmeler	122
Şekil 5.4.	TCMB Politika Faiz Oranları ve Piyasa Faizlerindeki Gelişmelerin Seyri.....	123
Şekil 5.5.	Reel Kur Endekslerinde Yıllara Göre Gelişmeler.....	127
Şekil 5.6.	Bankacılık Sektörü Kredilerinin Dağılımı	130
Şekil 5.7.	Bankacılık Sektörü Sermaye Yeterlilik Oranı	132
Şekil 5.8.	Bankacılık Sektörü Özkaynak Kârlılığı.....	133
Şekil 6.1.	Türkiye'nin Mukayeseli İhracat Performansı.....	137
Şekil 6.2.	Dış Ticaretteki Başlıca Gelişmeler	138
Şekil 6.3.	Aylık Bazda İhracat ve İthalattaki Eğilimler	139
Şekil 6.4.	Sanayi Üretimi İle Dış Ticaret Dengesi Arasındaki İlişkiler.	139
Şekil 6.5.	Cari Açıkta Yıllara Göre Gelişmeler.....	145
Şekil 6.6.	Yıllara Göre Sermaye Girişlerinin Bileşimi.....	147
Şekil 6.7.	2008 Yılındaki Yabancı Sermaye Girişlerinin Sektörel Dağılımı	149
Şekil 7.1.	Türkiye'de Büyüme, İmalat Sanayi Üretimi ve İhracat Eğilimleri	158

Ömer Cihad VARDAN

MÜSİAD Genel Başkanı

Sunuş

Yine Kriz, Yeni Dersler...

Siyasi ve iktisadî krizlere yabancı olmayan Türkiye, bu kez altında kalmadığı ve nispeten de direnebildiği, kaynağı tamamen dışarıda olan yeni bir kriz daha yaşamaktadır.

Bizim temennimiz, daha önce yaşadığımız ve bugün de tecrübe etmekte olduğumuz acıların ileride hiçbir şekilde tekrarlamamasıdır. Bunun için bizce yapılması gereken; ekonominin mevcut küresel mimarisinin, arkasındaki ideoloji ve felsefesi ile birlikte baştan sona bir sorgulamaya tâbi tutulmasıdır. Ancak dünyadaki birçok kişi ve kurumların olaylara bakışı, krizi okuyuşu ve çözüm metodları göz önüne alındığında, ileride benzer krizlerin tekrarlaması ihtimâl dâhilindedir.

Bilindiği üzere Türkiye, birçok alanda dünya ekonomisine ileri düzeyde entegre olmuş vâziettedir. Türkiye'nin bu paradigmanın içinde yer almaktan başka çaresi olmadığı gibi, tek başına bu düzeni toparlamaya da şansı yoktur. 1990'larda iç dengelerinin çok olumsuz olması nedeniyle dışa açılma tecrübesinde başarı sağlayamayan Türkiye'nin, 2001 krizinden iyi bir ders aldığı ve bunu 2000'li yılların başında artı hanesine yazdığı görülmüştür.

Bu dönemde yapılan reformlara paralel olarak Türkiye, büyük oranda makro ekonomik istikrarı yakalamıştır. Ekonomisini 300 milyar dolar bandından bugün 750 milyar dolar bandına, kişi başı gelirini ise 3.000 dolar seviyesinden 10.000 dolar seviyesine yükseltmeyi başarabilmiştir. 2002-2008 yılları arasında Türkiye ilk defa AB gibi gelişmiş bir ekonomik bloğa reel anlamda yaklaşarak, aradaki farkı göreceli olarak kapatma sürecine girmiştir. Aynı dönemde enflasyonunu %30'dan %7'ye, nominal faiz oranlarını ise %65'ten %12'ye, yaklaşık beşte birine düşürmüştür.

Yatırım ortamının gelişmesine ve iyileşmesine paralel olarak, küresel sermaye hissedilir derecede ülkeye gelmeye başlamış ve yıllık 20 milyar dolar rakamlarına yaklaşmıştır. Bu sermayenin sadece hacmi değil, aynı zamanda kalitesi de ileriye dönük olarak son derece umut verici bir şekilde artmıştır. Öte yandan daha önceleri sıcak para şeklinde giren yabancı sermaye, yerini doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile uzun vadeli sermaye girişlerine bırakmıştır.

Bu aşamada, bu sermayenin girdiği sektörlerin mahiyetini tartışarak daha çok istihdam, katma değer ve döviz katkısında bulunması için çaba harcamak durumundayız. Bunun yolu da; uluslararası arenada rekabet gücümüzü derinleştirecek olan “İkinci Nesil Reformlara” devam etmekten, Türkiye’yi girişimcilik ve yatırım açısından rakiplerinin her alanda önüne geçirme yönünde strateji geliştirmekten ve bunları bir an önce uygulamaya sokmaktan geçer.

Buna paralel olarak yaşamakta olduğumuz bu son küresel kriz de, Türkiye’ye yeni dersler öğretmelidir. Bir kere bu küresel krizin öncesinde Türkiye’nin zaten derin bir krizden geçtiğini kimsenin unutmaması gerekir. Zira içinden geçmekte olduğumuz küresel ekonomik krizden önceki sıkıntılarımızın üç sebebi vardı.

Birincisi, hızlı yapısal dönüşümün çeşitli çevreler üzerinde oluşturduğu güvensizlik, maliyet, rekabet ve bilgi-görgü eksikliğinden kaynaklanan çeşitli baskılardır.

İkincisi, dünyada artan enerji, emtia ve gıda fiyatları nedeniyle hızla artış sürecine giren cari açığımız ve yükselme eğilimi gösteren enflasyon kırılğanlığıdır ki, bu nedenle Türkiye büyüme hedefini %7 bandından ilgili dönemde %4-5 bandına geri çekmek zorunda kalmıştır.

Üçüncüsü ise, yakın tarihte Türkiye’nin başından hiç eksik olmayan, Türkiye’ye 1990’lı yılları tümüyle kaybettiren ve dünya sistemi içinde savrulmasına neden olan siyasal sistemden kaynaklanan “yönetilemeyen ve yönetmeyen rejim” krizidir. Bu bahsi burada açmak mı, yoksa hiç bahsetmemek mi yerinde olur bilemiyoruz ancak, kısaca 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri öncesi ve devamında yaşanan ve hâlen süren büyük savrulmalar Türkiye’yi reformlardan, AB ve dünya gündeminden, ekonominin gereklerini yerine getirmekten kopartmıştır. Türkiye bu süreçte epey zaman kaybetmiştir ve telâfisi için de hâlen uğraşmaktadır.

İşte küresel kriz böyle bir yapının üzerine gelip çökmüştür. Kriz bir kez daha gerçekleri herkesin önüne koymuştur. Türkiye'nin küreselleşme sürecinde iyi gitmeyen ve bir an evvel odaklanmamız gereken sorun alanları artık ötelenemez bir şekilde karşımızdadır. Mevcut büyüme mimarisinin Türkiye'nin istihdam sorununu çözemediği ortadadır. Dünyaya tedarikçi olarak eklenmiş bağımlı bir üretim modeli ile zaman kaybeden sektör sayımız fazladır. Böylesi bir yöntemle, risk almak, ucuza çalışmak ve gayret göstermek bize düşerken, marka değeri ile bu üretimden zengin olmak başkalarına kalmaktadır. Buna “gönüllü kölelik” veya “küresel köyün hamallılığı” denilebilir.

O halde Türkiye'nin gündemi, bundan böyle markalaşmaya, ürün geliştirmeye ve farklılaştırmaya, kısaca Ar-Ge, Ür-Ge, Kaizen ve pazarlamaya odaklanmak durumundadır. Bu vesileyle, tek pazar bağımlılığının yerine, çeşitlendirilmiş pazar seçeneklerinin ikame edilmesi ile iç ve dış pazar arasında bir denge kurulmuş olmasının önemi anlaşılmış olmalıdır.

Keza, büyük bir kırılma kaynağı olan cari açığı kapatmanın bir yolu da, ekonominin yüksek katma değer üretecek tarzda yapısal dönüşümünü gerçekleştirecek reformları yapıp, uygulamaya koymaktan geçmektedir. Bununla ilintili olarak, kriz ortamında Türkiye'nin büyümedeki dış finansman bağımlılığı da büyük bir risk unsuru olarak karşımıza çıkmıştır. Türkiye bir yandan yatırımlarının hem miktar hem de kalitesini artırması gerekirken, öte yandan içeride de sürekli artan tasarruf-yatırım açığını daraltacak yönde tasarruf artırıcı reform ve teşviklere ara vermeden devam etmelidir.

Bu arada, küresel durgunluk ortamında şu an için önemini yitirmiş gibi görünen cari açık ve enflasyon, kriz sonrasında koşulların normale dönmesiyle beraber, birkaç sene zarfında tekrar ortaya çıkabilecektir. Zira bu iki değişkenin geldiği noktada kalıcı olmasını sağlayabilecek olan ikinci nesil reformlara henüz kapsamlı olarak başlanılmamıştır. Çözüm; uzun vadeli olarak rekabetçi üretim ekonomisini kurmaktan ve bu meyanda cari açığın ve enflasyonun temel kalemlerinden olan enerji sektöründe tarihi kazanımlar sağlamaktan geçmektedir. Keza, enflasyonist katılıkların devam ettiği hizmet sektöründe üretimin artırılması kadar rekabetin de derinleştirilmesi yönündeki çabalar devam ettirilmelidir.

İşsizlik sorunu ise büyümede gösterilen başarıya rağmen karşımızda duran en büyük sorunumuzdur. Kuşkusuz işsizliğe en büyük çare, sürdürülebilir nitelikte yüksek büyümenin sağlanmasıdır. Ancak, tümüyle piyasa dinamiklerine bırakılmış büyümenin, bu çağda ve ülkemiz koşullarında işsizliği azaltmanın tek yol olmadığı artık görülmüştür. Şöyle ki; istihdamın adresi artık tarım, hâttâ büyük oranda sanayi değil, hizmet sektörüdür. Yapısal dönüşüm baskısı altındaki tarım kesimi, taşradan şehre işsizlik ihraç etmektedir. Bu nedenle

tarımdan kopan kitlelerin ilk adresinin şehrin gettoları olmasının önüne geçilebilmesi için, bu emeğin eğitilip dönüştürülerek ihtiyaç duyulan alanlarda meslek sahibi kılınması, Kırsal Kalkınma Stratejileri çerçevesinde yine kendi bölgesinde oluşturulması son derece önemlidir.

Öte yandan Çin, Hindistan benzeri ülkeler ucuz emek yoğun sektörlerde Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından işsizlik baskısına neden olmaktadır. Sanayinin istihdam oluşturma kapasitesi rekabet, otomasyon, verimlilik ve sanayinin ucuz ülkelere olan göçü nedeniyle sürekli erozyona uğramaktadır.

Buna göre uzun vadede, Türkiye’de istihdamın adresi, yükselen yeni sektörlerde ve özellikle hizmet sektöründe belirginleşmektedir. Ancak bu sektörlerin müşterileri, alım gücü, bilgi, görgü ve beklentileri yüksek “çağdaş tüketiciler” olduğundan, Türkiye’nin mevcut emek havuzu bu yapı ile maalesef uyumsuzdur. Dolayısıyla Türkiye’nin büyük bir mesleki eğitim reformuna ihtiyacı vardır. İşsizlikle mücadelede açısından Türkiye’nin geleceğinde yer alacak istihdam dostu sektörlerin hangi kriterlere göre ve hangi araçlarla desteklenip dönüştürüleceği açıkça ortaya konulmalıdır.

MÜSİAD, hemen her yıl raporlarının giriş kısmında “hepimiz aynı gemideyiz, sorunlarımıza ortak çözüm bulmalıyız” çağrısını dile getirmektedir. Ancak kısır çekişmeler adeta genlerine işlemiş bir toplum olarak bundan kurtulamıyor ve ortak payda veya doku uyumu oluşturamıyoruz. Aramızda adeta iletişim ve diyalog bağımızı kopartan, muhtemel ortak değerlerimizi ayrıştıran bir “gölge” dolaşmaktadır. Ümidimiz, bu gölgenin bir an önce yerini aydınlığa bırakarak, ülke menfaati gereği, ortak sorunlarımıza ortak çözüm üretebilme erdemliliğine kavuşabilmektir.

Bu düşüncelerle hazırladığımız raporumuzun, ülkemizin geleceğine ışık tutması dileğimizle, raporun hazırlanmasında emeği geçen başta ekonomi baş danışmanımız Doç. Dr. İbrahim Öztürk’e, raporun her safhasında emeklerini esirgemeyen MÜSİAD 3.Dönem Başkanı Dr. Ömer Bolat’a, Ekonomi Danışma Kurulu üyelerimize, Genel Sekreterimiz Dr. Nihat Alayoğlu ve tüm ekibine candan teşekkürlerimi sunarım.

Ömer Cihad VARDAN

MÜSİAD Genel Başkanı

TÜRKİYE'DE BAŞLICA MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELER

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009		2009
							Son veri	Açıklama Tarihi	Hedef
I . MİLLİ GELİR VE BÜYÜME									
GSYH (Milyar TL)	454.7	559.0	648.9	758.3	856.3	950.1			
GSYH (Milyar Dolar)	304.9	390.3	481.4	526.4	658.7	741.8			
Kişi Başı Gelir (Dolar)	3.383	4.172	4.964	7.200	9.300	10.436			10.913
Büyüme Oranı (%)	5.3	9.4	8.4	6.9	4.5	1.1			-3.6
İşsizlik Oranları (%)	10.5	10.3	10.3	9.9	10.6	13.6	16.1	Şubat	13.5
II . KAMU MALİYESİ									
KKBG / GSYH (%)	7.3	3.6	-0.3	-2.0	-0.1	-1.0			-5.0
FDF / GSYH (%)	4.9	5.5	5.1	4.6	3.5	1.8			-0.5
Bütçe Açığı / GSYH (%)	-8.8	-5.2	-1.1	-0.6	-1.6	-1.8			-5.0
AB Tanımlı Borç Stoku / GSYH (%)	67.4	59.2	52.3	46.1	38.8	39.5			43.1
Net Kamu Borç Stoku / GSYH (%)	55.2	49.1	41.7	34.2	29.1	28.6			
Toplam Dış Borç / GSYH (%)	47.3	42.1	35.1	39.4	38.4	37.3			
Özel Sektör Dış Borcu/ GSYH (%)	16.0	16.4	17.4	22.8	24.6	25.0			
III . FAİZ GÖSTERGELERİ									
İç Borç Faizi (% , Bileşik)	45.0	25.7	16.9	18.2	16.5	17.0	12.0	Mayıs	
İç Borç Reel Faizi (%)	11.9	9.5	7.9	7.7	9.8	7.8	6.7	Mart sonu (Geçici)	
Faiz Harcamaları / Vergi Gelirleri (%)	71.0	56.3	38.2	33.4	31.9	30.1	28.4	Ocak- Nisan	
Faiz Harcamaları / GSYH (%)	12.9	10.1	7.0	6.1	5.8	5.3			
IV . ÖDEMELER DENGESİ									
Cari Açık (Milyar Dolar)	-7.5	-14.4	-22.1	-32.1	-38.2	-41.7	-1.2	Ocak- Mart	-11.0
Dış Ticaret Açığı (Milyar Dolar)	-22.0	-55.0	-44.0	-54.0	-63.0	-71.0	-4.1	Ocak- Mart	-21.2
Cari Açık / GSYH (%)	-2.6	-4.0	-4.7	-6.1	-5.8	-5.5			-1.9
V . FİYAT İSTİKRARI									
Enflasyon (TÜFE, %, Yıl sonu)	18.4	9.32	7.72	9.64	8.39	10.6	6.13	Nisan	7.5
ÜFE	13.9	13.84	2.66	11.58	6.31	12.72	-0.35	Nisan	

Kaynak. TÜİK, DPT, Hazine.

MÜSİAD 2009 YIL SONU TAHMİNLERİ

Büyüme Hedefi	% -4.0
TÜFE	% 7.0
Faiz Dışı Fazlanın GSHY'ye Oranı	% -1.0
Bütçe Dengesinin GSHY'ye Oranı	% -5.0
Cari Açık Beklentisi	10 Milyar Dolar
Cari Açığın GSHY'ye Oranı	% -0.5
Dış Ticaret Açığı	-20 Milyar Dolar
İşsizlik Oranı	% 14.5

YÖNETİCİ ÖZETİ

Krizin Nedenleri

Dünya, 1929 bunalımının ardından en büyük daralmayı, ABD menşeli mali krizin etkileriyle yaşamaktadır. 2001 yılının ardından gelen likidite bolluğu, sınırsız harcama dürtüsü ve mali piyasalardaki kontrolsüz gelişim bir “balon ekonomisi”ne dönüşmüştür. Özellikle konut piyasasında karşılıksız olarak verilen krediler, ABD’de mali piyasaların çökmesine neden olmuştur. Sadece dar gelirlilerin kullandığı ve “eşik-altı” (*sub-prime*) olarak adlandırılan yüksek riskli kredilerin boyutu 1.5 trilyon doları geçmiştir. Öte yandan, türev piyasaların büyüklüğü 1999 yılında 10 trilyon doların altındayken, 2004 yılında 40 trilyon dolara ve 2008 yılında ise 70 trilyon dolara yükselmiştir. Ancak, taahhüt (ipoteke) standartlarındaki yetersizlik, sağlıksız risk yönetimi, karmaşıklığı giderek artan ve şeffaflığını kaybeden finansal ürünler ile bunun sonucu olarak ortaya çıkan aşırı borçlanma, sistemin bütününde zâfiyet oluşmasına yol açmıştır.

Sonuçta, artan enflasyon baskının ardından gelen faiz artırımlarının ödeme sorunlarına neden olması, yüksek riskli konut kredilerinde endişe ve kayıpların artması, bu piyasada faaliyet göstermekte olan kredi kuruluşları ile ipotekli ev bağlantılı türev finansal araçlara yatırım yapan mali kuruluşların (yatırım bankaları, *hedge* fonlar vb.) arka arkaya büyük zararlar açıklaması gibi gelişmelerin sonucunda, ABD’de 2007 yılının ikinci yarısından itibaren başlayan sıkıntılar, 2008 yılının ilerleyen dönemlerinde büyük bir hızla yayılmış ve küresel boyutta mali bir krize dönüşmüştür.

Krizin Yayılması

Küresel kriz, 2008 yılının son çeyreğinde hızla reel ekonomiye sirayet etmiştir. Bu durum, gelişmekte olan ve yükselen piyasa ekonomilerini daha da derinden etkilemiştir. 2002 sonrasında dünyada ikame edilen finansal mimari ve üretim paradigması krizde çalışmaz duruma düşmüştür. 2003-2008 arasında gelişmekte olan ülkeler, büyümenin finansmanında ve ihracatta büyük oranda bağımlılık içine girmiştir. Bir yanda borçlanma hız kazanmış, öte yanda tedarikçi bir üretim zinciri içerisinde dünyaya bağımlılık artmıştır. Bu noktada, finansman kaynaklarının azalması, yükselen piyasa ekonomileri açısından ihracat piyasalarının daralmasına, üretim ve istihdam kayıplarına neden olmuştur.

Krize Karşı Çözüm Arayışları

Yaşanan tüm bu gelişmeler karşısında dünya ülkeleri, maliyeti 16 trilyon doları aşan tedbirler almışlardır. Birçok ülke, bankacılık ve finans sektörlerindeki zararları kapatmak için direkt kamulaştırma metodunu kullanırken, birçok ülke de duran iç talebin canlanması için talep artırıcı tedbirler almışlardır. Bu dönemde gerçekleştirilen G-20 toplantılarında, küresel ekonomi modeli masaya yatırılmış, krizi telafi edici tedbirler ve bundan sonra benzer sorunların tekrarlanmaması için yapılabilecekler üzerinde bazı görüşler tartışmaya açılmıştır. Aynı toplantılarda kapitalist sistemin gedikleri kapatılmaya çalışılmış ve ekonomik sistemin revize edilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Krizin Türkiye'ye Etkileri

Krizin Türkiye'de asıl etkisi, 2008 yılının Eylül ayından sonra hissedilmeye başlanmıştır. Bu süreçte finansman kanalları daralmış, iç ve dış talep büyük oranda durmuş, üretim ve istihdam kayıpları artmıştır. Bazı kesimlerin, "krizde batacağız yönündeki telaşı" ise psikolojik bir kriz travmasının yaşanmasını hızlandırmıştır.

Büyümede "Fetret" Dönemi

Türkiye'nin büyüme dinamiğini küresel krizden çok daha önce kaybettiğinin anlaşılması, geleceğin yol haritasının çizilmesi açısından son derece gereklidir. Türkiye'nin büyüme trendi, 2005 sonrasında durağanlaşmıştır. Sanayi üretimi 2006-2007 aralığında %9 bandından, %5-6 bandına gerilemiş; büyüme de buna paralel olarak nisbi bir düşüş sürecine girmiştir.

Büyüme dinamiğinin yavaşlamasının arkasında artan cari açık ve enflasyon başrolü oynarken; ikinci nesil reformların, sivil anayasa çalışmalarının ve AB reformlarının gecikmesi, genel seçimler öncesi, sırası ve hemen sonrasında ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık önemli bir etkide bulunmuştur.

Bu koşullar altında, 2008 yılında GSYH birinci çeyrekte %6.7, ikinci çeyrekte %2.3 ve üçüncü çeyrekte sadece %0.5 düzeyinde büyürken, beklenen daralma %6.2 ile son çeyrekte gelmiştir. 2009 itibariyle ise daralmanın boyutu ile ilgili olarak, Hükümetin öngördüğü %3.5 ile birçok piyasa aktörünün sözünü ettiği %5 arasında bir oranın gerçekleşmesi muhtemeldir.

Büyümedeki daralma istihdam boyutuyla da alarm vermektedir. Şubat ayı itibariyle, %16.1 düzeyine çıkan resmî işsizlik verileriyle Türkiye, OECD ülkeleri arasında en üst sırada yer almıştır.

Kamu Maliyesinde Bozulma

Krizin etkileri, kamu maliyesinde de açıkça görülmüştür. 2008 yılında bir önceki yıla göre, merkezi yönetim bütçesi faiz dışı harcamaları %12.9, faiz harcamaları ise %3.9 oranında artmıştır. Böylece, toplam harcamalar %10.7 oranında artarak 226 milyar TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Gelirlerdeki artış ise %9.7 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler bağlamında, 2008 yılının tamamında bütçe dengesi 17.1 milyar TL açık vermiştir.

Küresel krizin derinleşen etkilerini dikkate alarak Hükümet, 2009 yılı için açıkladığı ilk mali programı revize etmiş; %4 oranında bir GSYH büyümesi hedeflenerek oluşturulan ilk bütçe değiştirilerek, %3.6 oranında bir küçülme hedefi ve 49 milyar TL'lik bütçe açığı hedeflemiştir.

Enflasyona Kriz Molası

Dış şartlardaki değişmelere paralel olarak, 2006 yılı ve sonrasında Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) artış sürecine girmiş ve 2008 yılı dâhil olmak üzere sürekli olarak hedeflerin üzerinde kalmıştır. Nihayet 2008 yılı sonunda TÜFE %10.06, üretici fiyat enflasyonu (ÜFE) ise %8.11 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ekim 2008 tarihinde yıllık bazda %12 düzeyini gören TÜFE, bu tarihten sonra küresel krizin derinleşmesiyle beraber 2009 yılının Şubat ayına kadar sürekli gerileyerek %7.7 düzeyine kadar gerilemiştir. Mart ayında ise ilk defa aylık bazda artış kaydederek tekrar %7.8 düzeyine çıkmıştır. Son olarak Nisan itibariyle, TÜFE %6.13 düzeyine gerilemiştir.

Talep ve maliyet cephesindeki son gelişmelere göre, yıl sonunda TÜFE'nin hedefin altında kalması kuvvetle muhtemel görünürken, bu düşüşün kalıcı olmasını gerektiren yapısal bir dönüşüm ve iyileşmeden bahsetmek mümkün değildir. Dolayısı ile durgunluk konjonktürünün tersine dönmesi ile birlikte, gerekli reformlar hayata geçirilmez ise enflasyon dinamiklerinin tekrar yükselme eğilimine girebileceği tahmin edilebilir.

Cari Açık “Şimdilik” Gündem Dışı

Dış ve iç talepteki keskin daralma, üretim kayıpları ve gerileyen emtia fiyatları gibi nedenlerle, 2009 yılında Türkiye’nin ciddi bir dış açık sorunuyla karşılaşmayacağı tahmin edilmektedir. Yıllık bazda cari açığın 10-12 milyar dolar düzeyine gerilemesi, bunun da GSYH’nin %1.5’ine denk gelmesi beklenmektedir. Cari açığı iyileşme sevindirici olmakla birlikte, TÜFE gibi bu da kalıcı nedenlere dayanmamaktadır.

Dış Ticaret Daraldı

Dünya ticaretinde genel olarak meydana gelen gerileme, Türkiye’nin dış ticaretine de yansımıştır. 2008 yıl sonu itibariyle nominal olarak bir önceki yıla göre %23.1 oranında artan ihracat, 2009 yılı Ocak-Nisan dönemi itibariyle %33.2 oranında düşmüştür. Buna paralel olarak, 2008 yıl sonu itibariyle nominal olarak bir önceki yıla göre %18.8 oranında artan ithalat, 2009 yılı Ocak-Mart dönemi itibariyle %41.8 oranında azalmıştır.

Bununla birlikte, fiyat değişimlerindeki etkiden arındırılmış reel ihracat esas alındığında, düşüş hızının 2009 Mart’tan itibaren azalmaya başladığı görülmektedir. Bu durum, ileriki dönemde ihracatın belli bir toparlanma süreci içine girebileceğine işaret etmektedir.

Kriz, TCMB’nin İşini Kolaylaştırdı

2008 yılında mali piyasalardaki hareketleri dikkatle izleyen Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), öncü bir rol üstlenmiştir. TCMB, ekonomik durgunluk ortamında hızla gerileyen enflasyon nedeniyle kararlı tutumunu sürdürmüş, en son 15 Mayıs 2009 tarihinde yapılan Para Politikası Kurulu toplantısında gecelik faiz oranını %9.25 seviyesine düşürmüştür.

Buna paralel olarak da Hazine’nin borçlanma faiz oranları sürekli olarak gerileyerek Nisan ayı itibari ile %12-12.5 bandına kadar düşmüştür. Reel faiz beklentisi ise %5 düzeyine inmiştir.

Ancak, enflasyon beklentilerinin %6.5’e kadar gerilediği bir ortamda belirsizliklerin devam etmesi, daralan kredi kanalları ve kamu maliyesinde görülen bozulma gibi nedenlerle, faizlerdeki düşüşün yeterli olmadığı ifade edilmelidir. Türkiye hâlâ en yüksek reel faiz ödeyen ülkeler arasında ilk dört ülkeden biridir.

Bankacılıkta Risk Düşük, Kâr Düzeyi Yeterli

Bankacılık sektöründeki gelişmeler de dikkatle takip edilmektedir. Bankacılık sektörünün sağlamlığını gösteren temel oranlardan biri olan Sermaye Yeterlilik Oranı (SYO), 2000 yılında %9.3 olmuş, bir ara %24'ler gibi tarihi zirvelere çıktıktan sonra, 2008 sonunda %18 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu oran, 2009 yılı başında bir miktar gerilemiş olmakla birlikte -operasyonel risklerin dâhil edildiği koşullarda bile- hâlâ %18'lere yakındır.

Yine sektörün kârlılık performansında ve aktif kalitesinde, son yıllarda istikrarlı bir iyileşme gözlenmektedir. Bankaların dönem kârı 2007 yılında 14.9 milyar TL'den, 2008 yılında 13.4 milyar TL'ye gerilemiş olmasına rağmen, kriz koşullarında rekor oranda kâr açıklanmıştır. Sektördeki toplam krediler, 2007 yılında 285.6 milyar TL düzeyinden 2008 yılı sonunda 367.4 milyar TL düzeyine çıkmıştır.

Mevduatların ise 454.6 milyar TL olduğu hesaba katılırsa, mevduatın krediye dönüşme oranı 2001 krizinde %35'ler seviyesinden, 2008 yılında %80'ler gibi oldukça yüksek düzeye çıkmıştır. Krize rağmen, takibe dönüşen alacaklar toplam brüt kredilerin sadece %4.8'i seviyesinde, yani hâlâ düşük düzeyde kalmaktadır. Ancak bu oran KOBİ kredilerinde biraz daha artarak %6 düzeyine çıkmıştır.

Krizle Yönelik Tedbirler ve Kaynak Arayışları

Kriz ortamında alınması gereken tedbirler üç kategori etrafında toplanabilir:

- (i) Şirketlerin borçlarını döndürebilmelerini temin etmek üzere, elden geldiğince kredi kanallarının açık tutulmasını sağlamak (bu noktada kredi garanti mekanizması ve benzeri tedbirler ön plana çıkmaktadır),
- (ii) İktisadî faaliyetlerdeki küçülmeyi asgariye indirmek üzere, ihracat kanallarını açık tutarken, iç piyasa dinamiklerini de etkin bir şekilde işletmek (bu aşamada harcama çeki verilmesi, vergisel desteklerin devam etmesi ve benzeri tedbirler ön plana çıkmaktadır),
- (iii) İstihdamı korumak ve işsizlik dalgasının yayılmasını önlemek (bu hususta kamu harcamalarının artırılması, işsizlik fonunun etkin kullanımı ve benzeri tedbirler ön plana çıkmaktadır).

Bununla birlikte, gerek kısa vadeli kriz tedbirleri gerekse uzun vadeli reformlar için finansman ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu meyanda; “Varlık Barışı Yasası, 2B Yasası, Gelir Ortaklığı Senedi, Reel Büyüme Endeksli Borçlanma Sertifikası gibi alternatif finansman araçları ile muhtelif kurumların âtil kaynaklarının değerlendirilmesi ve son olarak ancak “ezber bozacak” şekilde yapılmış bir “*Stand-By*” Anlaşması” gibi çeşitli kaynaklar ön plana çıkmaktadır.

Türkiye, IMF ile geçmiş dönemdekiler ile aynı koşullarda bir anlaşma yapmamalıdır. Moody’s, Merrill Lynch, Standard and Poor’s gibi uluslararası kuruluşların IMF ile anlaşma yapılmaması durumunda Türkiye için “ısrarla” kötü senaryolar öngörmeleri gerçekçi değildir. Bu yüzden söz konusu anlaşma; üretim, istihdam, büyüme ve reformların devam etmesi şeklindeki reel önceliklere ve mevcut krizin getirdiği şartlara göre dizayn edilmelidir. Bilhassa, KOBİ’lerin faaliyetlerini sürdürmesini ve gelişmesini sağlayacak şekilde, kredi kanallarının açılması için devletin sağlayacağı yardımlar, ihracat destekleri ve vergi ötelemeleri gibi temel unsurlarda, IMF’nin bu kez daha yapıcı yaklaşması ve iç pazara dayalı bir büyümenin önünün açılması elzemdir. Bu şartlar altında imzalanacak bir anlaşma, Türkiye’ye taze kaynak sağlama imkânını verirken, IMF de ilk defa değişen küresel şartlara göre konvansiyonel duruşunu ve sahip olduğu neo-klasik paradigmayı revize etmiş ve böylece “ezber bozmuş” olacaktır.

Her ne kadar alınan tedbirlerin içsel tutarlılığı, zamanlaması ve öncelikleri konusunda çeşitli eleştiriler öne sürülmekte ise de, Hükümet ve Merkez Bankası başta olmak üzere ilgili ekonomi idaresi, büyüklüğü GSYH’nin %3.8’ine tekabül eden (IMF’nin kriz tedbirleri için ülkelere önerdiği oran, ülke GSYH’lerinin %2’sidir) tutarda bir tedbirler dizisini devreye koymuştur.

Son günlerde ise alınan tedbirlerin olumlu yönde netice verdiğine dair bazı işaretler gelmektedir. Sanayi üretim endekslerinde ve kapasite kullanım oranlarındaki düşüşün hız kesmesi, vergi indirimlerine bağlı olarak tüketicinin canlanması, tüketici ve reel kesim güven endeksinin olumlu sinyaller vermesi, reel ihracattaki aşağı yönlü gidişin yavaşlaması bunlardan bazılarıdır. Bu olumlu sinyallerin en önemli faydası, beklentiler üzerindeki olumlu etkidir. Bu nedenledir ki, para piyasalarında erken bir hareketlenme dikkat çekmektedir.

Türkiye bugün nasıl 2001 krizinden çıkardığı dersle finans sektörünü tahkim etmenin faydalarını yaşıyorsa, 2006-2008 döneminde yapması gereken reformlar açısından büyük oranda başarısız olması nedeni ile reel ekonomi ayağında bir erozyon yaşamaktadır. Ancak krizin sağladığı ortam, Türkiye’ye bir kez daha bu reformları yapma fırsatı vermektedir. Türkiye, AB ve ikinci nesil reformlar gündeminden kopmadan krizi geride bırakabilirse, kriz sonrasında en parlak ülkelerinden biri olmaya adaydır.

Birinci Bölüm

KÜRESEL KRİZ VE SONRASI

1.1. 1990’LARDA “YENİ EKONOMİ”NİN YÜKSELİŞİ

Mevcut küresel krizi açıklamak üzere, bazı uzmanlar bir “köken” tartışması yapmaktadır. Köken tartışmaları bağlamında, bir yandan sistemi esaslı bir şekilde değişime zorlayan yapısal gelişmelerden diğer yandan da uygulanan iktisat politikalarından bahsetmek gerekmektedir.

Yapısal dönüşümlerden biri, 1990’lı yılların başında kendini iyice hissettiren Yeni Ekonomi trendidir. 1970’li yılların enerji şoklarına verilen köklü tepkilerin uzun vadeli bir sonucu olarak belirginleşen Yeni Ekonomi, 2000’li yıllardaki gelişmeleri belirleyen bir damar olmuştur.

Yeni ekonomi iletişim, bilgi ve kontrol sistemleri teknolojisinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak hızlı veri aktarımını ve işlenmesini mümkün kılan sürecin adıdır. Bu süreç, kısaca üretim paradigmasını köklü bir değişime uğratmıştır. Üretim lokal olmaktan çıkarak, girift bir küresel ölçeğe taşınmıştır. Bu sürecin doğal bir parçası olarak, ticaret ve pazarlama küresel bir mahiyete kavuşmuştur.

Bilişimin üretim ve hizmet sektörlerine adapte edilmesi sonucunda büyük bir verimlilik artışı kaydedilmiştir. Bu sayede maliyetler düşerken nisbi olarak gelirler de artmıştır. Ancak aynı süreç tüketimin de küreselleşmesine, türdeş bir tüketim modelinin yayılmasına neden olmuştur.

Bu süreçte artan kârlar, eşit olmayan bir şekilde dünyanın bazı yerlerinde tasarrufa ve yatırıma kanalize edilirken, bazı yerlerinde ise daha çok tüketime dönüşmüştür. 1990'lı yıllarda kaydedilen tüm bu gelişmeler sonucunda, kazançlar ve parasal kaynaklar eşit olmayan bir tarzda ve büyük hacimlerde artmış parasal kaynaklar gidecek yeni adresler aramaya başlamıştır.

Bilinen adresler arasında ABD, yüksek bütçe açıklarına ve kamu borçlarına rağmen “düşük riskli” ilan edilmesi nedeniyle yatırımcıların listesinde başta gelmiştir. Bu süreçte Türkiye de, dünyadaki başlıca fon kullanıcıları arasındaki yerini almıştır. Bu dönemde fon tedarik eden bölge ağırlıklı olarak Asya olurken, fon kullanan başlıca bölgeler ise ABD'ye ilâveten Asya'nın hızla gelişen “yeni ekonomileri” olmuştur. Borçlanmada önde gelen bölgeler arasında Doğu Avrupa ve Asya'daki yükselen piyasa ekonomileri dikkat çekmektedir.

1.2. ABD'DE DURGUNLUĞU AŞMA ÇABALARI VE KRİZE GİDEN YOL

Mevcut krizi açıklamada kullanılan ikinci unsur ise iktisat politikası araçlarıyla ilgilidir. Bilindiği üzere 2000-2002 arasında ABD ekonomisinde yaşanan durgunluğu aşmak için önce genişletici maliye politikaları, ardından da yine genişletici para politikaları devreye sokulmuştur.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, bu süreçte ABD Merkez Bankası FED, bir yandan Amerikan ekonomisini canlı tutmak, diğer yandan ise devlet borçlarını arttırmamak için düşük faiz politikası izlemiştir. Bu politikanın aynı zamanda yüksek düzeyde seyreden cari açığın nisbi olarak daralmasına olumlu katkıda bulunacağı beklentisi de dikkate alınmıştır. Fakat, genişletici para politikasının gereğinden fazla uzun sürdürülmesi sonucunda yaşanmakta olan krize giden sürecin piminin çekildiği yolundaki görüşler artan oranda kabul görmektedir.

Gerçekten de düşük faiz politikasının açtığı yolda aşırı ve kontrolsüz bir rekabet içine giren bankalar nedeniyle, ABD'nin düşük gelirli kesimleri için dahi borçlanma cazip hale getirilmiştir. Düşük faiz bilhassa ipotekli konut (*mortgage*) sektörünü etkilemiştir. Bu süreçte tasarruflarını değerlendirmek için yeni adres arayanlar ile kredi ihtiyaçlarını karşılamak isteyen kitleleri büyük oranda yatırım bankaları buluştururken, diğer önemli bir rolü de kredi derecelendirme kuruluşları üstlenmiştir.

Bu dönemde mevduat ve yatırım bankaları ile derecelendirme kuruluşlarının davranışları aslında yasal ve ahlâkî zemini sonuna kadar zorladığı halde, bunlara göz yumulmuş olması krizi teknik olmaktan çıkartarak ahlâkî bir zemine taşımaktadır. Zira, bu birliktelikten anlaşılması ve takip edilmesi çok karmaşık türev piyasaları doğmuş, maliyeti düşük ve alması kolay kredi imkanları da tüketicilerin aşırı borçlanmasına ve kontrolsüz kredi genişlemesine neden olmuştur. Böylece sistemin kırılabilirliği de artmıştır. Nitekim 1999 yılında 10 trilyon doların altında olan türev ürünleri piyasasının hacmi, 2004 yılında 40 trilyona ve 2008 yılında ise 70 trilyon dolara yükselmiştir.

Kredi hacmi gün geçtikçe büyürken; bol, kolay ve ucuz kaynaklara ulaşan kitlelerin patlayan talebi karşısında ipotek olarak gösterilen gayrimenkul fiyatları da artmaya başlamıştır. Aşağıda irdeleneceği üzere, sürekli bir şekilde yukarı giden varlık fiyatları aslında kurulan “saadet zincirinin” devamını temin etmiştir. İpotekli konut sektörü için açılan kredi piyasası 2008 sonu itibarıyla 10 trilyon dolarlık bir büyüklüğe ulaşmıştır.

Bu süreçte, geliri yeterli olmayanlara da “Ninja” (*non job non income*- işsiz ve gelirsiz kesim) kredileri açılmıştır. Özellikle orta ve alt gelir grubundaki kişilerin “bolluğun devamı” varsayımı altında değişken faizli kredileri kullanmayı tercih etmeleri sonucunda, sadece dar gelirli olanların kullandığı bu türden yüksek riskli kredilerin boyutu 1.5 trilyon doları geçmiştir. Bu kredilerde geri ödeme zorluğu çıksa dahi, değeri artan teminatların nakde döndürülerek bunu kapatacağı varsayılmıştır.

Bu süreçte kısaca “sanal ipotekler” devreye sokulmuştur. Bilindiği üzere finans sistemindeki modern aktif-pasif yönetimi teknikleri, azami geliri elde etmek için altına girilen riskin başka bir kanaldan dengelenmesini esas almaktadır. Finansal kuruluşlar kredi açar; bunun için arsa, ev, araba, fabrika, hisse senedi vs. gibi ipotekler alır. Burada sorun teşkil eden bir husus bulunmamaktadır. Ancak sözü edilen kredi verme yarışında “herkes kazandı, bir ben kaldım” telaşındaki banka, bazen kabul edilemeyecek kadar zayıf ipotekleri de kabul edebilmektedir. Nitekim bugün itibarıyla geri ödeme zorluğu yaşananların birçoğu, bu türden “eşik-altı” kredilerdir.

İkinci aşamada ise elde edilen bu ipoteklerin menkul kıymete tahvil edilmesi söz konusudur. Menkulleştirme sürecinin bizatihi kendisi krizi tetikleyecek zayıf halkaların başlangıcını teşkil etmiştir. Gerçekten de ABD’de bankaların konut kredileri için gereken kaynağı yatırım bankaları üzerinden ihraç ettikleri tahviller ile borçlanarak sağlamış oldukları bilinmektedir. Sürec, bu varlıkların pazarlanmasında kredi derecelendirme kuruluşlarının devreye girmesiyle üçüncü ve ahlâkî açıdan en çok sorgulanması gereken safhaya taşınmıştır. Bu aşamada, “finans mühendisleri” -risk ve getirisine göre- tasnif edilmiş bu menkul varlıkları derecelendirmiş ve “yatırım yapılabilir” notu vermiştir.

Burada, günü kurtarmak adına geleceği karartan bir başka nokta daha söz konusudur. Bu durum, bir malın gelecekte sahip olması beklenen fiyatlardan menkul kıymete dönüştürülerek, fahiş fiyattan satılmış olmasıdır. Bu türden sanal piyasaya dayalı kontratlar, gerçek kontratları kat be kat aşmıştır. Son derece karmaşık “optimizasyon hesaplarına” dayanan yöntemlerle süreç bir hayli karmaşık duruma getirilmiştir.

Özetlemek gerekirse, taahhüt (ipotek) standartlarındaki yetersizlik, sağlıksız risk yönetimi, karmaşıklığı giderek artan ve şeffaflığını kaybeden finansal ürünler ile bunun sonucu olarak ortaya çıkan aşırı borçlanma, sistemin bütününde büyük bir zafiyetin oluşmasına yol açmıştır.

Bazı gelişmiş ülkelerin düzenleyici ve denetleyici kurumları, mali piyasalarda biriken riskleri gerektiği gibi teşhis etme ve önlem alma, mali yeniliklere ayak uydurma ve ülke bazında yapılan düzenlemelerin sistemin geneline olan etki ve sonuçlarını hesaba katma noktasında başarısız olmuşlardır.

Bununla ilintili olarak, küresel düzeyde koordinasyonu yapılmayan makro ekonomik politikalar ve yetersiz yapısal reformlar da kriz dinamiklerinin yayılmasına ve küreselleşmesine neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelere tavsiye edilen reformlar, gelişmiş ülkeler tarafından halen daha ciddiye alınmamaktadır.

1.3. BÜYÜMENİN ALTIN ÇAĞI

1.3.1. BÜYÜME

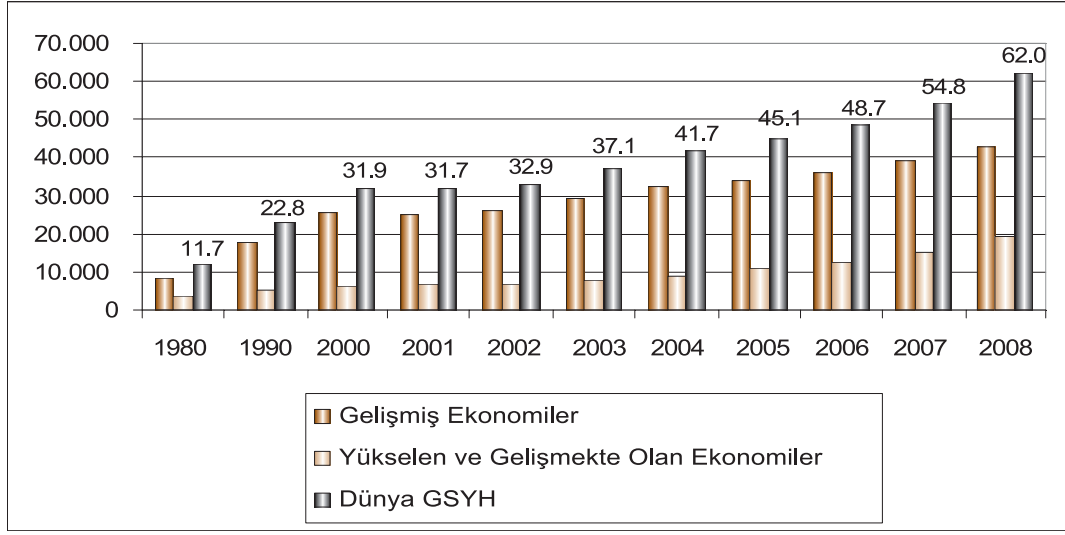
Dünya ekonomisinde 2001-2002 yıllarındaki durgunluğun etkisi, 2003 yılına kadar sarmıştır. Uygulanan genişletici politikaların da etkisiyle 2003-2007 döneminde oldukça yüksek bir büyüme kaydedilmiştir. Bu dönemde gelişmiş ekonomilerde hissedilir bir toparlanma gözlemlenirken, küresel büyümeye asıl katkı geliştirmekte olan ekonomilerden gelmiştir. 2000-2007 arasında başlıca gelişmiş ülke ekonomileri ortalama %2.7; geliştirmekte olan ve yükselen piyasa ekonomileri ise %5.9 oranında yüksek bir büyüme kaydetmişlerdir (*bk.*, Tablo 1.1.). Göreceli bir ekonomik daralmanın yaşandığı 2001-2002 yılları arasında büyüme verileri gelişmiş ülkeler için pek değişmezken, geliştirmekte olan ülkelerin büyüme ortalaması %7.4 gibi oldukça yüksek bir seviyeye çıkmıştır.

Tablo 1.1. Dünya Ekonomisinde Büyüme Hızları (%)

	1980	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2000-07 Ort. Büyüme
A - Gelişmiş Ekonomiler										2.7
Almanya	1.3	5.7	3.2	1.2	0.0	-0.2	1.2	0.8	3.0	1.7
Fransa	1.8	2.6	3.9	1.9	1.0	1.1	2.5	1.9	2.2	2.4
Hollanda	-0.3	4.1	3.9	1.9	0.1	0.3	2.2	2.0	3.4	2.5
İngiltere	-2.1	0.8	3.9	2.5	2.1	2.8	2.8	2.1	2.8	3.1
İspanya	1.2	3.8	5.1	3.6	2.7	3.1	3.3	3.6	3.9	4.1
İtalya	-1.4	2.1	3.7	1.8	0.5	0.0	1.5	0.6	1.8	1.6
ABD	-0.2	1.9	3.7	0.8	1.6	2.5	3.6	2.9	2.8	2.8
Japonya	3.2	5.2	2.9	0.2	0.3	1.4	2.7	1.9	2.4	2.0
Kanada	2.2	0.2	5.2	1.8	2.9	1.9	3.1	2.9	3.1	3.4
G. Kore	-1.5	9.2	8.5	3.8	7.0	3.1	4.7	4.2	5.1	5.9
B - Yükselen ve Gelişmekte Olan Ekonomiler										5.9
Bulgaristan	5.7	-9.1	5.4	4.1	4.5	5.0	6.6	6.2	6.3	6.3
Çek Cumh.	3.5	-1.2	3.6	2.5	1.9	3.6	4.5	6.3	6.8	5.1
Macaristan	0.2	-3.5	5.2	4.1	4.4	4.2	4.8	4.1	3.9	4.6
Polonya	-6.0	-7.2	4.3	1.2	1.4	3.9	5.3	3.6	6.2	4.7
TÜRKİYE	-0.8	9.3	6.8	-5.7	6.2	5.3	9.4	8.4	6.9	6.0
Arjantin	0.7	-1.3	-0.8	-4.4	-10.9	8.8	9.0	9.2	8.5	4.0
Brezilya	9.2	-4.2	4.3	1.3	2.7	1.1	5.7	3.2	3.8	3.9
Çin	7.9	3.8	8.4	8.3	9.1	10.0	10.1	10.4	11.6	11.4
Endonezya	9.9	7.2	5.4	3.6	4.5	4.8	5.0	5.7	5.5	5.8
Güney Afrika	6.6	-0.3	4.2	2.7	3.7	3.1	4.9	5.0	5.4	4.9
Hindistan	3.6	6.1	5.7	3.9	4.6	6.9	7.9	9.1	9.8	8.2
İran	-14.9	19.6	5.1	3.7	7.5	7.2	5.1	4.7	5.8	6.5
Malezya	7.4	9.0	8.7	0.5	5.4	5.8	6.8	5.3	5.8	6.4
Meksika	9.5	5.1	6.6	-0.2	0.8	1.7	4.0	3.1	4.9	3.5
Mısır	3.4	2.4	5.4	3.5	3.2	3.2	4.1	4.5	6.8	5.4
Pakistan	8.5	4.5	4.3	2.0	3.2	4.8	7.4	7.7	6.9	6.1
Rusya	...	...	10.0	5.1	4.7	7.3	7.2	6.4	7.4	8.0

Kaynak. IMF.

Bu performans sonucunda dünya GSYH'si 1980-1990 arasında 11.8 trilyon dolardan, 2000 yılında 32 trilyon dolara ve 2008 yılında da 62 trilyon dolara yükselmiştir. Son yedi senedeki büyüme ve bunun sonucunda oluşan dünya gayrisafi milli hasılası oldukça etkileyicidir (*bk.*, Şekil 1.1.).

Şekil 1.1. Dünya GSYH hacmindeki artışlar (Trilyon dolar).

Kaynak. IMF.

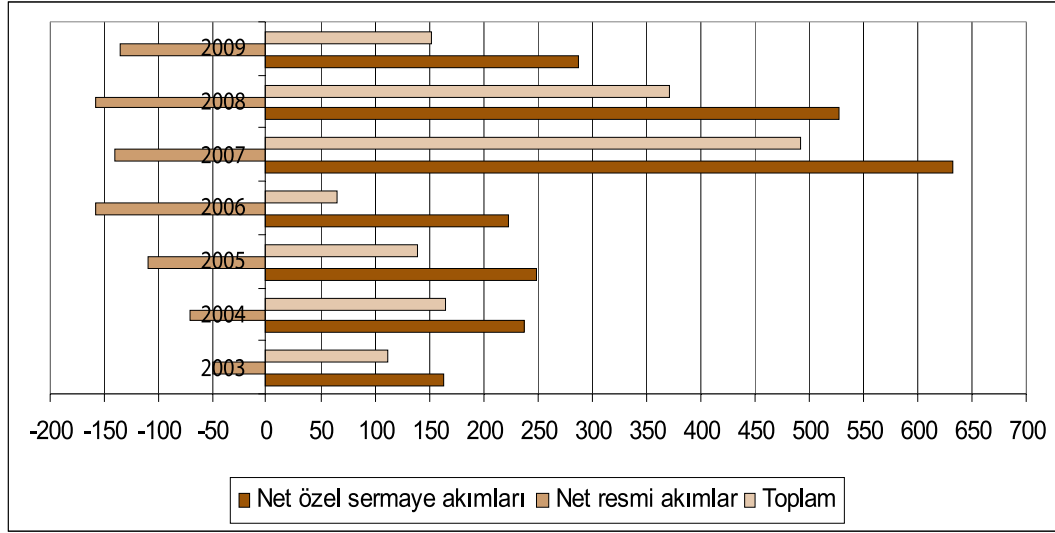
2002-2008 döneminde büyümenin yıldızları arasında sanayileşmiş ülkelerden Asya'da G. Kore, Avrupa'da İspanya ve İngiltere ile daha düşük düzeyde olmakla birlikte ABD başta gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelere büyümenin şampiyonları arasında ise Çin ve Hindistan başı çekmiş, ardından sırasıyla Rusya, Bulgaristan, İran ve Malezya gelmiştir. Türkiye de, 2002-2008 arasında kaydettiği yıllık ortalama %6'lık büyüme ile bu grubun içinde yer almıştır.

Ancak bu ülkelerden Brezilya, Rusya ve İran'daki ekonomik büyümenin önemli oranda artan emtia fiyatları tarafından sürüklendiği ve bu yüzden kırılgan bir büyümeye sahip oldukları, 2008 yılının son çeyreğinde etkisini artıran küresel kriz ortamında açıkça görülmüştür.

Gelişmekte olan ülkelerin kaydettiği ekonomik büyümenin yolunu açan en önemli faktörlerden biri, geçmişte yaşanan krizlerden sonra yürürlüğe konan reformlar olmuştur. Türkiye dâhil birçok ülke, bütçe açıklarını azaltarak ve enflasyonu düşürerek, makro ekonomik dengelerini nisbi olarak sürdürülebilir hale getirmiştir. Özellikle Çin ve Hindistan gibi büyük bir nüfus ve ekonomiye sahip ülkelerin rekor büyüme hızlarına ulaşmaları, gerek küresel toplam talebin gerekse dünya toplam üretim ve ticaret hacminin yukarı çekilmesine büyük katkı yapmıştır.

1.3.2. SERMAYE HAREKETLERİ

Bu dönemde büyümeyi sürüklemek üzere, dış âlemin son derece etkili bir şekilde devreye girdiği, sermaye akımlarının ve ihracat artışının sürükleyici bir motor güç haline geldiği görülmektedir.

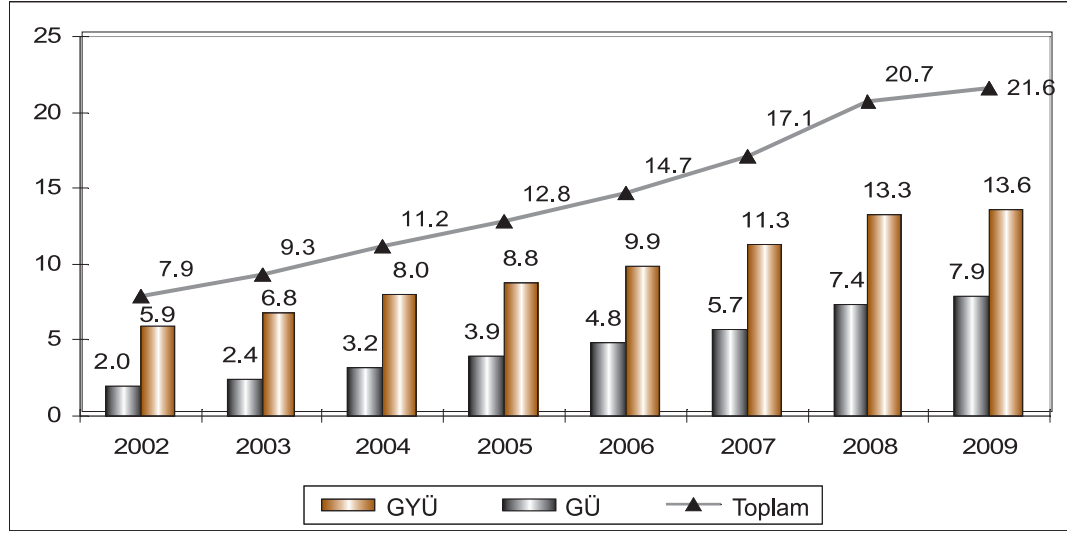
Şekil 1.2. Küresel sermaye hareketleri (Milyar dolar).

Kaynak. OECD, IMF.

Gerçekten de gelişmekte olan ülkelere yönelik özel sermaye akımları, 2007 yılında 632.8 milyar dolarla zirve yapmıştır. 2008 yılında ise süreç hızla 2003 seviyelerine geri çekilmiştir. 2009 yılında da bu sermaye akışı hacmindeki daralmanın devam ettiği görülmektedir (*bk.*, Şekil 1.2.).

1.3.3. KÜRESEL TİCARET

Büyümenin diğer bir motor gücü olan ticaret hacmi de söz konusu dönemde emsalsiz bir şekilde artmıştır. Şöyle ki, 2001 yılında 8 trilyon dolar civarında olan toplam dünya ticaret hacmi, 2007 yılında iki kattan fazla artarak 17 trilyon dolara çıkmıştır. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) tahminlerine göre bu rakam 2008 yılında 20 trilyon doları aşmıştır. Bu arada, dünya ticaretinde gelişmekte olan ülkelerin payının arttığı dikkat çekmektedir. 2001 yılında dünya ticaret hacminin yaklaşık %74'ünü gelişmiş ülkeler, %26'sını da gelişmekte olan ülkeler gerçekleştirirken, 2007 yılında gelişmekte olan ülkelerin payı 5.8 trilyon dolar ile %33.7'ye kadar yükselmiştir (*bk.*, Şekil 1.3.).

Şekil 1.3. Küresel ihracat hacmindeki gelişmeler (Trilyon dolar).

Kaynak. DTÖ.

Gelişmekte olan piyasaların dünya ticaret hacminden aldıkları payın artmasında iki önemli faktör etkili olmuştur. Bunlardan birincisi, ucuz emek girdisi nedeniyle dünya üretiminin bu piyasalara doğru kaymış olması, diğeri de söz konusu ülkelerde alım gücünün hızla artması ve iç piyasanın büyümesidir.

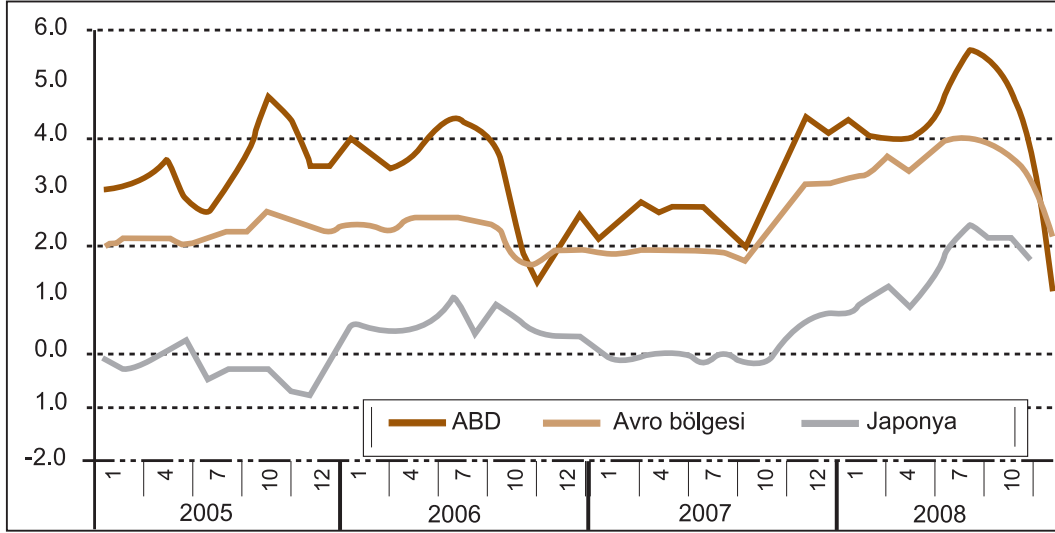
1.4. BÜYÜMENİN SONU VE SONUÇLARI

1.4.1. ÇİN BİR FIRSAT MI, TEHDİT Mİ?

Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya, Türkiye ve Endonezya gibi insan kaynağına ve doğal zenginliklere sahip ülkelerin dünya ekonomisine entegre olmaları, 2002-2008 arasında küresel büyümeye önemli bir ivme sağlamıştır. Özellikle Çin, neredeyse sonsuz insan kaynağı, düşük emek maliyeti, çalışma ve üretme kültürü ile dünyanın üretim üssü haline gelmiştir. Çin, bu süreçte bir yandan dünyaya işsizlik ihraç eden bir mekanizmaya dönüşürken, bir yandan da ucuz ürünleri ile dünya genelinde şirket ve/veya bireylere refah artışı sağlamıştır. Ancak yine aynı Çin, üretim maliyetlerini önce aşağıya çekerken daha sonra doğal kaynaklar üzerinde kurduğu talep baskısı nedeniyle -maliyet artışları üzerinden- son yıllardaki enflasyonist sürecin iki temel kaynağından biri olmuştur. Diğeri ise adressesiz ve denetimsiz “*hedge*” fonların emtialara olan spekülasyonlarıdır.

1.4.2. MALİYET ŞOKLARI, ARTAN ENFLASYON VE FAİZLER

Artan emtia ve enerji fiyatları ile patlama yapan tüketim harcamaları, ABD’de enflasyonun 2006 yılı ve sonrasında yükselmesine ve 2008 yılında %5 sınırını zorlamasına sebep olmuştur (*bk.*, Şekil 1.4.).

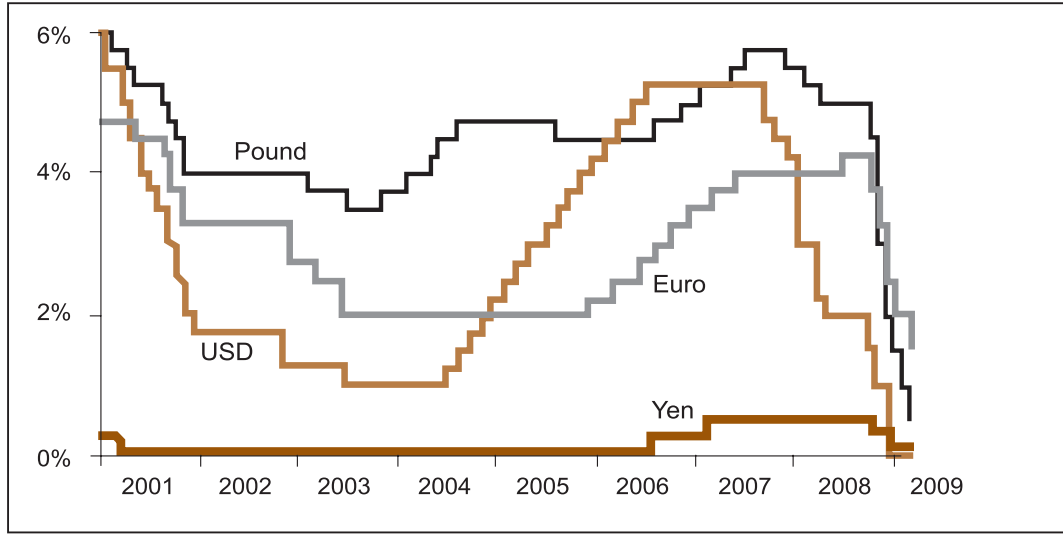

Şekil 1.4. ABD, AB ve Japonya’da enflasyon eğilimleri (TÜFE, %)

Kaynak. IMF.

Bu gelişme, patlamaya hazır olarak bekleyen balon ekonomisi açısından son darbe olmuştur. Şöyle ki; enflasyon baskısını kontrol altına almak üzere ABD Merkez Bankası FED, iki sene zarfında faiz oranlarını hızla %5 sınırına kadar yükseltmiştir (*bk.*, Şekil 1.5.). Faiz oranlarındaki değişim, kredi piyasasında daraltıcı etki yapmıştır. Örneğin, kredi piyasasında 2006 yılında %13.2 oranında artış sağlanırken, 2007 yılında bu oran sadece %4.8 olarak gerçekleşmiştir.

Konut satış fiyatları ile kira gelirlerinin piyasa düzeyinin altına inmesiyle düşük gelirli gruplar, kredilerini geri ödeyemez duruma düşmüşlerdir. ABD konut piyasasında talebin ve fiyatların düşmesi, yüksek riskli konut kredilerinde endişe ve kayıpların artması, bu piyasada faaliyet göstermekte olan kredi kuruluşları ile ipotekli ev-bağlantılı türev finansal enstrümanlara yatırım yapan mali kuruluşların (yatırım bankaları, *hedge* fonlar vb.) arka arkaya büyük zararlar açıklamasına neden olmuştur.

Şekil 1.5. Başlıca ülkelerde politika faiz oranlarındaki gelişmeler (Aylık ort., %).

Kaynak. IMF.

Bu gibi gelişmelerin sonucunda, 2007 yılının ikinci yarısından itibaren başlayan sıkıntılar, 2008 yılının ilerleyen dönemlerinde büyük bir hızla sisteme yayılmış ve küresel boyutta mali bir krize dönüşmüştür. ABD ve AB kökenli finansal kuruluşlardan arka arkaya gelen zarar ve/veya iflas açıklamaları, tüm dünya finans piyasalarında şiddetli çalkantılara neden olmuş ve başta gelişmiş ülkelerin borsaları olmak üzere, tüm dünya borsalarında çok sert düşüşler yaşanmıştır. Sadece 2008 Ekim ayı boyunca, tüm dünya borsalarında işlem görmekte olan şirketlerin piyasa değerleri toplamda yaklaşık 10 trilyon dolar erimiştir.

1929 yılında yaşanan Büyük Depresyon ile karşılaştırılan ve yüzyılın en büyük daralması olarak nitelendirilen kriz, ABD dışında özellikle Avrupa Birliği ülkeleri ve diğer gelişmiş ekonomilere de sirayet etmiştir. 2007 yılının Ocak ayından 2008 yılın Ekim ayına kadar geçen sürede, ABD ve AB kökenli finansal kuruluşların açıkladıkları riskli *mortgage* kredilerine bağlı zararların toplam tutarı 586 milyar dolara ulaşmıştır. Bunun 2009 yılı ile birlikte çok daha büyük rakamlara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Krizin, kredi ve menkul kıymetlerden kaynaklanan toplam maliyetinin 3.5 trilyon doları aşabileceği öngörülmektedir.

1.4.3. İŞSİZLİKTEKİ GELİŞMELER

Dünya piyasalarına hâkim olan olumlu yöndeki gelişmelere rağmen, sanayileşmiş ülkelerde genel olarak işsizlik bir sorun olarak varlığını devam ettirmiştir. 2007 yılında işsizlik oranı, Japonya’da %3.5-4 arasında, Avro bölgesinde %7-7.5 civarında, ABD’de ise %4.5-5 civarında dalgalanmıştır. Sözü edilen oranlar, bu ülkeler için son derece yüksek sayılmaktadır. Buradan anlaşılması gereken, küresel ekonomik mimarinin ve kapitalizmin genel olarak işsizlik sorununa çare olmadığıdır. İşsizlikteki bu çarpık tablo, gelişmekte olan ülkelerde de geçerli olmuştur (*bk.*, Tablo 1.2.).

Tablo 1.2. Küresel İşsizlikteki Gelişmeler (%)

	YILLIK			2008									2009
	2006	2007	2008	II.Ç	III.Ç	IV.Ç	Tem.	Ağus.	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Ocak
OECD	6.2	5.7	6.0	5.8	6.1	6.6	6.0	6.2	6.2	6.4	6.6	6.8	6.9
Avustralya	4.8	4.4	4.2	4.3	4.2	4.4	4.3	4.1	4.3	4.4	4.5	4.5	4.8
Avusturya	4.7	4.4	3.8	3.7	3.8	3.9	3.7	3.7	3.9	3.9	3.9	4.0	4.0
Belçika	8.2	7.5	7.1	7.0	7.3	7.1	7.2	7.3	7.3	7.1	7.1	7.1	7.2
Kanada	6.3	6.0	6.1	6.1	6.1	6.4	6.1	6.2	6.2	6.3	6.4	6.6	7.2
Çek Cum.	7.2	5.3	4.4	4.4	4.3	4.6	4.3	4.3	4.3	4.4	4.6	4.7	5.0
Danimarka	3.9	3.8	3.4	3.2	3.3	3.8	3.3	3.3	3.4	3.6	3.7	4.0	4.3
Finlandiya	7.7	6.8	6.4	6.3	6.4	6.5	6.4	6.4	6.5	6.5	6.5	6.6	6.6
Fransa	9.2	8.3	7.8	7.7	7.7	8.1	7.7	7.7	7.8	7.9	8.1	8.2	8.3
Almanya	9.9	8.4	7.3	7.4	7.2	7.2	7.3	7.2	7.2	7.2	7.2	7.2	7.3
Macaristan	7.5	7.4	7.9	7.7	7.9	8.3	7.8	7.9	7.9	8.0	8.3	8.5	8.6
Japonya	4.1	3.9	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.1	4.0	3.8	4.0	4.3	4.1
G. Kore	3.5	3.2	3.2	3.2	3.2	3.2	3.1	3.2	3.2	3.2	3.2	3.3	3.3
Lüksemburg	4.6	4.2	4.4	4.3	4.4	4.7	4.4	4.4	4.5	4.6	4.7	4.9	5.1
Meksika	3.6	3.7	4.0	3.8	3.9	4.5	3.9	3.9	4.0	3.9	4.7	4.8	4.6
Norveç	3.5	2.6	2.6	2.5	2.4	2.9	2.4	2.4	2.5	2.7	2.9	3.0	3.0
Polonya	13.9	9.6	7.1	7.3	6.8	6.6	6.9	6.8	6.7	6.6	6.6	6.6	6.7
Portekiz	7.8	8.1	7.8	7.7	7.8	7.9	7.8	7.9	7.8	7.8	7.8	7.9	8.1
Slovakya	13.3	11.2	9.7	9.9	9.3	9.4	9.5	9.3	9.2	9.2	9.4	9.5	9.8
İspanya	8.5	8.3	11.3	10.6	11.8	13.7	11.3	11.7	12.3	13.0	13.7	14.3	14.8
TÜRKİYE	8.4	8.5	9.4	8.7	9.4	10.6	9.4	9.4	9.4	10.6	10.6	10.6	15.5
İngiltere	5.4	5.3	6.5	5.4	5.8	6.3	5.7	5.8	5.9	6.1	6.3	6.5	6.7
ABD	4.6	4.6	5.8	5.4	6	6.9	5.8	6.2	6.2	6.6	6.8	7.2	7.6
Avro bölgesi	8.3	7.5	7.6	7.4	7.5	7.9	7.5	7.5	7.6	7.8	7.9	8.1	8.2
G-7	5.8	5.4	5.9	5.7	6.0	6.4	5.9	6.0	6.1	6.2	6.4	6.6	6.8

Kaynak. OECD.

1.4.4. BORÇ KRİZİ

Yaşanmakta olan bu son krizin diğer bir adı “borç krizi”dir. Zira durgunluğu aşmak için ABD’de uygulanan kredi mekanizması, son tahlilde bir sürdürülemez borçlanma mekanizmasından başka bir şey değildir. ABD’nin ikiz açıklarını (cari ve bütçe) kapatmak için takip ettiği politikalar, çevre ülkelerin bir kısmını tasarruf yaparak bu açıkları kapatmaya zorlarken, bir kısım ülkeler de borçlanma bağlamında bu saadet zincirinin içinde yerini almıştır.

Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) 2008 verilerine göre, toplam dış borç miktarını gösteren “dış borç sıralamasında” dünyanın en büyük ekonomisi ABD başı çekmektedir. 12.2 trilyon dolar toplam dış borcu (devlet ve özel sektör) olan ABD’yi sırasıyla 10.4 trilyon dolarla İngiltere; 4.4 trilyon dolarla Almanya; 4.3 trilyon dolarla Fransa; 2.4 trilyon dolarla nüfusu sadece 16 milyon olan Hollanda ve 1.8 trilyon dolarla nüfusu 4 milyon olan İrlanda takip etmektedir.

OECD içinde, borçluluk açısından açık ara önde giden Japonya’nın borçlarının ağırlıklı olarak iç piyasaya olduğu, dış borçlarının ise sadece 1.5 trilyon dolar olduğu görülmektedir. İsviçre ve İspanya’nın dış borcu ise sırasıyla 1.3 ve 1.1 trilyon dolar düzeyinde bulunmaktadır. Bu ülkeleri 996.3 milyar dolarla İtalya; 826.4 milyar dolarla Avustralya; 758.6 milyar dolar ile Kanada; 752.5 milyon dolar ile Avusturya; 598.2 milyon dolar ile İsveç; 588 milyar dolar ile Hong Kong takip etmektedir.

Danimarka’nın 492.6 milyar dolar; Norveç’in 469.1 milyar dolar; Portekiz’in 461.2 milyar dolar toplam dış borcu bulunurken, dünyanın en kalabalık nüfuslu ülkesi ve ikinci büyük ekonomisi olan Çin’in toplam dış borcu sadece 363 milyar dolar düzeyinde bulunmaktadır. Rusya’nın 356.5 milyar dolar; 5 milyon nüfuslu Finlandiya’nın 271.2 milyar dolar düzeyinde toplam dış borcu bulunmaktadır.

247.1 milyar dolarlık toplam net dış borç stokuyla Türkiye, dünya sıralamasında 23. sırada yer almaktadır. Dış borç sıralamasında Türkiye’yi geride bırakan ülkeler arasında nüfusları 4 ila 10 milyon arasında değişen İrlanda, İsviçre, Belçika, Avusturya, İsveç, Hong Kong, Danimarka, Norveç, Portekiz ve Finlandiya dikkati çekmektedir. Brezilya ve Güney Kore ise sırasıyla 229.4 ve 220.1 milyar dolarlık dış borç ile Türkiye’yi takip etmektedir.

Buradan çıkan sonuç, 2002-2008 arasında kaydedilen büyümenin yeterince istihdam yaratmadığı gibi, sürdürülemez bir borç sarmalına da neden olmuştur. Yaşanmakta olan krizin bu borç rakamlarına etkisi söz konusu

olduğu gibi, kriz istikrar kazanana kadar bu hacimlerin daha da artacağını kestirmek zor değildir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin uyardığı gibi, ekonomilerinin büyüklüğü ve potansiyeli ile değerlendirildiğinde, yukarıda zikredilen devletlerin bazılarının “varlık” imkânının çok fazla risk altına girdiği görülmektedir.

1.5. KRİZİN SONUÇLARI

Kriz, her ne kadar başlangıçta bir ipotekli konut krizi olarak ortaya çıkmışsa da, takip eden süreçte bir likidite krizine dönüşmüş, ardından da hızla reel sektöre sıçramıştır. Bu durum, gelişmekte olan ve yükselen piyasa ekonomilerini daha da derinden etkilemiştir. 2002 sonrasında dünyada ikame edilen finansal mimari ve üretim paradigması bu zemini hazırlamıştır. Gelişmekte olan ülkeler, büyümenin finansmanında ve ihracatta büyük oranda bağımlılık içine girmiştir. Bir yanda borçlanma hız kazanmış, öte yanda tedarikçi bir üretim zinciri içerisindeki bağımlılıkları nedeniyle gelişmekte olan ülkeler de aşırı derecede etkilenmiştir. Bu noktada, finansman kaynaklarının azalması yükselen piyasa ekonomileri açısından ihracat piyasalarının daralmasına, üretim ve istihdam kayıplarına neden olmuştur.

Burada dikkat çeken hususlar kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- (i) Türkiye işsizlik artışının yanısıra, ihracat ve sanayi üretimindeki düşüş itibarıyla, en çok etkilenen ülkelerin içinde yer almaktadır. Resmî verilere göre, işsizlik artışında G. Afrika, Polonya ve Türkiye ilk üçe girerken; Çin, ABD, Avro bölgesi tehlikeli alanda yer almaktadır.
- (ii) Krizin reel sektörü etkilemesi ile birlikte, otomotiv ve tekstil gibi ana sektörlerde daralmalar yaşanmaya başlamıştır. Krizin merkez üssü ABD'de General Motors, Ford, Chrysler gibi firmaların bilançolarında zarar açıklaması ve üretim üslerinde üretilmeye ara vermesi, bünyesinde çalışanların işsiz kalmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte, hem ABD'de hem de tüm dünya işsizlik oranları yükselmeye başlamıştır. 2009 yılının Mart ayı itibarı ile işsizlik ABD'de %8.9, Japonya'da %4.8, Çin'de %9.0, Almanya'da %8.1, Macaristan'da %9.7, Rusya'da %10.0, Brezilya'da %9.0, Mısır'da %9.4, G. Afrika'da %23.5, Polonya'da %11.2 ve Türkiye'de %16.1 düzeyine kadar çıkmıştır (*bk.*, Tablo 1.3.).
- (iii) Sanayi üretimindeki düşüşte ise gelişmiş ülkelerden Japonya ve G. Kore, yükselen piyasa ekonomilerinden Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Malezya, Polonya ve Türkiye başı çekmektedir.
- (iv) İhracattaki erozyonda yine Japonya, G. Kore, Avro bölgesi, Brezilya, G. Afrika, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Meksika ve Türkiye en çok etkilenen ülkeler arasında yer almıştır.

(v) Kriz sürecinde parasında en fazla devalüasyon yaşayan ülkeler arasında Polonya, Avustralya, Meksika, Brezilya, Rusya, Endonezya, Türkiye, Macaristan ve İngiltere yer almaktadır. Burada dikkati çeken nokta, ülkelerdeki devalüasyon oranları ile cari açık ve büyüme performansının genelde paralel gitmiş olmasıdır. Diğer bir ifade ile, yüksek cari açılara ve düşük büyüme patikasına sahip olan ülkelerin parası, genelde yüksek oranda değer kaybetmektedir. Rusya gibi cari açığı olmadığı halde, büyük bir devalüasyona maruz kalan bazı ülkelerin ise sabit kur rejimi uyguladıkları dikkat çekmektedir. Emtia

Tablo 1.3. Başlıca Küresel Makro Ekonomik Veriler ve Küresel Krizde Hasar Tespiti

ÜLKELER	2008 III. ve IV. Çeyrek itibarıyla İhracattaki Değişim (%)	Cari Denge / GSMH (%)	Devalüasyon Oranı [*] (%)	Bütçe Dengesi / GSMH (%)
ABD	-0.16	-3.3	-	-13.1
Japonya	-0.11	1.6	-8.48	-6.3
Çin	-0.12	6.9	-2.57	-3.5
İngiltere	-0.24	-1.7	26.92	-12.3
Avro bölgesi	-0.20	-1.0	13.85	-5.7
Fransa	-0.30	-2.3	13.85	-6.6
Almanya	-0.20	4.4	13.85	-4.4
Macaristan	-0.24	-3.0	29.01	-2.9
Rusya	-	-1.1	33.89	-8.0
Avustralya	-0.22	-5.0	23.36	-3.3
Hindistan	-	-3.0	17.22	-7.7
Endonezya	-0.21	-0.3	11.24	-2.9
Malezya	-	10.2	-	-8.7
Arjantin	-	1.1	7.95	-0.8
Brezilya	-0.16	-1.2	17.72	-2.0
Şili	-	-3.8	26.51	-3.4
Mısır	-	-0.8	22.22	-6.9
Güney Kore	-0.23	1.9	4.85	-6.5
Güney Afrika	-0.27	-5.5	18.82	-4.0
Çek Cum.	-0.24	-2.2	21.60	-3.6
Polonya	-0.30	-5.1	49.32	-3.2
Meksika	-0.18	-3.5	26.67	-5.3
TÜRKİYE	-0.31	-1.3	25.60	-4.4

Kaynak. Economist.

[*] “-” değer kazandı anlamındadır.

ihracatına dayalı olarak cari fazla vermiş olan bu ülkelerin, emtia fiyatlarının büyük oranda düştüğü bir ortamda, kırılganlıklarının artmış olması bunun nedenidir.

- (vi) Kriz nedeniyle dünyada bozulan dengelerin başında, bütçe açıkları bulunmaktadır. En fazla bütçe açığı veren ülkelerin başında ABD, Japonya, İngiltere, Rusya, Hindistan, Malezya ve Mısır gelmektedir. Türkiye'nin de bütçe açığı, 2009 sonunda GSYH'nin %5-6'sı civarına kadar tırmanabilir. Ancak son yıllarda uyguladığı başarılı bütçe politikaları ve mali disiplin sayesinde Türkiye, bu erozyonun etkilerinin sisteme sirayet etmesine engel olabilir.

Faiz Oranları (%)		GSMH büyüme oranı (%)		Sanayi Üretimi	Tüketici Fiyatları		İşsizlik Oranı (%)	Borsa Endeksi	
Son 3 Ay	10 Yıllık Hazine Bonosu	2008	2009 (Tahmin)	2009 Ocak	En Son	2008		Yerel Para Birimlerine Göre Değişim (%)	\$'a Göre Değişim (%)
0.20	3.10	-2.6	-2.9	-12.8	-0.4	-0.8	8.9	5.5	5.5
0.49	1.45	-4.3	-6.4	-34.2	-0.3	-1.1	4.8	5.4	-0.5
1.21	3.37	6.1	6.5	7.3	-1.5	-0.5	9.0	46.3	46.3
1.35	3.51	-4.1	-3.7	-12.4	2.9	1.5	7.1	-2.3	3.0
1.28	3.34	-1.5	-3.7	-20.2	0.6	0.4	8.9	-2.5	-4.6
1.28	3.98	-1.1	-2.9	-15.8	0.1	0.2	8.8	-2.0	-4.1
1.28	3.73	-1.7	-5.2	-20.3	0.7	0.2	8.1	-1.7	-3.8
9.69	9.95	2.0	-6.0	-19.6	3.4	2.8	9.7	11.0	1.8
12.00	10.96	1.2	-3.0	-13.7	13.2	13.8	10.0	57.3	50.0
3.11	4.93	0.3	-0.7	-0.7	2.5	2.0	5.4	5.0	12.1
3.14	7.46	5.3	5.0	-2.3	9.6	5.0	6.8	24.6	22.1
8.42	7.94	5.2	-1.4	-2.4	7.3	4.2	8.4	36.6	44.0
2.09	2.68	0.1	-3.0	-14.3	3.5	-0.7	3.0	16.7	14.5
14.44	-	4.9	-3.0	-0.9	5.7	6.2	7.3	35.3	25.5
10.15	6.16	1.3	-1.5	-10.0	5.5	4.4	9.0	29.6	43.9
1.80	3.31	0.2	-0.5	-7.1	4.5	3.0	9.2	21.3	35.3
10.43	2.97	4.3	3.6	5.7	11.7	9.1	9.4	27.7	25.3
2.41	4.95	-4.3	-5.9	-10.6	3.6	0.1	3.7	25.8	27.3
8.03	8.63	1.0	-1.8	8.5	8.5	6.0	23.5	-1.0	7.5
2.52	5.32	0.7	-3.0	-17.0	1.8	1.8	7.9	5.2	2.8
4.42	3.38	2.9	-0.4	-2.0	3.6	3.0	11.2	8.3	-1.8
5.36	7.64	-1.6	-4.4	-13.2	6.2	5.0	4.8	3.5	7.4
10.22	7.09	-6.2	-4.4	-20.9	6.1	6.8	16.1	22.2	20.1

1.6. DÜNYADA KRİZE KARŞI ALINAN TEDBİRLER

1.6.1. KRİZİN MERKEZ ÜSSÜ ABD'DE ALINAN TEDBİRLER

1.6.1.1. George W. Bush Döneminde Alınan Tedbirler: Küresel krizin merkez üssü ABD'de Başkan Bush, vergi indirimleri ve bankaların tahvillerini kamulaştırma gibi önlemleri içeren 700 milyar dolar tutarındaki paketi, ABD Senatosu'ndan geçirerek uygulamaya koymuştur. Bu çerçevede;

- (i) Vergi indirimlerinden ev sahipleri, arazi sahipleri, enerji sektörü ve yeni girişimcilerin yararlanması sağlanmıştır.
- (ii) Mevduat teminatı sınırının 100 bin dolardan 250 bin dolara yükseltilmesi sağlanarak, bankacılık sektörüne olan güvenin tesis edilmesi amaçlanmıştır.
- (iii) ABD'de Serbest Piyasa Kurulu'na (SEC), banka bilançolarındaki tahvillerin piyasa değerleri üzerinden hesaplanması yönteminin kaldırılması veya yumuşatılması için yetki verilmiştir. Böylece değerlendirme sürecinde şirketlerin erozyona uğrayan piyasa değerleri yerine sabit defter değerlerinin kullanılmasının yolu açılmaya çalışılmıştır.

1.6.1.2. Barack Obama Döneminde Alınan Tedbirler: ABD'de yeni başkan Barack Obama'nın göreve gelmesi ile küresel krizin derinleşen etkisi karşısında, gerek ABD'nin gerekse tüm dünyanın beklentileri yükselmiştir. Fakat öncelikle belirtmek gerekir ki, kriz karşısında ulusal gayretlerin netice vermesi için küresel çözümler sunulması gerekmektedir. Diğer bir ifade ile, trilyonlarca dolarlık teknik yardımların yanında global uzlaşının da oluşması sağlanmalıdır.

Başkan Obama tarafından açıklanan, 787 milyar dolar tutarındaki yeni ekonomik paket dört temel üzerine kurulmuştur:

- (i) İstihdamı Arttırmak için Acil Eylem Planı
- (ii) Yoksul Aileler için Acil Yardım Planı
- (iii) Kredi Borcu Olan Ev Sahipleri için Eylem Planı
- (iv) Finansal Krizin Aşılması için Tüm Araçların Kullanılması

Yukarıdaki temeller üzerine inşa edilen ekonomi paketi, detaylarında aşağıdaki hususları bünyesinde barındırmaktadır:

- (i) Amerika’da yeni kurulacak olan işletmelere özel “Vergi Kredisi” oluşturuldu. 2009 ve 2010 yıllarında geçerli olacak bu uygulama ile tam zamanlı olarak çalışanlar için 3 bin dolar vergi kredisi sağlandı.
- (ii) Küçük işletmelerin kredilere kolay ulaşmasını sağlayacak revize mevzuatlar yürürlüğe girdi.
- (iii) Küçük işletmelerin yatırım ve istihdam imkanlarının artması için 2009 yılı ile sınırlı olmak üzere, 250 bin dolar tutarında ek teşvikten faydalanması sağlandı.
- (iv) Yatırımların önünü açmak için sermaye üzerinden alınan tüm vergiler kaldırıldı. Bu uygulamaya faal ya da yeni kurulacak olan tüm işletmeler de dâhil edildi.
- (v) 2009 yılı içinde okul, yol, köprü, enerji gibi hızlı altyapı projelerine harcanmak üzere 25 milyar dolar tutarında bir kaynak ayrıldı. Bu tedbir ile 1 milyon kişi için istihdam sağlanması hedeflendi.
- (vi) Otomotiv sektörüne yönelik olarak, yeni nesil ürün araştırmaları ve teknoloji yenileme gibi amaçlar için 50 milyar dolar tutarında bütçe ayrıldı.
- (vii) Çalışanların ve ailelerinin yaklaşık %95’ine vergi iadesi desteği sağlandı. İşçiler için 500 dolar, aileleri için ise 1.000 dolar tutarında bir vergi iadesi kararı yürürlüğe girdi.
- (viii) Mal varlıkları üzerine ipotek konulan ve faturalarını ödemekte zorluk çeken emekliler için, 10 bin doları geçmeyecek şekilde kredi kullandırılması sağlandı.
- (ix) Mortgage ile ilgili tüm sorunlar, Hazine Konut - Kentsel Kalkınma Sekreterliği’ne (HUD) yönlendirilerek, gerekli planlanmalar organize edildi.
- (x) Ev sahiplerine yardım etmek için mevzuat değişikliğine gidilerek, yürürlükte bulunan İflas Kanunu revize edildi.
- (xi) Sağlık, emniyet, itfaiye ve yeni tesislerin hizmete girmesi amacıyla alınması planlanan 25 milyar dolar tutarındaki verginin halktan alınmamasına karar verildi.
- (xii) İpotek vergileri revize edilerek, 10 milyon orta sınıf aileye yardımcı olunması sağlandı.
- (xiii) Küresel ısınmaya neden olan karbon emisyonunu azaltmak için “Karbon Emisyon Piyasası” sistemi kuruldu. Bu sistem çerçevesinde, zararlı atık emisyonu yapabilmesini sağlayan ticaretleştirilebilir hakların satılmasına imkân verilerek, şirketlerden 646 milyar dolar toplanmasına karar verildi.
- (xiv) Gelecek on yılda sağlık reformları alanında kullanılmak üzere, 634 milyar dolarlık bütçe hazırlandı.

1.6.1.3. Geithner'ın Bankacılık Sistemini ve Toksik Kağıtları Kurtarma

Planı: Obama döneminin Hazine Bakanı Timothy Geithner, finans sektöründe yaşanan aksaklıkları gidermek, yeni düzenin oluşmasını sağlamak ve finans ve bankacılık piyasalarında güveni temin etmek için yeni bir plan açıklamıştır. Planda yer alan ayrıntılar kısaca aşağıdaki gibidir:

- (i) Amerikan Hazinesi, kredi krizinin temelinde yatan batık varlıkların satın alınmasında özel yatırımcılarla birlikte hareket edecektir.
- (ii) Hazine'nin Plana ayırdığı mali kaynak, Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı (TARP) bütçesinden sağlanacak ve özel yatırımcıları zehirli varlıkları satın almaya teşvik etmek için, Federal Merkez Bankası (FED) ve Federal Tasarruf Sigorta Fonu aracılığıyla düşük faizli kredi ve garantiler şeklinde özel finansman imkânları sunacaktır.

1.6.2. AVRUPA'DA ALINAN TEDBİRLER

1.6.2.1. İngiltere'de Alınan Tedbirler: Dünyayı saran kriz, Avrupa'nın ikinci büyük ekonomisi İngiltere'yi de önlem almaya sevk etti. İngiltere'nin açıkladığı paketin büyüklüğü, 400 milyar sterlini (691 milyar dolar) buldu. Hükümet, bankalara 50 milyar sterline (87.8 milyar dolar) kadar sermaye enjekte ederken, bu miktarın yarısı tercihli hisse ya da sürekli faiz getiren hisseler şeklinde değerlendirildi. İngiliz hükümeti, bankaların kısa ve orta vadeli borçlanması için 250 milyar sterlini (439 milyar dolar) garanti etti. İngiltere Merkez Bankası (BoE), bankalara yeterli nakit bulunmasını sağlamak için ihaleler yoluyla 200 milyar sterlin (351 milyar dolar) tutarında borç verdi. Böylece, BoE'nin uygulanan likidite ihalesi sayısı iki katına çıkarken, üç aylık sterlin ve haftalık dolar ihaleleri de para politikası olarak uygulandı.

İngiltere hükümeti, 37 milyar sterlin tutarında bir sermaye yatırımı yardımıyla, Royal Bank of Scotland ile birleşme aşamasındaki HBOS ve Lloyds bankalarına, bu birleşmeyi başarıyla tamamlamaları halinde destek olacağını açıkladı.

Hükümet son olarak vergi bazlı bazı önlemler açıkladı. Şöyle ki, ekonomiyi canlandırmak ve tüketiciyi özendirmek amacıyla KDV oranları 2.5 puan düşürülerek %15'e çekildi. Uygulamanın süresi de 13 ay olarak belirlendi. 2010 yılında yapılması beklenen genel seçimin ardından, yıllık geliri 150 bin sterlinin üzerinde olanlardan alınan %40 oranındaki verginin de %54'e çıkartılması kararlaştırıldı. Hükümet, ekonomiye yaklaşık 20 milyar sterlin para enjekte ederek, krizin hızını kesmeyi planladı.

Bunların yanında, krizin daha da derinleşmesi ile İngiltere ikinci bir kurtarma planı daha açıkladı. Global kredi krizinden etkilenen ekonomisinin daha da yavaşlamasını önleme çabaları kapsamında, bankaların büyük kayıplara karşı korunmasını ve borçlarına garanti getirilmesini amaçlayan milyarlarca sterlin büyüklüğünde yeni bir kurtarma planı hazırladı. Bankalardan kredi bulmakta zorlanan tüketici ve şirketlere kredi akışını yeniden sağlamayı hedefleyen çok ayaklı plan, devletin zaten %58'ine sahip olduğu Royal Bank of Scotland'daki payının artırılmasını da öngörmüştür. Son kurtarma paketine göre bankalar, belirleyecekleri riskli varlıkları belirli bir ücret karşılığında sigortalanması için devlete sunabileceklerdir.

Ayrıca, İngiltere Hazinesi bankalara sunduğu kredi garanti programının süresini, bu yılın sonuna kadar uzattığını açıkladı. İngiltere Merkez Bankası'nın, bankaların işlem yapmakta zorlandıkları varlıkları, daha likit varlıklarla takas etmesini sağlayan özel likidite imkânının süresi de uzatıldı.

1.6.2.2. Almanya'da Alınan Tedbirler: Avrupa'nın en büyük ekonomisine sahip olan Almanya'nın kurtarma paketinin büyüklüğü 500 milyar Euro'yu buldu. Paketin 400 milyar Euro'luk kısmı bankalar için getirilen garantilerden, 80 milyar Euro'luk kısmı bankaların sermaye aktarılmasından ve 20 milyar Euro'luk kısmı ise garantilerin desteklenmesinden oluştu. Düzenlemeye göre, oluşturulan kaynak yeni kurulan "Mali Piyasa İstikrar Fonu"na transfer edilecek ve bankalar gelecek yılın sonuna kadar bu fondan yararlanabilecektir. Almanya'nın banka kurtarma paketinin tutarı olan 500 milyar Euro, ülkenin 2007 yılında 2.423 milyar Euro olan gayrisafi yurtiçi hasılasının yaklaşık beşte birine denk düşmektedir.

2010 yılına kadar sürecektir. Diğer bir kurtarma paketinde ise, toplam 50 milyar Euro (67 milyar dolar) kaynak ayrılması planlandı. Bu ekonomik destek paketinde, altyapı ve eğitim alanında 14 milyar Euro'luk (18.76 milyar dolar) devlet yatırımı öngörülmüştür. Ayrıca, Alman şirketlerine yönelik olarak 100 milyar Euro büyüklüğünde kredi garantisi sağlanması planlanmıştır.

Otomobil sektörüne ise, 1.5 milyar Euro tutarında mali kaynak aktarılması, bunun yanı sıra 2.9 milyar Euro'luk vergi indirimi yapılması ve bu indirimin 2010'dan itibaren 6.05 milyar Euro'ya çıkarılması öngörülmüştür. Paket ayrıca, devletin sağlık harcamalarına katkısının azaltılmasını, çocuk başına 100 Euro olan yardımın bir defaya mahsus verilmemesini ve en az 9 yaşındaki her araç için 2.500 Euro hurda indirimi yapılmasını da içermektedir.

EK

KÜRESELLEŞMEYİ YENİDEN DÜŞÜNMEK TÜRKİYE İÇİN DERSLER

1. KÜRESELLEŞMENİN DİNAMİKLERİNİ ANLAMAK

Türkiye'nin küresel düzenle eklemlenme süreci bilhassa 2001 yılındaki kriz sonrasında yapılan reformlara paralel olarak hızlanıp derinleşirken, sürecin beklenen olumlu neticeleri yanında birtakım olumsuz neticeleri de belirginleşmektedir. Bu sorunlar kriz ortamında iyice açığa çıkmıştır. Olumsuzluklardan bazıları “zorunlu yan etki” olarak kabul edilebilirken, bazıları daha başarılı bir ekonomi idaresiyle ortadan kaldırılabilir mahiyettedir. Bu nedenle, Türkiye'nin küresel düzene etkin katılımı önemli bir gündem konusu olarak karşımızda durmaktadır.

Burada kamuoyunda küreselleşmeye getirilen tek boyutlu, statik ve tek değişkenli yüzeysel açıklama çabalarını bir kenara bırakarak, süreci daha gerçekçi bir şekilde konumlandırmak, fırsatları ve tehditleri tanımlayarak sürecin etkin idaresi için birtakım öneriler getirmek gerekmektedir.¹

Küreselleşmenin belirgin vasfı değişimdir. İnsanlığı tehdit eden husus ise bizâtihi değişimin kendisi değil, atalet, değişime ayak uyduramama, buna direnmek veya değişimi idare edip önünde gidebilmek yerine arkasından sürüklenmek zorunda kalınmasıdır. Küreselleşme ise tek boyutlu, bir defada olup biten, tek bir merkezden irade ve idare edilen, etkileyen ancak etkilenmeyen, yönlendiren ancak asla yönünü değiştirmeyen bir olgu olarak görülmemelidir. Bu nedenle sürece olabildiğince etkin katılım ve yönlendirme hedeflenmelidir.

¹ Bu konuda yapılan son bir çalışma için bkz. İbrahim Öztürk (editör), Türkiye'nin Küreselleşmesi: Fırsatlar ve Tehditler (üç cilt), İstanbul Ticaret Odası (İTO) Yayınları, İstanbul, 2008.

2. NEO-LİBERAL KÜRESELLEŞMENİN AŞIRILIKLARINI ÖNLEMEK

2.1. ENTELLEKTÜEL ELEŞTİRİ VE YAPICI FİKİR ZAMANI

Yaşadığımız kriz tecrübesini de arkamıza alarak, yeni fikirlere dayalı yapıcı öneriler getirmenin tam zamanı olduğu ifade edilmelidir. Nasıl ki neoliberal küreselleşme ortaya çıkabilmiş ve yaygınlaşabilmişse, bugün yaşanmakta olan sürecin olumsuz etkilerinden kurtuluş yollarının var olabileceğini de kabul etmek gerekmektedir. Bu amaca katkıda bulunmak üzere, küresel bir inisiyatif ile bu dönüşümün olumsuz etkilerini ince bir süzgeçten geçirmek ve bu dönemdeki öğrenme sürecini iyi değerlendirerek yeni bir senteze ulaşmak mümkündür.

Bununla bağlantılı olarak, katılımcılığın yolunu açacak daha âdil bir küreselleşme için sadece ekonomik alanda ilerlemeler yeterli değildir. Ulusal ve uluslararası güçler dengesinin sağlanması, uluslararası kuruluşların demokratikleşmesi, az gelişmiş ülkelerin ve bu ülkelerdeki yoksulların sesinin daha çok duyulmasına imkân verecek “aşağıdan yukarıya küreselleştirici” bir ortamın oluşturulması gerekmektedir.

Türkiye’nin küresel çapta ses getirecek bu türden arayışlara aktif katılımı için öncelikli olarak kendi duruşunu tanımlaması, yerli dayanak noktalarını güçlendirmesi ve evinin içini düzene koyması gerekmektedir. Her şeyden önce Türkiye’nin toplumsal mutabakâta dayalı bir yol haritasını tespit edip buna sarılması önem arz etmektedir. Toplumsal mutabakât açısından, Avrupa Birliği üyeliği gibi “cıpaların” tesiri belli derinliği aşamamakta ve bir süre sonra kaybolabilmektedir.

Bu yüzden, Türk toplumunun toplumsal ve değerler dokusunu erozyona uğratarak ortak payda oluşumunu engelleyen yapıların tasfiyesi, reformu ve değişimi kaçınılmazdır. Bu yolda hâlâ dünya standartları, uluslararası toplum ve AB süreci yol haritamızın vazgeçilmez öğeleri olarak belirginleşmektedir. Aşağıda bu konuda bir dizi ilke ve reform önerisi gündeme getirilmektedir.

2.2. TALEPLER KAMUSAL ALANDA “GÖRÜNÜR”LÜĞE KAVUŞURKEN, BÜROKRATİK ALANIN İDARE KAPASİTESİ GERİLİYOR

Küreselleşme otomatik olarak herkese dikensiz bir gül bahçesi vaat etmemektedir. İyi idare edilememesi durumunda, küreselleşmedeki her değişim alanı aynı zamanda bir kriz alanına da dönüşebilir.

Son yıllarda merkezi karar alma süreçlerinin içine düştüğü zaaf, açıkça görülür hale gelmiştir. Bir zamanlar bürokratlar, teknokratlar, diplomatlar ülke siyasetini ve ekonomisini belirleme gücünün sembolleri iken, bugün hemen tüm bu sınıflar küresel ekonomi ve siyaset karşısında bir hayli edilgen konumda kalmışlardır. Bu durum, siyasetin meşruiyeti ve ulus devletlerin yönetebilme kabiliyetlerini tehdit etmektedir.

Örneğin, son 25 senede yaşanan büyük değişimlere bağlı olarak, ulus devletlerin vatandaşlık kavramları sorgulanır olmuştur. Keza etnik ve dini kimliklerin yanı sıra cinsiyete dayalı kimlik talepleri de artmıştır.

Meydana gelen bu yeni taleplere cevap vermek oldukça zordur. Bu nedenle, siyasal krizlerden kutuplaşmaya kadar gidebilen birtakım derin fay hatları harekete geçebilmektedir. Günümüzde Türkiye, bu olguyu yoğun bir şekilde yaşamaktadır.

2.3. “KURULLAR KAPİTALİZMİ” DEĞİL, ŞEFFAF, DENETLENEN VE HESAP VEREBİLİR KURUMLAR

Parlamente sistemin özünde, şeffaflık, denetim ve hesap vermek vardır. Siyasi popülizmi ve yolsuzluğu önlemek için birtakım kurullar oluşturma uygulamaları bazı alanlarda etkinlik sağlasa da, bunların siyasilerin seçmen önünde sorumluluktan kaçma arayışlarının vesile olabileceği ihtimalini de unutmamak gerekir. Ayrıca, işlerin bölünmesi nedeniyle koordinasyon sorunu doğuran bu uygulamalar, ekonomide bütüncül bir politika uygulama imkânını ortadan kaldırılabılır. Özellikle makro düzeyde politikaların yürütülmesi açısından kurul yapıları çeşitli zorluklara neden olabilir.

Bugün, gelişmiş ülkelerce insan haklarına, hukukun üstünlüğüne ve demokratikleşmeye yapılan vurgu, bir gereklilik olarak artık küresel ve kamusal mal mahiyetindedir. Türkiye, bu gerekliliği baskılar sonucu değil de, bizzat kendi idrak edebilmelidir. Bu noktada sağlanacak mutabakâta bağlı olarak, değişimler gerçekleştiği ölçüde ekonomik ve demokratik kalkınma sağlayacaktır.

2.4. ETKİN YÖNETİŞİM ARAYIŞI VE DEVLETİN REFORMU

Eski modelde bireyin yerini devlet ve toplum almışken, şimdi ancak bireyin şahlandığı toplumlar ayakta kalabilmektedir. Daha önceki modelde ekonomide fırsatlar değil, iktisadî sonuçlarda eşitlikçilik önemsenmekte idi. Şimdi ise fırsat eşitliği ve âdil rekabet şartlarında sonuçların farklılığı, rekabetin doğal sonucu olarak görülmektedir. Eski modelde devlet topluma tepeden çeki düzen ve şekil vermeye çalışırken, şimdi toplumsal dönüşüm, aşağıdan yukarıya devleti dönüştürmektedir.

İçine girdiğimiz küresel bütünleşme aşamasında ve kamu yönetiminde dünyada biriken tecrübelerden sonra kamu yönetiminin etkin kılınmasında zihni koordinatları ulusal ve evrensel eksenlere oturtmadan başlatılan her girişim, başarısızlığa mahkum görünmektedir. Bunun anlamı, bir yandan yapılacak reformların yerli olması, yani “kendimiz için” üretilmiş olması, öte yandan Türkiye’nin artık dünya toplumunun bir parçası haline geldiği gerçeğine sadık kalarak, yerli değerler ile evrensel değerlerin sağlıklı bir harmanlanmasının gereğidir.

Son yıllarda Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ) şeklindeki bir kavram öne çıkmaktadır. YKİ, her şeyi yapan ve üstlenen devlet anlayışı yerine, her şeyi düzenleyen, denetleyen ve oyunun kurallarını belirleyen devlet anlayışını benimsemektedir. Bu meyanda kamu sektöründe daha fazla rekabete ve özel sektör tarzı yönetim anlayışlarına yer verilmektedir. Buna göre vatandaş bir “müşteri” gibi değerlendirip, onların memnuniyetini önemseyeceğini gösteren bir yapının kurulması amaçlanmaktadır. Bunun bir gereği olarak, kamusal hizmetlerin halka en yakın birimler tarafından sunulabilmesi için güç ve yetki devri öngörülmektedir.

Elbette bu yaklaşıma ciddi eleştiriler de getirilmektedir. Eleştirilerden birine göre, önerilen sistemde bu beklentiler uzun vadede gerçekleşemeyecektir. Zira devlet bu yolla küresel sermayenin hizmetçisi konumuna düşürülecek, sosyal önceliklerinden kopartılacaktır. Yapılacak reform ve kurumsal düzenlemelerle, böyle bir tehlikenin bertaraf edilmesi mümkün ve gereklidir.

Burada kamu otoritesinin bir orkestra şefi gibi hareket ederek, toplumdaki tüm sesleri tek bir ortak hedefe senkronize etmesi ve toplumsal kesimler arasında âdil bölüşümü ve dengeli gelişimi sağlaması esastır. Güçlü devlet-güçlü toplum ikilisi, biri olmadan diğerrinin var olamaması, birlikteliğin güzel bir ifadesidir.

Devletlerin nüfuz edici kapasitelerinin, koordine edici kapasiteye dönüşümü; günümüz koşullarında hızlı, üretken, etkin ve dinamik kamu hizmeti sunumunda temel bir şart olmuştur. Ülkeler, bunu sağlayabildikleri ölçüde toplumsal refaha ulaşabileceklerdir.

2.5. KAMUNUN KÜÇÜLMESİ

Türkiye’de devletin küçülmeye gitmesi bilhassa iktisadî alandan bir oyuncu olarak çekilmesi zarurîdir. Devlet hem oyuncu, hem kural koyucu hâkem, hem de özel sektörün rakibi olamaz. Ancak, devletin küçülmeye gitmesi ile etkinsizleşmesi tümüyle birbirinden farklı kavramlardır. Hantal devlet, etkin bir devlet olmadığı gibi, küçük ancak hızlı ve esnek, görev alanları ve araçları tanımlanmış bir devlet de etkinsiz anlamına gelmez.

Günümüze kadar Türkiye’de kamunun ekonomideki ağırlığı, sadece üretim biçimini etkilemekle kalmamış; işadamları-siyasetçi-bürokrat ilişkilerinde kayırmacılığın doğmasına yol açmıştır. Bugün yaşadığımız bir dizi olayın arka planında, bu korumacı yaklaşımın sürdürülmesine yönelik mücadele yatmaktadır. Bu nedenle, serbest piyasa ekonomisini tüm kurum ve kuralları ile tesis etmek, sadece ekonominin daha verimli çalışmasına değil, aynı zamanda ekonomide ve toplumsal hayatta ahlâkî değerlerin korunmasına da katkıda bulunacaktır.

Ancak devletin küçültülmesi sürecinde, devlet aygıtının etkinliğini tehlikeye sokacak kadar iktidarsızlaştırılması ve kadrosuzlaştırılması da son derece tehlikeli olacaktır. Devletin gerekli koşullarda etkin müdahalede bulunabileceği araçlar muhafaza edilmelidir.

2.6. ETKİN KÜRESELLEŞME İÇİN ETKİN PİYASA İDARESİ

Tarihi tecrübe göstermektedir ki, hükümetler “saf piyasa” aşkına bazen, kalkınmayı gündemden çıkarabilmektedir. Örneğin, Türkiye’de ihracat artışları ve dış ticaret açıklarının kapatılması için devlete hâlâ vizyoner birtakım görevler düşmektedir. Bir başka ifadeyle, pozitif ve negatif dışsallıklarla ve sanayileşme öncelikleriyle ilgili olarak devletin etkili olabileceği alanlar söz konusudur. Keza kamu girişimciliği, mevcut durumda önemli bazı ekonomik ve sosyal öğrenme etkileri yaratabilir.

Ayrıca bu konuda G. Kore, ithal ikameci dönemde (1960-80) yaptığı atılımlar sayesinde ortaya çıkan sağlam sanayi ve teknoloji yapısına dayanarak, 1980 sonrasının değişen koşullarına başarılı bir şekilde intibâk etmiştir.

Modelin başarısında devlet ve toplum arasındaki mutabakât, devlet ve işadamları arasındaki verimli sinerji kadar, bunun uluslararası düzenin mahiyeti ile olan uyumu da kritik önemi hâizdir.

G. Kore ve benzeri örnekler, bize küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülkelerde oluşturduğu refah etkisi konusunda da önemli ipuçları vermektedir. Bunu dış ticaret ve yabancı sermaye girişleri, yani dışa açıklık endeksi üzerinden takip etmek mümkündür. G. Kore kalkınmasında dış ticaret ve cari açık sorunlarına pek yer verilmemiştir. Bunun en önemli nedeni, G. Kore'nin dışa açılma zamanlamasının, ithal ikameciliğin başarıyla bitirildiği bir aşamaya denk getirilmiş olmasıdır. Böylece G. Kore'nin sanayisi rekabete hazır hâle gelmiştir. Dolayısı ile G. Kore'de dış ticaret reel olarak refah artırıcı bir etkide bulunmuştur.

Ticaretin yanı sıra yabancı sermayenin ev sahibi ülkede oluşturacağı refah etkisi de dışa açılmada önemlidir. Yapılan birçok akademik çalışma, yabancı sermayenin iyi yönlendirilmemesi (regülasyon) durumunda bilhassa büyük ülkelerde istihdam sağlama, gelir oluşturma, oluşan gelirin âdil dağılımı ve çevre konularındaki performansının hiç de iç açıcı olmadığını göstermektedir.²

Bunu Türkiye deneyimi de göstermektedir. Şöyle ki;

- (i) Türkiye'nin 1990'lı yılların başında ticari ve finansal alanda dışa açılma sürecinin hızlanıp derinleşmesiyle beraber, iç dengenin ve buna paralel olarak da dış dengenin artan bir hızla bozulmaya başladığı görülmektedir. İç dengesizliklerden kamu açıkları ve enflasyon, dış dengesizliklerden ise cari açık ve kısa vadeli sermaye girişlerine dayalı finansman yapısının derinleşmesi anlaşılmalıdır.
- (ii) Yine finansal serbestinin ulusal tasarruf oranları üzerinde teşvik edici olduğu varsayılan etkisi ortaya çıkmamış, tersine dış kaynaklar iç tasarrufları ikame etmeye başlamıştır.
- (iii) Dış finansman kolaylığı, bir ölçüde kötü mali yönetim için uygun bir ortam hazırladığından dış borçlar artmış, dışa açılmanın içeride yarattığı toplumsal sıkıntıların giderilmesi için de kamu kesimi telâfi edici yönde daha fazla sosyal harcama yapmak zorunda kalmıştır.
- (iv) Dışa açılmadan beklenen en önemli fayda olarak şirketlerin tahvil ihraç ederek kaynak artırma yoluna gitmesi de neredeyse mümkün olmamış, süreç kamunun ve kamunun garantisine dayalı borçlanmanın derinleşmesi şeklinde gelişmiştir.

² Türkiye'nin neo-liberal küreselleşme deneyiminin eleştirel tahlili için bk., Erinc Yeldan, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi. Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, Ziya Öniş, Barry Rubin (editörler), The Turkish Economy in Crisis, Frank Cass, London, 2003.

- (v) Bu arada ekonominin dışa açılmasına bağlı olarak içeride borçlanma maliyeti düşmemiş, vadeler uzamamış, tam tersi yönde gelişmeler gözlenmiştir.
- (vi) İşleyen dinamikler gelir dağılımını bozmuş, içeride tüketicinin lehine olacak şekilde rekabet artmamış ve kâr marjları düşmemiştir.
- (vii) Ekonomide devresel dalgalanmalar derinleşmiş ve sıklaşmış, yani dışa açıldıktan sonra istikrardan çok istikrarsızlıklar yaşanmıştır.

2.7. KRİZLERDE DIŞ ÇARPIKLIKLARDAN ZİYADE İÇ YETERSİZLİKLER ÖNEMLİ

Türkiye’de bu olumsuz sonuçların ortaya çıkmasında elbette küresel düzenin bizatihi doğasından kaynaklanan bazı çarpıklıklar etkili olmuştur. Ancak Türkiye’nin başarısızlığını daha çok iç faktörler açıklamaktadır.

Genel bir prensip olarak, içerideki entegrasyon tamamlanmadan girişilecek bir dış entegrasyon beklenen sonuçları vermeyebilir. Burada dışa açılmanın etkinsizliği, politikaların tutarsızlığı, reform yorgunluğu, siyasi ve kurumsal alanda karşılaşılan rejim katılıkları, bu bozulma sürecinin arkasındaki temel dinamiklerdir. Buna göre dışa açılırken evinin önünü süpürmek, yani iç dengeleri düzenlemek ve başarıyla idare etmek görevi hükümetlere düşmektedir. Politikaların, reformların, kurumların ve bunların arkasındaki kültürün ikâme edilmediği bir ortamda girişilecek dışa açılma sürecinde olsa küreselleşmenin yan etkileri derinleşmektedir. Türkiye örneği de bunu doğrulamıştır.

3. 2001 KRİZİ SONRASINDA TÜRKİYE’NİN KÜRESEL BÜTÜNLEŞMESİNİN KALİTESİ

2001 krizinden sonra Türkiye’de, IMF anlaşmalarının zorlaması ve AB’nin oluşturduğu itici etki sayesinde gerçekleştirilen birçok reformlara ve makro ekonomik performansın artmasına paralel olarak kürselleşmenin bazı yan etkilerinin azaldığı görülmektedir. Bu meyanda, 2002-2007 döneminde fiyat ve kalite rekabetinin iyileştiği, kâr marjlarının düştüğü, özel sektörün dış kaynak geliştirme etkinliğinin oldukça arttığı, dış ve iç finansmanda vadelerin uzadığı ve maliyetlerin öncekine göre bir hayli gerilediği, gelir dağılımında somut verilere yansıyan bir düzelmenin kaydedildiği görülmektedir.

Öte yandan, 2002 yılından beri Türkiye'nin büyüme oranı kadar istihdam artışı gerçekleştirmesi, derinleşen sektörel dönüşüm ve verimlilik baskısı nedeniyle işsizliğe çözüm olmamıştır. Yine katma değeri yüksek sektörel dönüşüm, henüz kâti derecede gerçekleşip sermaye birikiminin kanalları açılmadığından, hâlâ ulusal tasarruflar yetersizdir.

Bununla bağlantılı olarak cari açık ve ithalat bağımlılığı derinleşmekte, dışarıya net kaynak transferi artmaktadır. Kârlılığın sürekli düştüğü ortamda yatırımların sürekliliği ve kalitesi düşeceğinden, mikro ekonomik reformlara devam etmek suretiyle yatırımcıya makul bir kârlılık ortamının sağlanması, sermaye birikimi rejiminin geleceği açısından son derece önemlidir.

3.1. TÜRKİYE'NİN DEĞİŞEN REKABET ORTAMINA HAZIRLANMASI

Günümüzde milletlerin rekabetçi üstünlüğünü ve zenginliğini, verimlilik ekonomisinde bulundukları seviye tayin etmektedir. Bu gelişme, rekabet gücünün "klasik" sayılabilecek bileşenlerinde köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Daha önceleri bir ülkenin mukayeseli üstünlüklerini ve bunun beraberinde getirdiği rekabet gücünü;

- (i) iş bölümü ve uzmanlaşma,
- (ii) ülkelerin sahip olduğu yer altı ve yer üstü tabii kaynaklar,
- (iii) ulusal tasarrufların düzeyinin belirlediği varsayılmakta idi.

Günümüzdeki gelişmeler, bu unsurları yok saymamızı gerektirmese de önemlerinin azalmasına neden olmuştur. Şöyle ki;

- (i) üretim paradigmasının küreselleşmesiyle uzmanlaşma ve iş bölümü,
- (ii) serbest ticaret ve rekabet sayesinde doğal kaynak tahditleri ve
- (iii) nihayet dünyadaki fonların fazlalığı nedeniyle de ulusal tasarrufların eksikliğinin telâfi edilebileceği bir dönem yaşanmaktadır.

Bu gelişmelere paralel olarak günümüzde rekabette ağırlık, teknoloji paradigmalarına, toplumsal organizasyonlara ve yönetim kapasitesine kaymış, böylece devletlerin ve toplumların bu imkânlardan yararlanabilme kabiliyeti öne çıkmıştır.

3.2. GİRİŞİMCİLİK ORTAMININ GELİŞTİRİLMESİ, GİRİŞİMCİ AÇIĞININ KAPATILMASI

Günümüzün en belirgin vâfı, süreklilik ve hız kazanmış olan değişimin beraberinde getirdiği yaygın riskler ve belirsizliklerdir. Bu belirsizlik ve risk ortamında, onlarca parametreyi ucu ucuna denk getirip küresel iş organizasyonları yapmak sağlam bir girişimcilik gerektirmektedir. Bu şartlar altında girişimcilik, yeni düşüncelere ve yeniliklere açık ve basiretli kişilerin vizyonuyla şekillenmektedir.

Yeni iş fırsatlarının keşfi ve içselleştirilmesi yolunda pazar bilgisi ile teknik bilginin birleştirilmesini ifade eden girişimcilik, kapitalizmin üç ana evresinde farklı aktörler tarafından gerçekleştirilmiştir. Girişimcilik, bireysel kapitalizmde bireysel mal sahipleri ya da ortaklar tarafından, kurumsal kapitalizm döneminde profesyonel yöneticiler tarafından, günümüzdeki ağ (*network*) kapitalizminde ise girişimcilik ağları tarafından müşterek olarak gerçekleştirilmektedir. Batı Avrupa daha çok bireysel, Asya ise dayanışmacı girişimciliğe yatkındır.

2008 yılında gerçekleştirilen Dünya Ekonomik Forumu'nun Davos'taki zirvesine de damgasını vurduğu üzere, *işbirlikçi yenilikçilik alanlarına* olan ihtiyaç oldukça artmış, müşterek girişimciliğin yıldızının parlamasına neden olmuştur.

Bu arada her sektör bireysel ya da müşterek girişimciliğe elverişli olmadığı gibi, ayrıca bunu gerektirmeyebilir. Bir diğer ifade ile bazı sektörlerde müşterek, bazı sektörlerde ise bireysel girişimcilik öne çıkabilir. Örneğin sabit maliyetlerin çok yüksek, elde edilecek ürünün pozitif dışsallığı ve/veya kamusal mal mahiyeti arttıkça bu tür sektörlerde müşterek girişimciliğin mutlaka ön plana çıkartılması gereği oluşmaktadır.

Gerçekten de günümüzde çok sayıda büyük ve küçük şirket gittikçe müşterek bir girişime dönüşmektedir. Müşterek girişimciliğin veya ortaklığın faydaları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- (i) Ortak girişimin üyeleri birbirleriyle direkt iletişim kurarak, iş fırsatlarının keşif ve değerlendirilmesi için gerekli teknik ve pazar bilgisini çabucak birleştirirler.
- (ii) Keşfedilen fırsatlarının değerlendirilmesi için karşılaşılabilecek risklerin ve sürecin sonucunda oluşan ödüllerin paylaşılması da süreci câzip kılmaktadır.

- (iii) Girişimcilik ağları sayesinde yatırımcılar, üreticiler, dağıtıcılar, perakendeciler ve müşteriler stratejik bir ittifâkın içinde yer almaktadır. Bu sayede üreticiler ulaştırma zamanını ve depolama maliyetlerini azaltmakta, müşteri ile kurulan yakın diyalog sayesinde ürün kalitesinin artırılması mümkün olmaktadır.
- (iv) Teknolojisi çok hızlı değişmiyor olsa da belirsizliğin ve ilk yatırım maliyetlerinin yüksek olduğu alanlarda da (petrol sondaj/arama faaliyetleri) yine riskleri bölüşmek gereği vardır.

Son olarak, müşterek girişimcilik kavramı bizatihi ilgili şirketlerin içinde de denenmesi gereken bir yaklaşımdır. Bilhassa toplam kalite yönetimi konusunda işletme içindeki müşterek girişimcilik ön plana çıkmaktadır. Bu meyanda çalışanlara prim ve hisse seçenekleri (opsiyon) verilmesi, doğrudan yönetsel kontroller yerine, sağlam bir kurumsal vizyonun öneminin vurgulanması ve böylece her çalışanın giderek bir girişimciye dönüştürülmesi gerekmektedir. Girişimcilik ortamının düzeltilmesi için gerekli çevre koşulları kısaca aşağıda açıklanacaktır.

3.2.1. Makro Ekonomik İstikrar ve Dengenin Temini: Makro ekonomik ortamdan kasıt; fiyat istikrarı, dengeli bir bütçe ve dış ödemeler dengesi, âdil bir gelir dağılımı, yüksek istihdam ve düşük işsizlik ortamının tesis edilmesidir. Makro ekonomik dengesizlik; belirsizliğin ve öngörülemezliğin yaygınlığına bağlı olarak üretimde, kıt kaynakların tahsis edilmesinde ve gelir dağılımında sorunların olmasıdır. Bu yüzden, kalıcı bir makro ekonomik dengesizlik ortamında derinlemesine bir girişimcilik ruhunun oluşması, böylece üretim sorununun çözülmesi ve sermaye birikiminin sağlanması imkânsızdır.

3.2.2. Rekabet ve İyi Yönetişim Ortamının Sağlanması: “İyi yönetim” olarak tanımlanabilecek, mülkiyet hakları rejimi kurulmuş, şeffaf, âdil ve tarafsız bir hukukî ortam temin edilmiş olmalıdır.

3.2.3. Piyasaya Giriş ve Çıkış Serbestisinin Sağlanması: Piyasalar kadın, erkek herkese açık olmalı, ayrımcılığa yer verilmemeli ve icra-iflas kanunları şeffaf ve kolaylaştırıcı olmalıdır.

3.2.4. Risk ve Ödül Arasında Denge Kurulması: Muhtemel risklerin hesaplanamadığı ve getiri ihtimalinin bilinemediği bir ortamda girişimcilik gelişmez. Bu tür ortamların tipik özelliği, lobicilik ve rantiyeciliktir. Oysa girişimcilik “garantili” alanları tercih eder.

3.2.5. Finansmana Erişim Kolaylığı: Bilindiği üzere girişimcilik aynı zamanda finansman kaynaklarına sahip olmayı ya da varolan finansmana erişebilmeyi gerektirmektedir. Fakat risk sermayesi piyasasının gelişmemiş olması ve bankaların riskli krediler vermekten giderek daha fazla kaçınması,

girişimci fidanlığı olarak bilinen pek çok KOBİ'nin finansman güçlükleri yaşamasına neden olmaktadır. Bu meyanda girişimcinin kolaylıkla ulaşabileceği, yeterince çeşitlendirilmiş, sürekliliği sağlanmış ucuz finansal kaynaklarının varlığı önem kazanmaktadır.

3.2.6. Piyasa Esnekliklerinin Temini: Piyasalar, esnek ve rekabetçi olmalı ve bunlar arasında etkin bir akışkanlık ve iletişim sağlanmalıdır. Bu meyanda emek piyasası reformunun yapıyor olması son derece yerinde bir gayrettir.

3.2.7. Düzenleyici Ortamın Kalitesinin Artırılması: İdari düzenlemelerin iyileştirilmesi yönünde gösterilen çabalara rağmen, Türkiye'de işletmeler hâlâ birçok bürokratik engellerle mücadele etmektedirler. Bu aşamada kamu personel reformunun önemi ortaya çıkmaktadır.

3.2.8. Vergilendirmenin Âdil, Basit, Tabana Yayılmış ve Düşük Olması: Makro ekonomik istikrarın sağlanamadığı ülkelerde, işletmeler çareyi kayıtdışına kaçmakta bulmaktadırlar. Bu meyanda vergi politikaları bilhassa ön plana çıkmaktadır. Son yıllarda Türkiye'nin bu konuda bir hayli mesafe kat ettiği görülmektedir.

3.2.9. Nitelikli İşgücüne Erişim: İşgücü piyasasında karşılaşılan darboğazlar büyümeye engel olmaktadır. İşçilerin becerilerini artırmaya yönelik çabaların yoğunlaştırılması gerekmektedir. Böylece girişimciliğin önündeki en büyük engel olan emek-iş uyumsuzluğu da azaltılmış olacaktır. Bu hususun eksik kaldığı ülkelerde "işsizlik ve mesleksizlik" bir arada yaşanmaktadır. Buna göre şirketler nitelikli beşeri sermaye istihdamındaki açığı kapatamazken, var olan insanlar da kaliteli bir hayatı idame ettirecek kadar gelir getiren bir iş bulamamaktadır.

3.2.10. Firmalar Arasında İşbirliğinin Tesisi: Büyük ve küçük ölçekli işletmeler arasındaki ittifaklar, yenilikçi ekonomide gerekli esnekliği ve daha büyük pazarları ele geçirmek için kritik ölçeğe erişmek bakımından giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Büyük ölçekli işletmeler yeni pazarlara, teknolojiye ve yeniliklere erişim sağlamakta, küçük ölçekli işletmeler ise finans, bilgi ve iletişim ağlarından daha kolay yararlanabilmektedir.

Dışa açılmada merak edilen en önemli konuların başında, kuşkusuz sanayinin dönüşümü gelmektedir. Yapılan çalışmalar, ülkelerin refah seviyesini uzun dönemde sermaye birikiminin yakından belirlediğini göstermektedir. Bu meyanda teknolojinin düzeyi, beşerî sermayenin ve girişimciliğin kalitesi, iş ve yatırım ortamının yeterli düzeyde kârlı olması, elde edilen şirket artığının yeniden sağlıklı yatırımlara kanallı edilmesi gibi görevler öne çıkmaktadır.

Hızlanan küreselleşemeye rağmen, küresel piyasalarda yaşanmakta olan son gelişmeler, değişen çevre koşullarına adaptasyon kapasitesi yüksek, rekabetçi bir sanayinin inşası için belli bir yönlendirme mantığının hâlâ geçerli olduğunu göstermektedir.

4. VERİMLİLİK-İSTİHDAM SİNERJİSİNE DOĞRU

Türkiye'nin sahip olduğu kaynaklar ve ihtiyaçları, istihdam ve verimlilik ikilisinden birinin diğerine fedâ edilmesini imkânsız kılmaktadır. Türkiye'nin rekabetçi üstünlükleri stratejik değerdeki yüksek verimlilik sektörlerinde aranmalıdır. Ayrıca, istihdam öncelikleri de ihmâl edilemez boyuttadır. İçinden geçtiğimiz küresel kriz ortamında hızla artan işsizlik rakamları da ilave birtakım dersler sunmaktadır. Bu bağlamda, verimlilik ve istihdam arasında bir denge aranmalıdır.

4.1. YENİLİKÇİLİĞE DAYALI KALKINMAYA GEÇİŞ VE BİLGİ TEKNOLOJİLERİ

Türkiye'nin hem dış ticarete hem de sanayi dönüşümünde başarılı olabilmesi, bilgiye dayalı bir sistem inşası ve inovasyona dayalı bir sanayi yapısına kaymasıyla mümkündür. Zira geçmişte üretimin yapısının ve uluslararası ticaretin yönünü ve büyüklüğünü ucuz hammadde ve işgücüne dayanan maliyet avantajı belirlerken, günümüzde bunu gelişmiş teknolojik altyapı, yenilik oluşturma kapasitesi, üretimde daha çok bilgi yoğunluklu ve yüksek katma değerli ürünlerde uzmanlaşma belirlemektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin küresel ortamda rekabetçi konumlarını sürdürebilmeleri ve güçlendirebilmeleri, büyümelerini verimlilik artışlarına dayandırmalarına ve yeni rekabetçi üstünlük alanları meydana getirmelerine bağlıdır.

Bunun bir gereği olarak, artan getirilere tâbi olan ve çağın yükselen değeri olarak bilinen bilgi ve inovasyona dayalı kalkınma, doğrudan ilgi sahamıza girmektedir. Geçmişte kaybedilen zamanlardan sonra, Türkiye'nin artık eğitim ve teknoloji alanında devrim mahiyetinde bir atılım yapması gereklidir. Ayrıca etkin politikaların geliştirilmesine paralel olarak, bu alandaki farkındalık artırılmalı ve zihnî dönüşüm gerçekleştirilmelidir.

Bu doğrultuda yenilikçiliğe önem verilmesi, bilim ve teknoloji kapasitesinin artırılması, beşeri sermayenin geliştirilmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin biçimde kullanabilmesi büyük önem taşımaktadır. Bunun bir gereği olan eğitim reformunda, Türkiye'nin telâfi edilemez zamanlar kaybetmeye devam ettiği görülmektedir.

Türkiye'nin eğitim sisteminin bundan böyle daha çok piyasa uyumlu, sektör ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiş olması gerekmektedir. Bu meyanda finansal piyasalar, girişimcilik, bilgi, enformasyon teknolojileri gibi alanlar eğitim sistemine uygulamalı olarak dâhil edilmelidir.

Yukarıda vurgulanan çerçeve bağlamında, yabancı yatırımlar ve özelleştirme uygulamaları da verimlilik eksenli bir ekonomi oluşturma yolunda, bilhassa teknoloji transferinde bir araç olarak görülmektedir. Bu sürece yardımcı olmak üzere, yabancı yatırımların teşvik edilmesi, yerli firmaların yabancı ya da çokuluslu ortaklarla çalışmaları veya özelleştirme kapsamındaki kamu kuruluşlarının içinde Türk ve yabancı ortak bulunan konsorsiyumlara satılması gibi tedbirler, toplam verimliliği arttıracaktır.

4.2. İSTİHDAM DOSTU BÜYÜMEYE AĞIRLIK VERİLMESİ

İşsizliği önlemenin yolu, öncelikli olarak istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyümedir. Bu olgu gerekli ancak tek başına yeterli değildir. Büyümenin tek başına istihdam sağlamaya yetmediği, Türkiye'de 2002-2008 arasındaki gelişmelerden açıkça görülmektedir. Son birkaç yıldaki hızlı ekonomik büyümeye rağmen işsizlik anlamlı düzeyde azaltılamamıştır. Bunun nedenleri arasında büyümenin istihdam alanlarındaki artış kadar, kapasite kullanımındaki ve verimlilikteki artıştan da kaynaklanmış olması yer bulunmaktadır.

Büyüme ile istihdam arasındaki bağ; ülkelere, eğitim ve demografik yapıya, sanayi yapısına göre değişebilmektedir. Bir birim büyümenin oluşturacağı istihdam etkisi her yerde standart değildir. Bu nedenle ülkemizin hem uluslararası mukayeseli üstünlüğe sahip hem de istihdam kapasitesinin yüksek olduğu sektörlerin tespiti ve desteklenmesi gerekmektedir.

4.2. YENİ İSTİHDAM SEKTÖRLERİ

Gelişmiş ülkelerde istihdam, imalat sanayinden ve tarımdan hizmet sektörlerine veya daha geniş bir ifadeyle "üçüncü sektörler" kaymaktadır. Zira hizmet sektörünün istihdam yaratma kapasitesi tarım ve sanayi sektörüne göre oldukça yüksektir. Öyle ki, inşaat sektöründe %1'lik büyüme %2.79 istihdam artışı sağlarken, bu oran sanayi sektöründe sadece %0.42 düzeyindedir. Tarım da ise durum tamamen tersi yönde olup, büyüme sürecinde tarımsal istihdam kayıplarıyla karşılaşmaktadır.

Bu nedenle, günümüzde hizmet sektörüne gelişmenin ekonomik motoru olarak bakılmaktadır. Özellikle ticaret, haberleşme, ulaşım, finansman, sağlık hizmetleri, eğitim, kamu hizmetleri, endüstriyel teknik yardım gibi dallar öne çıkmaktadır. Türkiye için buradan bir yol haritası çıkartmak gerekmektedir.

Ancak, hizmet sektörü ile istihdam ilişkisi araştırılırken, diğer gelişmeler de takip edilmelidir. Şöyle ki, hizmet sektörleri mekanizasyonunun artmasıyla, büyük ölçüde şahıs ilişkilerinden uzaklaşmaya başlamıştır. Bunun ilginç bir örneği olarak haberleşme hizmetleri gösterilebilir. Bilindiği gibi teknolojik gelişme, bilginin kaydedilmesi ve nakledilmesini kontrol ile görevli emeği keskin bir şekilde azaltmıştır. Ayrıca malların üretimindeki teknolojik gelişmeler, belirli kategorideki hizmetleri azaltmış ve hâttâ bertaraf etmiştir. Özellikle, bulaşık ve çamaşır yıkama gibi ev hizmetlerinde bu nitelikte gelişmeler gözlenmiştir.

İmalat sanayi ise büyük bir hızla gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere kaymaktadır. Bunun için gelişmekte olan ülkelerde hizmet sektörüne ilave olarak, imalat sanayinde de istihdam artışı sürecektir. Nitekim, gelişmekte olan Çin ve Hindistan gibi ülkelerde şu aşamada imalat sanayinde de hizmetler sektöründe olduğu gibi istihdam artmaktadır. Özellikle Asya ve Latin Amerika'nın yeni sanayileşen ülkelerinde böyle bir durum gözlenmektedir.

Buradan yola çıkarak, orta-uzun vadede Türkiye'de de imalat sanayinin işsizlik sorununun çözümüne verdiği katkı düşebilecektir. Türkiye için yapılan çalışmalara göre, nisbi verimliliği artarken istihdamdaki payı da artan sektörler arasında tekstil, kimyasal ürünler, ulaşım araçları, elektrik makineleri, bazı plastik ürünler, bazı imalat sanayi alt kalemleri ve meslekî cihazları dikkat çekmektedir.

İlaveten imalat sanayi ile hizmet sektörü arasındaki kesişim alanı da hızla artmakta ve önemini korumaktadır. Zira hizmet sektörü artan oranlarda imalat sanayine temel girdi sağlamaktadır. Gerçekten de dünya piyasalarıyla rekabet etmek isteyen bir ülke, mümkün olduğu kadar ucuz, çabuk ve etkin bir şekilde hizmet sektörlerini ekonomiye dâhil etmek zorundadır.

Özellikle “bilgi teknolojisi devrimi” ile ekonomiler hizmet sektörlerine daha fazla bağımlı bir hâle girmiştir. Küreselleşme süreciyle sermaye akışı, değişik finans merkezlerinin liberalleştirilmesi, bilgi toplama, işleme ve nakletme süreçlerinin ve haberleşme teknolojilerinin geliştirilmesi, ulusal piyasalar arasındaki bağları güçlendirmiştir. Böyle bir gelişme hizmet sektörlerindeki üretim-tüketim ve ticaret faaliyetlerini hızla genişletmiştir. Böylece, toplumlar endüstri-ötesi veya bilgi toplumu dönüşümünü yaşamaya başlamışlardır. Bu gelişmeler, hizmet sektörlerinin geleneksel yapısını değiştirmekte ve ona küreselleşme sürecinde anahtar bir rol vermektedir.

5. DIŞ TİCARETTE YENİ STRATEJİK AÇILIMLAR

Bir ülkenin dışa açılmasının kalitesini ve üretim ekonomisinin gücünü gösteren en önemli yansıma alanı, küresel rekabet içindeki dış ticaret sektörüdür. Türkiye'nin son yıllarda yaptığı hamlelerle yeni açılımlar elde ettiği; kur ve diğer birçok konudaki istikrarsızlığın üstesinden gelmeye başladığı görülmektedir. Artmaya devam eden dış ticaret açığına rağmen, 2007 yılından bu yana ihracatın artış oranının ithalatının üzerine çıkmış olması, ekonominin dönüşüm kalitesi açısından önemli bir sürece işaret etmektedir. Ancak bu göreceli olumlu gelişme üzerinde, ekonomideki göreceli küçülmenin etkisinin dikkatle ayrıştırılması gereği vardır.

Türkiye'nin dış ticaretinde yaşanmakta olan sorunlar ile sanayi yapısının sorunları oldukça paraleldir. Her şeyden önce, Türkiye'nin ihracat sektörü ağırlıklı olarak fiyat rekabetinin oldukça yüksek olduğu geleneksel mal gruplarında yoğunlaşmaktadır.

Hâl böyle olunca, ihracat sektörü birçok mal grubunda fiyat alıcısı konumundadır. Uluslararası fiyatları belirleyebilme gücünün sınırlı olması nedeniyle, reel olarak düşen getiriler ve artan üretim maliyetleri ihracatçıları açısından önemli sorunlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda vergilerden, bürokratik katılıklardan, alt yapı noksanlarından ve dünya piyasalarına göre daha yüksek olan birtakım girdi maliyetlerinden kaynaklanan sorunlar, rekabet avantajını daha da erozyona uğratmaktadır.

Öte yandan dış ticaret sektörünün son yıllarda sürdürülen makro ekonomik politikaların sonuçlarından da kısmen olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir. Bazı çalışmalara göre, Türk Lirasının değerindeki her %10'luk artış, ithalatı %5 oranında artırmaktadır. Bu durum, sanayinin uluslararası piyasalarda fiyat alıcısı konumunda olması nedeniyle, döviz kurundaki gelişmelerin ihracat fiyatlarına yansıtılamıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, bilhassa yerli girdi kullanan ihracatçı firmaların kâr marjlarında sürekli bir erime yaşanmaktadır.

Bu arada "kur etkisi" doğal olarak her sektörde aynı olmamaktadır. Örneğin Türkiye, artan oranlarda yabancı girdi bağımlılığı yüksek ileri teknoloji ürünlerinde yoğunlaşmaktadır. Böyle olunca, Türk Lirasının değerlenmesi ithal girdi kullanıp, işleyerek ihracat yapan sektörleri daha avantajlı konuma getirmektedir.

Bu gelişmenin zaman içinde birtakım yanlış yapılanmalara neden olacağı öngörülebilir. Ancak burada, sadece kurun değeri gibi son derece yetersiz bir parametreye indirgenecek rekabetçilik tartışması, daha karmaşık olan gerçeğin üzerini örtebilir. Zira bilindiği üzere, geçmişte Türkiye’de ihracat, doğrudan/dolaylı destekleme ve zayıf kur politikaları nedeniyle gereğinden fazla korunmuş, kolaycılığa alıştırılmış ve korunmaya bağımlı hâle getirilmiştir. Döviz kuru avantajının yarattığı yapay rekabet gücü, özellikle geleneksel ürün gruplarının sanayici ve ihracatçıları arasında ataletle sebep olmuş, uluslararası piyasaların gerektirdiği verimlilik ve kalite artışına gereken özenin verilmesini ertelemiştir. Verimlilik artışı, kalite yönetimi ve ürün geliştirme konularında gereken yatırımların ertelenmesi nedeniyle, bugün geline aşamada kur avantajının ortadan kalkması, bazı ihracat kollarında aşırı kırılganlık sonucunu doğurmuştur.

Halen yaşanmakta olan kur ve rekabet baskısının orta ve uzun vadede ne anlama geleceğini Gümrük Birliği tecrübesine de gönderme yaparak anlamak mümkündür. Türkiye imalat sanayinin, Gümrük Birliği sonrasında artan rekabetten kalite artışı ve sürdürülebilir verimlilikle çıktığı yolunda birçok görüş vardır.³

Bu meyanda, güçlü Türk Lirası’nın -kabul edilebilir sınırlar içinde olmak kaydıyla- ihracat sektörü üzerindeki baskısının sektörün verimliliğini arttıracak ve yapısal dönüşümü hızlandıracak sonucuna varılabilir. Nitekim, kalkınma ve dışa açılmada başarı hikayesi olarak gösterilen Asya Kaplanları da dış ticaretin içeride sanayiye terbiye edici katkısından son derece akılcı politikalarla istifade etmişlerdir.

Türkiye ihracatında, pazar payının artırılması ve sürdürülebilmesi için ticaret ve sanayi politikaları ile makro ekonomik politikaların uyumlu ve birbirini destekler mahiyete olması son derece önemlidir. Bunun bir gereği olarak Türkiye’nin uyguladığı maliye ve para politikalarının ticaret politikalarını destekler nitelikte olması durumunda, ticaret politikalarından ve ticari entegrasyondan elde edilen başarılar daha kalıcı olabilir. Bunu gerçekleştirmek için hem optimum döviz kuru arayışı hem de kurdaki istikrarın sağlanmış olması önem kazanmaktadır.

Son olarak, Türkiye’nin cari açığının kapatılmasında yüksek katma değerli ürünlere dayalı sektörel dönüşümler kadar, hizmet sektörünün de stratejik bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Uluslararası ticarete hizmet sektörlerinin payı, hâlen bu sektörün GSMH’ye yaptığı katkıdan daha küçüktür.

³ Yeni bazı çalışmalar için bkz., TEPAV, GB ve Türkiye Sanayisi Üzerine Etkileri, Ankara, 2007. Sema Çınar Ay, GB Sürecinde Türkiye’nin Dış Ticaretinde Meydana Gelen Yapısal Değişimler, İKV, İstanbul, 2005.

Bunun en önemli nedeni, hizmet sektörünün ticaret dışı kalan niteliğidir. Buna rağmen, hizmet sektörlerine yönelik uluslararası ticaret, son yıllarda hızla artmaktadır. Bilhassa fizikî malların ticaretinin uluslararası alanda büyümesi ile ulaşım ve sigorta gibi alanlarda bazı hizmet faaliyetleri ticari bir karakter kazanmaktadır. Yine ticari faaliyetlere uygun hizmet sektörleri arasında örneğin haberleşme, reklamcılık ve yöneticilik hızla yükselmektedir.

Türkiye'nin hizmet ihracatı ise ağırlıklı olarak turizm ve müteahhitlik hizmetlerinden oluşmaktadır. Dünyada yaşanan gelişmeler ülkemiz açısından sadece bu iki sektörde değil, diğer hizmet alanlarında da yeni fırsatlar sunmaktadır. Bu nedenle müteahhitlik, turizm, taşımacılık, lojistik, meslekî ve profesyonel hizmetler ile yazılım hizmetlerinin ihracatına yönelik olarak proje bazlı, performans odaklı destek ve teşvikler sağlanabilir. Türkiye'de bu alana yönelik olarak yapılan son düzenlemeler isabetli ancak derinleştirilmesi gereken gelişmelerdir.

6. KALKINMADA VE BÜYÜMENİN FİNANSMANINDA YABANCI SERMAYE STRATEJİLERİ

Türkiye'nin sanayileşmiş ülkelerle olan gelişmişlik farkını kapatması (*catch up*) ve AB standartlarına uyum sağlaması (*convergence*) açısından yabancı sermayenin potansiyel katkısı ön plana çıkmaktadır. Yabancı sermaye, sahip olduğu bilgi, deneyim, piyasa gücü, teknoloji ve tasarruf açığına yapacağı katkı nedeni ile özendirilmelidir.

Esasen son yıllarda, Türkiye geçmiş dönemle mukayese edilemeyecek kadar büyük bir sermaye hacmini içeriye çekebilmiştir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü (UNCTAD) tarafından yayınlanan 2007 Dünya Yatırım Raporuna göre, Türkiye 20.1 milyar dolarla en fazla uluslararası yatırım çeken ülkeler arasında 16. sırada yer almış, dünyadaki toplam sermaye içindeki payını ilk defa %1.5'e kadar çıkarmıştır.

Böylece Türkiye, 2006-2007 yıllarında ortaya çıkan cari açığın finansmanını %60'lara varan oranda kalıcı sermaye girişleriyle sağlarken, yabancı sermaye girişlerini büyümenin motor gücü haline getirebilme şansını yakalamış gibidir. 2008 yılında bozulan ortamda dâhi Türkiye, 15 milyar doları aşan oranda doğrudan yabancı sermaye yatırımını çekmeye muktedir olmuştur. Yabancı sermayenin önemi, ülkeye kalıcı bir *know-how*, teknoloji ve öğrenme etkisi gibi pozitif dışsallıkları taşıyabilmesinde aranmalıdır.

1997 yılındaki Asya Krizi'ne kadar büyük hacimlere ulaştıktan sonra bıçak gibi kesilen küresel sermaye hareketleri, 2002 sonrasında toparlanma sürecine girerek, son birkaç yılda aşağı yukarı aynı hacme ulaşmıştır. Yaşanmakta olan küresel sıkıntılara bakarak, 2003-2007 arasında oldukça uygun olan uluslararası ortamın gelecekte nasıl ve ne yönde değişeceğinin belli olmadığı ifade edilebilir. Şimdilik süreç, dışa bağımlı ve bu nedenle de kırılgan bir büyüme etkisi olarak derinleşmektedir.

Gerçekten de Türkiye, de son yıllardaki atılımlarıyla bu pastadan etkin bir şekilde pay alır hale gelmiş olmakla beraber, gelen sermayenin ağırlıklı olarak ticarete konu olmayan hizmetler sektörlerinde ve satınalma ve birleşmeler şeklinde geliştiği dikkat çekmektedir. Bir başka ifadeyle yabancı sermayenin istenen ölçüde yeni yatırımlara yönelmediği görülmektedir.

Bu noktada, yatırım ikliminin elverişliliği kadar kurumsal faktörlere de önem vermek gerekmektedir. Zira kurumsallaşma; hızlı büyüme, makro ekonomik istikrar ve yatırım ortamının iyileşmesi anlamına gelmektedir. Son yıllarda görüldüğü gibi, kurumsal değişim, birçok alanda eş zamanlı değişim dinamiğini de tetiklemektedir.

Ekonomik ve politik riskin düşük; hükümetlerin istikrarlı, fikri ve mülkiyet hakları rejiminin sağlam, yolsuzluk oranlarının en düşük, bürokrasinin yapıcı, yatırım mekanizmalarının ve yargının etkin, âdil ve tarafsız ve rekabete açık ülkelerin doğrudan yabancı yatırımları çekebilmesi ve sermayenin ülkenin genel kalkınma stratejisi doğrultusunda yönlendirmelerilmesi mümkün görünmektedir. Bu unsurların olmadığı bir ülkeye yabancı sermaye girişi gerçekleşse bile, sermayenin içerideki "kötü yönetim" ortamının bir parçası haline gelerek, haksız kazanç sağlamaya çalışması mümkündür.

İkinci olarak Türkiye'nin AB üyelik müzakereleri sürecini devam ettirerek ve ikinci nesil reformları yaparak kurumsallaştırma politikalarını sürdürmesi gerekmektedir. Keza yukarıda başka başlıklar altında da tartışılan dinamik rekabetçi üstünlüklere göre, sektörel mimarinin belirlenmesi ve piyasa uyumlu, özel sektör odaklı bir sanayi mimarisinin tanımlanması gereğine burada bir kez daha belirtmekte fayda bulunmaktadır. Buna göre her sektörde en iyi olma şansı olmayan Türkiye'nin en azından bazı alanlarda dünyanın en iyisi olmaya çalışarak, cazibe merkezi olmayı hedeflemesi gerekmektedir.

Son olarak, devletin aktif rolüne de bir başka açıdan gönderme yapmak gerekmektedir. Devlet ekonomiden çekilirken, kamu yatırımlarının daha çok sosyal, alt yapı, eğitim ve diğer beşeri sermaye geliştirme alanlarına kaydırılması, tarımsal dönüşümün ve istihdam önceliklerinin dikkate alınması gerektiği açıktır. Keza tedrici olarak büyümenin motor gücü konumuna

gelecek olan özel kesim yatırımlarının sanayinin uzun vadede rekabet gücünü geliştiren, yüksek katma değer sağlayan, verimliliği ve ihracatı arttıran sektörlerde yoğunlaşması için yine kamusal öncelik ve öncülük gerekmektedir. Birçok çalışmada otomobil, elektronik, makine ve teçhizat, tekstilin yüksek katma değerli bazı alt bölümleri, mobilya ve enerji gibi sektörlerin önemi vurgulanmaktadır.

Bütün bu süreçlerde, bilhassa yabancı firma ortaklıklarının kurulmasında, teknoloji transferinin ve gelişimin mümkün olduğu alanlarda teşviklerin verilmesinde, kamunun piyasaları destekleyici ve düzenleyici rolü öne çıkmaktadır. Bu noktada teknoloji transferi bir basamak olarak kullanılmalı, yabancı firmaların doğrudan yatırımları uluslararası bilgi stokuna ulaşmada belli bir aşamaya gelene kadar kullanılabilir bir araç olarak değerlendirilmelidir. Rekabet gücüne asıl etki eden unsurun ise ulusal Ar-Ge faaliyetleri olduğu dikkate alınarak, ithal edilen teknolojilerin üzerine araştırma ve yenilikler yaparak teknolojik bağımlılığı azaltmak gerekmektedir.

7. KÜRESEL ENTEGRASYON, YOLSUZLUK EKONOMİSİ VE “BULAŞMA ETKİSİ”

Günümüzde küreselleşme eğilimi kazanan diğer bir alan da yolsuzluk ekonomisidir. Dolayısı ile küreselleşip dünyaya açılırken, ekonomide bir “çürümenin” ve bir yolsuzluk ekonomisinin ortaya çıkıp çıkmayacağı da en az bahsedilen diğer konular kadar önemlidir. Özellikle artan mal, hizmet ve faktör hareketleri yolsuzluklar açısından bir “bulaşma etkisi” oluşturmaktadır. Bu da günümüzde yolsuzlukların önlenmesinin bir “küresel kamusal mal” mahiyeti kazandığını göstermektedir.

Yolsuzluk, resmi devlet yetkisinin kamu çıkarına karşı kullanılması veya resmi kamu gücüne dayalı olarak özel çıkar elde edilmesi faaliyetidir. Bilindiği üzere, dış dünyaya açılan ülkeler bir yandan etkilemekte, öte yandan da etkilere maruz kalmaktadır. Bu meyanda, yolsuzluk ekonomisine yol açmadan başarılı dışa açılmanın yolları aranmalıdır.

“Kâr azamileştirmesi”ne yönelen işadamlarının gittiği ülkede her türlü yolsuzluğa bulaşmasının mümkün ve gözlenen bir durum olduğundan hareketle, yolsuzlukların önlenmesinde şeffaflık, denetim ve hesap verebilirlik gibi kurumsal yapıların kalitesi önem kazanmaktadır. İkinci olarak yolsuzlukla mücadele, kamusal mal mahiyeti kazanması hasebiyle küresel önlemler, küresel bir işbirliği ve büyük bir kaynak gerektirmektedir.

Yapılan çalışmalara göre,⁴ yolsuzluk düzeyinin tekel gücünün ve takdir yetkisinin artmasına paralel olarak derinleştiği, tersine olarak da hesap verebilirlikle azaldığı görülmektedir. Bu meyanda ekonomideki tekelci yapıların azaltılması, resmî takdir yetkilerinin belli kurallara bağlanması ve şeffaflığın artırılmasıyla yolsuzluğun azaltılabileceği anlaşılmaktadır. Yolsuzluk gelir dağılımında sapmalara neden olmakta ve bilhassa gelişmekte olan ülkelerde mal ve hizmet üretiminde veya satış sürecinde önemli bir maliyet unsuruna dönüşmektedir.

Türkiye’de yolsuzluk ekonomisi alanında son yıllardaki reform ve kurumsal tedbirlere paralel olarak belli bir yavaşlama eğilimi tespit edilmekle birlikte, bu konu Türkiye’nin temel sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Türkiye için yapılan çalışmalara göre, yolsuzluklardaki 1 puanlık artış kamu gelirlerinde de %1’lik bir azalmaya yol açmaktadır. Örneğin, Türkiye’nin yolsuzluk endeksini Danimarka düzeyine (0.5) çekebilmesi durumunda kamu gelirinde yaklaşık %6’lık bir artış mümkün olabilecektir. 2006’da 171 milyar TL’nin üzerinde bütçe geliri olan Türkiye’nin, yolsuzluğu azaltarak her yıl kamu gelirini 10.2 milyar TL’nin üzerinde artırabileceği ortaya konulmuştur.

8. BİR KEZ DAHA ÖZELLEŞTİRME NEDİR, NE DEĞİLDİR?

Son yıllarda Türkiye’deki yapısal dönüşüm, küresel entegrasyon, yabancı sermaye girişleri, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi son derece kritik konuların yakından takip edilebileceği ender uygulama alanlarından birisi kuşkusuz özelleştirmedir.

Özelleştirme, otomatik olarak “devlet-millet malının peşkeş çekilmesi” anlamına gelmez. Tersine, Türkiye uygulaması bize göstermektedir ki, kurulan rüşvet-yolsuzluk-rant mekanizması sayesinde kamu varlıkları bürokrasinin ve siyasetin elinde devlet-millet malının talan edilmesine dönüşmüş, etkinsiz ve verimsiz bir sanayi yapısının oluşmasına neden olmuştur.

O hâlde, özelleştirme birtakım ilkelere ve felsefeye dayandığından, özelleştirmenin nasıl olması gerektiği kadar, ne olmadığı konusunda da kafa karışıklığının giderilmesi gereği vardır. Her şeyden önce özelleştirmenin kendi başına kamu borcu ödemek, bütçe açığı kapatmak, kısaca bir defaya mahsus kamuya yeni kaynak yaratmak gibi bir amacı yoktur. Bu yan veya ikincil bir amaçtır.

Esas amaç; piyasayı rekabete açmak, kalite ve fiyatta yarışılan bir ortam oluşturmak, iktisadî rasyonaliteye uygun bir şekilde sermayeyi tabana yaymak, teknoloji transferini başarmak, dünya değer zincirine dâhil olmak, piyasayı büyütüp, yeni yatırımlara kapı aralayıp, gelir ve istihdam oluşturmaktır.

Özelleştirmenin kuşkusuz ulusal çıkar ve stratejik boyutu da dikkatten kaçırılmamalıdır. ABD ve Almanya gibi sanayileşmiş piyasa ekonomilerinde bile birtakım sektörlerde yabancı etkisinin daha başlangıçta engellendiği bilinmektedir. Bu, özelleştirme ile bir ülkenin stratejik çıkarları arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Bütün bu hassasiyetleri dikkate alarak sağlıklı bir özelleştirme uygulaması için;

- (i) hukukî altyapının hazırlanması,
- (ii) bir yandan çalışanları mağdur etmeyecek bir yandan da yeni iş alanları oluşturacak şekilde istihdama yönelik tedbirlerin alınması,
- (iii) stratejik şirketlerde, milli çıkarları koruyucu ve kamuoyundaki tedirginlikleri giderici tarzda ilgili bazı özel hükümlerin sözleşmeye ilave edilmesi,
- (iv) kuruluşun piyasa değerinin mümkün olduğunca gerçekçi bir şekilde tespit edilmesi ve rekabeti uyararak satışa sunulması,
- (v) özelleştirme uygulamaları adı altında devlet tekelinin özel tekele dönüştürülmemesi gerekir.

9. KALKINMADA ÇEVRE VE İNSAN

Küreselleşme, yabancı sermaye girişi ve kalkınma kavramları Türkiye açısından birbirinden ayrılmaz bir nitelik kazanmıştır. Aynı şekilde çevresel konular da hem AB üyeliği hem de sürdürülebilir bir kalkınmanın ikâmesi bağlamında merkeze yerleşmiştir. Bugüne kadar gerek bilinç eksikliği gerekse ilgili politika ve kurumların olmayışı nedeniyle, Türkiye’de konu ikincil hâttâ üçüncül önemde ele alınmakta, adeta “önce sanayileşelim, sonra bu lüks konuyu düşünmek için nasıl olsa zaman ve kaynak olacaktır” demeye getirilmiştir.

Nereden bakılırsa bakılsın, bu bakış açısı kalkınmanın amaçlarını kavramaktan uzak, bencil, kısa vadeci ve akıl dışı bir yaklaşım olarak derhâl reddedilmelidir. Neticede ortaya çıkan çevre felaketlerinden bütün canlılar etkilenmektedir.

Kalkınmanın nihaî hedefi, insan ve insanın ayrılmaz bir parçası olan ekolojik ve kozmik düzendir. İnsanın kendine yabancılaştırıldığı, çevrenin tahrip edildiği sözde kalkınmanın nasıl bir nihaî amacı olabilir ki?

Ne var ki, çevre ile ilgili konular ağırlıklı olarak kamusal mal mahiyetinde ve bu alandaki sorunların doğal olarak paydaşları bol olduğundan, piyasa odaklı çözümü neredeyse imkânsızdır. Dolayısı ile kamusal alanda etkin yönetim ilkeleri mucibince bir kamusal reformun yapılması, sağlıklı çevre politikalarının geliştirilmesinde ön koşul olarak öne çıkmaktadır.

Son yıllarda yatırım ortamını geliştirmek ve/veya illere göre yatırımları teşvik etmek üzere uygulamaya koyulan birçok tedbir vardır. Ancak, bunlar ve diğer organize sanayi bölgeleri düzenlenmesi gibi birçok faaliyetlerin çevresel etki analizinin yapılmadığı, yapılsa da göstermelik olarak düzenlendiği, bilhassa küresel ısınma nedeniyle çok daha stratejik hale gelen tarımsal alanların çarpık kentleşmeye ve sanayileşmeye fedâ edildiği görülmektedir.

Sanayileşmiş ülkelerde yüksek çevre standartları nedeniyle yer değiştiren küresel ve yerli sermayeye bu konuda ciddi standartlar getirilmedikçe ve bu tedbirlerin etkinlikle uygulanması sağlanmadıkça, Türkiye'nin sanayileşme çabalarının bir "bumerang" etkisi olarak artan maliyetler, telâfisiz toplumsal yaralar olarak geriye döneceğinde kuşku yoktur.

İkinci Bölüm

MİLLİ GELİR VE İSTİHDAM

2.1. YÜKSEK BÜYÜMEDE ZORUNLU “FETRET DÖNEMİ”

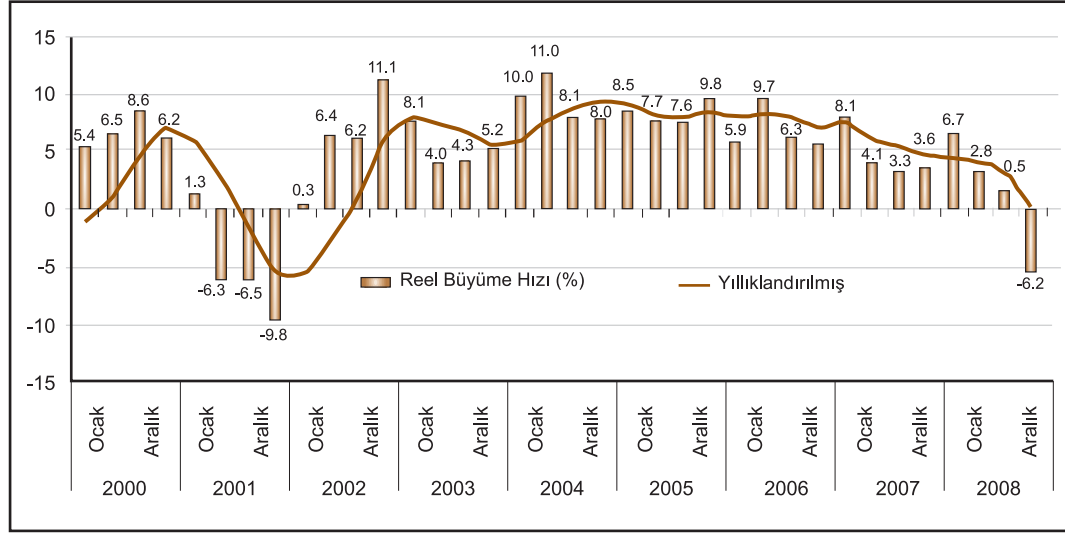
2001 yılında yaşanan derin krizden sonra, Türkiye’nin dünyaya sunduğu en etkileyici “başarı hikâyesi”, kuşkusuz 2002-2007 yılları arasında kaydedilen ortalama %6.9 oranındaki yüksek büyüme performansıdır.

Kaydedilen büyüme performansını sürükleyen faktörler;

- (i) 2001 krizi sonrasında gerçekleştirilen hızlı reformlar ve bunu tetikleyen AB çıpası,
- (ii) buna paralel olarak makro ekonomik dengelerde sağlanan iyileşmeler,
- (iii) dış piyasaların hem ihracat, hem de büyümenin finansmanı açısından son derece elverişli olması,
- (iv) verimlilik ekonomisindeki gelişmeler,
- (v) tek parti hükümetiyle yakalanan siyasi istikrar, beraberindeki artan güven ve azalan belirsizliktir.

Ancak, 2008 yılının son çeyreğinde hızlanan küresel kriz ve bunun öncesinde gelişen diğer bazı iç ve dış dinamikler, Türkiye’nin büyüme ivmesini azaltmıştır.

Bakıldığında, Türkiye’de büyüme ivmesi 2004 yılında zirve yaptıktan sonra önce göreceli olarak yavaşlamış, 2007 yılı itibariyle de nisbi olarak azalmaya başlamıştır (*bk.*, Şekil 2.1.).

Şekil 2.1. Çeyrekler itibariyle büyüme oranları.

Kaynak. TÜİK.

2.2. BÜYÜMENİN YAVAŞLAMASINDAKİ DİNAMİKLER

Büyüme dinamiğinin yavaşlamasının arkasında iki ekonomik, iki de siyasi neden yer almaktadır. Ekonomik nedenlerin arasında, artan cari açık ve artarak direnişe geçen enflasyon baş rolü oynamaktadır. Siyasi nedenler arasında ise, Türkiye’yi ikinci nesil reformlardan, sivil bir anayasanın yapılmasından ve AB reformlarından uzaklaştıran, 22 Temmuz genel seçimleri öncesi, sırası ve hemen sonrasında yaşanan siyasi istikrarsızlık yer almaktadır.

Zikredilen iki ekonomik olayın arkasındaki temel nedenler ise, artan enerji, emtia, gıda fiyatları ve özel nihaî tüketim harcamalarıdır. Enflasyonu yukarı yönde etkileyen talep koşullarına ilaveten, 2006 yılının ortası itibariyle uluslararası koşullar da hızlı bir şekilde değişmiştir. “*Carry trade*” olarak adlandırılan yatırım sürecinin kesintiye uğramasıyla artan risklere paralel olarak, 2006 yılının Mayıs ayından itibaren uluslararası sermaye koşulları, gelişmekte olan ülkelerin aleyhine değişmiştir. Bunun sonucunda Türkiye’nin de dâhil olduğu birçok gelişmekte olan ülkeden sermaye çıkışları yaşanmış ve Türk Lirası yaklaşık %30 oranında değer kaybetmiştir. Bu durum gıda, enerji ve diğer emtia fiyatlarındaki sert artışlarla birleşerek, enflasyonun yükselmesine

ve enflasyon beklentilerinin hedeflerin üzerine çıkmasına neden olmuştur. Süreç sadece Türkiye için değil, dünya için de bir enflasyonist baskının başladığına işaret etmiştir.

2007 ve 2008 yılları için büyüme hedefi sırasıyla %5 ve %4 düzeyine çekilmiştir. Bunu temin etmek üzere daraltıcı para ve maliye politikaları gündeme gelmiştir. Artan cari açık ve yukarı yönde direnen enflasyon baskısı nedeniyle büyüme soğutulmak zorunda kalmıştır.

Ancak bu zorunlu bekleme süresinde Türkiye, reform dinamiğini sürdürüp, ikinci nesil reformları derinleştirerek ve AB sürecine devam ederek ekonominin hem makro hem de mikro düzeyde rekabetçi gücünü artırmak durumundaydı.

Türkiye'nin yukarıda bahsedilen bu ataletle düşmesinin arkasında;

- (i) illegal bazı yapılanmaların, Türkiye'nin değişimini ve dönüşümünü engellemeye yönelik çabaları,
- (ii) 27 Nisan 2007 tarihinde verilen e-muhtıra,
- (iii) 22 Temmuz 2007 genel seçimleri sonrasında büyük bir oy oranına ulaşan iktidar partisine açılan kapatma davası,
- (iv) dışarıda ise, özellikle Fransa ve Almanya liderlerinin Türkiye'nin müzakere sürecini "baltalayıcı" tavır ve tutumları, müzakereleri Kıbrıs, limanlar, Ermeni meselesi gibi konulara sıkıştırmaları ve bu gelişmelerin sonucunda, AB'ye üyelik sürecine verilen içerideki desteğin dibe vurması,

Bütün bu gelişmelere ilaveten 2008 yılında ortaya çıkan küresel kriz ile birlikte Türkiye'nin artık "durağan" dönemden çıkıp, "küçülme" dönemine girdiği görülmektedir. Aşağıda, 2008 yılındaki bu gelişmeler irdelenecektir.

2.3. 2008 YILINDAKİ GELİŞMELER

2008 yılında GSYH birinci çeyrekte %6.7, ikinci çeyrekte %2.3 ve üçüncü çeyrekte sadece %0.5 düzeyinde büyürken, beklenen esas daralma ise % -6.2 ile son çeyrekte gelmiştir. Böylece yıl ortalaması olarak ekonomi %1.1 büyüyerek, GSYH 950 milyar TL olmuştur. Krize rağmen yılın üçüncü çeyreği itibarıyla ekonomi, 27 çeyrek üst üste pozitif büyüme kaydederek tarihteki en uzun kesintisiz büyüme dönemi gerçekleştirmiştir (*bk.*, Tablo 2.1).

Tablo 2.1. Türkiye’de Nüfus, GSYH ve Kişi Başı Gelirdeki Gelişmeler (2003-2008)

	Nüfus (Bin)	Cari Fiyatlarla			Sabit Fiyatlarla (1998)		Büyüme Oranı (%)
		GSYH (Milyar \$)	Kişi başına GSYH (\$)	GSYH (Milyar TL)	Kişi başına GSYH (TL)	GSYH (Milyar TL)	
2003	67.123	304.1	4.531	454.8	6.775	76.3	5.3
2004	68.000	392.9	5.779	559.0	8.221	83.5	9.4
2005	68.867	483.9	7.027	648.9	9.423	90.5	8.4
2006	69.732	530.6	7.609	758.4	10.876	96.7	6.9
2007	70.586	648.8	9.191	843.2	11.945	101.0	4.6
2008	71.081	741.8	10.436	950.1	13.367	102.3	1.1

Kaynak. TÜİK.

Esasen 2008 yılının son üç aylık dönemine ait öncü göstergeler, yılın son çeyreğindeki bu keskin düşüşü işaret etmiştir. Daha sonra incelenecek olan öncü göstergelerden sanayi üretimi, kapasite kullanım oranları, işsizlik ve istihdam rakamları, dış ticaret verileri, siparişler ve stoklardaki değişimler, ekonomide büyük bir daralmanın gerçekleşeceğini göstermiştir.

Ancak, yılın son ayında iyice belirginleşen ve 2009 yılının ilk üç ayında da artarak devam eden kamu harcamaları, söz konusu küçülmenin boyutlarını kısmen hafifletmiştir. Açıktır ki, küresel krizin ülkeleri savurduğu, büyümeyi dibe çektiği bir ortamda, yılın tamamında oluşan pozitif bir büyüme, her şeye rağmen “kötünün iyisi” olarak algılanmalıdır.

2.3.1. ÜRETİM (ARZ) AÇISINDAN BÜYÜMEDEKİ GELİŞMELER

2.3.1.1. Tarım Sektörü: Dördüncü çeyrekteki daralmayı, kısmen de olsa sınırlı tutan sektörlerden biri olan tarım, sezonluk avantajı nedeniyle yılın son çeyreğinde de pozitif büyümesini sürdürmüştür. Sektör, yılın tamamında %4.1 gibi oldukça yüksek sayılabilecek bir oranda büyümüştür. (bk., Tablo 2.2.)

Tablo 2.2. GSYH'deki Reel Büyüme Eğilimleri (% değişim)

Reel Büyüme	2007				2008				Yıllık		
	I.Ç	II.Ç	III.Ç	IV.Ç	I.Ç	II.Ç	III.Ç	IV.Ç	2006	2007	2008
GSYH	8.1	3.8	3.2	4.2	7.3	2.8	1.2	-6.2	6.9	4.7	1.1
Arz											
Tarım	-3.3	-5.0	-8.8	-6.7	8.1	-1.6	5.3	4.6	1.3	-7.0	4.1
İmalat Sanayi	9.8	4.3	4.8	4.1	8.8	4.8	0.5	-10.8	8.4	5.6	0.8
İnşaat	12.7	7.3	3.9	0.3	-3.1	-5.0	-8.5	-13.4	18.5	5.7	-0.9
Ticaret	6.8	2.3	6.7	7.3	10.2	4.5	-1.4	-15.4	6.3	5.7	-0.9
Talep											
Özel Tüketim	4.0	1.6	6.8	6.1	6.1	1.5	-1.3	-4.6	4.6	4.6	0.3
Kamu Tüketim	7.0	13.5	4.2	2.7	5.0	-5.0	1.2	6.1	8.4	6.5	1.8
Kamu Yatırımı- Makine ve Teçh.	-8.5	10.7	10.0	17.6	29.5	36.5	25.0	16.9	-18.5	13.0	22.4
Özel Yatırım- Makine ve Teçh.	-0.2	0.9	3.8	14.9	18.6	-0.5	-6.8	-25.3	12.0	5.0	-4.0
İhracat	13.3	9.8	4.6	3.3	13.3	3.9	3.6	-8.2	6.6	7.3	2.6
İthalat	8.2	5.1	14.0	15.5	14.9	2.2	-2.8	-23.0	6.9	10.7	-3.1

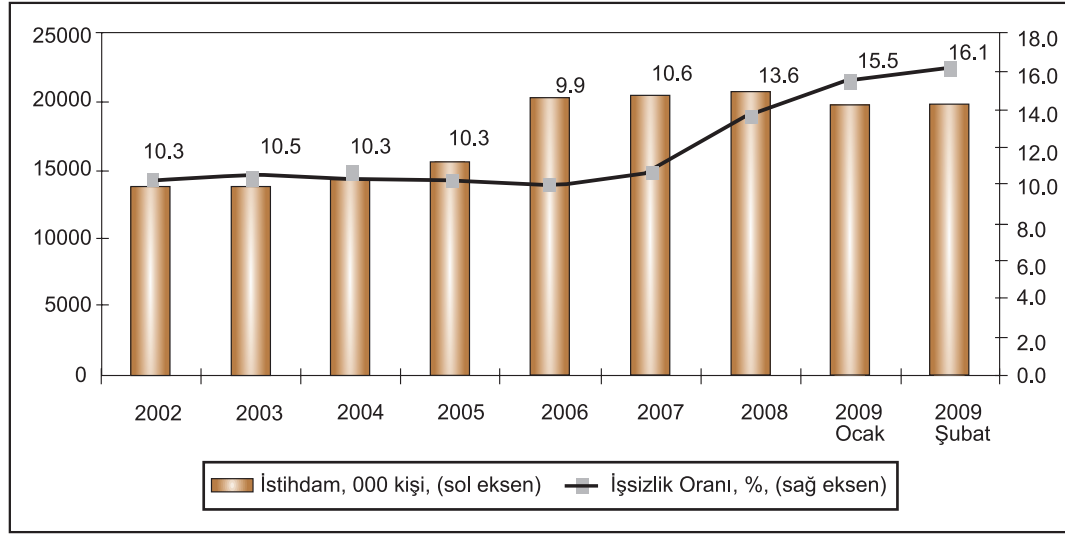
Kaynak. TÜİK.

Bu büyümeye rağmen, yapısal dönüşümün bir gereği olarak tarım sektörünün GSYH içindeki payı, 2008'de gerileyerek %8.9 seviyesine inmiştir. Tarım sektöründeki daralmanın yerini sanayi ve hizmet sektöründe kaydedilen büyüme doldurmaktadır (*bk.*, Tablo 2.3).

Tablo 2.3. Sabit Fiyatlarla GSYH İçindeki Sektörel Payların Gelişimi (%)

Yıllar	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Tarım	12.2	11.4	10.7	10.5	10.0	8.9	8.9
Sanayi	25.1	25.7	26.1	26.2	26.5	26.8	26.9
Hizmet	60.1	59.6	60.0	60.2	61.0	61.9	64.2

Kaynak. TÜİK.

Şekil 2.2. Büyümenin bileşenleri (bir önceki yılın aynı dönemine göre, % katkı)

Kaynak. TCMB.

Tarımsal büyümenin yıllar içinde istikrarsız olduğu ve ortalama büyüme eğiliminin çok düşük kaldığı görülmektedir. Ayrıca, GSYH'ye yaptığı somut katkı da oldukça dalgalıdır. Tarım; sosyal dengeler, bölgesel kalkınmışlık ve istihdam açısından son derece önemli olmakla beraber, artık tedricen ekonominin dinamosu olma özelliğini kaybetme sürecine girmiştir. 2008 yılında tarımın dışında kalan sanayi, hizmet ve inşaat sektörleri büyümeyi aşağı çeken unsurlar olurken, büyümenin artıda kalmasına nisbi olarak en büyük katkı, tarım ve mali sektörlerden gelmiştir.

2.3.1.2. Sanayi Sektörü: Sanayi sektörünün ekonomi içindeki payı son yıllarda %27'lere yaklaşmıştır. Sanayi üretimi, 2004 yılında %9.8 oranında son yıllardaki en yüksek büyümeyi kaydettikten sonra 2005-2007 arasında %5.4 ve %5.8 düzeyinde nisbi olarak durağan bir büyüme patikasına oturmuştur (bk., Tablo 2.4.).

Sanayi sektörünün 2008 yılındaki büyümesi ise yılın tamamında % -0.9'a gerileyerek, 2001 krizinden sonra ilk defa küçülmüştür. 2008 yılı verilerine göre ise, ekonomideki payı %24'lere varan imalat sanayi üretimi, %1.8 oranında küçülme kaydetmiştir.

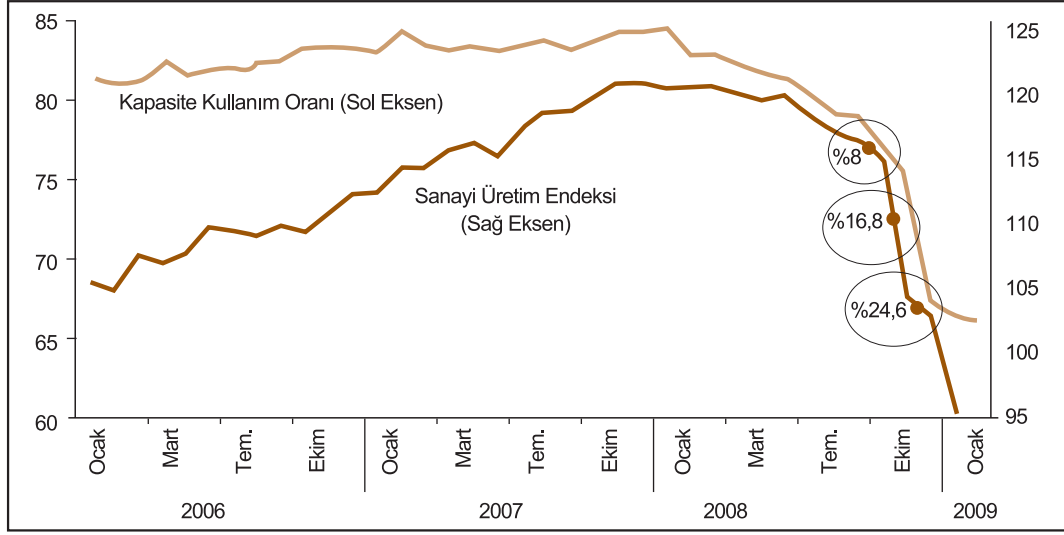
Tablo 2.4. Sanayi Üretiminin Alt Sektörler İtibariyle Büyüme Hızları (Yıllık, %)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Sanayi	9.4	8.7	9.8	5.4	5.8	5.4	-0.9
Madencilik	-8.3	-3.3	4.0	13.8	4.3	9.6	4.5
İmalat Sanayi	10.9	9.3	10.4	4.8	5.5	4.8	-1.8
Gıda-İçecek	2.8	7.7	-0.5	6.2	6.0	2.4	4.1
Tekstil	12.5	2.1	-1.5	-11.8	-1.0	2.3	-10.6
Giyim	3.3	1.8	3.5	-12.4	-4.8	1.8	-12.1
Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri	9.1	3.1	-4.7	-0.1	2.3	2.1	2.4
Kimya	14.2	8.8	16.1	6.3	6.3	9.6	-0.3
Ana Metal	10.0	11.9	11.6	3.4	10.7	11.7	-2.0
Makine ve Teçhizat	21.3	22.4	31	1.2	22.0	4.6	-4.8
Taşıt Araçları	27.1	47.7	53.3	9.6	9.7	10.3	5.9
Enerji	5.4	8.5	6.8	7.6	9.1	8.7	3.8

Kaynak. TÜİK.

2009 yılının ilk çeyreğindeki küçülmenin çok derin olacağını ise yılın dördüncü çeyreğinde gerçekleşen %11'e varan daralmadan kestirmek mümkündür. Zaten bu eğilim krizden önce, Ağustos ayı itibariyle kendini hissettirmeye başlamıştı. Sanayideki küçülme Ekim, Kasım ve Aralık döneminde sırasıyla %8.0, %16.8 ve %24.6 oranlarında gerçekleşmiştir (*bk.*, Şekil 2.3.). Bu gerçekleştirmelerin yanında, kapasite kullanım oranlarındaki düşüş de hızlanmış, yılsonu itibariyle %65'ler düzeyine kadar geri çekilmiştir. 2008 yılında ortalama kapasite kullanım oranı da %80 düzeyinden, 2009 Ocak ayı itibariyle %63 düzeyine gerilemiştir.

Yılın tamamında en çok giyim, tekstil ve makine sektörleri daralmıştır. Bu sektörlerdeki daralma eğilimi, yılın sonuna doğru ve 2009 yılının başında derinleşmiştir. Yılın tamamında en yüksek büyüme ise otomotiv, enerji ve gıda sektörlerinde kaydedilmiştir (*bk.*, Tablo 2.4.).

Şekil 2.3. İmalat sanayinde aylık ve yıllık gelişmeler (%).

Kaynak. TCMB .

2.3.1.3. Madencilik Sektörü: Madencilik sektörü, dünya ekonomisinde son yıllarda kaydedilen yüksek düzeydeki büyümeden en olumlu etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Çin başta olmak üzere, bilhassa Asya ülkelerinden gelen büyük talep baskısı nedeniyle enerji, emtia ve gıda fiyatlarının sürekli olarak artmış olması, madencilik sektörünü büyüme yönünde harekete geçirmiştir. Örneğin, Türkiye’de 2007 yılının başında 1.8 milyar TL olan madencilik üretimi, 2008 yılının üçüncü çeyreğinde 4.4 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.

Böylece son yıllarda genel ekonomi içerisinde madencilik sektörünün payı da %2'lere kadar yükselmiştir. 2007’de oldukça parlak bir dönem geçiren sektör, 2008 yılındaki olumsuz koşullara rağmen yılın ilk dokuz ayı sonunda %6.3 oranında büyüme kaydetmiş ve ortalamayı büyük oranda aşmıştır. Yılın tamamında sektörün büyümesi %4.5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ancak emtia fiyatlarının düşmesiyle madencilik sektörünün 2009 ve 2010 yıllarında büyüme ivmesini kaybetmesi beklenmelidir (*bk.*, Tablo 2.5.).

2.3.1.4. Mali Sektör: Mali sektör, GSYH içindeki %17’lik payı ile imalat sanayinden sonra ikinci en büyük sektör konumundadır. Doğrudan ve dolaylı büyüklüğü ile mali aracılık sektörü, 2008 yılında cari fiyatlarla %28.1 büyüyerek yıl boyunca en yüksek büyüyen sektör olmuştur. Böylece mali sektör, tarım sektörüyle birlikte yıl sonundaki %1.1 oranındaki büyümeye katkısı pozitif olan nadir sektörlerden biri olmuştur.

Son çeyrekte ekonomi %6.2 oranında daralırken, büyümeye tarım sektörü 0.4 ve mali kuruluşlar ise 1 puanlık pozitif katkı yapmıştır. Bunun yanında ekonomiye, -2.5 puan ile sanayi sektörü, -2.1 puan ile ticaret sektörü daraltıcı yönde etkide bulunmuştur. Ulaştırma ve inşaatın negatif katkısı ise sırasıyla -1 ve -0.9 puan olmuştur.

Tablo 2.5. Üretim ve Talep Açısından Sektörlerin Büyümeye Katkıları (% katkı)

GSYH-Arz	2007	2008	2007				2008			
			I.Ç	II.Ç	III.Ç	IV.Ç	I.Ç	II.Ç	III.Ç	IV.Ç
Ticaret	0.8	-0.1	0.9	0.3	0.8	0.9	1.4	0.6	-0.2	-3.2
Sanayi	1.3	0.2	2.5	1.1	1.0	1.0	2.3	1.2	0.1	-2.5
Ulaştırma	1.0	0.2	1.3	0.8	0.9	1.2	1.3	0.7	0.2	-1.0
İnşaat	0.4	-0.5	0.8	0.5	0.2	0.0	-0.2	-0.3	-0.5	-0.9
Mali Kuruluşlar	0.9	0.9	1.3	0.7	0.9	0.8	0.9	0.9	0.7	1.0
Tarım	-0.7	0.4	-0.1	-0.4	-1.4	-0.6	0.3	-0.1	0.8	0.4
GSYH-Talep	2007	2008	2007				2008			
			I.Ç	II.Ç	III.Ç	IV.Ç	I.Ç	II.Ç	III.Ç	IV.Ç
Özel Tüketim	2.8	0.2	3.0	1.1	4.3	4.2	4.4	1.1	-0.8	-3.2
Özel Yatırım	1.2	-1.6	1.2	0.7	0.7	2.1	2.0	-0.8	-1.8	-5.4
Makine Teçhizat	0.7	-0.6	0.0	0.1	0.5	2.0	2.6	-0.1	-0.9	-3.7
Bina İnşaatı	0.5	-1.0	1.2	0.6	0.2	0.2	-0.6	-0.7	-0.9	-1.7
Kamu Tüketimi	0.6	0.2	0.7	1.3	0.4	0.3	0.5	-0.5	0.1	0.7
Kamu Yatırım	0.2	0.4	0.1	0.2	0.4	0.1	0.4	0.5	0.2	0.7
Stok Değişimleri	0.1	0.3	2.5	-0.4	-0.1	1.0	1.2	2.2	1.9	-4.0
İhracat	1.8	0.7	3.1	2.3	1.1	0.9	3.2	1.0	0.9	-2.1
İthalat	3.0	-0.9	2.4	1.5	3.6	4.3	4.3	0.7	-0.8	-7.2
GSYH (yıllık % artış)	4.7	1.1	8.1	3.8	3.2	4.2	7.3	2.8	1.2	-6.2

Kaynak. TÜİK.

2.3.2. HARCAMALAR (TALEP) AÇISINDAN BÜYÜMEDEKİ GELİŞMELER

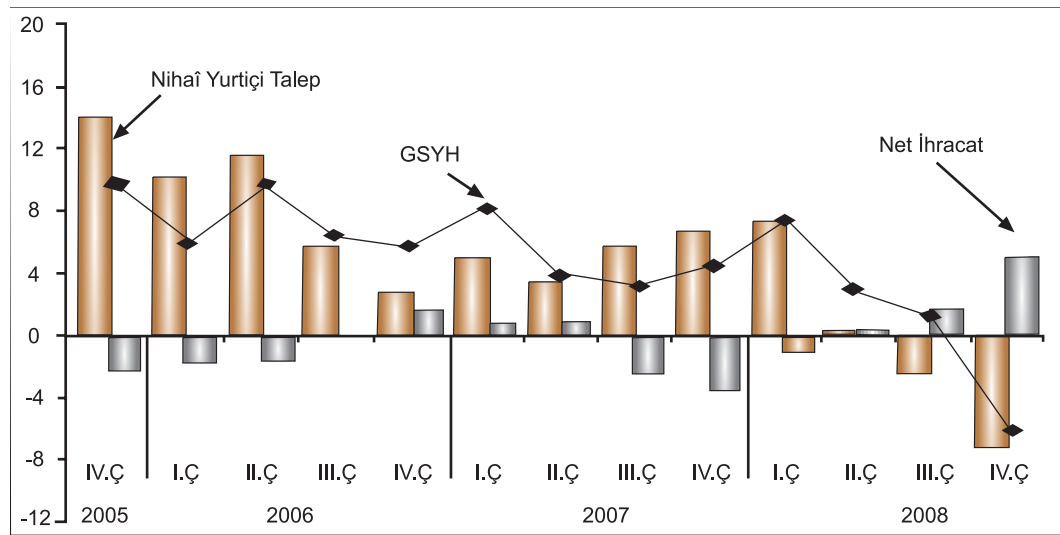
Toplam nihaî talep unsurları açısından ele alındığında, 2008 yılında %1.1 oranında büyüyen GSYH'nin içinde yer alan özel tüketim harcamaları %0.3, kamu tüketimi %1.8, makine ve teçhizat ağırlıklı kamu yatırımları ve sabit sermaye oluşumu ise %22.4 oranında artmıştır. Yatırımlar açısından ele alındığında, özel kesim yatırımlarının %4 oranında gerilediği görülmektedir. (bk., Tablo 2.5.)

Ancak yılın tamamı için söz konusu olan bu rakamlarda, yılın son çeyreğindeki büyük daralma dikkatten kaçırılmamalıdır. Son çeyrekte özel tüketim %4.6, özel yatırımlar %25.3, ihracat %8.2 ve ithalat da %23 oranında daralmıştır. Özel sektör ve dış alem sektöründen gelen bu büyük durgunluğun etkisini, elden geldiğince telafi etmek üzere ise kamunun devreye girdiği görülmektedir. Buna göre 2008 yılının son çeyreğinde kamu tüketimi %6.1, kamu yatırımları %16.9 oranında artış göstermiştir. Yatırımlarda ağırlık inşaat ve makine-teçhizat sektörüne verilmiştir.

Bunun sonucunda, dördüncü çeyrek itibariyle GSYH içinde tüketimin payı %73.7, devletin nihai tüketiminin payı %5.1, gayrisafi sabit sermaye oluşumun payı da %23.7 oranında gerçekleşmiştir. Yılın son çeyreğindeki %6.2'lik daralmada en büyük darbeyi 5.4 puanla özel sektör yatırımları, 4 puanla stok değişimleri, 7.2 puanla ithalat, 3.2 puanla ise tüketim sektörleri vurmuştur. Pozitif katkı ise 0.7 puanla kamu tüketimi ve yatırımından gelmiştir.

Yılın tamamındaki %1.1 puanlık büyümeye, özel ve kamu tüketimi 0.2, kamu yatırımı 0.4, ihracat 0.7 puan katkı yaparken, en büyük olumsuz etki ise 1.6 puanla özel yatırımlardan ve 0.9 puanla ise ithalattan gelmiştir (bk., Tablo 2.5.).

Bu arada azalan ithalat nedeniyle net ihracat büyümeye olumlu katkıda bulunurken, tüketim ve yatırım harcamalarının toplamından oluşan yurtiçi talebin ise, büyümeyi belirgin olarak aşağı çektiği görülmektedir (bk., Şekil 2.4.).

Şekil 2.4. Büyümenin bileşenleri (2005 IV.Çeyrek - 2008 IV.Çeyrek, % değişim).

Kaynak. TCMB.

2.4. İSTİHDAM VE İŞSİZLİKTEKİ GELİŞMELER

2.4.1. İSTİHDAMDAKİ GELİŞMELER

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verilerine göre, 2009 yılı Şubat döneminde Türkiye'de kurumsal olmayan nüfus bir önceki yılın aynı dönemine göre 820 bin kişilik bir artış ile 70 milyon 236 bin kişiye, kurumsal olmayan 15 ve yukarı yaştaki nüfus ise 860 bin kişi artarak 51 milyon 360 bin kişiye ulaşmıştır. (*bk.*, Tablo 2.6.).

2009 yılı Şubat döneminde istihdam edilenlerin sayısı, geçen yılın aynı dönemine göre 85 bin kişi azalarak, 19 milyon 779 bin kişiye düşmüştür. Bu dönemde tarım sektöründe çalışan sayısı 206 bin kişi artarken, tarım dışı sektörlerde çalışan sayısı ise 291 bin kişi azalmıştır.

Tablo 2.6. İşsizlik ve İstihdamdaki Gelişmeler (2008-2009)

	TÜRKİYE		KENT		KIR	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Kurumsal olmayan nüfus (000)	69.416	70.236	48.197	48.598	21.219	21.638
15 ve daha yukarı yaştaki nüfus (000)	50.500	51.360	35.570	36.017	14.929	15.343
İşgücü (000)	22.541	23.582	15.531	16.160	7.010	7.421
İstihdam (000)	19.864	19.779	13.448	13.240	6.415	6.540
İşsiz (000)	2.677	3.802	2.082	2.921	595	882
İşgücüne katılma oranı (%)	44.6	45.9	43.7	44.9	47.0	48.4
İstihdam oranı (%)	39.3	38.5	37.8	36.8	43.0	42.6
İşsizlik oranı (%)	11.9	16.1	13.4	18.1	8.5	11.9
Tarım dışı işsizlik oranı (%)	14.2	19.8	13.6	18.6	16.9	25.1
Genç nüfusta işsizlik oranı (%)	21.5	28.6	22.8	30.1	18.1	24.9
İşgücüne dâhil olmayanlar (000)	27.959	27.778	20.040	19.856	7.919	7.922

Kaynak. TÜİK.

Şubat 2009 döneminde istihdam edilenlerin %22.2'si tarım, %20.5'i sanayi, %4.9'u inşaat, %52.4'ü ise hizmetler sektöründedir. Önceki yılın aynı dönemi ile karşılaştırıldığında, tarım sektörünün istihdam edilenler içindeki payının 1.1 puan, hizmetler sektörünün payının 0.8 puan arttığı, buna karşılık sanayi sektörünün payının 1.7 puan, inşaat sektörünün payının ise 0.3 puan azaldığı görülmektedir.

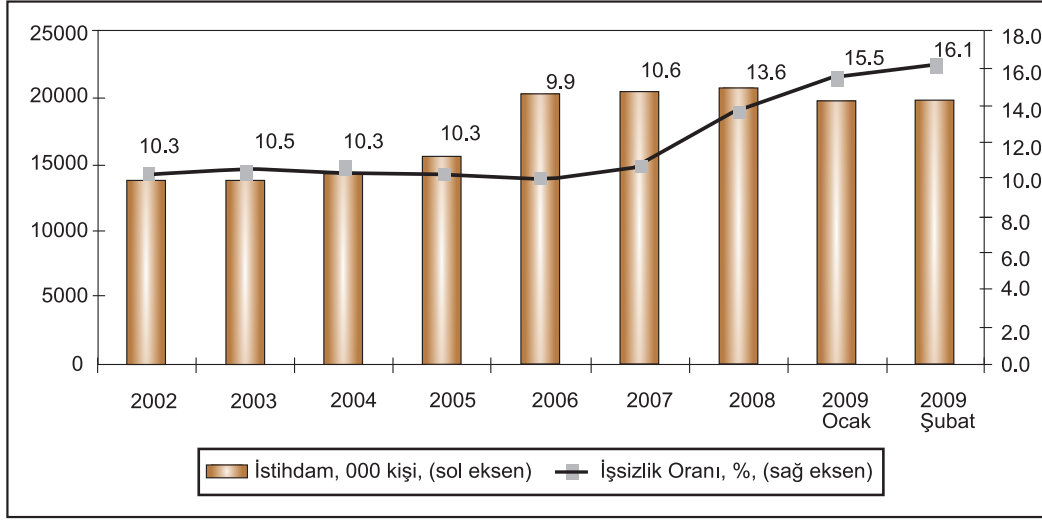
2.4.2. İŞSİZLİKTEKİ GELİŞMELER

Türkiye genelinde işsiz sayısı geçen yılın aynı dönemine göre 1 milyon 125 bin kişi artarak 3 milyon 802 bin kişiye yükselmiştir. İşsizlik oranı ise 4.2 puanlık artış ile %16.1 seviyesinde gerçekleşmiştir. Kentsel yerlerde işsizlik oranı 4.7 puanlık artışla %18.1, kırsal yerlerde ise 3.4 puanlık artışla %11.9 olmuştur.

Türkiye'de tarım dışı işsizlik oranı geçen yılın aynı dönemine göre 5.6 puanlık artışla %19.8 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu oran erkeklerde geçen yılın aynı dönemine göre 5.7 puanlık artışla %19, kadınlarda ise 5 puanlık artışla %22.5 olmuştur.

2009 yılı Şubat döneminde, Türkiye genelinde işgücüne katılma oranı, geçen yılın aynı dönemine göre 1.3 puanlık artışla %45.9 olarak gerçekleşmiştir. Erkeklerde işgücüne katılma oranı geçen yılın aynı dönemine göre 1 puanlık artışla %69.1, kadınlarda ise 1.5 puanlık artışla %23.5'tir. Kentsel yerlerde işgücüne katılma oranı 1.2 puanlık artışla %44.9, kırsal yerlerde ise 1.4 puanlık artışla %48.4 seviyesinde gerçekleşmiştir. İşgücünün eğitim ve yaş dağılımları ise;

- (i) İşgücünün %17.7'sini 15-24 yaş grubu oluşturmaktadır.
- (ii) Lise altı eğitilmişlerde işgücüne katılma oranı %43.7 iken, yükseköğretim mezunlarında bu oran %77.1'dir.
- (iii) Lise altı eğitilmişlerde erkeklerin işgücüne katılma oranı %67.7 iken, kadınlarda %19'dur.
- (iv) Lise ve dengi okul mezunlarında erkeklerde işgücüne katılma oranı %72.9 iken, kadınlarda %33.1'dir.
- (v) Yükseköğretim mezunlarında erkeklerde işgücüne katılma oranı %82.5 iken, kadınlarda %69.6'dır.

Şekil 2.5. İstihdam ve işsizlikteki gelişmeler (2002-2009).

Kaynak. TÜİK.

Türkiye’de istihdam yıllara göre düzenli bir şekilde artmaktadır. 2002 yılında toplam istihdam edilen kişi sayısı 14 milyon kişiden az iken, bu oran tedricen artarak 2008 yılı sonunda 21 milyon sınırına gelmiştir (*bk.*, Şekil 2.5.).

2.4.3. KÜRESEL VE YAPISAL BİR SORUN OLARAK İŞSİZLİK

Her şeyden önce işsizlik, yaşadığımız küreselleşme sürecinin temel bir sorunu olarak bütün dünyayı etkilemekte ve ilgilendirmektedir. Bir önceki bölümde bu konu yeterince ele alınmıştır. Almanya, İngiltere ve Fransa’nın da aralarında bulunduğu, sanayileşmiş Avrupa’da işsizlik oranı son yıllarda ortalama olarak %6-8 civarında seyrederek, oldukça yüksek bir seviyede dalgalanmıştır.

Bilindiği üzere, Avrupa’da yapısal dönüşüm tamamlanmış ve tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payı %3 düzeylerine gerilemiştir. Bir diğer unsur olan demografik niteliklerinden dolayı hızla yaşlanan Avrupa’da çalışma çağındaki kesim oldukça daralmıştır. Buna rağmen mevcut işsizlik oranları, küresel kapitalizmin “müzmin” sorunu olarak belirginleşmektedir. Avrupa’daki işsizliğin arkasında Çin, Hindistan, Kuzey Afrika gibi dünya ekonomisine hızla eklemlenen ve emek maliyetlerinin ve refahın düşük olduğu ülkelere kaynaklanan rekabet baskısı önemli bir rol oynamaktadır.

Bu ülkeler iki kanaldan dünyaya işsizlik ihraç etmektedirler. Bilhassa emek yoğun sektörler başta olmak üzere, bütün sanayi dallarında ve ticarete açık sektörlerde, bu ülkelere doğru tersine bir göç yaşanmaktadır.

İkinci olarak da gelişmiş ülkelerle olan “rekabet açığı”nı kapatmak üzere katma değere, markalaşmaya, inovasyona ve ürün geliştirmeye aşırı önem vermektedirler. Genel olarak bu süreç “verimlilik baskısı” olarak tanımlandığında, emek tasarrufu daha da öne çıkmaktadır. Dolayısı ile verimlilik arayışı da bir işsizlik unsuru olarak gelişmektedir.

Son yıllarda, Türkiye’de kaydedilen büyümenin yeterli miktarda istihdam oluşturup oluşturmadığı tartışılmaktadır. Ancak işsizlik oranları düşmediğine göre, mevcut istihdam oranının yetmediği açıktır. Bu gelişmede Türkiye’nin geç kalmış yapısal dönüşümü ve genç demografik yapısı etkili olmaktadır. 2002 yılında toplam istihdam içindeki payı %34 seviyelerinde olan tarımsal istihdam, 2008 yılı sonunda %24.7 düzeyine kadar gerilemiştir.

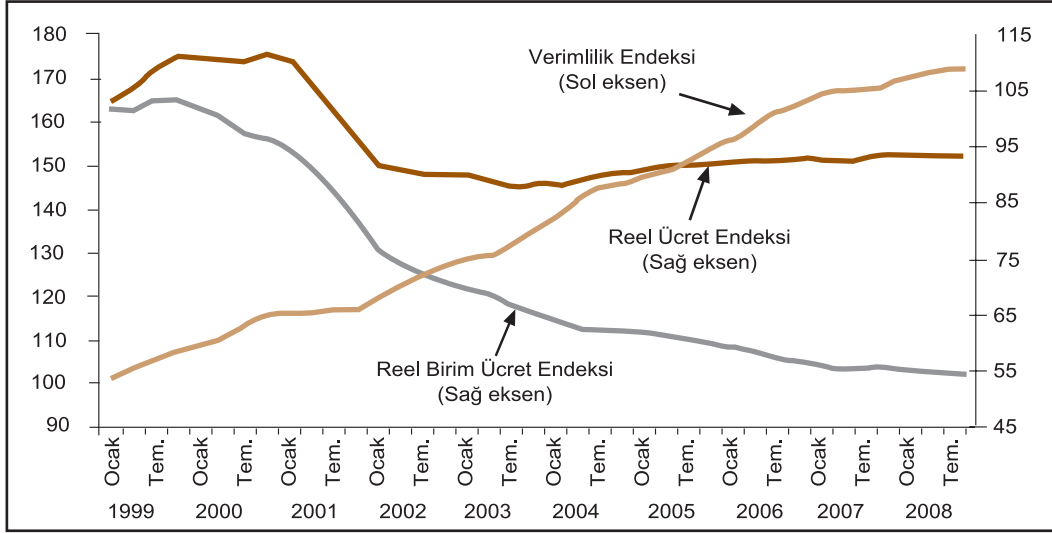
Son nüfus sayımına göre, 2007 yılı sonunda Türkiye’nin nüfusu 70.5 milyon kadardır. Bu nüfusun 21 milyonu, yani %30’u hâlâ kırsal (köy) kesimde yaşamaktadır. Gelişmiş ülkelerde bu oran %7’nin altındadır. Bu verilere göre, bilinen yapısal dönüşüm tarihi dikkate alındığında, Türkiye’de önümüzdeki yıllarda köyden şehre olan göçün devam edeceği anlaşılmaktadır. Zira verimlilik artışı sağlamak üzere çıkartılan yasalar, arazilerin veraset yoluyla parçalanmasının önüne geçmeyi hedeflemektedir. Aynı şekilde verilen teşvikle de arazinin toplulaştırılması ve kalite artışı desteklenmektedir. Bütün bu gelişmeler yaşanmakta olan süreci bundan sonra da destekleyici mahiyete kaymıştır.

Son yıllarda Türkiye’nin yaşadığı yapısal değişim, sanayi sektörü üzerinde büyük bir verimlilik baskısı oluşturmuştur. Bununla birlikte ele alındığında, göç ve demografik yapı bilhassa eğitim seviyesi düşük toplumsal kesimler aleyhine büyük bir işsizlik dalgasıyla sonuçlanmaktadır. Bu nedenle, Türkiye’nin değişen sanayi ve üretim yapısına paralel olarak eğitimin yapılandırılması, ekonomide gerekli olan beşeri sermaye gücünün temin edilmesi bağlamında son derece önemli bir hâl almıştır.

2.4.4. EKONOMİDE BÜYÜME, BÖLÜŞÜMDE ADALETSİZLİK

Ekonomideki büyüme birikimli olarak 2002 yılından beri reel bazda %50’leri geçmiş olmasına rağmen, elde edilen büyümenin âdil bir şekilde bölüşüme yansıdığını iddia etmek zordur. Gerçektende 1999 yılının başında 100 olan verimlilik endeksi, 2001 krizi ortamında bir süre durakladıktan sonra, sürekli artarak 2008 yılının üçüncü çeyreği sonunda 170 bandına kadar yükselmiştir. Ancak, 2001 krizi sonunda 170’ler düzeyinde olan reel ücret endeksi, 2004 yılının ilk çeyreğine kadar hızla düşmüş ve 2008 yılı sonu itibariyle 150 düzeyine kadar gerilemiştir.

Aynı dönemde reel bazda birim başına ödenen ücret endeksi de büyük bir hızla gerilemiş ve 2001 yılındaki 100 endeks değerinden, 2008 yılının üçüncü çeyreği sonunda 55 endeks seviyesine kadar düşmüştür. (bk., Şekil 2.6.). Bu, açık bir şekilde verimlilik artışlarının, emek aleyhine sağlanan bölüşümden kaynaklandığını göstermektedir.

Şekil 2.6. Verimlilik ve ücretler (Çalışılan saat başına, yıllık hareketli ortalama).

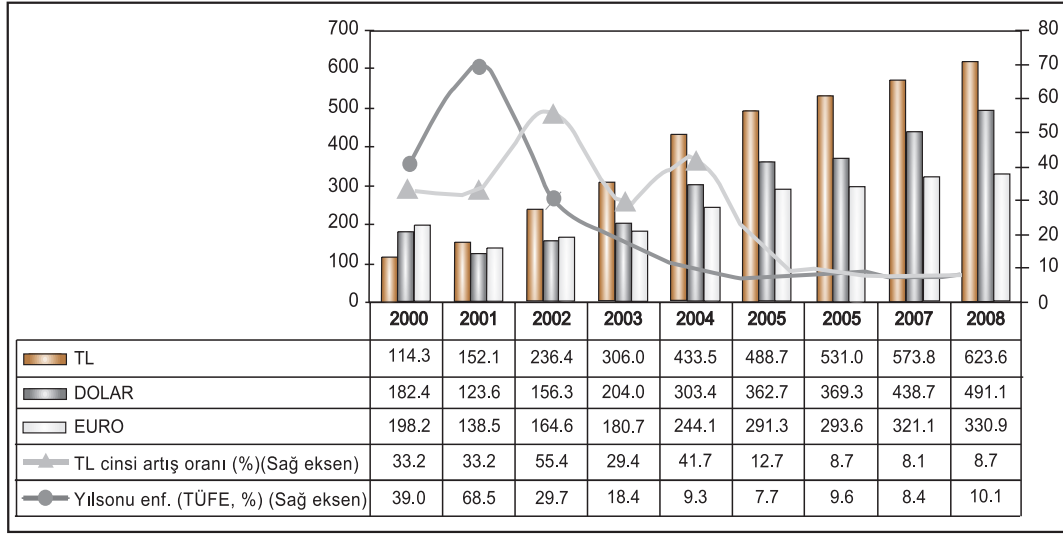
Kaynak. TCMB.

Gelir dağılımı alanındaki diğer bazı gelişmeler daha detaylandırılarak verilmiştir. Buna göre, 1998'den 2007 yılına kadar, istihdam endeksi sadece %2.1 oranında artış kaydetmiştir. Bu, büyümenin çeşitli nedenlerle yeterince istihdam oluşturmadığını göstermektedir. Aynı şekilde reel ücretlerin 100 bandından (1998) sürekli olarak gerileyerek 88 bandına kadar düştüğü de burada açıkça izlenmektedir (bk., Tablo 2.7.).

Tablo 2.7. Başlıca Bölüşüm Göstergelerindeki Gelişmeler

	1998	2002	2007
Toplam İstihdam	100	98.0	102.1
Reel Ücretler	100	89.5	88.0
Tarımsal İstihdam	100	82.5	66.1
İşsizlik (Dar)	100	153.3	145.1
İşsizlik (Geniş)	100	172.6	205.0
Tarım / Sanayi Ücretler	100	62.3	65.3
İstihdam / Faal Nüfus (%)	50.1	44.5	43.1
İşsizlik Oranı (Dar, %)	6.9	10.3	9.9
İşsizlik Oranı (Geniş, %)	8.5	14.0	16.3

Kaynak. TÜİK ve Çalışma Bakanlığı.

Şekil 2.7. Yıllara göre aylık ortalama asgari ücretteki gelişmeler.

Kaynak. Çalışma Bakanlığı, TÜİK, TCMB.

Buna rağmen asgari ücrete tâbi olan en kırılgan kesimlerin üretimden aldığı payı daha adaletli kılmak üzere, yoğun bir çabanın sergilendiği de görülmektedir. 2000-2001 yılları arasında asgari ücret artış oranı, aynı yıllardaki tüketici fiyat enflasyonunun altında kaldıktan sonra 2002 yılından başlamak üzere bir düzelme sürecine girmiştir. Şöyle ki, asgari ücrete %55 oranında bir zam yapılarak önceki iki senedeki kayıpların kısmen telafi edilmesine çalışılmış, 2003 yılında da TÜFE'nin üzerinde kalmış ancak, asıl telafi edici büyük artış 2004 yılında olmuştur. Enflasyon, 2003 yılında %18.4, 2004'te ise %9.3 düzeyine gerilediği halde, 2004'te asgari ücretler %41.6 oranında artırılmıştır. Bu "telafi sürecinin", belli bir aşamaya gelmesiyle beraber, 2005 yılı ve sonrasında asgari ücret artışı ile enflasyon oranı paralel bir seyir izlemiştir (*bk.*, Şekil 2.7.).

Gelir dağılımına ilişkin diğer bir konu da tarım kesimiyle ilgilidir. Son yıllarda artan göç nedeniyle, tarımın kendi içindeki gelir dağılımının düzeldiği yönünde birtakım veriler vardır. Ancak ticaret hadlerinin tarımın aleyhine ve sanayinin lehine derinleştiği de dikkat çekmektedir.

2002 ve 2007 arasında, tarımsal istihdam endeksinin oldukça gerilediği, buradan kopan nüfusunun ise şehirlerde iş bulamadığı ve işsizlik endeksinin hızla arttığı görülmektedir (*bk.*, Tablo 2.7.). Ekonominin yapısal dönüşümü nedeniyle tarımın GSYH içindeki, tarımsal istihdamın toplam istihdamdaki ve tarımsal nüfusun toplam nüfustaki payının gerilemesi gerekmekte ve beklenmektedir. Ancak bu madalyonun bir yüzünü işaret ederken, diğer yüzünde ise bunun şehirlerdeki karşılığının belirsizliği vardır. Tarımdaki dönüşüm genellikle "tabii seyrine" bırakıldığı için şehirlere ihraç edilen sorunlar çözülememektedir. Taşradaki "görünmez" fukaralık, bu nedenle şehirlerdeki işsizlik, fakirlik ve sosyal patlamalar şeklinde görünürlük kazanmakta, yer ve mahiyet değiştirmektedir.

2003-2007 döneminde asıl büyüme %7.3 ile hizmetler ve %8.3 ile sanayi sektörlerinde kaydedilmiştir. Hizmetlerin alt kategorisi olan inşaat %11, ticaret ise %9.3 oranında büyümüştür. İstihdam oluşturma kapasitesi sıralamasında hizmetlerin önde geldiğinden söz konusu veriler önem kazanmaktadır. Sanayi ise hizmet sektörünün ardından ikinci sırada gelmektedir. Sorulması gereken soru şudur: Tarımın GSYH'deki payı %10'un altına sarkarken, ekonomideki payı %25 olan sanayi ve %70'lere varan hizmetler sektörü bu kadar yüksek büyümesine rağmen neden işsizlik düşmemektedir?

Bunun birtakım nedenleri vardır. Bunların birincisi, tarımdaki gizli işsizliğin şehirlerde daha ölçülür hâle gelmiş olmasıdır. Yılda ortalama 750-800 bin kişi şehirlerde istihdam piyasasına girmektedir. İkincisi, daha önce ifade edildiği gibi, emek piyasasındaki uyumsuzluk sorunudur. Aranılan eleman ile iş arayan kişiler arasındaki bu uçurumu kapatacak aktif politikalar ise henüz hayata geçirilebilmiş değildir.

Konuyla ilgili üçüncü bir husus, Türkiye'nin küresel düzenle olan eklemlenme kalitesiyle ilgilidir. Büyük bir hızla ihracata yönelen sanayi sektörünün istihdamdaki payının sabit kalmış olması, son yıllardaki en önemli gözlemlerden biridir. Bu noktada, verimlilik ve "şirket artışı" kavramları bir arada ele alınmalıdır. İktisadi faaliyetler sonucunda ortaya çıkan "şirket artışının" son yıllarda hızla sermaye sahibinin lehine artıyor olması, bölüşüm ilişkileri bağlamında dikkatle takip edilmelidir.

Üretim maliyetlerini etkileyen unsurlar içerisinde yer alan finansman maliyetleri, kur ve dünya fiyatlarındaki gelişmelerin ithalat üzerindeki etkisi, üretici enflasyonunun yönü, teknolojik gelişmeler ve vergiler genelde üreticinin lehine gelişmektedir. Emegın artık değerden elde ettiği pay ise sürekli gerilemektedir. Bu durum, sosyal barış ve esasen uzun vadede rekabetçi üstünlüklerin geliştirilmesi açısından sürdürülebilir değildir. Genel bir ifadeyle Türkiye'nin tasarruf eksikliği, savurganlık ve hanehalkı borçluluğu açısından "küçük Amerika"; emegın istismarı anlamında da "küçük Çin" olarak anılır olması sıkıntılı bir geleceğe işaret etmektedir.

Sonuç olarak, 2008 yılının son çeyreğinde hızlanan küresel krizin üretim, istihdam ve ihracat kaybı alanlarında en çok etkilediği ülkelerden birinin de Türkiye olduğu görülmektedir. Bu sürecin arkasında büyük oranda Türkiye'nin "fason üretim" tarzıyla dünya sisteme eklemlenmesi vardır. Marka, değer zinciri ve satış kanalları küresel sermayenin kontrolünde olduğundan, talep ve diğer piyasa koşullarının bozulması durumunda iptal edilen siparişlerin ardından, işçi çıkartmak da zincirin en zayıf halkasını teşkil eden tedarikçilere düşmektedir. Buradan yola çıkarak, Türkiye'nin dış dünyaya eklemlenme kalitesini artırmak için mevcut adımlarını daha da çabuklaştırması gerektiği ifade edilmelidir.

Üçüncü Bölüm

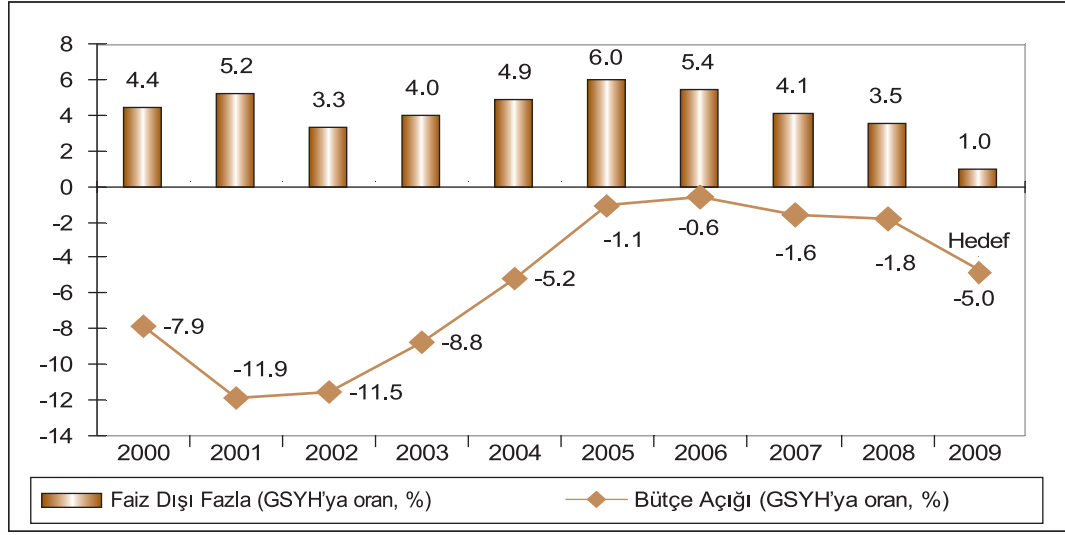
KAMU MALİYESİNDEKİ GELİŞMELER

3.1. 2008 BÜTÇESİNDEKİ GELİŞMELER

2001 yılındaki büyük kriz sonrasında bütçede kaydedilen iyileşmeler, 2008 yılı itibariyle bozulmaya başlamıştır. 2009 yılında derinleşen küresel kriz sürecinde, kamu kesiminin aktif bir şekilde müdahalede bulunması gerekmiştir. Bu nedenle, mali yapının birkaç yıl boyunca nisbi bir bozulma süreci içine gireceği anlaşılmaktadır (*bk.*, Şekil 3.1).

2008 yılının genel bir değerlendirmesini yapmak gerekirse, ikinci yarından itibaren küresel ekonomide meydana gelen daralmaya bağlı olarak, Türkiye ekonomisi de bir yavaşlama eğilimine girilmiştir. Bu durum, bütçe gelir gerçekleştirmelerine yansımıştır. Özellikle cari dönem ekonomik gelişmelerine daha duyarlı olan dolaylı vergilerde belirgin bir düşüş söz konusu olmuştur. Diğer taraftan, 2008 yılının ikinci yarısından itibaren başta yatırım harcamaları olmak üzere, kamu harcamaları büyümeyi destekleyecek şekilde artırılmıştır.

Uygulanan bu politika, 2008 yılının ikinci döneminde ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır. Buna rağmen yılın tamamında mali disiplinden vazgeçilmemiş ve bütçe açığı hedefleri daha düşük seviyelerde gerçekleşmiştir.

Şekil 3.1. Yıllara göre bütçe açığı ve faiz dışı fazladaki gelişmeler.

Kaynak. Hazine.

Ayrıca, 2008 yılında Türkiye'nin kalkınma yolundaki temel hedeflerinden sapma olmadığı da ifade edilebilir. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ve Konya Ovası Sulama Projesi gibi yatırımlara öncelik verilerek, ekonomik kalkınma ve sosyal gelişmeye yönelik Eylem Planı yürürlüğe konulmuştur. Bu bağlamda;

- (i) başta kara yolları olmak üzere ulaştırma ve enerji yatırımlarına ayrılan kaynaklar artırılmış,
- (ii) istihdam paketi çerçevesinde işverenlerin ödediği sosyal güvenlik priminin beş puanlık kısmı Hazine tarafından üstlenilmiş,
- (iii) kamu personelinden ek ödemesi olmayanların aylıklarının iyileştirilmesi ve ücret adaletinin sağlanması amacıyla düzenlemeler yapılmış,
- (iv) mahalli idarelerin mali yapısını güçlendirmek amacıyla genel bütçe vergi gelirlerinden ayrılan paylar artırılmış,
- (v) kuraklıktan zarar gören çiftçilere belli ölçüde destek sağlanmıştır.

2008 yılının gelir ve gider kalemleriyle ilgili detaylı verilere bakıldığında, 2008 yılında bir önceki yıla göre, merkezî yönetim bütçesinde faiz dışı harcamalar %12.9, faiz harcamaları ise %3.9 oranında artmıştır. Böylece, toplam harcamalar %10.7 oranında artarak 226 milyar TL düzeyinde gerçekleşmiştir (*bk.*, Tablo 3.1.).

Gelirlerdeki artış ise %9.7 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler kapsamında, 2008 yılının tamamı için bütçe dengesi 17.1 milyar TL açık vermiş, yılın tamamında ise bütçe açığı hedefi %94.8 oranında gerçekleşmiştir. Faiz dışı fazla ise geçen yıla göre %4.1 oranında azalarak 33.6 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında faiz dışı fazla hedefinin gerçekleşme oranı ise %88.4 olmuştur.

Bütçe gelirleri vergi türleri itibariyle incelendiğinde, 2008 yılında bir önceki yıla göre vergi türlerinin hemen hepsinde artış olduğu görülmektedir. Gelir vergisi tahsilatı %10.4, kurumlar vergisi tahsilatı %22.9, banka ve sigorta muameleleri vergisi tahsilatı %17.3 ve motorlu taşıtlar vergisi tahsilatı ise %5.0 oranında artmıştır.

2008 yılında, uluslararası ticaret ve muamelelerden alınan vergiler 2007 yılına göre %13.1 oranında artarak 32.8 milyar TL olmuştur. 2008 yılında, ithalde alınan KDV gelirindeki artış oranı %13.1, gümrük vergisi tahsilatındaki artış oranı ise %13.4 olmuştur.

Dâhilde alınan mal ve hizmet vergileri tahsilatı, önceki yıla göre %5.8 oranında artmıştır. Bu kapsamda, dâhilde alınan KDV tahsilatı yaklaşık olarak 2007 yılı seviyesinde gerçekleşirken, ithalde alınan KDV'de %13.1, doğalgaz ve petrol ürünleri üzerinden alınan ÖTV tahsilatında %8.6, alkollü içkiler ve tütün mamulleri üzerinden alınan ÖTV tahsilatında ise %5.2 oranında artış görülmüştür.

2007 yılında 48.7 milyar TL olan faiz giderleri, 2008 yılında %3.9 oranında artarak 50.6 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Böylece faiz giderleri için bütçede öngörülmüş olan 56 milyar TL ödeneğin, %90.5'i kullanılmıştır. Bu kapsamda, iç borç faiz giderlerindeki artış %6.1, dış borç faiz giderlerindeki azalış ise %10.4 olarak gerçekleşmiştir.

Bir önceki yıla göre personel giderleri %12.1, sosyal güvenlik kurumlarına devlet primi katkıları ise %10.3 oranında artış göstermiştir. Bu yılda, sağlık için 6.8 milyar TL, diğer mal ve hizmet alımları için 17.2 milyar TL olmak üzere, mal ve hizmet alımları için toplam 23.9 milyar TL harcama yapılmıştır.

Tablo 3.1. Merkezî Bütçe Büyüklükleri (Milyon TL)

	2000	2002	2007	2008	2009
Merkezî Yönetim Bütçe Giderleri	51.344	119.604	204.068	225.967	259.156
Faiz Hariç Bütçe Giderleri	30.920	67.876	155.315	175.306	201.656
I. Personel ve SGK Primi Giderleri	9.612	21.950	49.373	55.226	64.454
II. Mal ve Hizmet Alım Giderleri	4.543	10.681	22.258	23.941	25.454
- Sağlık Giderleri	768	2.217	6.625	6.764	7.084
- Diğer Mal ve Hizm. Alım Giderleri	3.775	8.465	15.633	17.176	18.370
III. Cari Transferler	12.749	25.412	63.292	70.116	87.956
- KİT Görev Zararı	58	772	700	1.284	2.005
- SGK'ya Transferler	3.321	11.205	33.063	35.133	46.690
- Tarımsal Destekleme Ödemeleri	359	1.868	5.555	5.809	4.951
- Mahalli İdare ve Fon Payları	5.642	7.952	17.192	20.028	24.729
- Diğer Cari Transferler	3.370	3.615	6.782	7.861	9.580
IV. Sermaye Giderleri	2.802	7.831	13.003	18.441	14.839
V. Sermaye Transferleri	1	49	3.542	3.173	2.825
VI. Borç Verme	1.214	1.953	3.846	4.411	4.661
- KİT Sermaye	828	1.398	1.905	2.253	1.869
- Risk Hesabı	0	0	252	149	550
- Diğer	386	555	1.689	2.008	2.242
VII. Yedek Ödenekler	-	-	-	0	1.468
VIII. Faiz Giderleri	20.424	51.728	48.753	50.661	57.500
Merkezî Yönetim Bütçe Gelirleri	38.228	79.420	190.360	208.898	248.759
I. Vergi Gelirleri	29.495	60.205	152.984	168.245	202.247
II. Vergi Dışı Gelirler	8.733	19.215	37.376	40.653	46.512
Bütçe Dengesi	-13.116	-40.184	-13.708	-17.069	-10.397
Faiz Dışı Bütçe Fazlası	7.308	11.544	35.045	33.592	47.103
GSYH	166.658	350.476	853.636	994.315	1.111.438

Kaynak. Maliye.

(*) Hedef

2008 yılında sosyal güvenlik kurumlarına 36.2 milyar TL, tarımsal destekleme amaçlı olarak 5.8 milyar TL, mahalli idarelere, fonlara ve diğer kuruluşlara 20 milyar TL cari nitelikli transfer yapılmıştır. 2008 yılında, 18.4 milyar TL sermaye gideri, 3.2 milyar TL sermaye transferi yapılırken, borç verme kapsamında

GSYH'ye Oranı (%)					Bütçe İçindeki Payı (%)				
2000	2002	2007	2008	2009(*)	2000	2002	2007	2008	2009
30.8	34.1	23.9	22.7	23.3	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
18.6	19.4	18.2	17.6	18.1	60.2	56.8	76.1	77.6	77.8
5.8	6.3	5.8	5.6	5.8	18.7	18.4	24.2	24.4	24.9
2.7	3.0	2.6	2.4	2.3	8.8	8.9	10.9	10.6	9.8
0.5	0.6	0.8	0.7	0.6	1.5	1.9	3.2	3.0	2.7
2.3	2.4	1.8	1.7	1.7	7.4	7.1	7.7	7.6	7.1
7.6	7.3	7.4	7.1	7.9	24.8	21.2	31.0	31.0	33.9
0.0	0.2	0.1	0.1	0.2	0.1	0.6	0.3	0.6	0.8
2.0	3.2	3.9	3.5	4.2	6.5	9.4	16.2	15.5	18.0
0.2	0.5	0.7	0.6	0.4	0.7	1.6	2.7	2.6	1.9
3.4	2.3	2.0	2.0	2.2	11.0	6.6	8.4	8.9	9.5
2.0	1.0	0.8	0.8	0.9	6.6	3.0	3.3	3.5	3.7
1.7	2.2	1.5	1.9	1.3	5.5	6.5	6.4	8.2	5.7
0.0	0.0	0.4	0.3	0.3	0.0	0.0	1.7	1.4	1.1
0.7	0.6	0.5	0.4	0.4	2.4	1.6	1.9	2.0	1.8
0.5	0.4	0.2	0.2	0.2	1.6	1.2	0.9	1.0	0.7
0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.1	0.2
0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.8	0.5	0.8	0.9	0.9
0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.6
12.3	14.8	5.7	5.1	5.2	39.8	43.2	23.9	22.4	22.2
22.9	22.7	22.3	21.0	22.4	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
17.7	17.2	17.9	16.9	18.2	77.2	75.8	80.4	80.5	81.3
5.2	5.5	4.4	4.1	4.2	22.8	24.2	19.6	19.5	18.7
-7.9	-11.5	-1.6	-1.7	-0.9	-	-	-	-	-
4.4	3.3	4.1	3.4	4.2	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

4 milyar TL harcama gerçekleştirilmiştir. Sermaye transferi kaleminde 2007 yılına göre görülen %10.4 oranındaki azalma ise Köy-Des Projesi kapsamında yerel idarelere yapılan transferlerdeki azalmadan kaynaklanmıştır.

3.2. 2008 BÜTÇESİNİN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Rakamsal bir değerlendirme yapmak gerekirse, küresel ekonomideki dalgalanma ve yavaşlamaya rağmen 2008 yılında da mali disipline devam edilmiştir. Şöyle ki;

- (i) 2008 yılı başında 17.9 milyar TL açık vermesi hedeflenen merkezî yönetim bütçesi, yıl sonunda 17.6 milyar TL açık vermiştir. Bu çerçevede, merkezî yönetim bütçe açığı hedeflenene göre %5.2 oranında daha az gerçekleşmiştir.
- (ii) 56 milyar TL olarak hedeflenen “faiz ödemeleri” de 50.6 milyar TL olarak gerçekleştirerek hedefin altında kalmıştır.
- (iii) 204.6 milyar TL olacağı tahmin edilen “bütçe gelirleri”, hedefi aşarak 208.9 milyar TL olmuştur.
- (iv) Vergi gelirleri, 2007 yılına kıyasla %10 oranında artmıştır. 2006 yılında, %30’dan %20’ye indirilen kurumlar vergisinde, 2008 hedefinin 2.4 milyar TL üzerinde bir gelir sağlanmış, kurumlar vergisi tahsilatı 2007 yılına göre %23 artmıştır.

Ancak krizin daha da derinleştiği 2009 yılı da dikkate alınarak, 2008 yılı bütçesiyle ilgili birtakım olumsuz gelişmelere de işaret edilmelidir. Buna göre;

- (i) Vergi gelirleri 2007 yılına göre artmış olmakla birlikte, 2008 yılı hedefinin 3.1 milyar TL altında kalmıştır. Yerel seçimler nedeniyle mahalli idarelere aktarılan kaynaklar, bütçe hedefinin yaklaşık 7 milyar TL üzerinde gerçekleşmiştir.
- (ii) Bütçe gelirleri, 2007’ye göre %9.7 oranında artmış olmakla beraber, reel anlamda az da olsa gerilemiştir.
- (iii) Dâhilde alınan KDV, 16.8 milyar TL ile 2007 yılı düzeyinde kalmıştır. Bu azalışta, kriz nedeniyle daralan talep ve “ücretlilere vergi iadesi” uygulamasının kaldırılması nedeniyle vatandaşın fiş almayı bırakması etkili olmuştur. İthalde alınan KDV’de dâhil, tüm KDV gelirleri ve Özel Tüketim Vergisi, 2008 yılı hedefinin gerisinde kalmıştır.
- (iv) Aralık ayındaki “faiz dışı açık” tutarı, 6.9 milyar TL ile aylık bazda son yıllarda kaydedilen en yüksek düzeye ulaşmış olup, aynı süreç 2009 yılında da artan ivmesi ile devam etmektedir.

- (v) Yılın tamamında gerçekleşen 33.6 milyar TL “faiz dışı fazla” tutarı ise, hem 38 milyar TL’lik 2008 yılı hedefinin hem de 2007 yılında gerçekleşen 35.4 milyar TL’lik tutarın gerisinde kalmıştır.
- (vi) 17 milyar TL gerçekleşmiş görülen bütçe açığı, aslında 30 milyar TL dolayındadır. Zira 2008 yılı bütçe gelirlerinde yer alan ancak “olağan gelir sayılmayan” 2.1 milyar TL, “Telekom hisse satış gelirlerinden” 6.8 milyar TL, işsizlik fonundan aktarılan 1.3 milyar TL ve Ziraat Bankası’na ödettirilen yaklaşık 3 milyar TL’lik Konut Edindirme Yardımı (KEY) ödemeleri de göz önüne alındığında, gerçek bütçe açığının 30 milyar TL’ye yakın olduğu ifade edilebilir.

3.3. 2009 YILI BÜTÇESİNİN KISA BİR DEĞERLENDİRMESİ

Küresel finansal krizin boyut değiştirerek derin bir küresel durgunluğa dönüştüğü bir ortamda, dışa açık bir ülke olarak Türkiye de etkilenmektedir. Nitekim, 2008’in ikinci yarısından itibaren kapasite kullanım oranı, sanayi üretim endeksi ve mükellef sayısı azalırken, işsiz sayısı hızla artmıştır.

Böyle bir ortamda oluşturulan 2009 yılı Bütçesinin genel gerekçesinde “faiz giderlerinin bütçe üzerindeki baskısını hafifletmek”, “kamu harcamalarının kalitesini artırmak”, “halkımızın hayat standardının yükseltilmesini sağlamak”, “dışsal şoklara karşı ekonominin dayanıklılığını artırmak”, “eğitim, sağlık ve sosyal nitelikli harcamalar ile bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasına yönelik harcamalara daha fazla kaynak sağlamak” gibi hususlar yer almıştır. Ancak kriz ortamında bunların bir kısmı gerçekleşecek, bir kısmı ise sadece temenni düzeyinde kalacaktır.

Gerçekten de kriz nedeniyle dış talebin azalması, Türkiye ekonomisinin %3.5 ile %5 arasında küçülmesine neden olacaktır. Büyüme oranının azalmasının vergi gelirleri üzerinde olumsuz etkisinin olması kaçınılmazdır. Üreticiler, daha az üretecek ve daha az gelir elde edeceklerdir. Bunun neticesi olarak ta daha az vergi ödeyeceklerdir. Devletin vergi geliri düşerken, harcamaların zorunlu olarak artması, bütçe açığı ve artan kamu borçları piyasalar üzerindeki bir baskı unsuru olarak başka bir olumsuzluğu tetikleyecektir.

Bilindiği üzere, kısa çalışma ödeneği ve Özel Tüketim Vergisi'nde (ÖTV) indirim yapılması gibi önemli birtakım vergi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Harcama politikalarıyla kısa dönemde ve hızlı bir şekilde tüketim canlandırılabilir. Vergi indirimi politikaları ile üretim ve dolayısıyla da tüketim artırılabilir. Ancak bir yandan harcamalar artırılırken bir yandan vergilerin azalması bütçe açıklarına neden olacaktır. Bu nedenle kamu kesimi borçlanma gereğinin artması sonucunda orta vadede piyasa faizlerindeki düşüş alanı daralacak, böylece para politikasının etkinliği azalmış olacaktır.

Bilindiği üzere, kriz maliye politikalarında gevşemeyi meşrulaştırmaktadır. Ancak harcama ve vergi politikalarındaki amacı ve sonucu belli olmayan gevşeme, uzun dönemde olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Esasen başarılı bir maliye politikasının, para politikasının başarısı için gerekli olduğu da not edilmelidir. Bu yüzden içinden geçtiğimiz dönemde özellikle gelişmekte olan ülkelerde;

- (i) öncelikleri açık olarak belirlenmiş,
- (ii) güven artırıcı önlemlere ağırlık veren ve
- (iii) orta vadede sürdürülebilir bir maliye politikası uygulanması önem kazanmıştır.

Ekonomideki devresel hareketleri dengeleyici bir maliye politikasının, orta vadede sürdürülebilir bir mali disiplin çerçevesinde uygulanması, ekonomi politikalarına ilişkin beklentileri olumlu yönde etkileyerek orta vadeli faizlerin düşmesine ve kredi mekanizmasının etkin bir şekilde çalışmasına katkıda bulunacaktır. Bu da para politikasının etkinliğini artıracaktır.

Gelinen aşamada küresel kriz dalgaları göz önüne alınarak, tüm dünyanın daraldığı ve krizden etkilenildiği bir dönemde, Türkiye'nin %4 büyümeye hedeflenerek hazırlanan bütçe, başlangıçtaki gerçekçiliğini kaybetmiştir. Nitekim, Ekonomi Koordinasyon Kurulu bu gerekçelerle 2009 yılı bütçesini reel hedeflerle revize etmiştir. Hedeflerle ilgili değerlendirmelere ise raporun 7. bölümünde yer verilmiştir.

3.4. KAMU BORÇLARINDAKİ GELİŞMELER

Kamu borç yönetiminde son yıllarda yakalan kalitenin, krizle birlikte göreceli olarak bozulmaya başladığı görülmüştür. Söz konusu eğilimin 2009 yılında da derinleşmesi beklenmektedir.

3.4.1. MERKEZİ YÖNETİM BORÇ STOKU

Merkezî yönetim borç stokundaki gelişmeler, alacaklıya göre incelendiğinde Merkezî Yönetim Brüt Borç Stokunun 2008 yılı Aralık ayı sonu itibari ile 380.1 milyar TL (251.4 milyar dolar) olduğu görülmektedir. Bunun 274.8 milyar TL'si (274.8 milyar dolar) iç borç, 105.3 milyar TL'si (69.6 milyar dolar) ise dış borçlardan oluşmuştur. Buna göre toplam borcun %72.3'ünü iç borçlar oluşturmuş, iç borcun da %55'i doğrudan piyasaya gerçekleştirilmiştir. Toplam kamu brüt borçlarındaki payı yıl sonu itibariyle %27.7 mesabesinde olan dış borçların %12.2'si kredi, %15.5'i ise tahvillerden oluşmuştur (bk., Tablo 3.2.).

Tablo 3.2. Merkezî Yönetim Brüt Borç Stokundaki Gelişmeler

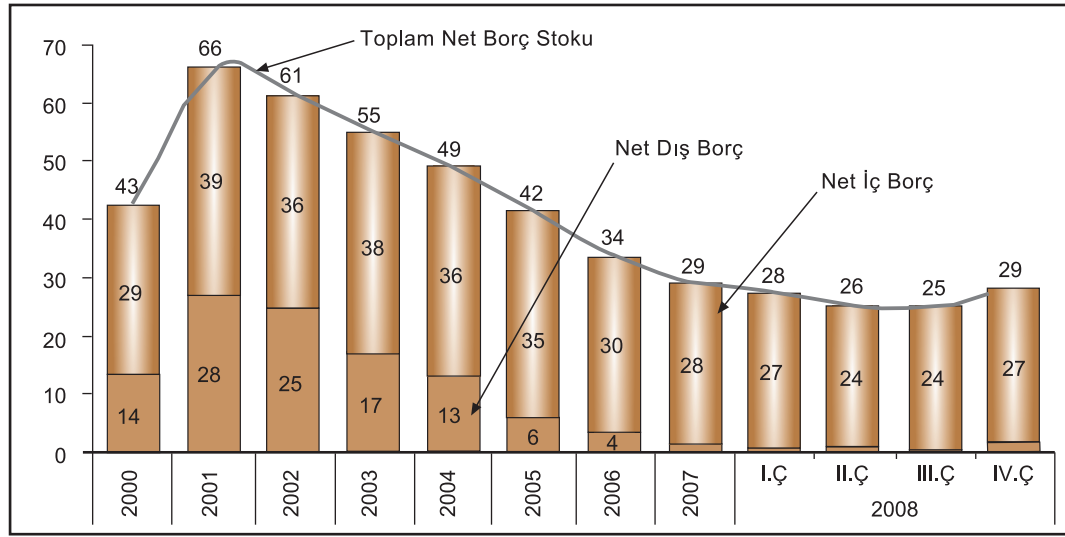
	Milyar TL			Milyar Dolar			Pay (%)	
	Aralık 2008	Nisan 2009	(%) Değişim	Aralık 2008	Nisan 2009	(%) Değişim	Aralık 2008	Nisan 2009
Alacaklıya Göre	380.1	409.3	29.2	251.4	256.3	5.0	100.0	100.0
İç Borç Stoku	274.8	297.8	22.9	181.7	186.5	4.7	72.3	72.7
Piyasa	209.1	229.1	20.0	183.3	143.5	5.2	55.0	56.0
Kamu Kesimi	65.8	68.6	2.9	4.5	43.0	-0.5	17.3	16.8
Dış Borç Stoku	105.3	111.6	6.2	69.6	69.9	0.2	27.7	27.3
Kredi	46.5	46.6	0.1	30.7	29.2	-1.5	12.2	11.4
Uluslararası Kuruluşlar	28.6	28.7	0.1	18.9	18.0	-1.0	7.5	7.0
IMF Kredisi	13.0	12.1	-0.8	8.6	7.6	-1.0	3.4	3.0
Hükümet Kuruluşları	8.3	8.4	0.1	5.5	5.3	-0.2	2.2	2.0
Diğer	9.6	9.6	0.0	6.3	6.0	-0.4	2.5	2.3
Tahvil	58.8	64.9	6.1	38.9	40.7	1.8	15.5	15.9

Kaynak. Hazine.

Öte yandan yıl sonu itibariyle Merkez Bankası'nın 60.3 milyar TL net varlıkları (Eylül 2008), kamunun 41.4 milyar TL mevduatı ve işsizlik sigortasındaki 38.3 milyar TL'lik kaynaklar hesaba katıldığında, kamunun net borç stokunun 271.6 milyar TL civarına kadar çıktığı görülmektedir.

Bu verilere göre, 2008 yılı sonu itibariyle kamunun net borç stokunun GSYH'ye oranı, 2007 yılı sonuna göre değişmeden %29 düzeyinde kalmıştır. Burada net iç borç stokunun payı %27, net dış borç stokunun payı ise %2 olmuştur (bk., Şekil 3.2.). Buna göre net kamu borç stoku, 2002 yılından beri çeyrekler itibariyle düzenli olarak azalarak GSYH'nin %66'sı düzeyinden, 2008 yılının dördüncü çeyreğinde %29'una kadar düşmüş ancak krizin etkisiyle

daralan ekonomi ve artan kamu harcamalarına paralel olarak, az da olsa bir bozulma sürecine girmiştir. Mevcut şartlar altında bu bozulmanın etkisinin 2009 yılında çok daha somut olarak göstergelere yansması kaçınılmaz olacaktır. Nitekim Ocak-Mart 2009 döneminde kullanım ile anapara ödemelerinden oluşan net iç borçlanma 15.2 milyar TL'ye çıkmıştır. Geçen yılın tamamında bu rakam 20.4 milyar TL idi.

Şekil 3.2. Net kamu borç stokundaki gelişmeler (2000-2008 GSYH'ye oran, %).

Kaynak. TCMB.

3.4.2. KAMU BORÇ YÖNETİMİNDE “KALİTE” UNSURLARI

Kriz ortamına girilmesi nedeniyle kamu maliyesinde belli bir erozyon oluşması makul karşılanmalıdır. Ancak bu bozulmanın kontrollü ve öngörülebilir bir takvime göre telafi edilecek tarzda gelişmesi bir zarurettir. Buna göre, 2008 sonu ve 2009'un ilk çeyreği itibariyle kamu borç yönetimindeki kalite unsurlarına bakmak yerinde olacaktır.

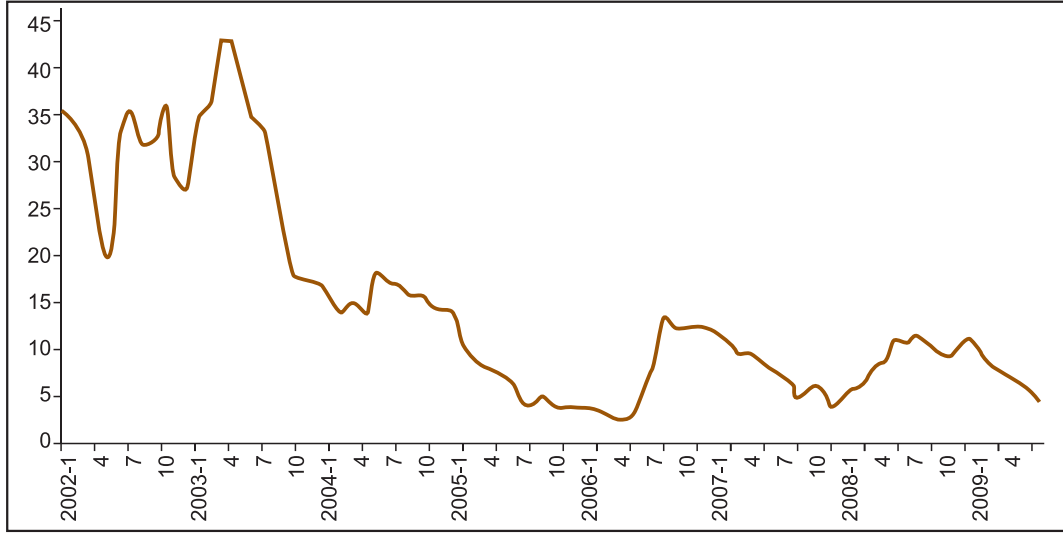
3.4.2.1. Faizin Milli Gelirdeki Payı: 2002 yılında GSYH'nin %14.8'ine kadar yükselen faiz ödemeleri, 2008 yılında en düşük düzey olan %5.1'e kadar gerilemiştir. Bu, 2001 krizi sonrasının en düşük düzeyine tekabül etmektedir. Ancak, kriz ortamında Hazine'nin piyasadan yaptığı borçlanmanın nominal ve reel faizi düşmeye devam etmektedir. Bununla birlikte, net borçlanmadaki büyük artış ve yıl sonunda GSYH'nin gerileyecek olması gibi nedenlerle faiz harcamalarının GSYH'ye oranının %6 düzeyini aşması beklenebilir.

3.4.2.2. Faizin Vergi Gelirlerindeki Payı: Benzer şekilde, 2002 yılında vergi gelirlerinin %85'inden fazlasını alan faiz ödemelerinin payı, 2008 sonunda %30'a kadar gerilemiştir. Ancak durgunluk ortamında vergi gelirlerinin gerilediği görülmektedir. İlk dört ayda vergi gelirleri %4'ten fazla gerilemiştir. Buna göre yıl sonunda faiz ödemelerinin toplam vergi gelirlerine olan oranı da bir miktar bozularak %35'lere kadar çıkabilecektir.

3.4.2.3. Kamu Borcunun Döviz Bileşimi: Kamunun brüt borç stokunun 2002 yılında %58'i döviz cinsi iken, 2008 sonunda bu oran %35 düzeyine kadar gerilemiştir. Geri kalan kısım ise TL cinsinden olup, yaklaşık yarı yarıya sabit ve değişken faizli olarak ayrılmaktadır. Böylece borcun kur ve faiz riskinin dağıtılıp bir ölçüde dengelendiği görülmektedir. 2009 yılının ilk üç ayı sonunda ise döviz-TL ve değişken-sabit faiz dengesinin muhafaza edildiği görülmektedir.

3.4.2.4. Borcun Vade Yapısı: Borçlanmanın vadesine gelince, dolar cinsinden eurobond piyasalarından yapılan borçlanmada, vade 2002 yılında 7 yıl iken, 2006 yılında 22 sene ile zirveye çıkmış, 2008 sonunda 14 ve 2009 yılı başında ise 8.5 yıla kadar gerilemiştir. Böylece küresel krizin vadeler üzerindeki olumsuz etkisi somutlaşmıştır. Aynı eğilim iç borçlanmada da gerçekleşmiştir. İç borçlanmada vade, ay olarak hesaplanmaktadır. 2002 yılında 9 aya kadar düşen vade, 2007 yılında 34 ay ile rekor süreye çıkmış, 2009'da ise vadeler, Mart ayı itibariyle 12 ayın altına sarkmıştır. Böylece iç ve dış borçlanmada vade kısalmakta ve kalite nisbi olarak bozulmaktadır.

3.4.2.5. İç ve Dış Borçlanmanın Maliyeti: Türkiye'de dış borcun maliyeti, 2002 yılında dolar için %10.7'den, 2008 sonunda %7 düzeyine kadar gerilemiştir. Aynı oran, Avro'da sırasıyla %9.9 ve %6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Öte yandan iç borcun reel faizi, Aralık 2008 tarihi itibariyle, 2001 yılından beri en düşük seviyeyi yakaladıktan sonra, küresel kriz ortamında yeniden yükselişe geçmiştir. Buna rağmen Mart 2009 itibariyle reel faizler %6.7 seviyelerine kadar düşmüştür (bk., Şekil 3.3.). Devlet tahvillerinin beklenen reel faizleri ise %5 bandına kadar gerilemiştir. Ancak bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye -mukayeseli olarak- yüksek faiz ödeyen ülkeler arasında yer almaya devam etmektedir. Türkiye, Nisan 2009 tarihi itibariyle Çin, Macaristan, Brezilya, Romanya'dan sonra en yüksek reel faiz ödeyen ülke olmuştur.

(%)	2007	2008	2009		
			Ocak	Şubat	Mart
Toplam İç Borç Stoku	7.64	6.46	6.63	7.90	10.72
Kamu	5.57	5.32	5.03	5.11	8.61
TL	6.13	5.29	4.91	5.88	8.27
Döviz Cins / Endeksli	-2.49	5.73	7.20	8.80	12.64
Piyasa	8.38	6.81	7.13	8.45	11.35
TL	10.17	6.16	6.82	7.96	11.04
Döviz Cins / Endeksli	-5.35	13.61	10.79	13.21	14.68
Enflasyon Beklentisi	6.14	8.45	7.46	5.88	6.79

Şekil 3.3. İç borç stokunun reel bileşik borçlanma faiz oranı.

Not: Devlet iç borçlanma ihalelerinde belirlenen borçlanma faizleri 12 ay sonraki TÜFE değerleri ile reelleştirilmiştir, 2008 Mayıs ayından itibaren TCMB Beklenti Anketi'nde tahmin edilen 12 aylık enflasyon oranları kullanılmıştır.

Kaynak. TCMB.

Faiz oranları, enflasyondaki fiili durum, beklentiler, hızlı faiz indirimleri, kamu kesimi borçlanma gereği ve stratejilerine bağlı olarak, reel faiz oranlarındaki düşüşün devam etmesi ancak mevcut uluslararası ortam ve mali dengeler açısından sonuna yaklaşıldığı ifade edilebilir. Nisan ayı verilerine göre, yıl sonu enflasyon beklentisi %6.7 düzeyine kadar gerilemiştir. Nitekim, en son açıklanan ve beklentilerden fazla düşen Nisan ayı TÜFE enflasyonu, Merkez Bankası'nın faizleri düşürmesine imkân tanımış, 15 Mayıs itibarıyla Merkez Bankası gecelik borçlanma faiz oranlarını %9.25 düzeyine kadar çekmiş, müteakiben Hazine'nin piyasadaki gerçekleştirdiği borçlanma faiz oranları da %12 bandına kadar gerilemiştir.

3.4.2.6. Hazine Garantörlüğü: Kriz ortamıyla ilgili bir başka olumsuz gelişme de Hazine'nin borç garantörlüğüyle ilgilidir. Hazine'nin son yıllarda borçlanmalarda garantör olmadığı, bu konudaki riskleri bir hayli azalttığı bilinmektedir. Ancak 2008 yılındaki finansman imkân ve kalitesinin bozulmasına paralel olarak, Hazine garantilerinin sınırlı bir şekilde devreye girdiği görülmektedir. Örneğin 2006 yılının tamamında sadece 4.3 milyar dolar kadar olan bu tutar, 2008 yılının üçüncü çeyreği itibariyle 5.2 milyar dolara çıkmıştır. Bunun da 2.4 milyar doları bankalar tarafından kullanılmıştır. Böylece Hazine garantili borçlarda üstlenim oranlarındaki artış hızı %82 düzeyinde gerçekleşmiştir.

3.4.2.7. Borç Çevirme Oranı: Son kalite unsuru ise, iç borç çevirme oranı olarak ifade edilebilir. Bu oran, Hazine'nin borçlanma sonrasında piyasaya bıraktığı kaynak miktarını göstermesi açısından önemlidir. Borç çevirme oranı geriledikçe, Hazine'nin yeniden borçlanma ihtiyacı azalacağından, fonların üzerindeki baskı azalacak, ulusal tasarruflar artacak ve faiz oranları düşecektir. Neticede özel sektör üzerindeki kamu kaynaklı caydırıcı dışlama etkisi azalmış olacaktır. 2008 yılında borç döndürme oranı %73 civarında gerçekleştikten sonra, bu oran 2009'da hızla artarak Ocak-Mart döneminde %97, Nisan 2009'da ise %112 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum, bütçe açığının daha fazla derinleşmemesi yönünde tedbirlerin alınmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim TCMB hariç Hazine'nin piyasa borç çevirme oranı %97 oranında gerçekleşmiştir. Nisan'da ise bu oranın %20'lere kadar çıkması muhtemeldir.

3.3. TÜRKİYE'NİN DIŞ BORÇLARI

Türkiye'nin brüt toplam dış borç stoku, 2008 yıl sonu itibariyle 276.8 milyar dolar, net borç stoku ise 150.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Brüt borçların 185.1 milyar dolar gibi ağırlıklı bir kısmı ise özel sektöre aittir. Özel sektöre ait bu tutarın 140 milyar doları uzun vadeli, 45.6 milyar dolarlık kısmı ise kısa vadeli borçlardan oluşmaktadır (*bk.*, Tablo 3.3.).

Öte yandan Kamu sektörünün kısa vadeli borcu sadece 3.2 milyar dolar, uzun vadeli ise 75 milyar dolar kadardır. Bu arada net dış borç stokunun GSYH'ye oranı %20.3'e gerileyerek 2000 yılından sonraki en düşük düzeyi görmüştür.

Tablo 3.3. Türkiye'nin Net Dış Borçlarındaki Gelişmeler (Milyon dolar)

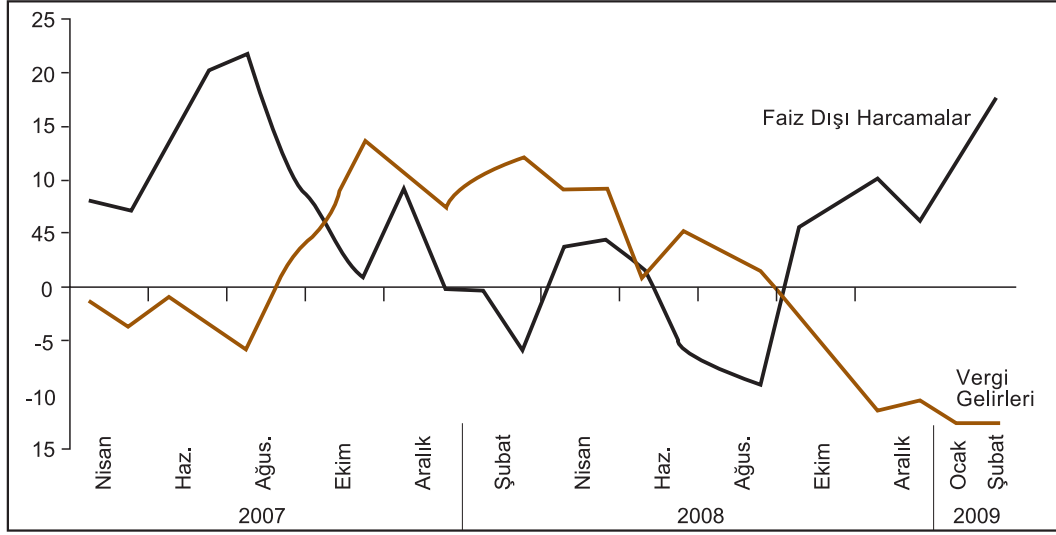
	2004	2005	2006	2007	2008
I. Dış Borç Stoku. Bankacılık Sektörü Hariç (A-a-b)	118.565	123.322	147.733	183.467	207.956
A.Toplam Dış Borç Stoku	160.918	169.503	207.325	248.958	276.834
a. TCMB (-)	21.410	15.425	15.678	15.801	13.520
b. Bankalar (-)	20.943	30.755	43.915	49.690	55.358
II. Bankacılık Sektörü Net Dış Varlıklar	15.628	24.508	39.411	50.014	57.189
A. Parasal Durum	17.097	25.906	41.063	53.106	60.881
B. Kalkınma ve Yatırım Bankaları	-1.469	-1.398	-1.652	-3.092	-3.692
III. Net Dış Borç Stoku (I-II)	102.938	98.815	108.322	133.452	150.766
Net Dış Borç Stoku / GSYH (%)	26.4	20.5	20.6	20.6	20.3
GSYH	390.387	481.497	526.429	648.754	741.792

Kaynak. Hazine.

3.4. 2009 BAŞINDAKİ BÜTÇE GELİŞMELERİ VE KRİZİN BÜTÇEYE YANSIMALARI

2008 yılı başlıca bütçe büyüklüklerinde büyük bir erozyona mahal verilmeden atlatılmış olsa da, 2009 yılının hemen başında krizin etkisi bütün temel göstergelere yansımaya başlamıştır. Faiz dışı harcamalar 2008 yılının Ağustos ayından itibaren büyük bir hızla artarken, vergi gelirleri de benzer şekilde keskin bir eğilimle gerilemekte, aradaki makas açılmaktadır (*bk.*, Şekil 3.4.).

Nitekim 2008 yılı Ocak-Nisan döneminde 70.2 milyar TL olarak gerçekleşen bütçe giderleri, 2009 yılının aynı döneminde %24.6 oranında artış göstererek 87.4 milyar TL'ye çıkmıştır. Geçen yılın aynı döneminde 64.7 milyar TL olan bütçe gelirleri ise sadece %4 oranında artarak, 67.2 milyar TL'ye yükselmiştir. Böylece, merkezî yönetim bütçesi Ocak-Nisan 2008 döneminde 5.4 milyar TL açık verirken, 2009'un aynı döneminde dört kat artarak 20 milyar TL açık vermiştir. Aynı şekilde, Ocak-Nisan 2008 döneminde 12.4 milyar TL olarak gerçekleşen faiz dışı fazla da 2009 yılının aynı döneminde sadece 1 milyar TL olmuştur.

Şekil 3.4. Merkezî yönetim vergi geliri ve faiz dışı harcama eğilimleri.

Kaynak. TCMB.

Geçen yılın aynı dönemine göre 2009 yılı Ocak-Nisan dönemi faiz hariç, bütçe giderleri yüzde 26.8 oranında artış göstermiştir. Diğer taraftan, geçen yılın aynı döneminde 17.9 milyar TL olan faiz harcaması yapılmışken 2009 yılının faiz giderleri 21.1 milyar TL'ye çıkmıştır (*bk.*, Tablo 3.4.).

Tablo 3.4. Merkezî Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri (Milyon TL)

	2008			2009			Artış Oranı (%)
	Yıllık Gerç.	Ocak - Nisan		Bütçe Hedef	Ocak - Nisan		
		Gerç.	%		Gerç.	%	Ocak - Nisan
Bütçe Giderleri	225.967	70.200	31.1	259.156	87.435	33.7	24.6
Faiz Hariç Giderler	175.306	52.283	29.8	201.656	66.306	32.9	26.8
Faiz Giderleri	50.661	17.916	35.4	57.500	21.128	36.7	17.9
Bütçe Gelirleri	208.898	64.751	31.0	248.758	67.361	27.1	4.0
Vergi Gelirleri	168.087	53.158	31.6	202.090	50.958	25.2	-4.1
Bütçe Dengesi	-17.069	-5.449	32.0	-10.398	-20.073	193.1	-268.4
Faiz Dışı Denge	33.592	12.467	37.1	47.102	1.055	2.2	-91.5

Kaynak. Maliye.

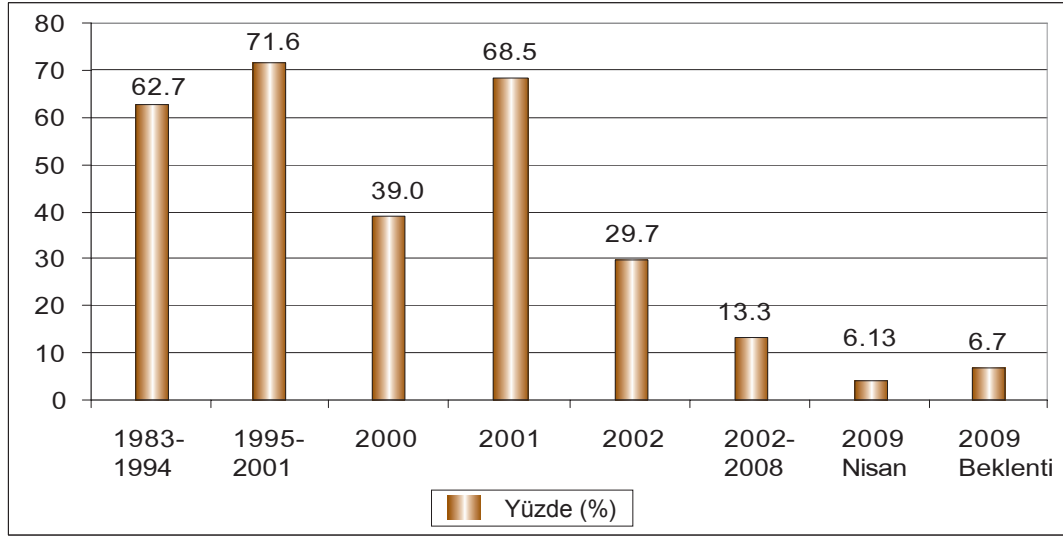
Dördüncü Bölüm

FİYAT İSTİKRARI

4.1. ENFLASYONDA GENEL EĞİLİMLER

Uzun vadeli olarak ele alındığında, Türkiye’de tüketici fiyat enflasyonu (TÜFE), 1995-2001 yılları arasında ortalama %71.6 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1999 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) ile başlatılan İstikrar Programı’na bağlı olarak, 2000 yılında %39 düzeyine kadar düşen TÜFE, 2001 krizi sonucunda bir kez daha rayından çıkarak % 68.5 düzeyine kadar yükselmiştir. 2002 yılında TÜFE, bir kez daha gerileme sürecine girerek yıl sonunda %29.7 düzeyini görmüştür (*bk.*, Şekil 4.1.).

TÜFE’de 2002 yılından başlayan bu düşüş süreci, 2005 yılına kadar devam ederek yıl sonunda %7.7 düzeyini görmüştür. Ancak, dış şartlardaki değişmelere paralel olarak 2006 yılı ve sonrasında TÜFE enflasyonu, tekrar artış sürecine girmiş ve 2008 yılı dâhil olmak üzere sürekli hedeflerin üzerinde kalmıştır.

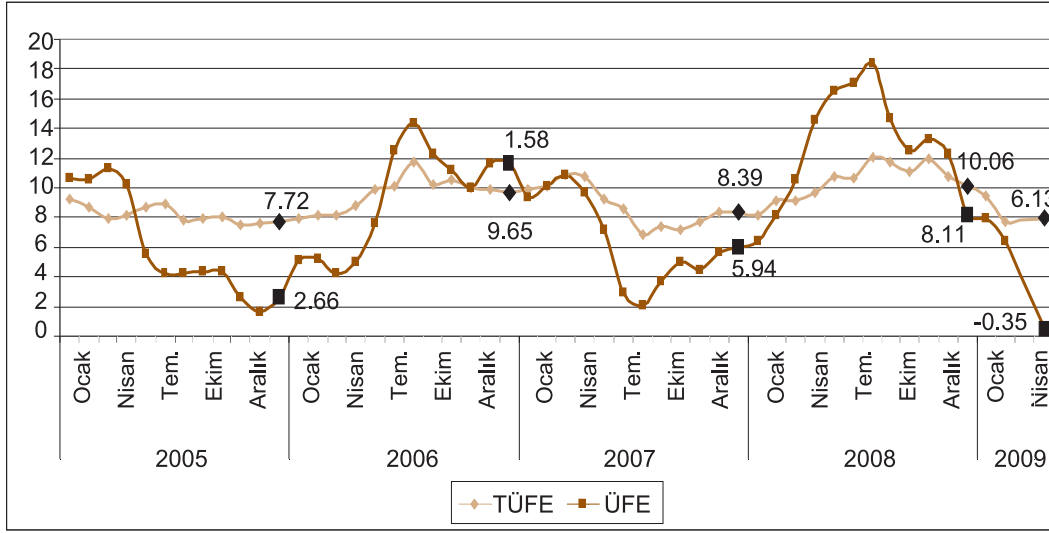
Şekil 4.1. Türkiye’de yıllara göre TÜFE enflasyonundaki gelişmeler.

Kaynak. TCMB.

TÜFE enflasyonu 2006 sonunda %9.6, 2007 sonunda %8.4 ve nihayet 2008 yılı sonunda da %10.06 düzeyinde gerçekleşmiştir (*bk.*, Şekil 4.2.). Ekim 2008 tarihinde yıllık bazda %12 düzeyini gören TÜFE, bu tarihten sonra küresel krizin derinleşmesiyle beraber sürekli bir şekilde gerileyerek, Nisan ayı itibari ile yıllık bazda %6.13’e düşmüştür.

Yıllar içinde TÜFE ile ÜFE’nin etkileşimi Şekil 4.2’de gösterilmektedir. Burada görüldüğü gibi, 2005 yılının Nisan ayından itibaren, 2006 yılının Mayıs ayına kadar ÜFE, TÜFE oranının altına sarkmış ve TÜFE’yi aşağı çeken bir faktör olmuştur. Bu dönemde başlıca girdi maliyetleri ve nihai talep enflasyona olumlu yönde katkıda bulunmuştur. 2007 yılının ilk üç ayına kadar TÜFE’nin üzerinde seyreden ÜFE, Nisan 2007’den itibaren bir kez daha TÜFE’nin altına gerilemiştir.

Ancak, Mart 2008 itibariyle ÜFE hızlı bir yükselişle bir kez daha TÜFE’nin üzerine çıkmış, fark 2008’in Temmuz-Ağustos ayları itibariyle son yıllardaki en büyük düzeye ulaşmıştır. Bu iki enflasyon kategorisi ilk defa 2008 yılının Kasım ayında tekrar eşitlenmiş ve sonrasında ÜFE, TÜFE’nin altına sarkmıştır. Nisan 2009 itibariyle yıllık bazda TÜFE % 6.13; ÜFE ise % -0.35 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Şekil 4.2. TüFE ve ÜFE enflasyonundaki eğilimler (yıllık, %).

Kaynak. TCMB.

4.2. ENFLASYONDAKİ GELİŞMELER

2008 yılı boyunca yurtiçi enflasyonun seyri üzerinde, daha çok küresel ekonomideki gelişmeler belirleyici olmuştur. Bu bağlamda enflasyondaki gelişmeler, yılın ilk üç çeyreği ile küresel krizin derinleştiği son çeyrekte farklı eğilimler göstermiştir. Bu gelişmeler aşağıda önce ÜFE, ardından da TüFE bazında kısaca incelenecektir.

4.2.1. ÜRETİCİ FİYATLARINDAKİ GELİŞMELER

Performans kriteri olan TüFE üzerindeki maliyet yönlü etkilerin değerlendirilmesi açısından ÜFE'deki gelişmeler önem taşımaktadır. ÜFE, 2008 yılının ikinci yarısından itibaren enerji ve emtia fiyatlarındaki keskin düşüşler sonucunda hızla gerilemeye başlamıştır.

Merkez Bankası kaynaklarına göre ÜFE üzerinde etkili olan başlıca kalemlerden ana metal sanayi fiyatları, 2008 yılının üçüncü çeyreğindeki %15.5'lik bir düşüşün ardından son çeyrekte de %22.1 oranında azalmıştır. Keza petrol ürünleri fiyatları da son çeyrekte %33 oranında düşmüştür. Petrol ve ana metal sanayi hariç imalat sanayi fiyatları ise aynı dönemde %0.27 gibi sınırlı bir şekilde de olsa yükselmiştir.

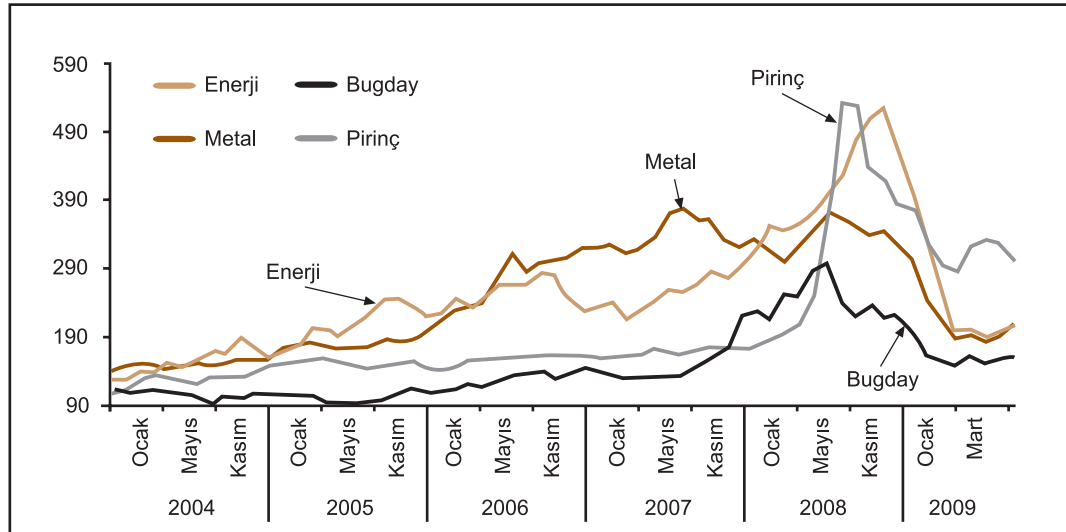
Diğer taraftan, mobilya ve giyim imalatı fiyatlarında kaydedilen %7.34 ve %5.74 oranındaki düşüşler, 2009 yılının ilk üç ayında söz konusu sektörler üzerinde maliyet yönlü baskıların azaldığına işaret etmektedir.

2008 yılının son çeyreğinden itibaren döviz kurundaki hareketlerin üretici fiyatları üzerindeki etkisinin, emtia fiyatlarındaki düşüşler ve dış talepteki zayıflama ile telafi edildiği, bir başka ifade ile ÜFE üzerindeki kur geçişkenliğinin söz konusu olmadığı görülmüştür.

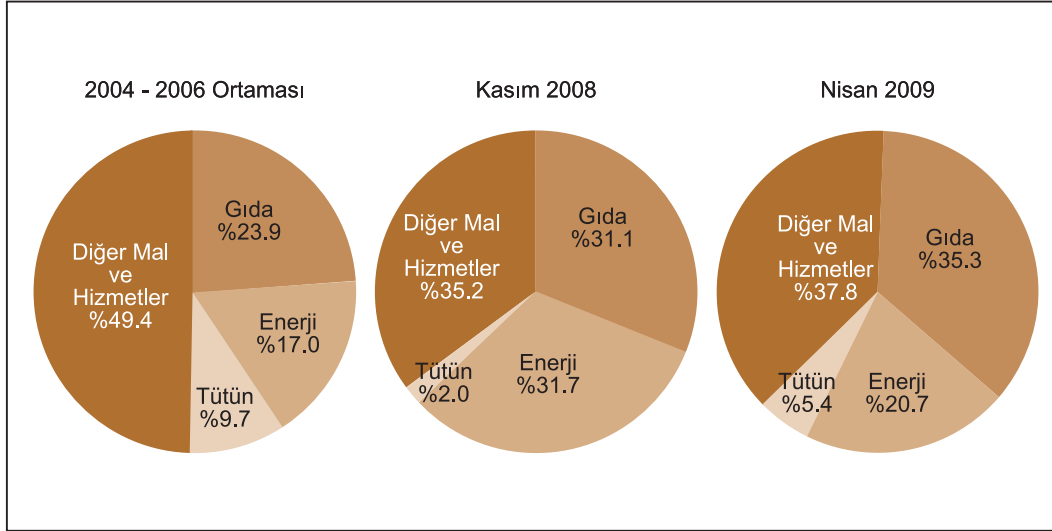
ÜFE açısından etkili bir başka kalem olan ithalat fiyatları, yılın ilk çeyreğinde de gerilemeye devam etmiştir. Bu gelişme, döviz kuru hareketlerinin fiyatlar üzerinde oluşturduğu potansiyel baskının, ithalat fiyatlarındaki düşüş ile büyük ölçüde telafi edildiğine işaret etmektedir.

İktisadi faaliyette gözlenen yavaşlama, emtia fiyatlarındaki gerileme ve açıklanan verilerin Merkez Bankası'nın öngördüğü gibi enflasyonda hızlı bir düşüşü işaret etmesi, enflasyon beklentilerinin 2009 yılı ilk çeyreğinde de gerilemeye devam etmesini sağlamıştır.

Bütün bunlara rağmen, emtia fiyatlarında geçmiş dönemde gözlenen yüksek artışların birikimli etkileri, enflasyonu göreceli olarak yüksek düzeylerde tutmaya devam etmiştir. Bu bağlamda öne çıkan başlıca faktörler enerji ve gıda olmuştur (bk., Şekil 4.3 ve 4.4.).

Örneğin, TÜFE son çeyrekte %3.03 oranında yükselirken, bu artışın 2.6 puanı gıda ve enerji kalemlerinde gözlenen yüksek oranlı artışlarla Ekim ayında gerçekleşmiştir. Keza 2008 yılı sonunda %10.06 düzeyinde gerçekleşen enflasyonun yaklaşık 6.2 puanı, gıda ve enerji fiyatlarının doğrudan etkilerinden kaynaklanmıştır (*bk.*, Şekil 4.4.).

Şekil 4.4. Enflasyona neden olan unsurlardaki değişimler.

Kaynak. Hazine.

2004-2006 arasındaki enflasyonda, enerjinin payı %17 iken, bu katkı 2008 yılının Kasım ayı itibarıyla %31.7 gibi oldukça yüksek bir seviyeye çıkmıştır. Aynı periyotta, gıdanın payı %23.9'dan %31.1'e sıçrarken, diğer mal ve hizmetler kategorisinin payı %49.4'ten %35.2'ye gerilemiştir. 2009 Nisan ayı itibarıyla ise enerjinin payı %31.7'den %20.7'ye düşmüştür. Bununla birlikte, gıdanın payı %31.1'den %35.3'e yükselirken, diğer mal ve hizmetler kategorisinin payı %35.2'ten %37.8'e çıkmıştır (*bk.*, Şekil 4.4.).

ÜFE üzerinde oldukça belirleyici olan ara malları fiyatlarındaki artış, 2007 yılında sadece %0.75 iken, 2008 yılının birinci ve ikinci çeyreklerinde sırasıyla %7.28 ve %8.84 oranında gerçekleşmiştir. Yılın son çeyreğinde hızla düşmeye başlayan ara ve sermaye malı fiyatları 2009'un ilk dört ayında da düşük seyrini sürdürmüştür. (*bk.*, Tablo 4.1.).

Tablo 4.1. ÜFE'deki Gelişmeler (% değişim)

	2007		2008					2009			
	IV.Ç	Yıllık	I.Ç	II.Ç	III.Ç	IV.Ç	Yıllık	Ocak	Şubat	Mart	Nisan
Ara Malları Fiyatları	-1.25	0.75	7.28	8.84	-2.9	-3.3	10.2	0.04	-0.02	0.21	-0.89
Sermaye Malları Fiyatları	-0.48	-2.31	4.57	6.6	-1.69	5.08	15.2	1.23	-0.57	1.04	0.83
Dayanıklı Tüketim Malları Fiyatları	-3.06	-3.41	1.59	3.05	3.29	3.57	12	0.56	-1.47	-3.6	0.6
Dayanısız Tüketim Malları Fiyatları	2.88	8.15	1.33	1.76	1.46	1.21	5.89	0.4	0.81	0.29	0.75
Enerji Fiyatları	2.65	10.2	16.88	16.65	-5.22	-13.1	12.3	-0.1	6.32	1.23	0.34

Kaynak: TCMB.

4.2.2. TÜKETİCİ FİYATLARINDAKİ GELİŞMELER

2009 yılı ilk çeyreğinde TÜFE %1.05 artsa da, 2008 yıl sonuna göre 2.17 puan azalarak %7.89 seviyesine gerilemiştir. Nisan ayında ise TÜFE %6.13'e gerilemiştir. İktisadi faaliyetlerdeki yavaşlamanın daha da belirginleşmesi ve maliyet bazlı etkilerin olumluya dönmesiyle birlikte, enflasyondaki aşağı yönlü eğilimin güçlendiği ve düşüşün tüm alt gruplara yayıldığı gözlenmektedir.

Bu dönemde, döviz kurundaki artışın TÜFE üzerindeki kısa dönemli etkisi, sınırlı kalmaya devam etmiştir. Alt kalemler bazında incelendiğinde, bütün temel gruplarda enflasyonun gerileme eğiliminde olduğu, özellikle hizmet kalemlerindeki yavaşlamanın giderek belirginleştiği dikkat çekmektedir. Temel enflasyon göstergelerindeki düşüş, kısmen Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) ve Katma Değer Vergisi (KDV) oranlarındaki indirimleri yansıtırken; bu etkilerden arındırıldığında dâhi enflasyonun ana eğiliminin aşağı yönlü olduğu gözlenmektedir. Bu çerçevede, enflasyonun kısa vadede düşüşünü sürdürmesi ve yıl sonunda hedefin altında gerçekleşmesi beklenmektedir.

4.2.2.1. Mal Fiyatlarındaki Gelişmeler: 2008'in son çeyreğinde, yurtiçi enerji ve işlenmiş gıda fiyatlarının artış hızında kayda değer bir gerileme gözlenmiştir. Öte yandan, petrol ve diğer emtia fiyatlarındaki gerilemeler ile toplam talep koşullarındaki zayıflamanın etkisi, TÜFE üzerinde daha da belirginleşmiş ve aylık fiyat değişimleri endeks tarihindeki en düşük seviyelerde gerçekleşmiştir.

Gıda, enerji, tütün ve altın fiyatlarını dışlayan temel fiyat endeksinin yıllık artış hızı, son çeyrekte %7.3'ten %7'ye düşmüştür. Gelecek yıllar için oluşan vadeli fiyatlar da göz önünde bulundurularak, petrol fiyatlarının 55 dolar düzeyinde olacağı varsayımı altında, Merkez Bankası'nın "mevsimsellikten arındırılmış

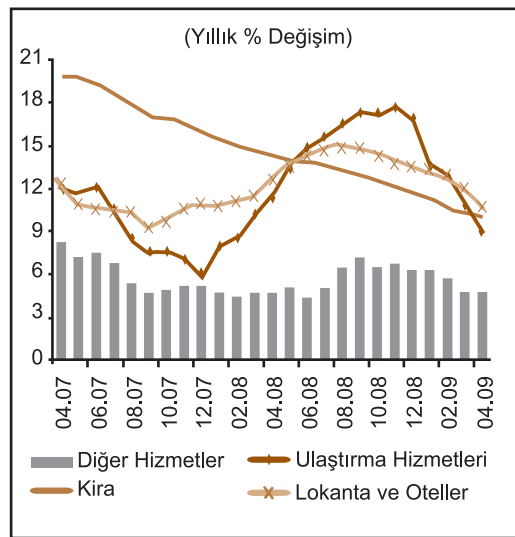
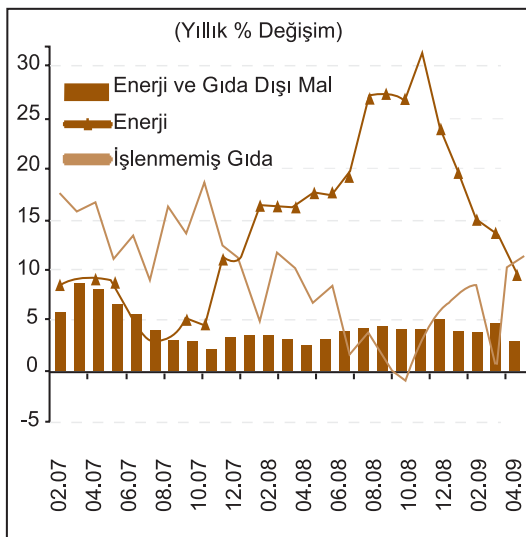
temel enflasyon göstergelerinin ve enflasyonun ana eğiliminin aşağı yönlü olacağı” tahmini gerçekçi durmaktadır.

Keza son çeyrekte, işlenmiş gıda fiyatlarının artış hızı da tahminlerin ötesinde hızlı düşmüş; ancak işlenmemiş gıda fiyat enflasyonu beklendiği ölçüde gerilememiştir. Yıllık bazda incelendiğinde, işlenmemiş gıda enflasyonunun %19.8 ile ortalama enflasyonun çok üzerinde kaldığı görülmektedir.

2009 yılının ilk çeyreğinde, yüksek oranlı fiyat artışları gözlenen tütün ve altın kalemleri dışında kalan tüm ana grupların, yıllık enflasyona yaptıkları katkılar azalmıştır. Gıda ve enerji kalemlerinin yıllık enflasyona yaptığı katkı, özellikle yıllık enerji enflasyonundaki belirgin gerileme ile azalırken; hizmet fiyatlarının katkısı, maliyetlerdeki düşüş ve iç talepteki yavaşlamaya bağlı olarak gerilemeye devam etmiştir.

İlk çeyrekte gıda fiyatları, işlenmiş gıda grubundaki belirgin yavaşlama neticesinde -geçmiş yıllara kıyasla- daha az oranda artmış; enerji fiyatları ise son dönemde petrol fiyatlarında gözlenen düşüşün gecikmeli etkisiyle azalmıştır. Gıda ve enerji dışı mal grubu fiyatları ise geçen yılın ilk çeyreğine kıyasla daha düşük oranda gerilemiştir. Bu gelişmede, giyim sektöründe indirim sezonun erken açılması nedeniyle yaşanan düşüşün sınırlı kalması ile altın ve tütün fiyatlarındaki yükselişler etkili olmuştur (bk., Şekil 4.5.a.).

TCMB tahmin ve projeksiyonuna göre, yılın ilk aylarında faiz indirimlerinin yavaşlayarak sürdüğü bir ortamda, enflasyonun %70 olasılıkla, 2009 yılı sonunda %5.4 ile 8.2 aralığında (orta noktası %6.8) ve 2010 yılı sonunda ise %4 ile 7.6 aralığında (orta noktası %5.8) gerçekleşmesi beklenmektedir.

Şekil 4.5.a. Enerji ve gıda fiyatlarındaki gelişmeler.

Şekil 4.5.b. Hizmet fiyatlarındaki gelişmeler.

Kaynak: TCMB.

4.2.2.2. Hizmet Fiyatlarındaki Gelişmeler: 2008'in ilk üç çeyreğinde, gıda ve enerji fiyatlarının ikincil etkileriyle hizmet fiyatlarının artış hızı yüksek seviyelerde seyretmiş, bu etki özellikle yemek ve ulaştırma hizmetlerinde kendini göstermiştir. Son çeyrekte toplam talepteki keskin yavaşlama ve emtia fiyatlarındaki sert düşüş sonrasında, hizmet fiyatlarının artış hızında da belirgin bir yavaşlama gözlenmiştir. Alt kalemlerden kira enflasyonu da 2008 yılı boyunca gerilemeye devam etmiştir (*bk.*, Şekil 4.5.b.).

2008 yılının son çeyreğinde başlayan yavaşlama eğilimi, maliyetlerdeki azalma ve iç talepteki zayıflamanın daha da belirginleşmesi ile 2009 yılının ilk çeyreğinde de etkisini sürdürmüştür. Bu grubun fiyatları ilk çeyrekte endeks tarihindeki en düşük çeyreklik artış olan %0.53 oranında yükselmiş, böylece yıllık enflasyon %10.46'dan %8.29 seviyesine gerilemiştir (Hizmet fiyatları artışındaki yavaşlama sürecinin tüm hizmet alt gruplarına yayıldığı gözlenmektedir).

Tablo 4.2. Mal ve Hizmet Grubu Fiyatları (üç aylık ve yıllık bazda % değişim)

	2007		2008					Nisan	
	IV.Ç	Yıllık	I.Ç	II.Ç	III.Ç	IV.Ç	Yıllık	2008	2009
TÜFE	4.02	8.39	3.09	2.82	0.78	3.03	10.06	9.66	6.13
1. Mallar	4.05	8.29	3.27	2.69	0.05	3.61	9.93	9.78	5.63
Enerji	7.85	11.25	6.11	4.12	6.41	1.91	19.81	17.49	9.31
İşlenmemiş Gıda	3.3	10.99	10.9	13.25	0.29	12.45	7.87	6.73	10.87
İşlenmiş Gıda	5.31	12.95	5.61	8.08	1.37	-0.2	15.46	20.22	4.99
Enerji ve Gıda Dışı Mallar	3.46	3.56	-2.35	6.87	-3.52	3.04	3.75	3.14	2.06
Dayanıklı Mallar (Altın Fiyatları Hariç)	-1.71	-3.34	3.45	1.97	-2.34	2.45	5.54	-2.41	-5.96
Yarı Dayanıklı Mallar	7.67	7.86	1.23	0.2	0.01	3.42	11.54	10.99	6.92
Dayanısız Mallar	4.21	11.69	6.44	-1.43	0.74	4.07	9.99	11.55	7.62
2. Hizmetler	2.32	8.64	2.55	3.2	2.94	1.39	10.46	9.25	7.61
Kira	3.3	16.01	2.79	2.74	3.58	2.25	11.85	14.4	9.98
Lokanta ve Oteller	3.64	10.87	3.13	4.58	2.77	2.34	13.44	12.77	10.6
Ulaştırma Hizmetleri	1.91	5.93	4.1	5.98	4.35	1.54	15.89	11.44	8.86
Diğer Hizmetler	1.27	5.29	1.68	1.8	2.29	0.49	6.4	4.65	4.82

Kaynak. TCMB.

Nisan ayında da süren yavaşlama eğilimi hizmet grubunun yıllık enflasyonunu bir önceki aya kıyasla 0.68 puan azaltmıştır. Fiyatların artış hızındaki yavaşlama, tüm alt gruplarda gözlenmeye devam etmektedir. Kira alt kaleminde Nisan ayı artışı %0.34 olurken, bu grupta yıllık enflasyon ilk defa %10 düzeyinin altına gerilemiştir.

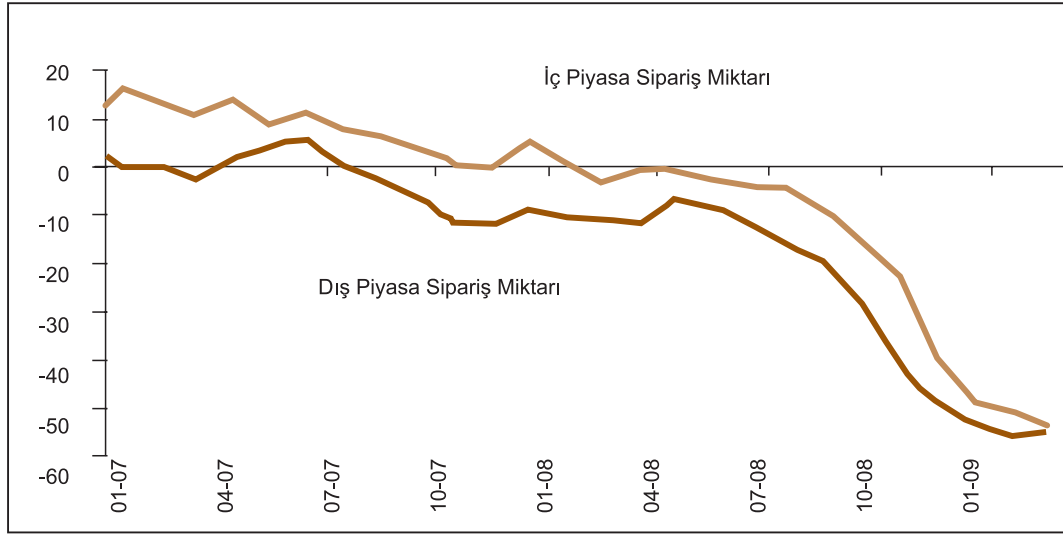
Arz yönlü şokların etkisini kaybetmesi ve iç talebin zayıf seyriyle, hizmet fiyatlarının 2009 yılının tamamında da yavaşlamaya devam etmesi beklenmektedir (*bk.*, Tablo 4.2.).

ÜFE'de olduğu gibi, TÜFE'de de küresel kriz ortamında kur-enflasyon geçişkenliği önem arz etmektedir. Eylül ve Ekim aylarında küresel finans krizinin derinleşmesiyle artan belirsizlik algılaması ve finansal sistemin küçülme eğilimi, Türkiye'nin de dâhil olduğu gelişmekte olan ülkelerin kredi riskini olumsuz etkilemiş ve döviz kurlarında belirgin değer kayıplarına yol açmıştır. Buna rağmen, iç talepteki yavaşlama döviz kurundan enflasyona geçişin etkisini büyük ölçüde sınırlamış ve bu nedenle döviz kuru ile enflasyon arasındaki ilişkinin tarihsel ortalamalara kıyasla daha sınırlı kalmasına neden olmuştur. Nitekim 2008 yılının son çeyreğinde döviz kuru hareketlerinin fiyatlar üzerindeki etkisi, ithalat fiyatlarındaki keskin gerilemenin katkısıyla tahminlerin ötesinde düşük gerçekleşmiştir.

4.3. 2009 YILI BEKLENTİLERİ

Yaşanmakta olan sürece talep açısından bakıldığında, gerek iç ve gerekse dış talebin büyük oranda daraldığı bir ortamda, toplam talep unsurlarının da enflasyonun düşüşünü destekleyici mahiyette geliştiği ve bu durumun 2009 yılının tamamında belirginleşeceği tahmin edilmektedir. Örneğin son yıllarda, dayanıklı tüketim ve sermaye mallarının payının giderek artması nedeniyle, Türkiye'nin ihracatı küresel konjonktürdeki değişimlere karşı geçmiş dönemlere kıyasla daha duyarlı bir yapı sergilemektedir. Türkiye'nin ana ticaret partnerlerinin ekonomilerinde gözlenen sert yavaşlama ve buna bağlı olarak ihracatın hızla daralması, 2008 yılının son çeyreğinde toplam talebin sert bir şekilde yavaşlamasının temel nedeni olmuştur.

Aynı şekilde, 2008 yılının üçüncü ve dördüncü çeyreklerinde dış talebin yanı sıra iç talepte de belirgin bir yavaşlama gözlenmiştir. Dördüncü çeyrek Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) verileri, iç talebin arka arkaya dört çeyrek daraldığını göstermektedir. Merkez Bankası'nın iktisadi yönelim anketleri de bu verileri doğrulamaktadır (*bk.*, Şekil 4.6.). 2008 yılının sonu ve 2009 yılının başındaki sipariş göstergeleri, içeride ve dışarıda paralel ve sert bir talep gerilemesine işaret etmektedir.

Şekil 4.6. İç ve dış talep eğilimleri (mevsimsellikten arındırılmış iktisadî yönelim anketi).

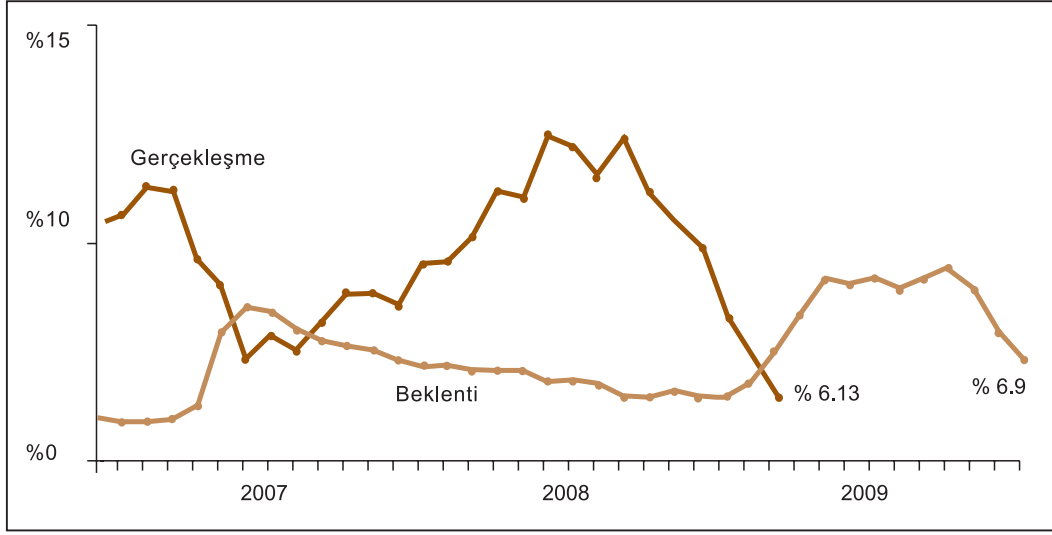
Kaynak. TCMB.

Talep koşullarının bu derece gerilemesinde sıkılaştıran kredi koşulları da oldukça etkilidir. Küresel krizin derinleşmesine paralel olarak kredi koşullarındaki sıkılaşma ve kredi faizlerindeki sert yükseliş de toplam talepteki sıkışıklığı desteklemektedir. 2008 yılının son iki çeyreğinde tüketici kredilerinin uzunca bir süreden sonra ilk defa daralması, finansal koşulların sıkılığını onaylamaktadır.

Son dönemde yapılan faiz indirimleri, finansal koşullardaki ek sıkılaşmayı nispeten azaltıcı yönde olmuştur. Nitekim, tüketici kredilerinin faizlerinde belirgin bir düşüş gözlenmektedir. Bununla birlikte, ticari kredi faizleri yüksek seviyelerde seyretmeye devam etmektedir.

Önümüzdeki dönemde, azalan risk iştahının ve küresel kredi piyasalarındaki sıkılaşmanın, kredi genişlemesini sınırlayacağı tahmin edilmektedir. Küresel krizin başladığı tarih olan Eylül 2007'den bugüne, dünya ekonomileri arasındaki etkileşim daha da belirgin bir hâl almıştır.

Önümüzdeki dönemde ülkemizde, enflasyon ve para politikası görünümünün büyük ölçüde küresel ekonomideki gelişmeler tarafından şekilleneceği düşünülmektedir. Bu nedenle, küresel ekonomiye ilişkin varsayımlar oldukça önemlidir. Bu açıdan bakıldığında küresel ekonomiye ilişkin beklentiler, 2010 yılının başından itibaren bir toparlanma olacağı yönündedir.

Şekil 4.7. Enflasyon gerçekleşmeleri ve beklentileri (Nisan 2009).

Kaynak. TCMB.

Orta vadeli enflasyon beklentileri, 2008 yılının ilk yarısında belirgin bir artış göstermiştir. Mayıs 2008’de TCMB’nin yeni hedefleri ilan etmesiyle birlikte, beklentilerdeki bozulma durmuş ancak arz yönlü şokların etkileriyle enflasyonun yüksek kalması, beklentilerin uzunca bir süre orta vadeli hedeflerin belirgin olarak üzerinde seyretmesine neden olmuştur (*bk.*, Şekil 4.7.). Kasım ayından itibaren ise petrol fiyatlarındaki gerileme ile talep koşullarındaki zayıflamaya paralel olarak olumlu görünüm sergileyen enflasyon, gerçekleşmelerin de etkisiyle beklentilerdeki iyileşme belirginleşmiştir.

Ayrıca bu dönemde, TCMB’nin enflasyon görünümündeki iyileşmeye dikkat çekerek, faiz oranlarını hızlı bir şekilde düşürmesi ve zaman içinde açıklanan verilerin bu kararları haklı çıkarması, enflasyon beklentilerinin iyileşmesine katkıda bulunan bir diğer unsur olmuştur.

Beşinci Bölüm

MALİ PİYASALARDAKİ GELİŞMELER

5.1. PARA PİYASASINDAKİ GENEL EĞİMLER

2008 yılı, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de belirsizliğin ve dalgalanmanın yoğun olduğu bir yıl olmuştur. Bu süreç özellikle yılın son çeyreğinde derinleşen küresel krizle birlikte daha da görünür hale gelmiştir.

Küresel ekonomide ipotekli konut sektöründe başlayan kriz, öncelikli olarak küresel likidite imkânlarının büyük ölçüde daralmasına neden olmuş ve 2002 sonrasında yükselen piyasalar lehine gerçekleşen küresel sermaye akımları tersine dönmüştür.

2007 yılının ikinci yarısından itibaren uluslararası kredi piyasalarındaki risk algılamalarında radikal değişiklikler görülmüştür. Süreci, özellikle ABD’de eşik altı kredilerin geri dönmemesi tetiklemiştir. ABD, İngiltere ve Avro bölgesindeki bankacılık sisteminde likidite sıkışıklığı ortaya çıkmıştır. Lehman Brothers gibi büyük yatırım bankaları bu süreçte iflas talebinde bulunmuştur.

Bu gelişmelere paralel olarak, bu raporun birinci bölümünde detaylı bir şekilde tartışıldığı üzere, ABD başta olmak üzere İngiltere, Almanya, Japonya gibi gelişmiş ekonomiler trilyon dolarları aşan müdahaleler gerçekleştirmişlerdir. Bu ülkelerin merkez bankaları, para politikalarını gevşetme eğilimi göstermiş, geldiğimiz aşamada ABD Merkez Bankası FED’in gecelik borç verme faiz oranı 0.2, Avrupa Merkez Bankası’nın gecelik borç verme oranı 0.25 ve Japonya Merkez Bankasının (BoJ) gecelik borç verme faiz oranı 0.1 seviyelerine kadar gerilemiştir. Bu bölümde 2008 yılı ve 2009 yılı ilk çeyreği itibari ile para piyasalarında kaydedilen gelişmeler özetlenmektedir.

5.2. MERKEZ BANKASI BİLANÇOSU VE DÖVİZ REZERVLERİ

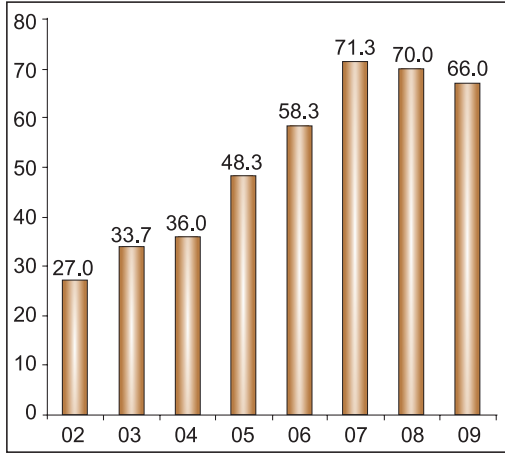
2008 yılının sonu itibariyle Merkez Bankası'nın performans göstergelerinden biri olan net dış varlıkları, 2007 yılının sonuna göre 19.668 milyon dolar artış göstererek, önemli bir yükseliş sergilemiştir. Bir başka önemli performans göstergesi olan Merkez Bankası Net Döviz Pozisyonu da 2008 Kasım ayı itibariyle 33.8 milyar dolara yükselmiştir. Kasım 2008 verileri itibariyle, uluslararası piyasalardaki gelişmeler bağlamında, Net Dış Varlıklar 0.2 milyar dolar artmış, İç Döviz Yükümlülükleri ise 0.6 milyar dolar azalmıştır.

Tablo 5.1. Merkez Bankası Analitik Bilançosu (Milyon TL)

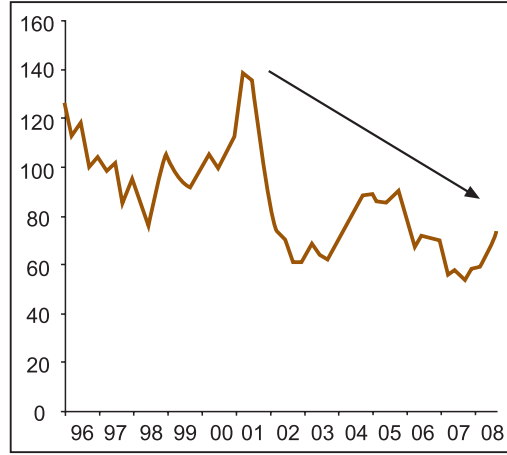
Yıllar	Para Tabanı	Net Dış Varlıklar	Net Uluslararası Rezervler			Net İç Varlıklar			APİ	Net İç Varlıklar
			Brüt Döviz Rezervleri	Brüt Uluslararası Yükümlülükler	Net Rezervler	Hazine Borçları	Kamu Mevduatı TL	Döviz Olarak Takip Olunan Mevduat		
2002	11.147	4.958	37.991	22.554	15.436	29.368	1.132	4.229	-8.452	6.189
2003	15.33	9.173	41.871	21.969	19.902	26.895	722	6.771	-7.902	6.157
2004	20.189	10.528	41.215	19.362	21.853	22.756	793	5.606	-3.622	9.660
2005	32.511	38.675	79.533	23.342	56.191	19.430	868	15.664	-4.983	6.165
2006	41.235	48.563	89.771	25.064	64.707	18.878	1.616	19.044	1.098	-7.328
2007	44.691	50.736	86.456	21.620	64.836	16.759	5.472	12.211	4.368	6.045
2008	55.658	70.404	110.314	24.686	85.628	13.722	1.024	15.685	2.836	-14.746
2009										
Ocak	49.991	74.910	114.399	25.055	89.344	13.397	5.900	14.450	-919	-24.918
Şubat	53.272	78.117	118.717	25.758	92.959	13.514	959	17.013	-1.759	-24.845
Mart	56.544	79.163	119.636	24.986	94.650	13.450	757	14.794	264	-22.618
Nisan	54.219	59.183	93.535	21.860	71.675	13.604	-5.279	8.104	1.907	-49.647
Mayıs	58.742	62.171	96.531	21.793	74.738	10.715	-5.414	11.648	10.225	-34.287

Kaynak. TCMB.

Büyük bir bölümü yabancı varlıklardan oluşan bankanın rezervleri düzenli olarak artarak, Mayıs 2009 tarihi itibariyle 74 milyar TL'yi aşmıştır. Rezervlerdeki mevcut düzey, yaşanan kriz şartlarında Merkez Bankası'nın müdahale şansını artırmış ve banka gerekli gördüğü dönemlerde bu müdahaleleri rahatlıkla gerçekleştirmiştir. Kriz ortamına ve yapılan piyasa müdahalelerine rağmen bankanın rezervleri yeni yılın ilk çeyreği itibariyle oldukça yüksek seyretmektedir. Bu konuda önemli bir kriter olan kısa vadeli dış borçların döviz rezervlerine oranı, 2001 yılından beri düşmüş, ancak 2008 yılında kısmen artış sürecine girmiştir. Yine de 2001 yılındaki durum ile kıyaslanmayacak kadar pozitif bir görünüm sergilemektedir (*bk.*, Şekil 5.1.a. ve Şekil 5.1.b.).

Şekil 5.1.a. Merkez Bankası döviz rezervleri (2002 - 15 Mayıs 2009).

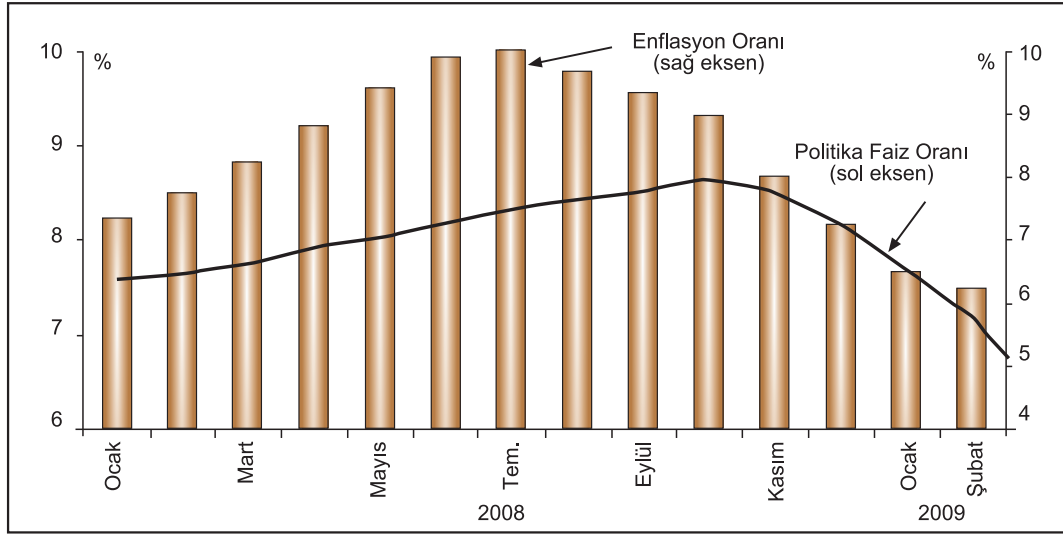
Şekil 5.1.b. Kısa vadeli dış borçların Merkez Bankası rezervlerine oranı (1996 - 2008 III.Çeyrek).

Kaynak. TCMB.

5.3. MERKEZ BANKASI VE FAİZ POLİTİKASI

ABD'de patlak veren küresel krizin ekonominin geneline yayılması ile birlikte, ülkelerin merkez bankaları para politikalarında ciddi değişimlere gitmişlerdir. Gelişmiş ülkeler, 2001 yılından sonra belli bir düzeyde -neredeyse sabit tuttukları- para politikası faiz oranlarından özellikle 2008 yılının son çeyreğinde vazgeçmişlerdir.

ABD'de 2007 yılının başında %5.25 oranlarında seyreden para politikası faiz oranları, 2008 yılının sonunda %1 seviyelerine kadar inmiştir. 2009 yılının ilk aylarında Amerika Merkez Bankası'nın (FED) yaptığı müdahalelerle faizler %0.2'ye kadar inmiştir. Aynı şekilde İngiltere, Avro bölgesi ve Japonya da politika faiz oranlarını indirmişlerdir. Benzer şekilde, başlangıçta döviz kurlarındaki değer kaybı ve finansal istikrar kaygıları nedeniyle temkinli bir tavır sergileyen -içlerinde Türkiye'nin de yer aldığı- birçok gelişmekte olan ülkenin merkez bankaları, enflasyonun endişe kaynağı olmaktan çıkması ile birlikte para politikalarını gevşetme eğilimine girmişlerdir (*bk.*, Şekil 5.2.).

Şekil 5.2. Gelişmekte olan ülkelerde enflasyon ve para politikası faiz oranları (Ocak 2008 – Şubat 2009).

Kaynak. TCMB.

Buna rağmen, gelişmekte olan ülkelerde faiz oranları gelişmiş ülkelere oranla 2008 yılında daha az oynaklık göstermiştir. 2008 yılı boyunca Brezilya, Güney Afrika ve Macaristan gibi ülkeler faiz oranlarında bir süre indirime gitseler de daha sonrasında faiz oranlarını korumuşlardır. Bu ülkelerden Macaristan'da faiz oranlarındaki artışın IMF ile yapılan anlaşmanın sonrasına denk gelmesi dikkat çekicidir (*bk.*, Tablo 5.2.).

Türkiye'de ise Merkez Bankası, enflasyonla mücadele için kullandığı en temel politika aracı olan kısa vadeli faiz oranlarını ekonominin gidişatına göre etkinlikle kullanmıştır. Hatırlamak gerekirse, 2001 yılının sonunda %93 düzeyinde bulunan MB gecelik faiz oranları, 2005 yılının sonunda %14.8'e kadar gerilemişti. Ancak, 2006 yılının beşinci ayı itibariyle %13.25'e kadar gerileyen TCMB faiz oranları, iç ve dış koşullardaki ani değişiklikler sonucunda enflasyon hedefindeki sapmalara bağlı olarak hızla arttırılmıştır. Gecelik borç verme faizleri önce %15'e, ardından da birkaç ay içerisinde % 17.50 bandına kadar yükseltilmiştir.

Tablo 5.2. Kriz ve Dünyada Faiz İndirimleri

Politika Faizi (2008 Ekim - 20 Mart 2009)		
Ülkeler	Son Seviye	Toplam İndirim
Türkiye	10.5	-6.25
Hindistan	3.5	-5.50
İngiltere	0.5	-4.50
Yeni Zelanda	3.5	-4.00
Avustralya	3.3	-3.75
İsveç	1.0	-3.75
Şili	4.8	-3.50
Norveç	2.5	-3.25
Güney Kore	2.0	-3.25
İsrail	1.0	-3.25
Avrupa	1.5	-2.75
Kanada	0.5	-2.50
İsviçre	0.5	-2.25
Tayvan	1.5	-2.00
ABD	0.3	-2.00
Çin	5.3	-1.89
Polonya	4.3	-1.75
Slovakya	2.5	-1.75
Tayland	2.0	-1.75
Çek Cumhuriyeti	1.8	-1.75
Güney Afrika	10.5	-1.50
Endonezya	7.8	-1.50
Filipinler	4.8	-1.25
Brezilya	12.8	-1.00

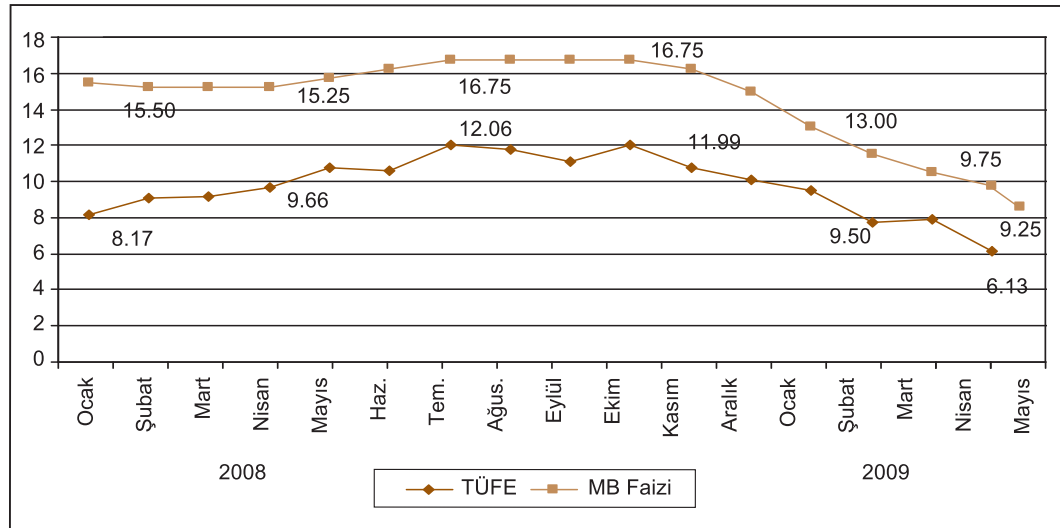
Kaynak. İlgili ülkelerin merkez bankaları.

Merkez Bankası, 2007 yılının 9. ayına kadar faizleri bu düzeyde tutmuş, 2008 yılının Şubat ayı itibarıyla faizler % 15.25 seviyelerini görmüştür. Küresel finans piyasalarındaki gelişmeler, Merkez Bankası Para Politikası Kurulu'nu (PPK) faiz oranlarına müdahale etmeye sürüklemiştir. PPK, 2008 yılı boyunca gerekli gördüğü dönemlerde likidite akışının çizdiği grafik doğrultusunda müdahalede bulunmuştur. Mayıs, Haziran ve sonrasında Ekim ayına kadar likidite sıkışıklığı yaşamayan ve enflasyonist baskı altında ezilmeyen Merkez Bankası faiz oranlarını 16.75'e kadar yükseltmiştir.

Bu son faiz arttırmaları, enerji ve gıda fiyatlarının aşırı artması neticesinde enflasyonun yönünü tekrar yukarı çevirmiştir. Enflasyon oranının iki haneli rakamları aşmış olması, %4 olarak açıklanan hedeften sapmayı beraberinde getirmiştir.

2008 yılının son çeyreğinde, küresel ekonomideki sorunların derinleşmesiyle hem iç talep hem de dış talep belirgin olarak yavaşlamıştır. Toplam talepteki bu yavaşlamaya rağmen küresel finans ve emtia piyasalarındaki belirsizlikler ve bunların enflasyon üzerindeki yansımalarına ilişkin riskler, para politikasında temkinli davranılmasını gerektirmiştir. Bu çerçevede Kurul, Eylül ve Ekim aylarında politika faizlerini değiştirmemiştir.

Ancak, takip eden dönemde açıklanan veriler, kurdan fiyatlara geçiş etkisinin geçmiş dönemlere kıyasla sınırlı kalacağını ve toplam talepteki belirgin yavaşlama ile emtia fiyatlarındaki hızlı gerilemenin enflasyonda sert bir düşüşe yol açacağını işaret etmiştir. Buna bağlı olarak kurul, politika faizlerinde Kasım ayında 50, Aralık ayında 125, Ocak ayında 200, Şubat ayında 150, Mart ayında 100, Nisan ayında 75 ve Mayıs ayında 50 baz puan indirime gitmiş, böylece Merkez Bankasının politika faiz oranı %9.25'e indirilmiştir (*bk.*, Şekil 5.3.).

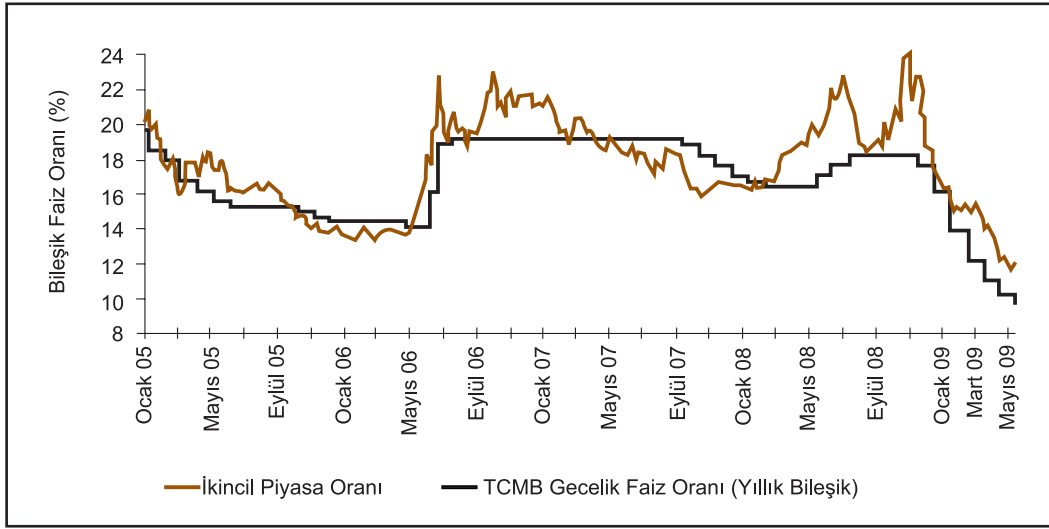

Şekil 5.3. Enflasyon ve politika faiz oranlarındaki gelişmeler.

Kaynak. TCMB.

Yıl başından itibaren geriye doğru bakıldığında, zaman içinde açıklanan verilerin Merkez Bankası'nın faiz indirimlerini haklı çıkardığı, bunun da beklentileri olumlu etkilediği, özellikle Ocak ayında orta vadeli enflasyon beklentilerinde kayda değer bir iyileşmenin gerçekleştirildiği gözlenmiştir.

Bu gelişmeler, para politikasının beklentileri daha etkin yönetebilmesine imkân tanımış, bu çerçevede, küresel piyasaların kısmen yatışmasının da etkisiyle, gösterge bono faizlerinde belirgin bir düşüş gözlenmiştir (*bk.*, Şekil 5.4.).

Şekil 5.4. TCMB politika faiz oranları ve piyasa faizlerindeki gelişmelerin seyri.

Kaynak. Hazine.

Gerçekten de enflasyondaki gerilemenin devam edeceği beklentisi ve diğer bir takım risk unsurlarının da devre dışı kalmasıyla beraber, Merkez Bankası'nın faiz indirim kararlarının, piyasa faiz oranlarını da olumlu etkileyip arkasından sürüklediği görülmektedir. Politika faiz oranlarının %10.5 düzeyini gördüğü Mart ayının sonu itibariyle, gösterge bonosunun bileşik faizi de %13 seviyesini gördükten sonra, gösterge faizi Mayıs ayında bir ara %11 bandına yaklaşmıştır.

Bu gelişme ile beraber Türkiye'de bononun beklenen reel faizi %5 düzeyini görmüştür. Ancak bu oran dahi Türkiye'yi kriz ortamında en yüksek faiz ödeyen ülkelerden biri olmaktan kurtaramamıştır. Bu durum aslında para politikasının etkinliğinde belli bir sınıra gelindiğini ve sürece kamu maliyesi cephesinden bir katkının gelmesi gereğine işaret etmektedir.

Merkez Bankası'nın, dönemler itibari ile aldığı kararlar farklılık arz edebilmektedir. Bu nedenle, kararların ardındaki mekanizma iyi anlaşılmalıdır. Şöyle ki, 2006 yılının Nisan ayı itibariyle Merkez Bankası kısa vadeli faizleri arttırma eğilimine gitmişti. Buna karşılık, Merkez Bankası'nın "yüksek faiz-düşük kur politikası" takip ettiği ifade edilmişti.

Oysa, 2008 yılının son iki ayından beri içinden geçtiğimiz dönemde, kurdaki hızlı yükselişlere rağmen Banka kararlı bir şekilde faiz indirimine gitmektedir. İlk bakışta, kurlardaki yükselişe zıt iki yönde tepki verilmesi kafa karıştırıcı bulunabilmektedir. Bunun açıklaması “enflasyon hedeflemesi rejimi” uygulamasında saklıdır (*bk.*, Şekil 5.4.). Kısaca ifade etmek gerekirse, Merkez Bankası’nın faiz kararlarını;

- (i) bankanın yaptığı enflasyon tahminleri ile enflasyonun orta vadeli görünümüne ilişkin enflasyon bekleyişleri,
- (ii) yurtiçi tasarruf ve yatırım eğilimleri,
- (iii) enflasyon üzerindeki etkileri açısından ithalat girdi fiyatları ve benzeri maliyet unsurlarındaki gelişmeler etkilemektedir.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, döviz kurlarında hem 2006 Mayıs çalkantısında, hem de son dönemde sert yükselişler yaşanmasına rağmen, Merkez Bankasının bu iki dönemde neden farklı para politikaları tepkisi verdiği daha kolay anlaşılabilecektir.

Son olarak açıklanan Para Politikası Kurulu Toplantısı tutanaklarına göre (15 Mayıs), likidite darlığı ve durgunluk etkileri devam etmektedir. Keza Nisan ayında yayınlanan Fiyat Gelişmeleri Raporu da enflasyon beklentilerinin aşağı yöndeki seyrini sürdürdüğünü ifade etmektedir. Dış piyasalardaki koşulların iç ve dış talebi uzunca bir müddet sınırlamaya devam edeceği ve bu çerçevede enflasyon üzerindeki aşağı yönlü baskıların süreceği düşünüldüğünde, Para Politikası Kurulu’nun daha temkinli olarak faiz indirimine devam edeceği sinyali verilmiştir.

5.4. MERKEZ BANKASININ LİKİDİTE YÖNETİMİ

Mevcut kriz sürecinde, geçmişten farklı olarak hem TL hem de döviz likiditesine beraberce ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısı ile gerek TL gerekse yabancı para cinsinden likidite yönetimi önem arz etmektedir. Büyük bir bölümü yabancı varlıklardan oluşan bankanın rezervleri düzenli olarak artarak, Mayıs 2009 tarihi itibarıyla 74 milyar TL’yi aşmıştır.

5.4.1. TÜRK LİRASI PİYASALARINDA LİKİDİTE YÖNETİMİ VE PARA ARZINDAKİ GELİŞMELER

Merkez Bankası Türk Lirası likiditesini doğrudan kontrol edebildiğinden, gerekli likiditeyi sağlayarak finans ve kredi piyasalarının akışkanlığını desteklemiştir. Türk Lirası tarafında alınan önlemler ile piyasanın ihtiyaç

duyduğu likidite zamanında ve gerekli miktarda sağlanmış, gecelik faiz oranlarının Merkez Bankası borçlanma faizine yakın seviyelerde oluşmasına özen gösterilmiş ve para piyasasında ortaya çıkabilecek faiz oynaklıklarına müsaade edilmemiştir.

Bu çerçevede, başlıca parasal gelişmeler Tablo 5.3'te verilmiştir. Emisyon hacmi, 2008 yılının başında 26.8 milyar TL civarından, gelişmelere paralel olarak yılın sonunda 33 milyar TL'ye ulaşmıştır. Dolaşımdaki para ise 2007 yılının sonunda 26 milyar TL'den yıl sonunda 30 milyar TL'ye yükselmiştir.

Tablo 5.3. Başlıca Parasal Göstergeler (Milyar TL)

	Yıl Sonu				Nisan Sonu		% Değişme			
	2005	2006	2007	2008	2008	2009	2005	2006	2007	2008
Emisyon Hacmi	19.6	26.8	27.9	33.0	28.5	34.9	45.6	42.5	4.2	18.4
Rezerve Para	32.6	41.3	44.8	53.3	46.1	53.4	60.8	37.2	8.3	18.9
Para Arzı (M1)	41.7	47.4	52.8	57.6	53.3	60.6	41.7	26.5	11.2	11.0
Dolaşımdaki Para	18.2	24.6	26.1	30.1	27.7	31.9	46.8	43.2	6.0	15.1
Para Arzı (M2)	153.1	185.1	223.8	284.6	242.9	281.4	40.1	46.2	20.9	27.2
Para Arzı (M2Y)	229.5	286.5	328.0	417.7	359.8	417.6	23.8	14.5	14.5	27.3

Kaynak. TCMB.

Hatırlanacağı üzere, 2007 yılının başı itibariyle, AB ile müktesebat uyumu gereği M2Y kategorisi kaldırılmıştır. Bu kategori içerisinde gösterilen yabancı para mevduatları vadelerine göre M1 ve M2'ye aktarılmış ve bu nedenle söz konusu kategoriler genişlemiştir.

En dar para arzı tanımı olan M1, 52.8 milyar TL'den 57.6 milyar TL'ye, daha geniş para arzı tanımı olan M2 ise 223.8 milyar TL'den 284.6 milyar TL'ye kadar yükselmiştir.

Kriz ortamında, Merkez Bankası bilançosunda yer alan başlıca para tanımlarındaki büyüme burada dikkat çekmektedir. Bu eğilim, bütün dünya genelinde benzer bir şekilde devam etmiştir. Enflasyon baskısının olmadığı bir ortamda iktisadî faaliyeti rahatlatmak, piyasalardaki likidite sıkışıklığının önüne geçmek üzere Merkez Bankası da etkin bir şekilde devreye girmiştir.

Merkez Bankası, son dönemlerde uluslararası kredi piyasalarında yaşanan sorunların Türk finansal sistemindeki istikrarı olumsuz etkilemesi olasılığına karşı aktif bir politik izlemiş, özellikle döviz piyasasının etkin çalışması ve döviz likiditesinin desteklenmesine yönelik bir dizi önlem almıştır.

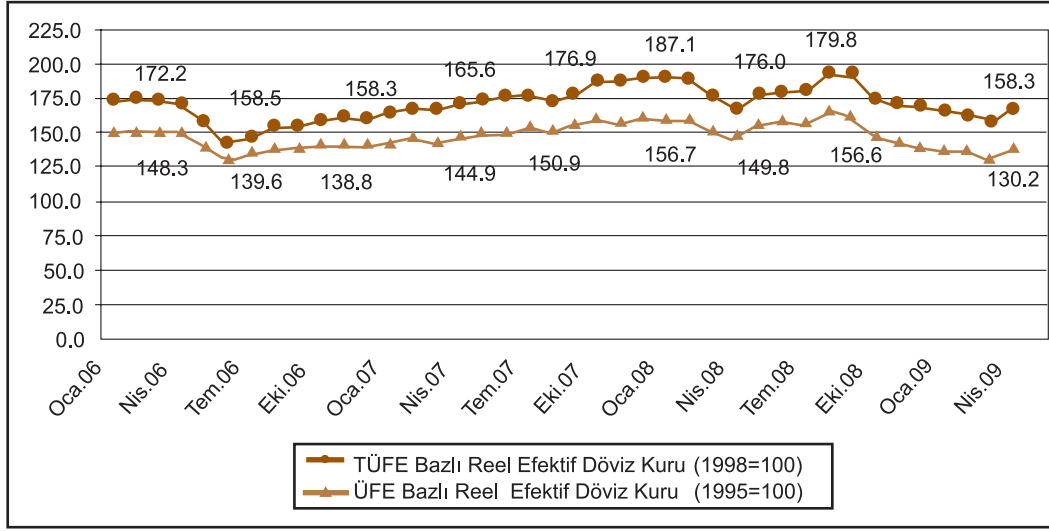
5.4.2. DÖVİZ LİKİDİTESİNE YÖNELİK TEDBİRLER

Bu alandaki gelişmelerde ise daha çok dış dünya koşulları belirleyici olmaktadır. Bu nedenle, Merkez Bankası küresel ekonomideki belirsizliklerin arttığı bir dönemde, döviz rezervlerini öncelikli olarak bankacılık sisteminin döviz likiditesini desteklemek amacıyla kullanma stratejisini benimsemiştir. Bu çerçevede, Merkez Bankası nezdindeki Döviz Depo Piyasasında aracılık faaliyetlerine yeniden başlanmış, bu piyasadaki faizleri düşürülmüş ve vadeler uzatılmıştır.

Bunun yanı sıra, döviz piyasasında derinliğin kaybolduğu ve sağlıklı fiyat oluşumlarının görüldüğü dönemlerde, piyasaya döviz satım ihaleleri yoluyla döviz likiditesi sağlanmıştır. Bu çerçevede;

- (i) Öncelikle Aralık 2002 tarihinden buyana kapalı olan Döviz ve Efektif Piyasaları - Döviz Depo Piyasası, 9 Ekim 2008 tarihinden itibaren yeniden açılmış ve bu piyasadaki işlem limitleri iki katına yükseltilmiştir.
- (ii) İkinci olarak, döviz alım ihalelerine ara verilmiştir.
- (iii) Üçüncü olarak, dalgalı kur rejimi ile uyumlu bir şekilde, 24 Ekim 2008 tarihinde günlük döviz satım ihalelerine başlanmıştır. İhalelerde satımı yapılacak döviz tutarı, günlük 50 milyon dolar olarak belirlenmiş ve gerekli görüldüğünde ihalelerdeki satım tutarının artırılabilmesi belirtilmiştir. Bu çerçevede, Ekim ayında yapılan 8 adet alım ihalesinde, 120 milyon doları ihale, 192 milyon doları opsiyon olmak üzere toplam 312 milyon dolar tutarında döviz alımı yapılmış, iki gün gerçekleştirilen satım ihalelerinde piyasaya toplam 100 milyon dolar arz edilmiştir.
- (iv) 2008 yılının Kasım ve Aralık aylarında, bankaların Döviz ve Efektif Piyasaları - Döviz Depo Piyasası'nda kendilerine tanınan borçlanma limitleri çerçevesinde, ABD doları ve Euro cinsinden Merkez Bankası'ndan alabilecekleri döviz depolarının vadesinin bir haftadan bir aya yükseltilmesine, söz konusu piyasada %10 olarak belirlenmiş borç verme faiz oranlarının ABD doları için %7'ye ve Euro için %9'a düşürülmesine karar verilmiştir.

Döviz Depo Piyasasında gerçekleşen faizlerin gelişimi incelendiğinde, alınan önlemlerin döviz likiditesine ilişkin endişeleri önemli ölçüde giderdiği açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin, Merkez Bankasının Döviz Depo Piyasasında aracılık faaliyetlerine başladığı 9 Ekim 2008 tarihinde ortalama %5.18 olan bir haftalık ABD doları cinsi faizler, takip eden günlerde hızla gerilemiş ve 3 Mart 2009 tarihinde %0.63 olarak gerçekleşmiştir. Bankalararası iki ay vadeli ABD doları cinsi ilk döviz depo işlemi ise %2 faiz ile 3 Mart 2009 tarihinde gerçekleşmiştir.

Şekil 5.5. Reel kur endekslerinde yıllara göre gelişmeler.

Kaynak. TCMB.

Merkez Bankası, döviz piyasasının sağlıklı çalışması ve döviz likiditesinin desteklenmesi amacıyla gerektiği takdirde uygulayabileceği başka tedbirleri de açıklamıştır. Bu çerçevede, önümüzdeki dönemde uluslararası piyasalardaki sorunların derinleşmesi ve bu durumun ülkemizi de olumsuz yönde etkilemesi halinde; dalgalı döviz kuru rejimi ile çalışmayacak şekilde döviz satım ihalelerine başlanması veya döviz piyasasına doğrudan müdahale edilmesi, bankaların Döviz ve Efektif Piyasalarında işlem yapma limitlerinin artırılması, Döviz Depo Piyasasında borçlanma vadelerinin uzatılması ve borç verme faiz oranlarının düşürülmesi, yabancı para zorunlu karşılık oranlarının sınırlı bir miktar daha indirilmesi gibi tedbirlerin gündeme gelebileceği ifade edilmiştir.

Nitekim, uluslararası piyasalardaki istikrarsızlıkların derinleşmesiyle döviz piyasalarında normalin ötesinde oynaklık ve istikrarsızlıkların gözlenmesi üzerine, Merkez Bankası döviz satım ihalelerine bir kez daha başlamış, 18 ihalede, 50 milyon tutarındaki satışlarla piyasaya 900 milyon dolar kadar bir likidite bırakmış, kurun mevcut konjonktür şartlarında “normalleştiği” algılamasıyla beraber, sürece 10 Nisan 2009 tarihinde son verdiğini duyurmuştur (*bk.*, Şekil 5.5.).

5.5. BANKACILIK SEKTÖRÜNDEKİ GELİŞMELER

Bilindiği üzere, 2001 krizi sonrasında gerçekleştirilen yapısal tedbirlere paralel olarak bankacılık sektörü yüksek ve istikrarlı bir büyüme sürecine girmiştir.

Tablo 5.4. Başlıca Bankacılık Sektörü Verileri (1998-2008)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Toplam Aktifler (Mlr.TL)	36.8	72.1	104.1	173.4	212.7	249.7	306.4	406.9	499.7	581.6	732.5
Krediler (Mlr.TL)	13.1	19.9	31.8	38.0	49.0	66.2	99.3	156.4	219.0	285.6	367.4
MDC (Mlr.TL)	5.2	12.4	12.0	17.5	86.1	106.8	123.7	143.0	158.9	164.7	194.0
Mevduat (Mlr.TL)	21.8	43.4	58.9	110.4	138.0	155.3	191.1	251.5	307.6	356.9	454.6
Özkaynaklar (Mlr.TL)	3.3	4.2	7.2	18.3	25.7	35.5	46.0	54.7	59.5	75.8	86.4
Banka Sayısı	75	81	79	63	54	50	48	51	50	50	49
Şube Sayısı	7.740	8.104	8.298	7.386	6.160	6.029	6.440	6.240	6.911	7.700	8.768
SYO (%)	13.00	8.24	9.29	20.78	25.34	30.93	28.24	23.73	21.91	18.94	17.98
Bireysel Kred./Krediler	5.3	4.9	14.5	6.3	4.5	9.7	12.8	18.8	21.7	23.8	22.6
Takip.Alac./Brüt Kred.	7.2	10.5	11.1	25.2	17.6	11.5	6.0	4.8	3.8	3.5	3.7
Krediler/Mevduat	60.3	45.9	54.1	34.4	35.5	42.6	52.0	62.2	71.2	80.0	80.8
Dönem Kârı (Mlr. TL)	0.8	-0.3	-3.1	-10.5	2.9	5.6	6.5	6.0	11.4	14.9	13.4
Ver.Son.Akt.Kâr.(ROA) ¹	21	-0.4	-3.0	-6.1	1.4	2.5	2.3	1.7	2.5	2.8	2.0
Ver.Son.Özky.Kâr.(ROE)	23.1	-7.2	-43.7	-57.5	11.2	18.1	15.8	12.1	21.0	24.8	13.8
YPNGP/Özkaynak (%) ²	-	-	-	-	-	1.1	-0.5	-0.6	1.0	0.3	-0.6
Top.Aktif.ilk 10 Ban.Pay	67.6	67.5	69.2	79.5	80.8	82.3	84.0	82.9	83.5	82.5	8.8
Küresel Serma. Payı (%) ³	5.6	7.1	3.4	3.0	3.3	3.0	3.5	6.3	13.1	14.0	17.0
Yurtd.Sağ.Fonlar (Mil.\$)	2.5	3.2	3.8	2.8	11	17	22	36	49	61	62

Kaynak. BDDK.

Nitekim 2000 yılında 104 milyar TL olan sektörün toplam aktifleri, 2008 yılı sonunda, yani 8 yılda 7 katına çıkarak 733 milyar TL'ye ulaşmıştır. Reformlara ve artan rekabete paralel olarak sektörün sermaye yapısı güçlendirilmiş, zorunlu ve bir ölçüde gerekli bir konsolidasyon yaşanmış, kamu bankalarının sistem içindeki ağırlığı azalırken, yoğunlaşmada da artış olmuştur. Buna göre, toplam aktiflerin içinde ilk on bankanın payı 1999 yılında %67.8 oranından, 2008 yılı sonunda %82.8'e çıkmıştır.

2001 yılında sektörün kredilerinin dörtte biri takibe düşmüşken, 2008 yılında sektörün kârlılık performansı iyileşmiş, aktif kalitesi istikrar kazanmış ve sermaye yeterlilik rasyosu %4'ün altına gerilemiştir. Sürdürülebilir bir makro ekonomik büyüme performansının sağlanmasında kritik önemi haiz finansal

aracılık fonksiyonu etkili olarak yerine getirmeye başlanmış ve sektörün toplam aktiflerinde kredilerin payı 2001 yılında %23'den 2008'de %50'ye yükselmiştir.

2009 yılı Şubat ayında 733.7 milyar TL seviyesinde olan bankacılık sektörü toplam aktifleri, %2.8 oranında artarak 2009 yılı Mart döneminde 754.2 milyar TL seviyesine yükselmiştir. Günümüzdeki gibi döviz kurlarının oynak olduğu dönemlerde, finansal verilerin daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için kur etkisinden arındırılmış değerlere de bakılması gerekmektedir. Bu çerçevede, Türk Parası ve Yabancı Para cinsinden aktiflerin ayrı ayrı izlenmesinde yarar bulunmaktadır.

Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu (BDDK) ve Merkez Bankası verilerine göre, 2009 yılı Şubat döneminde 502.6 milyar TL seviyesinde olan Türk Parası cinsinden toplam aktifler, son bir aylık dönemde %3.2 oranında artarak 518.7 milyar TL seviyesine yükselmiştir. Aynı dönemde Euro cinsinden toplam aktifler %3.3 azalışla 36.7 milyar Euro; Dolar ve diğer para birimleri cinsinden aktiflerin dolar karşılıkları toplamı ise %4 artışla 92.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

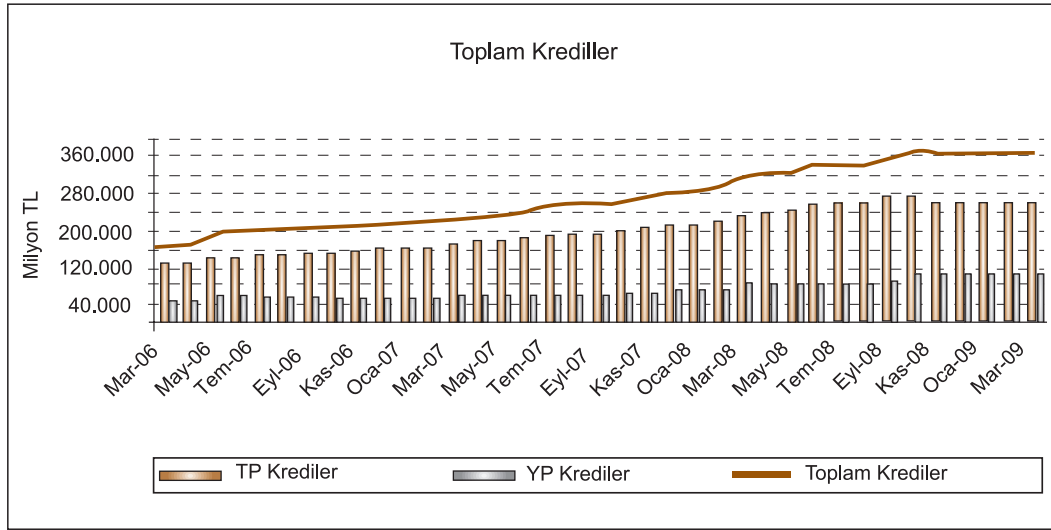
İncelenen dönemde mevduat bankaları, katılım bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarının bankacılık sektörü toplam aktif büyüklüğü içerisindeki payları sırasıyla %93, %3.8 ve %3.2 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bankacılık Kanunu'nda yer alan kontrol tanımı esas alınmak suretiyle banka sahipliği açısından bakıldığında, Mart 2009 döneminde, yerli özel bankaların, kamu bankalarının ve yabancı bankaların, bankacılık sektörü toplam aktif büyüklüğü içerisindeki payları sırasıyla %52.2, %31.0 ve %16.8 olarak gerçekleşmiştir.

2009 yılı Şubat döneminde, 365.9 milyar TL olan bankacılık sektörü toplam kredileri son bir aylık dönemde -neredeyse değişmeksizin- 366.4 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılı Şubat ayında 209.6 milyar TL olan bankacılık sektörü menkul değerler cüzdanı ise bir aylık dönemde %0.7 oranında artarak, Mart 2009 döneminde 211.1 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Vadeye kadar elde tutulacak menkul değerlerin, menkul değerler cüzdanı içerisindeki ağırlığı incelenen dönemde %54.6 olarak gerçekleşmiştir.

Nakit değerler, merkez bankasından alacaklar, para piyasalarından alacaklar ve bankalardan alacaklar toplamından oluşan bankacılık sektörü nakit ve nakit benzeri varlıkları, bir aylık dönemde %21.9 oranında artarak, Şubat 2009 dönemindeki 80.3 milyar TL seviyesinden Mart 2009 döneminde 97.9 milyar TL seviyesine yükselmiştir.

5.5.1. KREDİLER

Bankacılık sektörü toplam kredileri, 2009 yılı Mart döneminde 366.4 milyar TL'ye yükselmiştir. 2009 yılı Şubat döneminde 256.1 milyar TL seviyesinde olan Türk Parası cinsinden krediler, son bir aylık dönemde %0.6 oranında artarak 257.5 milyar TL seviyesine yükselirken, aynı dönemde Dolar cinsinden ve diğer para birimleri cinsinden kredilerin dolar karşılıkları toplamı %2.3 artarak 44.4 milyar dolar, Euro cinsinden krediler ise %8.2 azalışla 15.7 milyar Euro olarak gerçekleşmiştir. İncelenen dönemde takipteki kredilerin (brüt) toplam krediler içerisindeki payı, 20 baz puan artarak %4.4 olmuştur.

Şekil 5.6. Bankacılık sektörü kredilerinin dağılımı.

Kaynak. BDDK.

Konut kredilerinin (dövizle endeksli olanlar dâhil) ve bireysel kredi kartlarının sırasıyla 39 milyar TL ve 33.1 milyar TL seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca bu dönemde takipteki tüketici kredilerinin (brüt) toplam tüketici kredileri içerisindeki payı %3.2 olurken, toplam krediler içerisindeki payı ise %0.7 olarak gerçekleşmiştir. Bankacılık sektörünün KOBİ'lere 84.1 milyar TL nakdi kredi; 32.4 milyar TL gayri nakdi kredi kullandığı ve KOBİ'lere kullandırılan kredilerin 5.3 milyar TL'lik tutarının takibe düştüğü görülmektedir (bk., Şekil 5.6.).

5.5.2. MENKUL DEĞERLER

Bankaların kaynak yapısı incelendiğinde, Mart 2009 döneminde toplam pasiflerin %87.8'i yabancı kaynaklardan, %12.2'si özkaynaklardan meydana gelmektedir. Bankaların en büyük fon kaynağı durumunda olan mevduatın, bankacılık sektörü toplam pasifleri içindeki payı %61.9 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bankacılık sektörü yabancı kaynakları açısından bakıldığında, bankalara borçlar kaleminin, mevduatın ardından %12.2'lik pay ile ikinci sırada yer aldığı görülmektedir.

2009 yılı Şubat döneminde 463.8 milyar TL seviyesinde olan bankacılık sektörü toplam mevduatı (toplanan fonlar), bir aylık dönemde %0.7 oranında artarak 467.1 milyar TL seviyesine yükselirken; tasarruf mevduatı ise önceki aya göre %1.2 oranında azalarak 184.8 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Yabancı Para mevduatların toplam mevduatlar içerisindeki payının ise bu dönemde %36.3 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir.

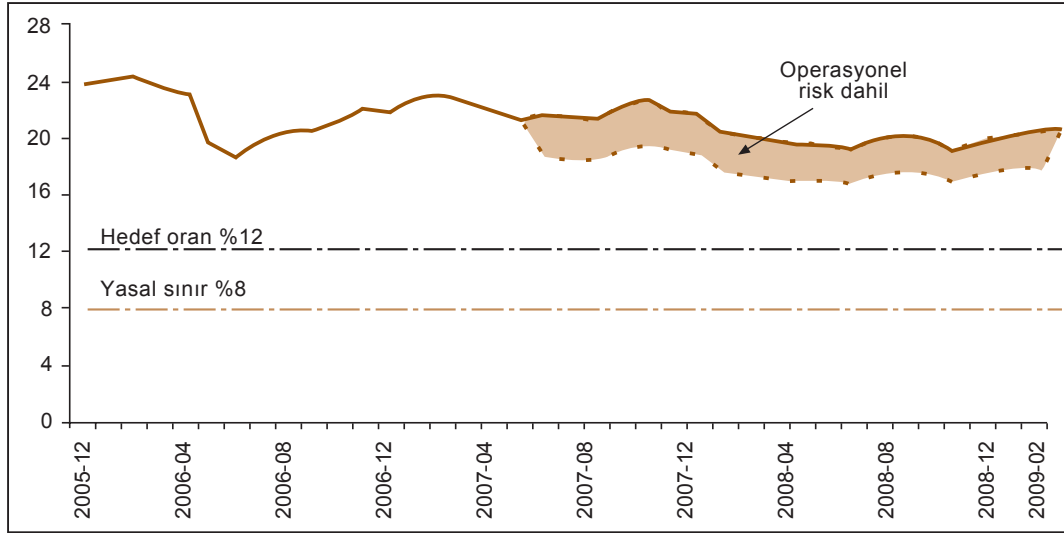
2009 yılı Şubat döneminde 299.3 milyar TL seviyesinde olan Türk Parası cinsinden mevduat (toplanan fon) rakamı, son bir aylık dönemde %0.5 oranında azalarak 297.7 milyar TL seviyesine gerilemiştir. Aynı dönemde Euro cinsinden mevduatlar %5.4 azalışla 30.3 milyar Euro, Dolar cinsinden ve diğer para birimleri cinsinden mevduatların dolar karşılıkları ise %7.7 artışla 61.3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İncelenen dönemde sendikasyon kredileri, bir önceki aya göre %1.2 oranında azalarak 10 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Aynı dönemde seküritizasyon kredilerinin ise %3.6 oranında azaldığı ve 12.2 milyar dolar seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Ağırlıklı olarak yurtdışından sağlanan kaynaklardan oluşan borçlar kalemi, bir önceki aya göre %0.3 oranında azalarak 92.2 milyar TL olmuştur.

Bir önceki yılın aynı döneminde 6.6 milyar TL seviyesindeki sektörün takipteki alacaklar özel provizyonu sonrası net faiz/kâr payı gelirleri %10.1 oranında artarak, 2009 yılının Mart ayında 7.2 milyar TL seviyesine yükselmiştir. Faiz/kâr payı dışı gelirler toplamı, bir önceki yılın aynı dönemine göre %6.7 oranında artmıştır. Faiz/kâr payı dışı giderler toplamında aynı dönemde %3.4 oranında artış gerçekleşmiştir. Bir önceki yılın aynı döneminde toplam diğer faiz/kâr payı dışındaki gelirler 33 milyon TL olarak gerçekleşirken; incelenen dönemde söz konusu kalem 769 milyon TL seviyesinde gerçekleşmiştir. 2009 yılının Şubat döneminde 3.9 milyar TL seviyesinde gerçekleşen bankacılık sektörü dönem net kârı, %32.9 oranında artarak incelenen dönemde 5.2 milyar TL'ye yükselmiştir.

5.5.3. SERMAYE YETERLİLİK ORANI

Finansal dalgalanmanın etkisini özellikle bankacılık kesiminde gösterdiği bir dönemde, sektörün muhtemel kırılmalıklarını ve güçlü yanlarını değerlendirmeyi sağlayan finansal sağlamlık göstergelerinin gelişimine bakıldığında, bankacılık sektörünün yüksek seviyede sermaye yeterlilik oranına sahip olduğu ve yasal limitlerin oldukça üzerinde bir sermaye yeterlilik oranı ile çalıştığı izlenmektedir.

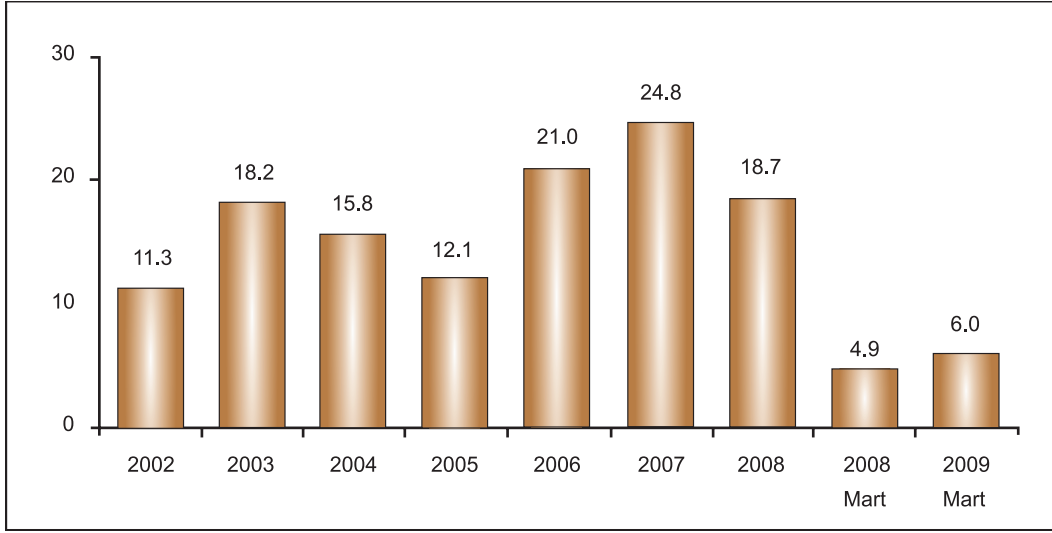
Keza, bankaların 2000 yılında %9.3 olan sermaye yeterlilik oranı (SYO), 2008 sonunda %18'e yükselmiştir. Bu oran, 2009 yılı başında bir miktar gerilemiş olmakla birlikte -operasyonel risklerin dâhil edildiği koşullarda bile- hâlâ yasal düzeyin ve hedeflenen oranın oldukça üzerindedir (*bk.*, Şekil 5.7.).

Şekil 5.7. Bankacılık sektörü sermaye yeterlilik oranı (%).

Kaynak. TCMB.

Özkaynak kârlılığı, incelenen dönemde bir önceki yılın aynı dönemine göre yaklaşık 70 baz puan artarak %6.02 seviyesinde gerçekleşmiştir (*bk.*, Şekil 5.8.). Aktif kârlılığı ise bir önceki yılın aynı dönemine göre -neredeyse değişmeksizin- %0.87 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Şekil 5.8. Bankacılık sektörü özkaynak kârlılığı (%)

Kaynak. Hazine.

2008 yılı Mart döneminde 482.2 milyar TL seviyesinde olan toplam bilânço dışı işlemler, %9.8 oranında artarak 2009 yılının aynı döneminde 529.4 milyar TL seviyesine yükselmiştir. Son bir aylık dönemde yasal özkaynak %2.1 oranında artarken, risk ağırlıklı kalemler %0.4 oranında azalmıştır. Bunun sonucunda, sermaye yeterliliği standart rasyosu, son bir aylık dönemde yaklaşık 45 baz puan artarak %18.50 seviyesine yükselmiştir.

Bankaların Likidite Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik hükümleri çerçevesinde ölçülen sektörün net likidite fazlası, tüm vadelerin toplamında 308.4 milyar TL, likidite yeterlilik oranı ise %167.6 olarak gerçekleşmiştir. Vade dilimlerine bakıldığında ise yedi güne kadar vadede 163.3, bir aya kadar vadede 95.1, üç aya kadar vadede 98.3, on iki aya kadar vadede 160.8 milyar TL net likidite fazlası olduğu, likidite yeterlilik oranlarının ise vade dilim sıralarına göre %210.9, %136.2, %131.5 ve %144.0 olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2009 yılının Şubat döneminde, 70 milyon dolar olarak gerçekleşen Yabancı Para Net Genel Pozisyonu (YPNGP), Mart döneminde 128 milyon dolar olmuştur. “YPNGP / Özkaynak” standart oranı, ise aynı döneminde %0.2 olarak gerçekleşmiştir.

Altıncı Bölüm

ÖDEMELER DENGESİ: CARİ AÇIK VE FİNANSMANI

6.1. ÖDEMELER DENGESİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Bilindiği üzere, Türkiye ekonomisi 2001 krizi sonrasında hızlı sayılabacak bir tempoda dış âleme açılmış. 2008 yılı sonu itibariyle dışa açıklıkta ve dünya sistemine eklemlenmede ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Türkiye gerek dış ticaret gerekse sermaye hareketleri alanında ulaştığı entegrasyon düzeyi itibariyle, literatürde “küreselleştirici ülkeler” olarak tasnif edilen grupta üst sıralarda yer almıştır.

Bu bağlamda Türkiye’de ihracatın GSYH’ye oranı %16’yı, ithalatınki ise %23’ü aşmıştır. Öte yandan Türkiye, yabancı sermaye yatırımını çekmede 1990’lar boyunca başarısız olmuştur. 2004 yılından itibaren ise dünyada “en çok yabancı sermaye yatırımı çeken ülkeler” arasına girmeyi başarmıştır. Ancak 2008’in üçüncü çeyreği itibariyle derinleşen küresel kriz göz önünde bulundurularak, Türkiye’nin “küresel entegrasyon tecrübesinin” kalitesi tartışılmalıdır.

Bu bölümde 2008 yılında ve 2009 yılının başında Türkiye’nin ödemeler dengesindeki başlıca gelişmeler ele alınacaktır. Ödemeler dengesi, özetle cari açık ve bunun finansmanından oluşmaktadır. Finansman kalemi altında sermaye hareketleri, ulusal rezervler hesabı ile “denkleştirici bir kalem” olarak görülen net hata ve noksan (NHN) kalemi yer almaktadır. Aşağıda önce cari açık ve başlıca alt kalemlerindeki gelişmeler, ardından da ortaya çıkan açığın finansmanındaki gelişmeler ele alınacaktır. Son olarak, finansman kalemlerindeki gelişmelerin nitelik tartışması yapılacaktır.

6.2. CARİ AÇIKTAKİ GELİŞMELER

Türkiye, 2008 yılında 41.6 milyar dolar cari açık vermiştir. 2008 yılı programı ise 50 milyar dolar civarında idi (*bk.*, Tablo 6.1.). 2007 yılındaki cari açık, 38.2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılına yönelik cari açık beklentilerinin başlangıçta bu kadar yüksek düzeyde tutulmasının esas nedeni, son yıllarda enerji, emtia ve küresel ısınmanın etkisiyle gıda fiyatlarında kaydedilen hızlı artışlardır. Buna rağmen, 2008 yılında cari açıktaki artışın 41.6 milyar dolar civarında kalmasının nedeni, yılın son çeyreğinde derinleşen küresel krizin büyüme ve dolayısı ile ithalat talebi üzerinde oluşturduğu daraltıcı etkidir. Her zaman olduğu gibi cari açık içerisinde dış ticaret sektörü en büyük paya sahiptir.

Öte yandan küresel krizin derinleşmesiyle birlikte, cari işlemler kalemindeki açığın 2009 yılının ilk çeyreğinde hızla daraldığı görülmektedir. 2009 yılının Ocak-Mart dönemi itibariyle cari işlemler açığı %100'ü aşan oranda daralarak, toplamda 1 milyar 155 milyon dolara gerilemiştir. Bu dönemde mal dengesi 1 milyar 56 milyon dolar açık verirken, hizmet dengesi 1 milyar 244 milyon dolar fazla vermiştir. Gelir dengesi 1 milyar 846 milyon dolar açık verirken, cari transferler kalemi de 503 milyon dolar fazla vermiştir. İlk üç ayda büyük oranda kapanan dış ticaret açığı nedeniyle cari açığın yerini borçlanma kalemleri almıştır. 2009 yılına yönelik ilk programda 50.5 milyar dolar olarak hedeflenen cari açık kalemi, yılın sonunda bu hedefin çok altında kalacağından hedefler revize edilerek 11 milyar dolar düzeyine geri çekilmiştir.

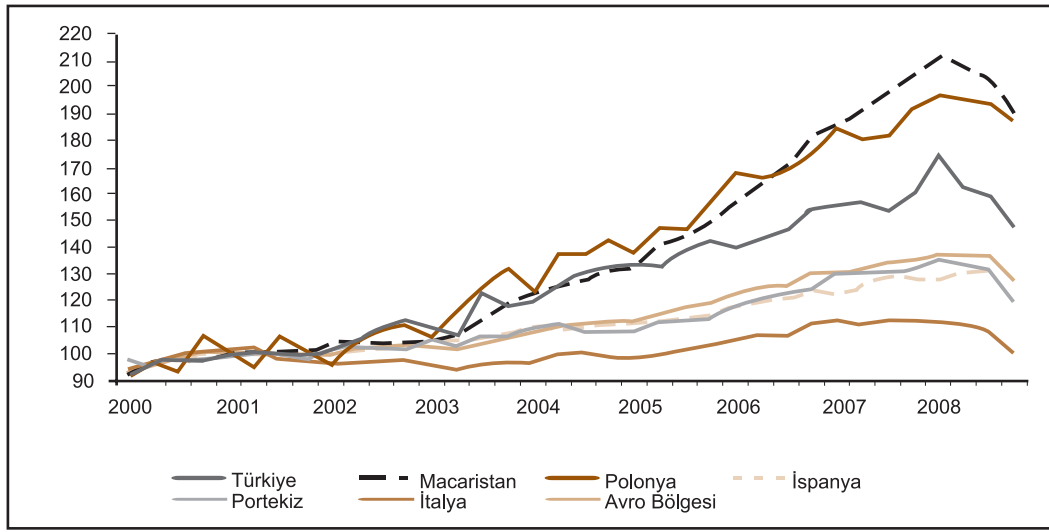
Tablo 6.1. Cari İşlemler Hesabı (Milyon dolar)

	2006	2007	2008	2008 Ocak-Mart	2009 Ocak-Mart
Cari İşlemler Hesabı	-32.051	-38.219	-41.623	-12.303	-1.155
Mal Dengesi	-40.962	-46.677	-53.174	-12.137	-1.056
Hizmet Dengesi	13.694	13.323	17.457	1.270	1.244
Mal ve Hizmet Dengesi	-27.268	-33.354	-35.717	-10.867	188
Gelir Dengesi	-6.691	-7.108	-7.924	-1.825	-1.846
Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi	-33.959	-40.462	-43.641	-12.792	-1.658
Cari Transferler	1.908	2.243	2.018	489	503

Kaynak. TCMB.

6.2.1. DIŞ TİCARETTEKİ GELİŞMELER

2001 krizi sonrasında Türkiye ekonomisinde, nitelik ve nicelik açısından en büyük değişimlerin kaydedildiği sektörlerin başında dış ticaret gelmektedir. Türkiye, 2002 yılında 36 milyar dolar civarında olan ihracatını 3.5 kat artırarak, 2008 sonunda yaklaşık 132 milyar dolara çıkarmıştır. Aynı şekilde ithalatını da 2002 yılındaki 55 milyar dolardan, 3.6 kat artırarak 2008 sonunda 201.8 milyar dolara kadar yükseltmiştir.

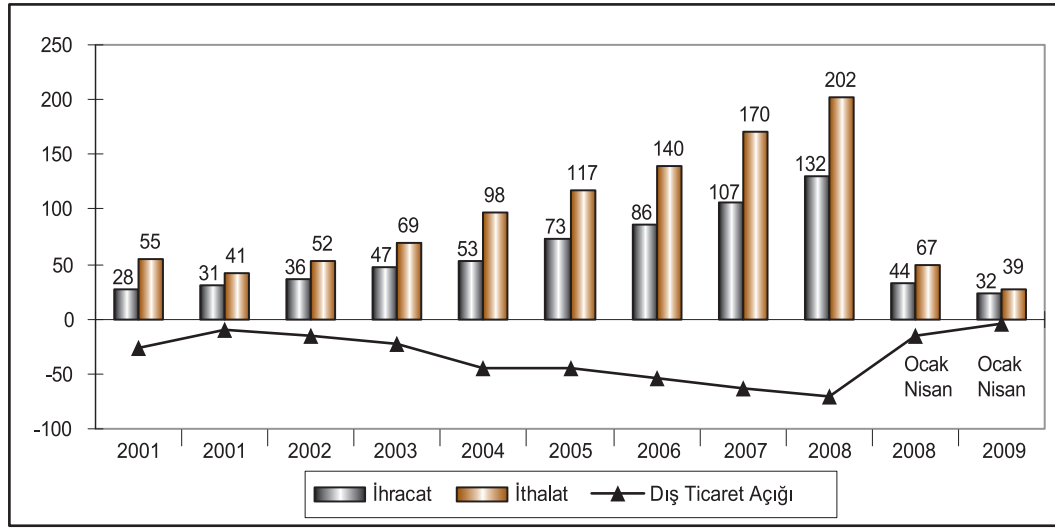
Şekil 6.1. Türkiye'nin mukayeseli ihracat performansı (2001-2008 III.Ç, 2001=100).

Kaynak. Hazine.

Sözü edilen dönemde Türkiye'nin ihracat performansı, benzer ülkelerle kıyaslandığında oldukça yüksektir. 2001 yılının baz alındığı çalışmalara göre, AB ülkeleri bağlamında 2001-2008 arasında ihracatını en çok artıran ülkeler arasında Türkiye özel konumu olan Macaristan ve Polonya'nın ardından üçüncü sırada gelmektedir (*bk.*, Şekil 6.1.). AB ülkeleri bağlamında aynı mukayese ithalat için yapıldığında ise Türkiye'nin oldukça önde yer aldığı görülmektedir. Dünya bazında ise, 2001-2007 arasında ihracatını %15 oranında artıran Türkiye birinci sıraya yerleşirken, ihracatını %14 oranında artıran gelişmekte olan Asya ülkeleri grup olarak ikinci sırada yer almıştır. Söz konusu dönemde, ihracat artışında dünya ortalaması %6 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Geride bıraktığımız yıla bakmak gerekirse, Türkiye'nin dış ticaret hacmi 2008 yılında da hızla artmaya devam ederek 334 milyar dolar sınırına ulaşmıştır. Bunun yaklaşık 132 milyar dolarlık kısmını yıllık bazda %23 oranında artış kaydeden ihracat, yaklaşık 202 milyar dolarlık kısmını ise %18.8 oranında artan ithalat oluşturmuştur (*bk.*, Şekil 6.2.).

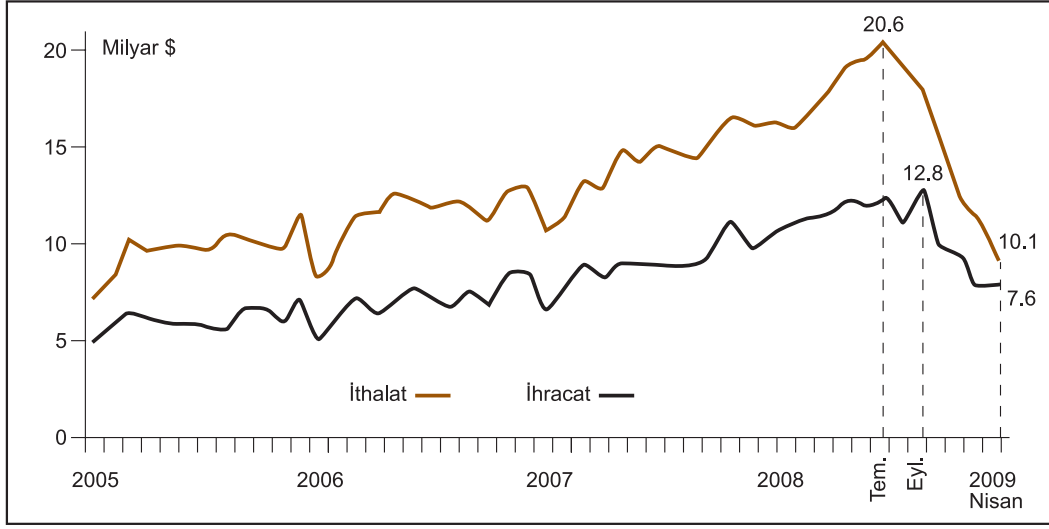
2008 yılının genelinde görülen olumsuz kur şartlarına ve enerji fiyatlarındaki artışlara rağmen, ihracatın ithalatı karşılama oranı 2007 yılına göre artarak %65.3 düzeyine çıkmıştır. 2009 yılında ise küresel krizin, etkisiyle dış ticarete büyük bir daralma gerçekleşmiştir. 2009 yılı Ocak-Nisan dönemine ait geçici veriler incelendiğinde, 2009 yılının ilk dört ayında; 2008 yılının aynı dönemine göre ihracat %27.9 azalarak yaklaşık 32 milyar dolar, ithalat %42 azalarak yaklaşık 39 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde, dış ticaret açığı %69.7 azalarak 22.6 milyar dolardan yaklaşık 6.8 milyar dolara gerilemiştir (*bk.*, Şekil 6.2.). Ayrıca 2009 yılı Ocak-Nisan döneminde, bir önceki yılın aynı döneminde %66.4 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, %82.4'e yükselmiştir.

Şekil 6.2. Dış ticaretteki başlıca gelişmeler.

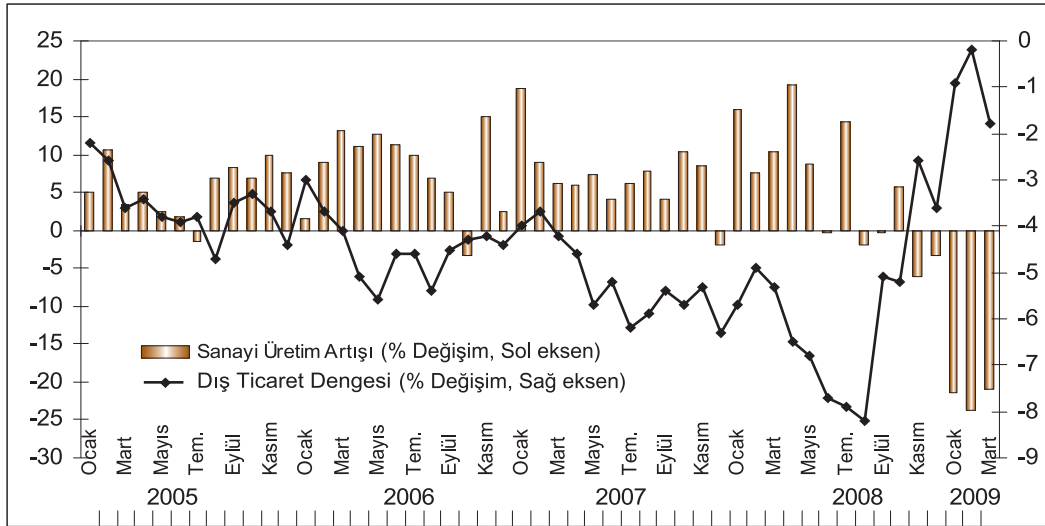
Kaynak. TÜİK.

Ekonominin lokomotifi olan sanayi üretimindeki eğilimler ile dış ticaret dengesi arasında çok yakından bir ilişki vardır (*bk.*, Şekil 6.3 ve Şekil 6.4.). Zira Türkiye’de hem üretim hem de talep içerisinde dış ticaretin payı oldukça yüksektir. Bu yüzden, 2008 yılının Ağustos ayından itibaren hızlanarak daralmaya başlayan sanayi üretiminin etkisi, yılın son üç ayında ihracat ve ithalat verilerine de aynı hızla yansımıştır. Buna bağlı olarak, dış ticaret açıkları büyük hızla kapanma sürecine girmiş, hatta bu yüzden 2008 yılında kaydedilen %1.1 düzeyindeki büyümeye en büyük katkı net ihracat kaleminden gelmiştir.

Şekil 6.3. Aylık bazda ihracat ve ithalattaki eğilimler.

Kaynak. TÜİK

Şekil 6.4. Sanayi üretimi ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiler (2005-2009 Mart).

Kaynak. TÜİK.

Kriz şartlarının devam etmesi nedeniyle 2009 yılında ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminin büyük oranda daralacağı kesindir. Bunun en önemli yansıması artacak olan ihracatın ithalatı karşılama oranında oluşacaktır. Örneğin Ocak-Nisan 2009 arasında dış ticaret rakamlarında artan oranlarda bir daralma söz konusu olmuştur. Zikredilen bu son dört aydaki daralma ihracatta %27.9, ithalatta %42.0 olurken, dış ticaret açığındaki azalma ise %69.7 düzeyinde gerçekleşmiştir (bk., Tablo 6.2.).

Tablo 6.2. Dış Ticaretteki Hızlanan Daralma (% değişim)

	Ocak 2009	Nisan 2009	Ocak-Nisan 2009
İhracat	-25.7	-33.3	-27.9
İthalat	-43.3	-43.4	-42.0
Dış Ticaret Açığı	-75.9	-61.0	-69.7
Dış Ticaret Hacmi	-36.4	-39.5	-36.4

Kaynak. TÜİK.

Ekonomik faaliyetlere göre ihracat ele alındığında, imalat sanayi ihracatının payının %95.2 gibi muazzam bir orana sahip olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra tarım ve emtia fiyatlarında son yıllarda kaydedilen artış nedeniyle hareketlenen madencilik ürünleri ihracatının ise geri kalan %4.8'lik dilimi oluşturduğu görülmektedir.

2002-2008 arasında Türkiye, imalat sanayi ihracatını 3.6 kat artırmıştır. Tarım, orman ve balıkçılık ihracatını ancak 2.3 kat, madencilik ihracatını ise 7.3 kat yükseltmiştir (*bk.*, Tablo 6.3.). Fakat 2008 yılı içerisinde ortaya çıkan küresel bunalımın etkileriyle daralan iç ve dış talep, 2009 yılının ilk dört ayında imalat sanayi ihracatının %28.6, madencilik ihracatının %42.5 ve toplam ihracatın ise %27.9 oranında daralmasına sebep olmuştur.

Tablo 6.3. Ekonomik Faaliyetlere Göre Dış Ticaretteki Gelişmeler (Milyon dolar)

İhracat	Yıllar							Ocak-Nisan		
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2008	2009	Değ %
Tarım ve Ormancılık	1.800	2.100	2.542	3.329	3.481	3.725	3.928	1.246	1.294	-3.9
Madencilik ve Taşocaklığı	300	400	649	810	1.146	1.661	2.155	597	344	-42.5
İmalat Sanayi	33.700	44.400	59.579	68.813	80.246	101.082	125.173	42.340	30.231	-28.6
GENEL TOPLAM	36.059	47.253	63.167	73.476	85.535	107.184	131.975	44.500	32.075	-27.9
İthalat	Yıllar							Ocak-Nisan		
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2008	2009	Değ %
Tarım ve Ormancılık	1.703	2.535	2.757	2.801	2.902	4.641	6.392	2.272	1.478	-37.2
Madencilik ve Taşocaklığı	7.192	9.021	10.981	16.321	22.034	25.314	35.65	11.286	6.741	-40.3
İmalat Sanayi	41.383	55.69	80.448	94.208	110.379	133.926	150.249	50.320	29.612	-41.2
GENEL TOPLAM	51.554	69.34	97.54	116.774	139.576	170.048	201.96	67.066	38.910	-42.0

Kaynak. TÜİK.

Benzer şekilde, 2002-2008 arasında 3.6 kat artan imalat sanayi ithalatı, toplam ithalatın %75'ini oluşturmaktadır. Öte yandan madencilik ve taş ocakçılık ithalatının da büyük bir ivme ile arttığı görülmektedir. Bu kategorideki artış 5 katına çıkmıştır. Bir başka dikkat çeken gelişme ise, ithalatı 3.7 kat artan tarımsal ürünlerde Türkiye'nin net ithalatçı konumuna geçmiş olmasıdır. Tarım sektöründe, 2002 yılında 1.8 milyar dolarlık ihracat, ithalatı dengelemiştir. Ancak, 2008 yılında 4 milyar dolarlık ihracata karşılık 6.3 milyar dolarlık ithalat yapılmıştır. Esasen, burada dikkat çekilmesi gereken iki husus yer almaktadır.

Birincisi, 2007 yılında ihracat ve ithalatı birbirine yakın olan tarımsal dış ticaretin, küresel kuraklık nedeniyle yaşanan zaruretler sonucu tarımın aleyhine bozulmasıdır. Bu bağlamda tarımsal dış ticarete başa baş olan dengenin devam ettiği ifade edilmelidir. İkinci husus ise, Türkiye'nin gerek tarımsal ihracatta, gerekse ithalatta dışa açılma sürecinin daha başında olduğudur.

Toplam ihracatın %95.2'sini oluşturan imalat sanayi ihracatının ve toplam ithalatın %75'ini oluşturan imalat sanayi ithalatının niteliğini daha güvenilir bir şekilde incelemek üzere, geniş ekonomik gruplar baz alınmaktadır. İhracatın sadece %12.7'sinin sermaye malı ihracatına dayandığı görülmektedir. Türkiye'nin ağırlıklı olarak (%51.3) ara malı ihracatçısı olduğu, yine ihracatının %35.7 gibi önemli bir kısmının tüketim malı ihracatına dayandığı anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle Türkiye'nin imalat sanayi; ara malı ve tüketim malı üretim ve ihracatına dayanmaktadır. Ara malları ithalatı içinde ise önemli payı, enerji ve emtia malları teşkil etmektedir. İthalatın fiyat esnekliğinin oldukça düşük olduğu bu sektörlerde, son yıllarda kaydedilen yüksek fiyat artışlarının ithalat değerinde belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Burada ithalat kategorisindeki başlıca iki gelişmeyi not etmekte fayda vardır. Birincisi makine teçhizat ithalatı, diğer ise enerji ithalatıdır. 1996-2002 arasında yılda ortalama 12.2 milyar dolar civarında olan makine ve teçhizat ithalatı, 2007 yılında üç kat artarak 36 milyar dolara çıkmış, 2008 yılında ise 36.4 milyar dolarlık bir hacim ile yıllık bazda tarihi zirvesine ulaşmıştır (*bk.*, Tablo 6.4.).

Öte yandan ihracatta yaşanan daralmanın, daha yüksek oranda ithalatta da yaşandığı gözükmemektedir. 2009 yılının ilk dört ayında tarım ve ormancılık ithalatında %37.2, madencilik ve taşocakçılığı ithalatında %40.3, imalat sanayi ithalatında %41.2 ve toplam ithalatta ise % 42.0 oranında küçülme gözlenmiştir.

Tablo 6.4. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflandırılmasına Göre Dış Ticaret

(Milyon dolar)	2007	% Pay	2008	% Pay	% Değişim	Ocak- Nisan 2008	Ocak- Nisan 2009	% Değişim
TOPLAM İHRACAT	107.180	100.0	132.003	100.0	23.2	44.498	32.074	-27.9
1-Sermaye Malı	13.775	12.8	16.697	12.7	21.2	5.998	3.291	-45.1
2-Ara Malı	49.334	46.0	67.707	51.3	33.2	21.332	16.958	-20.5
3-Tüketim Malı	43.707	40.8	47.079	35.7	7.5	16.037	11.662	-27.3
4-Diğer	418	0.4	491	0.4	17.4	123	163	32.5
TOPLAM İTHALAT	170.050	100.0	201.690	100.0	18.6	67.070	39.910	-40.5
1-Sermaye Malı	27.062	15.9	28.020	13.9	3.5	9.320	5.931	-36.4
2-Ara Malı	123.605	72.7	151.744	75.1	22.7	50.200	27.506	-45.2
I.Enerji	32.693	19.2	46.770	23.2	43.3	14.601	8.479	-41.9
II.Enerji Hariç Ara Malları	90.196	53.5	104.975	62.4	16.4	35.599	19.027	-46.5
3-Tüketim Malı	18.702	11.0	21.489	10.6	14.4	7.279	5.190	-28.7
4-Diğer	675	0.4	707	0.3	4.7	582	282	-51.5

Kaynak. TÜİK.

Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerine göre, 2002 yılında 9 milyar dolar olan yıllık toplam enerji ithalatı, her sene tedricen artarak 2007 yılında 21 milyar dolara, 2008 yılında ise 35.5 milyar dolara çıkmıştır. Böylece 2007 yılındaki 63 milyar dolarlık dış ticaret açığının %33'ü, 2008 yılındaki 70 milyar dolarlık dış ticaret açığının ise yaklaşık %50'si sadece enerji ithalatından kaynaklanmıştır. Yine not etmek gerekir ki, artan bu faturanın nedeni ithalat miktarından ziyade, ithalat fiyatlarıdır. Nitekim 2002 yılı fiyatları baz alındığında, 2008 yılında artan ithalat miktarı nedeniyle ödenmesi gereken faturanın sadece 12.7 milyar dolar olduğu, oysa fiyat artışları nedeniyle ödenen ilave kısmın ise 22.8 milyar dolar olduğu görülmektedir.

Bütün bu gelişmelerden sonra, aynı fasıllara denk gelen başlıca ihracat ve ithalat rakamları karşılaştırıldığında, 2008 yılında da Türkiye'ye en çok döviz kazandıran sektörlerin başında,

- (i) 7.1 milyar dolarla örme giyim eşyası ve aksesuarları,
- (ii) 5.5 milyar dolarla motorlu araçlar (otomotiv ve yan sanayi sektörü),
- (iii) 4.1 milyar dolarla örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları,
- (iv) 3.5 milyar dolarla demir veya çelikten eşya gelmektedir.

En çok döviz kaybettiren sektörlerin başında ise;

- (i) 12.3 milyar dolarla nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar ve bunların alet ve parçaları,
- (ii) 8.2 milyar dolar ile demir ve çelik,
- (iii) 5.6 milyar dolar ile plastik ve plastikten mamul eşya,
- (iv) 4 milyar dolar ile elektrikli makine ve cihazlar ile bunların aksam ve parçaları gelmektedir (*bk.*, Tablo 6.5.).

Tablo 6.5. İktisadî Sınıflara Göre Dış Ticaret (Milyar dolar)

	İhracat		İthalat		Denge		Değişim (%)	
	2007	2008	2007	2008	2007	2008	İhr.	İth.
Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet ve diğer	15.9	18.3	12.3	12.8	3.6	5.5	13.1	4.1
Nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar ile alet ve parçaları	8.7	10.2	22.5	22.5	-13.8	-12.3	14.7	0
Demir ve çelik	8.3	14.9	16.1	23.1	-7.8	-8.2	44.2	43.4
Örme giyim eşyası ve aksesuarları	8.0	7.8	0.5	0.7	7.5	7.1	-2.5	40.0
Elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları	7.4	7.9	13.2	13.9	-5.8	-4.0	6.3	5.3
Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları	5.4	5.3	0.8	1.2	4.6	4.1	-1.8	50.0
Demir veya çelikten eşya	4.1	5.7	1.8	2.2	2.3	3.5	28.1	22.2
Plastik ve plastikten mamul eşya	2.8	3.5	8.6	9.4	-5.8	-5.9	20.0	9.3
Yenilen meyvalar, kabuklu yemişler, turuncgiller ve kavun kabuğu	2.6	2.8	0.2	0.3	2.4	2.5	7.1	50.0
İnciler, kıymetli taş ve metal mamulleri, madeni paralar	2.6	5.4	5.9	5.6	-3.3	-0.2	51.8	-5.08
Mensucattan mamul diğer eşya, kullanılmış eşya, paçavralar	2.1	2.1	0.1	0.1	2.0	2.0	0	0
Gemiler, suda yüzen taşıt ve araçlar	1.8	2.6	0.7	0.8	0.9	1.8	30.7	14.2
Alüminyum ve alüminyum eşya	1.6	1.7	2.3	2.5	-0.7	-0.8	5.8	8.6
Pamuk	1.6	1.6	2.8	2.3	-0.8	-0.7	0	-17.8
Kauçuk ve kauçuktan eşya	1.5	1.8	1.8	2.2	-0.3	-0.4	16.6	22.2
Tuz, күкүрт, toprak ve taşlar, alçılar ve çimento	1.4	2.3	0.3	0.5	1.1	1.8	39.1	66.6
Sebze, meyve, bitki parçaları, sert kabuklu yemiş konservelele	1.3	1.4	0.1	0.1	1.2	1.3	7.1	14.2
Toplam	85.5	95.3	90.0	100.2	-4.5	-4.9	10.2	11.3
Genel	107.1	132.0	169.9	202.0	-62.8	-69.9	18.8	18.8
Genel içindeki payı (%)	79.8	72.1	74.9	49.5	-	-	-	-

Kaynak. TÜİK.

Küresel krizle birlikte, bir ülkenin ihrac ettiği ürünlerin çeşitliliği ve yenilikçiliği kadar, ihrac pazarlarında sağlamış olduğu çeşitlilik de büyük önem kazanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin komşu ve bölge ülkelerine yönelik olarak sürdürdüğü siyasi ve iktisadî açılım stratejilerinin önem kazandığı görülmektedir. Örneğin 2003 yılında 27 AB üyesi ülkenin Türkiye'nin ihracatındaki payı %58 seviyesinde iken, bu pay 2008 yılında %48 düzeyine kadar gerilemiştir. Burada ortaya çıkan boşluğun daha ziyade Kuzey Afrika, Yakın Doğu ve Orta Doğu, yavaş da olsa Türkî Cumhuriyetler ve Bağımsız Devletler Topluluğu gibi "komşu coğrafyalar" tarafından doldurulduğu görülmektedir.

Aynı şekilde 2002 yılında Türkiye, ithalatının yarısını 27 AB ülkesinden yaparken, bu pay 2008 yılında %37 düzeyine gerilemiştir. Türkiye'nin ithalatının emtia ve enerjiye dayalı hale geliyor olması nedeniyle de, ortaya çıkan boşluğun artan oranlarda Doğu Avrupa, Orta Amerika, Uzakdoğu, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Bağımsız Devletler Topluluğu tarafından doldurulduğu görülmektedir.

6.2.2. HİZMETLER DENGESİ

Cari açığın önemli bir bileşeni olan hizmetler dengesi genel olarak Türkiye lehine fazla vermektedir. 2008 yılında bu fazla 17.4 milyar dolar olmuştur. 2009 yılının ilk çeyreğinde ise bu miktar 1.2 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu kategoride yer alan navlun, sigortacılık ve finansal hizmetler kategorisinde Türkiye genel olarak açık vermekte; taşımacılık, inşaat ve turizm alanında ise fazla vermektedir. Yabancı sermaye girişlerine olan bağımlılığı nedeniyle, Türkiye'nin yakın bir gelecekte sigorta ve finansal hizmetlerde fazla vermesi beklenmemektedir. Bu açığı kapatıp döviz kazanabilir bir seviyeye gelmek için Türkiye, deniz ve ardından da demiryolu taşımacılığını geliştirmeli ve dünyaya hizmet vermek üzere kendi taşımacılık filosunu oluşturmalıdır.

Öte yandan uzun vadede Türkiye'nin önemli bir markası olan turizm sektörünün, son dönemde içine girdiği hamle oldukça umut vericidir. Son yıllarda Türkiye, turizmde dünya ortalamasının üzerinde büyümektedir. 2008'de dünyada turizm ortalama %2 oranında büyürken, Türkiye'de %13 oranında büyümüştür. Turizm gelirleri 2007'de 18.5 milyar dolardan, 2008'de 21 milyar dolara yükselmiştir.

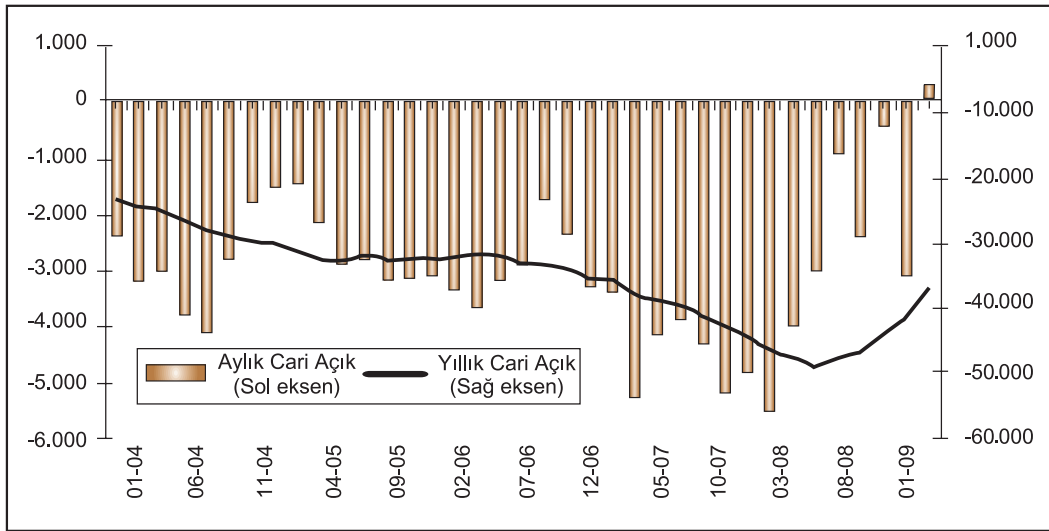
2009'da ise Türkiye'de 29 milyon turist ağırlanması ve bundan 24.9 milyar dolar turizm geliri elde edilmesi beklenmektedir. Küresel kriz nedeniyle Türk parasının değer kaybetmesi, yaşanmakta olan küresel krizde turiste daha ucuz bir tatil imkânı sağlayacağından, talepte büyük bir azalma beklenmemektedir.

6.2.3. GELİRLER DENGESİ

Cari açığın altında yer alan gelirler dengesi de sürekli açık vermektedir. Geçen yıl bu kalemde Türkiye, 8 milyar dolar döviz açığı vermiştir. Bu kategoride altı çizilmesi gereken kalem yatırımlar olup, burada kaydedilen 7.8 milyar dolarlık açığın, 6.4 milyar doları dış kaynak kullanımından kaynaklanan faiz giderlerinden oluşmaktadır. Kâr transferi ve faiz harcamalarındaki bu açık, Türkiye dış âlemden net finansman sağlamaya devam ettiği sürece kalıcı olacak gibi gözükmemektedir.

Son olarak, yine cari denge altında yer alan cari transferler kaleminde ise Türkiye genel olarak fazla vermektedir. 2008'de bu fazla 2 milyar dolar kadardır. Bu kategorinin en önemli kalemi işçi gelirleri olup, bu kalem tedricen önemini kaybederek son yıllardaki 5 milyar dolar düzeyinden, 2008 yılında 2 milyar dolar düzeyine kadar gerilemiştir.

Bütün bu gelişmelerden sonra, 42 milyar dolarlık 2008 yılı cari açığının GSYH'ye oranı %5.7 düzeyinde bir hayli yüksek gerçekleşmiştir. Ancak küresel krizin etkilerinden ötürü 2009 yılında açığın 10-12 milyar dolar düzeyine kadar gerileme ihtimali belirmiştir (*bk.*, Şekil 6.5.).

Şekil 6.5. Cari açıkta yıllara göre gelişmeler (Milyon dolar).

Kaynak. TCMB.

6.3. SERMAYE HAREKETLERİ VE CARİ AÇIĞIN FİNANSMANI

2008 yılında cari işlemler ile Net Hata-Noksan kalemlerinin toplamından oluşan dış finansman ihtiyacı, 47 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Rezerv değişimleri ve IMF kredileri hariç tutulduğunda, bu dönemdeki net sermaye girişi 36 milyar dolar kadardır. Öte yandan finansman yapısında ise doğrudan yatırımlar ve özel sektörün kullandığı uzun vadeli krediler belirleyici olmuştur (*bk.*, Tablo 6.6.).

Tablo 6.6. Cari Açığın Finansmanı ve Sermaye Hareketleri (Milyon dolar)

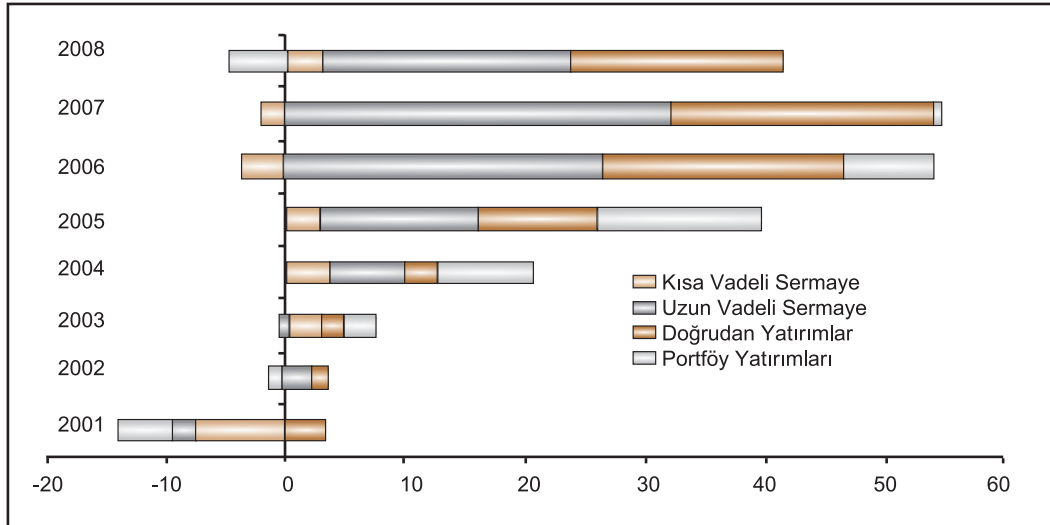
	Yıllık			Ocak-Mart	
	2006	2007	2008	2008	2009
Sermaye ve Finans Hesapları	32.064	36.622	36.489	11.630	-4.207
1. Doğrudan Yatırımlar (Net)	19.261	19.940	15.133	3.500	1.892
-Yurtdışında	-924	-2.106	-2.585	-993	-356
-Yurtiçinde	20.185	22.046	17.718	4.493	2.248
2.Portföy Yatırımları	7.373	717	-4.778	-1.306	-3.209
-Hisse Senetleri	1.939	5.138	716	-707	-438
-Borç Senetleri	9.463	-2.358	-4.218	-115	-1.643
3.Diğer Yatırımlar	11.544	23.997	25.077	9.505	-4.072
Ticari Krediler (Yükümlülükler)	674	4.231	1.494	1.459	-866
Krediler (Yükümlülükler)	19.403	27.595	27.070	7.715	-4.594
-Merkez Bankası	0	0	0	0	0
-Genel hükümet	-5.223	-3.901	742	-978	-544
-Bankalar	5.814	5.608	2.909	1.300	-2.476
-Diğer Sektörler	18.812	25.888	23.419	7.393	-1.574
4.Rezerv Varlıklar	-6.114	-8.032	1.057	-59	1.182
Net Hata Noksan	-13	1.597	7.927	673	5.362

Kaynak. TCMB.

Bu bağlamda 2008 yılında da cari açık fazlasıyla finanse edilmiştir. Bilhassa 2006-2008 arasındaki son üç senede cari açık, ağırlıklı olarak Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYSY) ve uzun vadeli sermaye girişleri kalemleri üzerinden finanse edilmiştir. Kısa vadeli sermaye girişleri (portföy yatırımları) ise 2007’de en alt düzeye indikten sonra nihayet 2008 yılında 4.7 milyar dolar düzeyinde negatif (-) bakiye vermiştir (*bk.*, Tablo 6.6.).

Böylece cari açığın %43'ü borç oluşturmamayan ve kalıcı olarak park eden DYSY tarafından, geri kalan %57'lik kısmı ise uzun vadeli sermaye girişleri tarafından finanse edilmiştir (*bk.*, Şekil 6.6.).

2009 yılının ilk çeyreğindeki gelişmelere bakıldığında ise Ocak-Mart döneminde 4.2 milyar dolar tutarında net sermaye çıkışı gerçekleşmiştir. Aynı dönemde yurt dışında yerleşik kişilerin yurt içinde yaptıkları net yatırımlar bir önceki yılın aynı dönemine göre %50 oranında azalarak 2.2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde yurt dışında yerleşik kişilerin net gayrimenkul alımları 303 milyon dolar olarak kaydedilmiştir. Aynı dönemde, yurt içinde yerleşik kişilerin yurt dışında yaptıkları net yatırımlar bir önceki yıla göre %64 oranında azalarak 356 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (*bk.*, Tablo 6.6.).

Şekil 6.6. Yıllara göre sermaye girişlerinin bileşimi (2001-2008, Milyar dolar).

Kaynak. Hazine.

6.3.1. DOĞRUDAN YATIRIMLAR

36 milyar dolar sermaye girişinin yaşandığı 2008 yılında yurtiçinde yapılan DYSY, bir önceki yıla göre yaklaşık %20 oranında azalarak 18 milyar dolara yaklaşmıştır. 1993-2002 yılları arasında ortalama olarak sadece 1.1 milyar dolar düzeyinde kalan DYSY, 2005 yılında önemli bir artış kaydederek yıllık bazda ilk defa 10 milyar doları aştıktan sonra, 2006 ve 2007 yılında 20 milyar doları bulmuştur. Dünya ekonomisinde yaşanan derin krize rağmen Türkiye 2008 yılında da beklentilerin ötesine geçerek, 18 milyar dolar civarında bir yabancı sermayeyi çekmeyi başarmıştır. 2009 yılında ise sermaye girişi büyük oranda gerileyecektir.

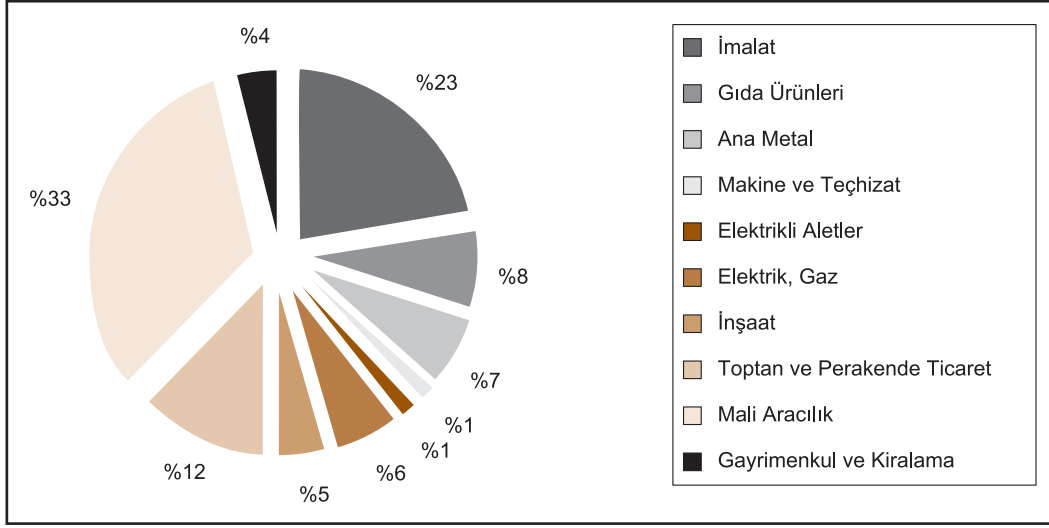
Sektörler bazında ele alındığında, 2007 yılına göre %24.1 oranında azalarak 15.1 milyar dolar olarak gerçekleşen net DYSY'nin analizi Tablo 6.7.'de verilmektedir. Açıkça görüldüğü üzere, hizmet sektörü tek başına yabancı sermaye girişlerinin % 65'ini teşkil etmektedir. Hizmet sektöründe ise ağırlık mali aracılık kuruluşlarıyla, toptan ve perakende ticaret sektörleri önemli yer tutmaktadır. Son yıllarda sermaye girişinin hızlandığı sanayi sektöründe ağırlıklı pay imalat sanayindedir. İmalat sanayinde ise, ana metal ve elektrik üretimi başı çekmektedir (*bk.*, Şekil 6.7.).

Öte yandan 2009 yılının Ocak-Mart döneminde doğrudan yatırımlarda gerçekleşen net sermaye girişi geçen yılın aynı dönemine göre %45.9 oranında azalarak 1.9 milyar dolar olmuştur. 2009 yılının Ocak-Mart döneminde portföy yatırımlarında net sermaye çıkışı 3.2 milyar dolara yükselmiştir. 2008 yılının aynı döneminde bu miktar 1.3 milyar dolar kadardı.

Tablo 6.7. Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (Milyon dolar)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
TARIM SEKTÖRÜ	0	1	6	7	6	8	44
SİNAİ SEKTÖRLER	165	539	329	829	2.100	5.113	5.024
Madencilik ve Taşocakçılığı	2	13	73	40	122	336	168
İmalat	95	440	190	785	1.866	4.210	3.820
Gıda Ürünleri, İçecek ve Tütün İmalatı	14	249	78	68	608	766	1.279
Ana Metal ve Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı	18	1	6	139	158	515	1.124
Makine ve Teçhizat İmalatı	13	16	6	13	54	48	220
Elektrikli ve Optik Donanım İmalatı	2	4	2	13	53	117	243
Elektrik, Gaz, Buhar ve Sıcak Su Üretimi ve Dağıtım	68	86	66	4	112	567	1.036
HİZMETLER SEKTÖRÜ	406	156	855	7.699	15.533	14.015	9.641
İnşaat	0	8	3	80	222	285	764
Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Taşıt, motosiklet, kişisel ve ev eşyalarının onarımı	75	58	72	68	1.166	169	2.064
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	246	51	69	4.018	6.957	11.662	5.756
Gayrimenkul, Kiralama ve İş Faaliyetleri	0	3	3	29	99	560	652
TOPLAM	571	696	1.190	8.535	17.639	19.136	14.709

Kaynak. TÜİK.

Şekil 6.7. 2008 yılındaki yabancı sermaye girişlerinin sektörel dağılımı.

Kaynak. TÜİK.

6.3.2. DİĞER SERMAYE GİRİŞLERİ

2008 yılında Türkiye'deki yabancı sermayeli şirketlerin yurtdışındaki ortaklarından 374 milyon dolar net kullanım gerçekleştirdikleri görülmektedir. 2008 yılında yurtdışında yerleşik kişiler hisse senedi piyasasında 716 milyon dolar net alım, devlet iç borçlanma senetleri piyasasında ise 4.2 milyar dolar tutarında net satım gerçekleştirmişlerdir.

Diğer yatırımlar kalemindeki sermaye girişlerine bakmak gerekirse, 2007 yılında 24 milyar dolar net giriş sağlanırken, 2008 yılının aynı döneminde 25 milyar dolar net giriş gerçekleşmiştir. Bunun 1.4 milyar doları ticari kredilerden oluşurken, bankaların aldığı krediler 2.9 milyar dolar, banka dışı şirketlerin kullandıkları kredilerin ise 23.3 milyar dolar olduğu görülmektedir.

Aynı dönemde yurtiçinde yerleşik kişilerin yurtdışında 1.1 milyar dolar tutarında net menkul değer alımı gerçekleştirdiği görülmektedir. Söz konusu dönemde, yurtdışında yerleşik kişiler hisse senedi piyasasında 438 milyon dolar, devlet iç borçlanma senetleri piyasasında 2.6 milyar dolar tutarında net satım gerçekleştirmişlerdir.

Yedinci Bölüm

KÜRESELDEN YERELE TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN YOL HARİTASI

7.1. KÜRESEL KRİZİN KISA BİR FELSEFİ DEĞERLENDİRMESİ

Küresel kapitalizmin yaşadığı son büyük kriz ile ilgili iki husus hesaba katılmalıdır. Birincisi, bu krizin yeni oluşumları da beraberinde getirmeye gebe olmasıdır. İkincisi ise krizi çözmek için alınan birtakım tedbirlerle, aslında çok da uzak olmayan bir gelecekte, başka potansiyel krizlerin tohumlarının ekilmesidir.

Kabul etmek gerekir ki, birtakım kısa vadeli iktisat politikası araçlarının kullanılması, tek başına bu krizin kalıcı olarak çözümü için yeterli olmayacaktır. Tedbirlerin etkili olabilmesi için kısa vadeli iktisat politikası açılımları kadar, orta vadeli reformların, kurumsal yapıların ve en önemlisi de, artık insana ve çevreye zarar verir hale gelen bazı değerlerin ve kültürlerin yeniden sorgulanması gerekmektedir. Mevcut krizin teknik olmaktan ziyade etik bir sorun olarak tanımlandığı dikkate alınırsa, sorgulanması gerekenlerin arasında aşırı kâr, mülkiyet, tüketim ve güç tutkusu gibi kavramlar vardır.

Gerçekten de Kur'an-ı Kerim'deki bir ifade ile, kapitalist ekonomik düzen ve arkasındaki materyalist felsefe “nesli ve ekini (ekonomi) bozmuştur” (Bakara, 2/205). Yaşayarak görüyoruz ki, sürüp giden bu uygulamalar çevreye, insana ve kıt kaynaklara büyük zararlar vermiş; küresel ısınma, ahlâkî erozyon ve bireyin yabancılaşması gibi kaygı verici yan etkiler had safhaya ulaşmıştır. Bu gelişmeler sürdürülebilir büyümeyi, küresel bölüşümü ve evrensel barışı tehdit eder hale gelmiştir.

Bu kriz, kapitalizmin ilk krizi değildir. Ders alınmaması durumunda son krizi de olmayacaktır. Buna rağmen, kolaycı bir yaklaşımla “kapitalizmin sonunun geldiği” gibi bir iddia da gerçekçi olmayabilir. Ancak, tartışma kapitalizmin sonunun gelip gelmediği üzerine değildir. Açık olan şudur ki; kapitalizm insanlığın, evrenin, çevrenin, bitki türlerinin ve iklimin dengesini, kısaca insan-tabiat dengesini bozmuştur.

Çözüm yolunda anlaşılması gereken hususlardan biri, kapitalizmin gökten zembille indirilmiş, “dokunulmaz” ve tabii bir süreç olmadığı gerçeğidir. İnsanoğlunun kadim tarihi, kapitalizmin ayak izinden ilerlemekte değildir. Eğer günümüz toplumları, yanlışlarından ders alıp, doğruları yapma yolunda ortak bir irade beyan edebilirse, zaten kapitalizm kendiliğinden değişmiş olacaktır.

Zaten konvansiyonel politikaların dayandığı ekonomi paradigması ve bunun çekirdek yapısını teşkil eden materyalist felsefe büyük darbe almıştır. Dünya, bu sorunu fark edip, çözüm için gerekli adımların atılmasını kabul edene kadar sadece zarar derinleşmiş olacaktır. Zira, kapitalizmin piyasaya ve bireye yönelik yaklaşımı ideolojik ve görecelidir.

“Piyasa ekonomisi” ile kapitalist ideolojinin ve bunların kaynağını oluşturan felsefenin farklılığını anlamak üzere, altı çizilmesi gereken iki temel husus sözkonusudur. Bunlardan birincisi, piyasanın adeta bir “kuralsız ve kurumsuz” alan olarak lanse edilmesidir. Öyle ki, bu fiili durum, “piyasa adına” bilimsel bir gerçek gibi kabul ettirilmektedir. İkinci temel husus ise, girift değerler ağı içinde sıkışan insanın, doğal değerlerinden kopartılarak sadece hazları tarafından idare edilen, tüketimle güdülenen bir “iktisadî birey” (*homo-economicus*) düzeyine indirgenmesi ve böylece ontolojik düzlemde kendisine yabancılaştırılmasıdır. Bu iki ideolojik eğilimin de iktisat teorisinde karşılığı vardır.

Komünizmin yıkılmasında piyasa gerçeğini reddetmesi ne kadar açık ise, kapitalizmin de aynı oranda piyasayı yıkabileceği ortadadır. Esasen ikisi de oyunu “piyasanın dışına” çekmektedir. Birincisi tümüyle ideolojik davranarak, milyarlarca insan arasında vuku bulan iktisadî mübadeleyi merkezde oturan

“bürokratlara” havale etmekte ve bunu adalet, eşitlik ve emek adına yaptığını iddia etmektedir. Diğerisi ise, olayı “görünmez el”in çözeceğini varsayarak, süreci pekalâ rekabeti bozan “büyük oyuncular”a terk etmektedir. Burada öne çıkartılan gerekçe, “verimlilik” ve “etkinlik” gibi hususlardır.

Dünyada yaşanan buhranı da dikkate alarak, sorgulanması gereken esas nokta hem komünizmin, hem de kapitalizmin arkasındaki ortak materyalist felsefe olmalıdır. Materyalizm, hayatın gerçek ve girift yasalarını sadece gözlem yapılabilir ve ölçülebilir maddi parametrelere indirgemektedir. Bunlar arasındaki işleyişi, laboratuvar ortamında oluşturulan basit birtakım modellere bağlı yüzeysel neden-sonuç ilişkilerine indirgemeye ve karmaşık hakikatleri aşırı karikatürize etmeye çalışan bu yaklaşımların zararı, faydasını çoktan geçmiştir.

Kapitalizm, piyasa ekonomisini kontrolsüz rekabet adına “güçlü olanın ayakta kaldığı”, Darwinist bir “orman kanuna” indirgemektedir. Bunun adına “rekabet” demek ve bu tür bir rekabeti -sözde verimlilik adına- öne çıkartmaktadır. Oysa, Karl Polanyi gibi antropologların gayretleri sayesinde piyasanın kurumsuz, kültürsüz, ilkesiz ve denetimsiz bir alan olmadığı anlaşılmıştır. Son kriz, bir kez daha, merkezi planlamanın verimsizliği kadar, denetimsiz bir rekabetin de ne kadar yıkıcı olduğunu göstermiştir.

Keza, modern mikro iktisat teorisine konu edilen “iktisadî birey”, saf bir faydacı/hedonist (sonsuz zevk alma) yaklaşıma oturtularak ele alınmaktadır. Sanki bu ideoloji, insanı tanımlayan, kalıcı ve bilimsel bir gerçekmiş gibi sunulmaktadır. Böylece, karşımıza kısa vade hedefleri kotarmaya çalışan, hazcı, kârcı ve tüketici bir “tipoloji” çıkmaktadır. Bu odaklanma insanı eğitilmez, makul tercihlere yönlendirilemez bir varlık haline getirmektedir.

Bütün bu nedenlerden ötürü, krize giren küresel iktisadî mimariyi kalıcı ve sürdürülebilir şekilde onarmak için sistemin arkaplanındaki bu çarpık felsefenin ve ideolojik duruşun açık yüreklilikle ve köklü bir şekilde revize edilmesi gerekmektedir. Ancak gelişmeler, denetim ve regülasyonlar alanında alınan “bazı tedbirler” aracılığıyla, aslında konvansiyonel kurguya dokunmadan eski düzenin yeniden ikame edilmeye çalışıldığını göstermektedir. Bu eğilim, yaşananların tam anlaşılamadığını ve ders çıkartılamadığını göstermektedir.

7.2. G-20 ZİRVESİNİN ARDINDAN

Krizin alevlendiği 2008 yılının sonbaharından beri, G-20 ülkeleri iki kere toplanmışlardır. Kasım 2008 tarihindeki birinci toplantıda, ileriki dönemde ele alınacak hususlar için bir ilk değerlendirme yapılmış ve belli bir farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır. İkinci zirvede ise, krizi kontrol altına alıp yatıştıracak, belirsizliği azaltıp, güveni artıracak acil tedbirlere ağırlık verilmiş; orta vadede ise şimdilik “bazı tedbirlerin” alınacağına ilişkin bir vurgu ile yetinilmiştir.

Alınan ve alınmaya devam edilecek tedbirlerin etkisini kestirebilmek için krizin büyüklüğü hakkında güvenilir birtakım verilerin ortaya konması gerekmektedir. Mevcut durum itibariyle, sözkonusu veri ihtiyacı hâlâ geçerlidir. Bu nedenle, kurulan senaryolar çeşitli sorgulamalara tabi olmaktadır. Bu meyanda, yaşanmakta olan krizin;

- (i) “V” şeklinde bir seyir izleyerek, dibe vurduktan sonra hızlı bir toparlanma sürecine girip girmeyeceği,
- (ii) “U” şeklinde bir seyir izleyerek, “makul süre” dipte bekledikten sonra toparlanıp toparlanmayacağı,
- (iii) “L” şeklinde ucu açık bir sürece dönüşerek, öngörülenin aksine, dipte belirsiz bir süre kalıp kalmayacağı,
- (iv) “W” şeklinde geçici iyileşmelerin ardından yeni bozulmaların olup olmayacağı,

gibi hususlar üzerinde tartışmalar sürüp gitmektedir.

Bu koşullar altında, G-20 zirvesinde alınan kısa vadeli ya da acil kararlara göre;

- (i) Dünya ticaretinde, korumacı bir dalga'nın yayılmasının önüne geçilmesi yönünde yüzeysel de olsa bir mutabakat sağlanmıştır.
- (ii) Dünya ticaretine finansman sağlamak amacıyla, gelecek iki yıl içinde, 250 milyar dolar tutarında bir kaynak aktarılacaktır.
- (iii) IMF kaynakları, 500 milyar dolar artırılarak 750 milyar dolara çıkarılacaktır. Gerekmesi halinde IMF, 250 milyar dolarlık bir ek kaynaktan daha yararlanabilecektir.

- (iv) Kısa vadeli, oynak (*hedge*) fonlar küresel bir düzenleme kapsamına alınacaktır. Bunun bir gereği olarak, “Malî İstikrar Kurulu” oluşturulacaktır. Aynı doğrultuda, kıyı bankacılığı gibi vergi cennetlerinin önüne geçilmesinde ortak hareket edilecektir.
- (v) Kredi derecelendirme kuruluşları, bazı kurallara tabi tutulacaktır. Daha önce sorun oluşturan, yönetici ikramiyeleri hususunda da yeni bir sistem oluşturulacaktır.
- (vi) Banka bilançolarında yer alan zehirli varlıklar için çözüm üretilmesi hususunda fikir birliği sağlanmıştır. Buna göre OECD, uyum göstermeyen bankaları kara listeye alarak, onlara karşı sert yaptırımlar uygulayacaktır.
- (vii) En yoksul ülkeler için toplamda 50 milyar dolarlık bir yardım yapılacaktır. Aslında, bu sözlerin verildiğine sıklıkla şahit olunmaktadır. Ancak, başta zengin ülkeler olmak üzere, vaatleri yerine getirmede çeşitli sıkıntılar gözlemlenmektedir. Nitekim, “sözlerini tutanlar” arasında Körfez ülkeleri ile İskandinav ülkeleri ön sırada yer alırken, ABD ve Japonya sonlardadır.
- (viii) G-20 ülkeleri, 2009 yılı içinde yeniden bir araya gelecek ve daha kalıcı mutabakat arayışlarına devam edecektir.

Alınan kısa vadeli tedbirler sonrasında, piyasalarda belli bir iyimserlik dalgasının oluşturulabildiği görülmektedir. Ancak, bu havanın kalıcı olabilmesi için ipotekli konut sektöründeki “eşik-altı kredilerden” oluşan zehirli varlıkların, banka bilançolarından temizlenmesi gerekmektedir. Keza, ABD başta olmak üzere, ödeme gücü çeken bireylerin evlerine gelen haciz dalgasının durdurulması oldukça önemlidir. Böylece, bireylerin geleceğe yönelik tedirginliği azaltılabilir ve bu durum tüketim talebini artırabilir.

Dünya kamuoyunun “benzer krizlerin bir daha tekrarlanmayacağına” inandırılması için çok daha güçlü sinyallere ihtiyaç vardır. Aksi takdirde, mevcut “kurtarma” faaliyetleri dar gelirli toplumsal kesimlerin aleyhine ve zengin kesimlerin lehine bir kaynak aktarımı anlamına gelecektir. Bu durum, ahlâkî açıdan sorgulanacak ve insanların adalet duyguları sarsılmış olacaktır. Yanlışların bir daha tekrarlanmayacağı yönünde güçlü sinyallerin verilebilmesi için her şeyden önce oyunun kurallarında, kurumlarında, kültüründe ve değerlerinde bir değişime gitmek gerekmektedir.

7.3. KÜRESEL KRİZ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ

Türkiye, ticaret ve finansman mecraları üzerinden ileri sayılacak düzeyde dünya ekonomisine eklemlendiğinden, yaşanmakta olan küresel krizden etkileniyor olması son derece doğaldır. Öte yandan Türkiye, 2008 yılı itibariyle 60 trilyon doları aşan dünyadaki toplam ekonomik büyüklük içinde, sahip olduğu 745 milyar dolarlık GSYH'siyle çok küçük kalmaktadır. Türkiye'nin alacağı iç tedbirlerle ne dünyadaki gelişmeleri olumlu yönde etkileme gücü, ne de iç piyasasını bütünüyle koruma şansı söz konusudur.

Oysa, ABD yaklaşık 14 trilyon dolarlık ekonomisiyle, dünya GSYH'sinin %24'ünü tek başına oluşturmaktadır. Dolayısı ile, “küresel krize küresel çözüm bulunması” yönündeki değerlendirmelere katılmamak elde değildir. Türkiye'nin mevcut krizin aşılması yolunda gösterilecek ortak gayretlere uyum sağlaması, gayet akılcıdır.

Kriz süreci açısından Türkiye'nin pozisyonuna bakıldığında, iç içe geçmiş birtakım karmaşık süreçlerin yaşandığı ifade edilebilir. Şöyle ki, Türkiye'nin bazı “kırılganlıkları”, kriz ortamında azalmış ya da ortadan kalkmıştır. Fakat bazı “kırılganlıklar”, aslında potansiyel olarak yerinde durduğu halde, kriz ortamında başka sorunların gölgesinde kalmıştır.

Örneğin kriz öncesinde Türkiye; cari açığı, direnen enflasyonu, aşırı değerli parası, yüksek faiz oranları ve özel sektörün kısa vadeli borçları gibi nedenlerle “riskli ülkeler” grubuna yerleştirilirken, krizin derinleşmesiyle birlikte, dünyada devletler büyük oranda “eşit risk düzeyinde”, yani dipte eşitlenmiş oldular.

Hâtta, krizin çıkış yeri olan ABD ve ardından da AB ile mukayese edildiğinde, ilk aşamada Türkiye, çok daha güven veren boyutuyla dikkat çekmişti. Şöyle ki; Türkiye'de bankacılık sistemi son derece sağlam ve dirençli, kamu açıkları ve borçları da büyük oranda kontrol altında idi. Dolayısı ile, dünyada finans sektörü üzerinden yayılan krizin ilk dalgası karşısında Türkiye, finansal istikrarı ile ayrılmıştır.

Fakat, bugün itibariyle dünyada artık reel sektörü de etkisi altına alan krizin, ikinci büyük dalgası yaşanmaktadır. Her ne kadar hızla düşen enflasyon, cari açık ve faiz oranları ile Türkiye, krizin sonrasında hamle şansı yüksek ülkeler arasındaki yerini muhafaza etse de, bankaların ve şirketlerin kısa vadeli borçları sıkıntı oluşturmaya devam etmektedir. Üstelik, devreye durgunluk, üretim kayıpları, ihracattaki rekor daralma, dalga dalga yayılan işsizlik ve kamu kesiminin bozulan mali dengeleri girmiştir.

Tespit edilmesinde fayda görülen bir diğer husus, kamu kesiminin sosyal ve ekonomik gerekçelerle büyük oranda özel kesimin risklerini taşımaya zorlanmasıdır. Bu durum ise, özel kesim eksenli sorunların, tedricen kamu kesimine devredilerek çözülmeye çalışıldığı izlenimini vermektedir. Fakat, krizden kurtarma yöntemlerinin oluşturacağı maliyetlerin daha sonra toplumsal kesimlere nasıl bölüştürüleceği, önemli bir gündem olarak ortada durmaktadır.

Tahmin edilen odur ki, bozulan kamu dengelerinin yeniden rayına oturtulması için kriz sonrasında, dünyanın hemen her yerinde kamu kesimi, yeni bir kemer sıkma politikası izleyecektir. Diğer bir ifade ile, kamusal yatırımlar gerileyebileceği gibi, vergiler de artabilecektir. Bu gelişme, kalkınmakta olan ülkeler açısından büyük zaman kayıplarına ve ağır maliyetlere neden olabilecektir.

Yine piyasaları canlandırmak amacıyla, ABD başta olmak üzere, ülkelerin uyguladığı genişletici para politikaları uzak olmayan bir gelecekte, dünyada yeni bir küresel enflasyon dalgasını tetikleyebilir. Bu durumda, yukarıda bahsedilen daraltıcı maliye politikalarına, daraltıcı para politikaları da ilave olabilecektir.

Buna göre ufukta, şu aşamada dünyada yaşanan sürecin tersi yönde bir konjonktür görünmektedir. Bu konjonktürün belki de en büyük faturası, işsiz kesimlere çıkabilir. Zira, mevcut krizde işini kaybedenler, kriz sonrasında daraltıcı ve aşırı temkinli ortamında kolay kolay işlerine geri dönemeyebilirler.

7.3.1. BÜYÜMEDE “FETRET DÖNEMİ”

Küresel krize bağlı olarak artan risk algısı ve bankaların finansman imkânlarındaki daralma gibi sebepler iktisadî faaliyette belirgin yavaşlama meydana getirmiştir. Bu durum, 2008 yılının üçüncü çeyreğinde somut bir hâl almış, yedi sene aradan sonra ilk defa, yılın son çeyreğinde ekonomi %6.2 oranında küçülmüştür.

Bu daralmada, özel kesim negatif yönde, kamu kesimi ise pozitif yönde devreye girmiştir. Özel kesimin tüketim ve bilhassa yatırım harcamalarındaki gerileme dikkat çekici boyuta ulaşırken, kamu kesiminden gelen katkı, daralmayı ancak görece olarak sınırlandırabilmiştir.

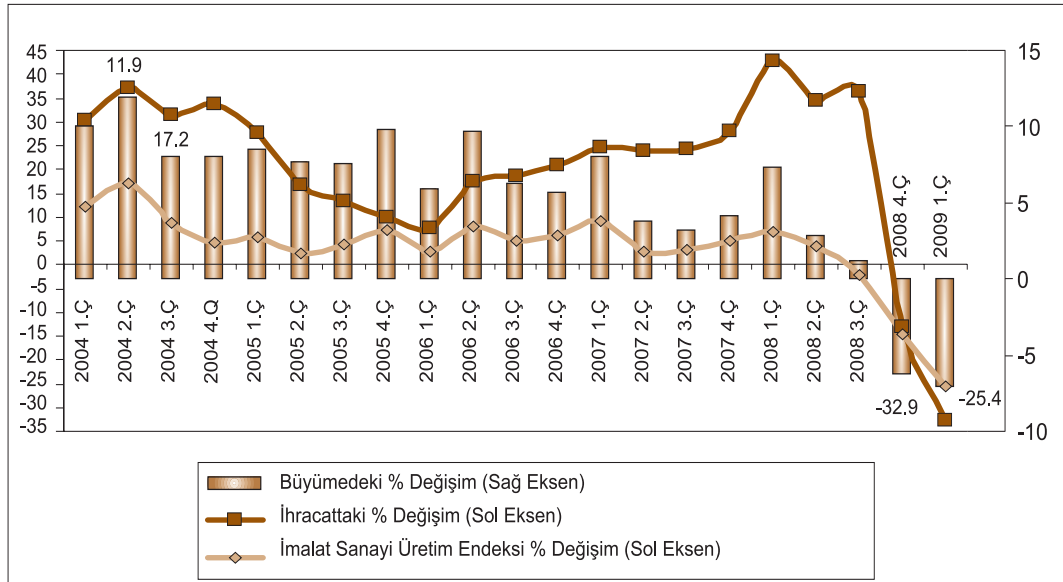
Banka kredi koşullarındaki sıkılaşmaya paralel olarak, yılın üçüncü ve dördüncü çeyreğinde hanehalkı ve şirketlerin kredi kullanım oranları bir hayli yavaşlamıştır. Mevsimsellikten arındırılmış veriler, yurtiçine yönelik otomobil

ve beyaz eşya satışlarındaki daralmayı, çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Üstelik, küresel ekonomik faaliyetin yavaşlaması, Türkiye'nin ihracatını da olumsuz etkilemiştir.

Nitekim, 2008 yılının son çeyreğinde olduğu gibi, 2009 yılının ilk çeyreğinde de Türkiye'nin ihracat artış hızında hem fiyat hem de miktar bazında, derin bir gerileme gözlemlenmektedir. Ancak, yurtiçi talepteki yavaşlamaya ve TL'nin değer kaybına bağlı olarak benzer bir gelişme ithalat fiyat, miktar ve hacimlerinde -daha keskin bir şekilde- kendini göstermiştir.

Buna rağmen, son yıllarda Türkiye'nin ihracat kompozisyonunun ve ihracat pazarlarının zenginleşmesi için gösterilen bilinçli gayretler, küresel ekonominin yavaşladığı bir dönemde, ihracat performansını destekleyecek önemli etkenlerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Esasen Türkiye'nin büyüme dinamiğini küresel krizden çok daha önce kaybettiğinin anlaşılması, geleceğin yol haritasının çizilmesi açısından son derece gereklidir. Türkiye'nin büyüme trendi, 2004 yılından sonra durağanlaşmıştır. Şekil 7.1'de gösterildiği üzere, sanayi üretimi 2006-2007 aralığında %9 bandından, %5-6 bandına gerilemiş; büyüme de -buna paralel olarak- nisbi bir düşüş sürecine girmiştir.

Şekil 7.1. Türkiye'de büyüme, imalat sanayi üretimi ve ihracat eğilimleri (2004-08)

Kaynak. TÜİK.

Bilhassa 2006 yılının ortasından sonra, sözkonusu gerileme daha da belirginleşmiş, krizle birlikte 2008 yılının ikinci yarısında küçülme aşamasına girilmiştir. 2008'in son çeyreğinde, GSYH %6.2 daralırken; 2009 yılının ilk çeyreğinde beklentiler, küçülmenin çift haneli rakamlara ulaşabileceği şeklindedir. Bu beklenti, %20'leri aşan sanayi üretimindeki daralma, %35'leri aşan ihracattaki gerileme, %63'lere kadar gerileyen kapasite kullanım oranları, keskin bir şekilde gerileyen iç ve dış sipariş endeksi gibi somut verilere dayanmaktadır (*bk.*, Şekil 7.1.).

Ancak, 2009 yılının ikinci çeyreği itibariyle, ekonomi aşamalı olarak toparlanma sinyalleri vermeye başlamıştır. Özellikle, hükümetin aldığı vergi indirimi tedbiri, tüketim üzerinde -şimdilik süreklilik kazanıp kazanamayacağını tahmin edemediğimiz- bir canlanma sağlamıştır. Zira, tüketim endeksinde ve otomobil satışlarındaki artış bunu göstermektedir.

Ayrıca fiyat etkisinden arındırılmış reel ihracattaki gelişmeler ele alındığında, burada da bir takım olumlu sinyaller görülmektedir. Son olarak yatırımlardaki seyir ile üretim endeksine ve kapasite kullanım oranlarına ilişkin son veriler de belli bir kıpırdanmayı işaret etmektedir.

7.3.2. BÜYÜME DİNAMİĞİNİN KAYBOLMASINDAKİ EKONOMİK NEDENLER

Krizden önce bile Türkiye'de büyüme dinamiğinin yavaşlamasının arkasında, aşağıdaki temel ekonomik nedenler yer almıştır:

- (i) 2008 yılına kadar oldukça canlı devam eden tüketim harcamalarındaki artış talep yönünden, enerji-emtia fiyatlarındaki artış da arz yönünden enflasyonu yukarı yönde baskı altında tutmuştur.
- (ii) 2006-2008 yılları arasında, talebin fiyat esnekliğinin oldukça düşük olduğu ithalata dayalı girdilerin maliyetlerinde bir artış söz konusu olmuştur. Bu durum, cari açığa "risk" sınırlarının zorlanmasına neden olmuştur.
- (iii) 2002 yılından beri devam eden ve dönüşümü tetikleyen "çıpaların" 2005 yılı ve sonrasında etkisini yitirmiş olması, Türkiye'nin büyüme alanını daraltmıştır.

Bu şartlara ilaveten, dış ortamın artan oranlarda kötüleştiği dikkate alındığında, 2007 ve 2008 yılları için büyüme hedefi sırasıyla %5 ve %4 düzeyine geri çekilmiştir. Bunu temin etmek üzere, daraltıcı para ve maliye politikaları gündeme gelmiştir. Bu vesile ile, kamuoyunda tam açıklığa kavuşmayan bir dizi konunun burada ele alınması gerekmektedir. Bunlardan biri, söz konusu dönemde izlenen para politikalarıdır:

7.3.2.1. Yüksek Faiz-Düşük Kur Politikası: Öteden beri tenkit edilegelen Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB)'nin faiz politikaları, 2006 yılının ortasından sonra daha fazla eleştirilmeye başlanmıştır. Öyle ki kamuoyunda, TCMB'nin “yüksek faiz-düşük kur politikası” uyguladığına yönelik bir algılama olmuştur. Bunun olumsuz sonuçları olarak aşağıdaki hususlar zikredilmektedir:

- (i) TL'nin aşırı değerlenmesi nedeniyle ithalat körüklenmiş, cari açık artmıştır.
- (ii) Sanayi sektörü ithalatla ikame edilmiş, işsizlik artmıştır.
- (iii) Yüksek faizler yatırım, büyüme ve sanayinin hızlı dönüşümünü olumsuz etkilemiştir.
- (iv) Kur, faiz ve vergi cazibesi altında özel sektör, kambiyo kazancı dürtüsüyle dış borçlanma yoluna gitmiştir. Bu nedenle, bir yandan ekonomide üretim yanlısı olmayan bir “finans kapitalinin” önü açılmış, diğer yandan da şirketlerin kısa vadeli yükümlülükleri hızla artmıştır.

Öncelikli olarak ifade edilmelidir ki, bir ülkedeki faizin gereğinden fazla yüksek olup olmadığı, tek başına o ülkenin benzer diğer ülkelerle mukayese edilmesi suretiyle anlaşılamaz. Bu metod dikkate değerdir, fakat tek başına yeterli değildir. Bu nedenle, faizi belirleyen bütün parametreler birlikte değerlendirilmelidir.

Öte yandan, TCMB'nin “zaten yüksek faiz uygulaya geldiği” yolundaki eleştiriler, ekonomik veriler tarafından doğrulanmamaktadır. Gerçekten de 2002-2007 arasında kaydedilen %6.9 oranındaki ortalama büyüme oranı, bu görüşü tezip eder mahiyettedir. Zira, bu büyüme performansı ile Türkiye, en hızlı büyüyen ülkeler içindeki yerini almıştır. Bize göre bu büyüme, “yüksek faizi rağmen” değil, sürekli ve tedricin gerileyen faizlerin destek verdiği bir ortamda gerçekleşmiştir.

Üstelik, söz konusu büyüme oldukça katı bir mali disiplin ve beraberinde gelen dezenflasyon sürecinde gerçekleşmiştir. 2002-2007 arasında kaydedilen bu büyüme, Türkiye açısından “potansiyel büyüme” düzeyi olarak görülmelidir. Sınırın daha yukarı kaydırılması için ise faizlere ilaveten, çok farklı alanlarda yapısal kazanımlara ihtiyaç vardır.

GSYH'nin yaklaşık %7'si dolaylarında dalgalanan Türkiye'nin tasarruf-yatırım açığı, bu bağlamda önemli bir sınırlandırıcı faktör olarak devreye girmektedir. Bu açığa rağmen, nominal faiz oranlarının 2001 yılının sonunda ulaştığı

%96'lar seviyesinden, 2006 yılının ilk çeyreği sonunda bir ara %13.25'lere kadar düşmesi önemli bir başarıdır. Aynı süreçte, büyük kamu borçlarına rağmen, reel faiz oranlarının da %20 bandından, 2004 yılı ve sonrasında %8-9 bandına kadar düşürülmüş olması, sözkonusu "yüksek faiz" iddiasıyla bağdaşmamaktadır.

Öte yandan faizlerin %13 bandına kadar gerilediği 2006 yılının ilk yarısından sonra, TCMB'nin politika faiz oranlarını yükseltirken, faiz düşürme konusunda daha muhafazakar ya da tutuk davrandığı yönünde bazı iddialar söz konusu olmuştur. Hatırlatmak gerekirse, 2006 yılının Nisan ayı itibarıyla TCMB'nin borç verme ve borçlanma faiz oranlarını hızlı bir şekilde yükseltmeye başladığı bilinmektedir.

Politika faiz oranları, Nisan ayında %13.25 ile en düşük düzeyi yakaladıktan sonra, Haziran'da 400 baz puan (4 puan) artırıldı. Temmuz ayında ise, faizler en üst seviye olan %17.50 bandına kadar çıkartıldı. Bu gelişmelerin gerisinde çeşitli faktörler bulunmaktadır.

Raporun birinci bölümde de tartışıldığı gibi, 2006 yılının ilk aylarında yurtiçi ve yurtdışı talep göstergeleri oldukça güçlü idi. Gerçektende merkez bankası verilerine göre 2006 yılı ikinci çeyrek GSYH büyümesi %9.7 olarak gerçekleşirken, hanehalkının yurtiçi tüketim büyüme oranı %8.8 seviyesine kadar yükselmişti. Tüketime dayalı bu süreci tetiklemek üzere, söz konusu dönemde reel olarak tüketici kredilerinin yıllık artış oranı %100'ün üzerine, konut kredilerindeki artış oranı ise %400 seviyelerine kadar yükselmiştir. Yurtiçi toplam kredilerdeki yıllık artış oranı ise, yıllık bazda %50 düzeyine kadar ulaşmıştı.

İlaveten sözkonusu dönemde, ihracat artış hızının gerek ABD doları bazında gerekse reel olarak yüksek seviyelerde seyretmesi, dış talep koşullarının güçlü olduğuna işaret etmekteydi. Bunun sonucu olarak, 2004 yılının başından itibaren hızla artış sürecine giren TCMB Özel Tüketim Endeksi, 2006 yılının ilk yarısı sonunda zirve noktasına çıkmıştır.

Böylece, özel nihai tüketim harcamalarının önemli iki bileşeni olan Özel Tüketim ve Toplam Yatırım Harcama Endeksi'ndeki artış, Türkiye ile aynı grupta yer alan diğer yükselen piyasa ekonomisi ülkelerinin açık ara önüne geçmiştir. Bütün bu sıralanan unsurlar, o dönemde enflasyon üzerinde somut bir talep baskısının olduğuna karine teşkil etmektedir. Bu nedenle, faiz oranlarındaki artış, dikkate alınması gereken önemli bir husustur.

7.3.2.2. Bozulan Uluslararası Ortam: Faiz oranlarının seyrinde yurt içindeki talep koşullarına ilaveten dikkate alınması gereken ikinci husus ise, 2006 yılının ortası itibariyle uluslararası ortamın hızlı bir şekilde bozulmuş olmasıdır. Bu durum, yine faiz oranlarındaki yukarı yönlü hareketi tetiklemiştir. Şöyle ki, “*carry trade*” olarak adlandırılan kısa vadeli yatırım işlemlerinin kesintiye uğramasıyla artan risklere paralel olarak, 2006 yılının Mayıs ayından itibaren uluslararası sermaye koşulları, gelişmekte olan ülkelerin aleyhine değişmiştir.

Bunun sonucunda, Türkiye’nin de dahil olduğu birçok gelişmekte olan ülkeden sermaye çıkışları yaşanmış, buna bağlı olarak TL yaklaşık %30 oranında değer kaybetmiştir. Bu durum gıda, enerji ve diğer emtia fiyatlarındaki sert artışlarla birleşerek, enflasyonun daha da yükselmesine ve enflasyon beklentilerinin hedeflerin üzerine çıkarılmasına neden olmuştur. Bu beklentileri kontrol altına almak, kurun enflasyona olan geçişkenliğini azaltmak ve maliyet artışlarının ikincil etkilerinin enflasyona yansımaları engellemek üzere de faizlerin artması gerekmiştir.

7.3.2.3. Enflasyonla Mücadelede Araçlar: Yukarıda sözü edilen süreç sadece Türkiye için değil; artan gıda, emtia ve enerji fiyatlarına bağlı olarak tüm dünya geneli için bir enflasyonist baskıyı beraberinde getirmiştir. Böyle bir ortam, ülkelerin kendilerini “enflasyon ligi”nde riskli ülkeler kategorisinin dışında tutma çabalarını gerektirmiştir.

Dolayısıyla, sözkonusu konjonktürde uygun görülen “faizleri yükseltme tercihi” göreceli olarak haklılık kazanmaktadır. Bu vesile ile, enflasyonla mücadele açısından üç kategori etrafında toplanan unsurların anlaşılması gereği vardır:

Birinci kategori, para politikası araçlarıyla kontrol edilebilecek ve daha çok nihai tüketim harcamalarını ilgilendiren kalemlerdir. Bunlar arasında konut, dayanıklı ev eşyası ve araba en önemli kalemleri oluşturmaktadır.

İkinci kategori, hükümetin mali uygulamalarıyla ilgili kalemlerdir. Burada, mali disiplinden sapılmış olunması ve harcamaların enflasyonist baskı oluşturacak şekilde yapılması ve finanse edilmiş olması kastedilmektedir.

Üçüncü kategori, büyük oranda bu iki alanın dışındaki gelişmelerden oluşan “dışsal” kalemlerdir. Şöyle ki;

- (i) Ekonomideki yapısal sorun ve katılıklar bu grubun önemli bir bileşenidir. Bilhassa hizmet sektöründe belirginleşen fiyat katılıkları dikkat çekicidir. Bunun nedenleri arasında rekabet eksikliğine ve yüksek maliyetlerin oluşmasına neden olan çeşitli mikro ekonomik unsurlar başta gelmektedir.
- (ii) TCMB'nin kontrol edemediği, dış alemden kaynaklanan “şoklar” ile dalgalı döviz kuru sisteminde kurda meydana gelen oynamalar diğer bir kalemdir.
- (iii) Küresel ısınma, küresel büyüme baskısı ve spekülasyon yatırımlar nedeniyle gıda, emtia ve enerji fiyatlarındaki artışlar da “kontrol dışı” parametreler grubuna girer.

Temel görevi “fiyat istikrarını sağlamak” olan TCMB, elinde kullanılabilir olan para politikası araçlarıyla (faiz ve likidite yönetimi) tüketim harcamalarını kontrol etmeye çalışmaktadır. Bu harcamaların en duyarlı olduğu araç, belli bir zaman aralığında tepki vermek koşuluyla faiz oranlarıdır.

7.3.3. BÜYÜME DİNAMİĞİNİN KAYBOLMASINDAKİ SİYASİ NEDENLER

Özellikle 2007 ve sonrasında büyümenin önünü açacak reformların aksaması açısından siyasi nedenler öne çıkmaktadır. Bunlar; Türkiye’yi ikinci nesil reformlardan, sivil bir anayasanın yapılmasından, AB reformlarından alıkoyan ve 22 Temmuz genel seçimleri öncesinde, sırasında ve hemen sonrasında meydana gelen “Cumhuriyet Mitingleri”, terör olayları, e-muhıta ve seçimlerde büyük bir oy elde eden AK Parti hakkındaki kapatma davası gibi gelişmelerdir.

Türkiye, bir yandan artan cari açık ve yukarı yönde direnen enflasyon baskısı nedeniyle büyümeyi soğutmak zorunda kalırken, öte yandan reform dinamiği korunmalı, ikinci nesil reformlar derinleştirilmeli ve AB müzakere sürecine odaklanılmalı idi. Zira, bu hamleler ekonominin hem makro hem de mikro düzeydeki rekabetçi gücünü sağlamlaştıracaktı. Ancak, bu gündem büyük oranda aksatılmak zorunda kaldı ve 2007-2008 yılları fırsata çevrilemedi.

Ayrıca, 2002-2005 yılları arasında oldukça yararlı sonuçlar doğuran, ancak artık asıl katkısı azalıp, yan etkileri derinleşen IMF programına yeni bir ivme kazandırılmadı. Böylece, Türkiye’de 2002 sonrasına kaydedilen başarılı dönem açısından “sürükleyici” katkıda bulunan AB ve IMF “çıpa”larının ağırlığı kaybolmuş oldu. Bu kayıp dönemin arkasında;

- (i) Türkiye içinde değişim, dönüşüm ve reformlar noktasında yukarıda sıraladığımız sıkıntılı gelişmelerin yaşanmış olması,
- (ii) Dışarıda ise, özellikle Fransa ve Almanya liderlerinin Türkiye'nin müzakere sürecini "baltalayıcı" tavır ve tutumları, müzakereleri Kıbrıs, limanlar, Ermeni meselesi gibi konulara sıkıştırmaları ve bu gelişmelerin sonucunda, AB'ye üyelik sürecine verilen içerideki desteğin dibe vurması,
- (iii) 2008 yılında gelen kriz ile birlikte Türkiye'nin artık "durağan" dönemi bitirip; "küçülme" dönemine girmesi bulunmaktadır.

7.3.4. KRİZ KOŞULLARINDA FİNANS ve FİYAT İSTİKRARI

Kriz ortamında, bankacılık kesiminden başlamak üzere kamu kesiminde, hanehalkında ve reel sektörde finansal istikrarın korunabilmesi, aktif ve pasif dengesinin sağlanması son derece önemlidir. Bu bağlamda, aşağıdaki kısımda kısaca bu konu ele alınmaktadır.

7.3.4.1. Bankacılık Kesimi:

- (i) Sektörde Mart 2009 itibarıyla gerek bilanço içi, gerekse bilanço dışı yabancı para açık pozisyonlarının hızla kapandığı görülmektedir. Bankaların yabancı para cinsinden net pozisyonlarının, öz sermayelerine oranla düşük seviyede olduğu, yani risk oluşturacak bir yabancı para açık pozisyonu taşımadığı görülmektedir.
- (ii) Sektör, döviz likiditesi açısından krize göreceli olarak hazırlıklı yakalanmıştır. Bankaların kısa vadeli yabancı para likidite yeterlilik rasyoları için yasal sınır %80 iken; fiilî olarak bu oran bir hafta vadeli için %200, bir ay vadeli için ise %150 dolayında seyretmektedir.
- (iii) Önemli bir güven göstergesi kriz ortamında, bankaların mevduatlarında artış kaydedilmiştir. Şöyle ki, döviz cinsi tasarruf mevduatları yaklaşık 16 milyar dolar gerilerken; TL cinsi mevduatlar yaklaşık 18 milyar TL artmıştır. Bu gelişme, kur riskini azaltıcı sağlıklı bir yapıya işaret etmektedir.
- (iv) Sermaye yeterlilik oranı, yasal sınırın ve Avrupa Birliği ortalamasının oldukça üzerinde seyretmektedir. Türkiye'de Sermaye Yeterlilik Oranı (SYO) Nisan ayı itibarı ile yaklaşık %18 civarında olup, bu oran dünyadaki en yüksek oranlardan birine tekabül etmektedir.
- (v) Son olarak tahsili gecikmiş alacakların dönüşüm oranı (%3.8), diğer gelişmekte olan ülkeler ortalamasının açık ara altındadır.

- (vi) 2009 yılının ilk üç ayının sonunda bankacılık sektörünün kârı, %32 oranında artış kaydetmiştir. Böylece krizde Türk bankacılık sektörü ayrılmış ve kriz “teğet” geçmiştir

7.3.4.2. Reel Sektörde Finansal İstikrar: Reel sektör borcunun vade yapısı önemli oranda iyileşmiştir. Şöyle ki; reel sektörün borçlarının önemli bir kısmı, son yıllarda Türk Lirasına dönme eğilimi sergilemiş ve vadesi uzamıştır. Reel sektörün kısa vadeli borçlarının toplam borçlara oranı ise, son iki yılda gerileyerek %60’lar bandına inmiştir. Reel sektörün 2008 sonu itibariyle, yabancı para net pozisyonu yaklaşık 80 milyar dolardır. Borç geri çevirme takvimi itibariyle, 2009 yılında ödenecek 32.5 milyar dolardan sonra, reel sektörün 2010 ve 2011 yıllarında bir nebze nefes alabileceği öngörülebilir.

İhracat geliri yüksek şirketler -ki bu şirketlerin ağırlıklı olarak yabancı menşeli olduğu anlaşılmaktadır- ile imalat sanayi işletmelerinin borç dolarizasyonunun yaklaşık %50; bunlar dışındaki şirketlerin ise %40 ve altında olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, reel sektörün uzun vadeli borç döndürme oranları, tarihsel olarak %100’ün üzerinde seyretmiştir. Bir ara %80’lere kadar gerileyen bu oran, Nisan sonu itibari ile tekrar artma eğilimine girmiştir. Ayrıca, reel sektörün dış borçlarının önemli bir kısmı, bankaların yurtdışı şubeleri aracılığı ile kullandıkları kredilerden oluşmaktadır.

7.3.4.3. Hanehalkı: Hanehalkının borçluluk oranı ve yabancı para cinsinden tüketici kredilerinin toplam tüketici kredileri içindeki payı düşük bir seviyededir. Hanehalkının dövize endeksli tüketici kredileri, Mart 2009 itibariyle toplam tüketici kredilerinin %4.7’sini oluşturmaktadır. Hanehalkının toplam borçlarının GSYH’ye oranı, Avrupa Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında son derece düşük bir düzeyde seyretmektedir. Bu oran Türkiye’de %12, Doğu Avrupa’da %28 ve Batı Avrupa’da ise %56 civarındadır.

7.3.4.4. Kamu Sektörü: 2001 yılından bu yana uygulanan disiplinli maliye politikasının desteği ile kamu kesimi, dış şoklara karşı daha sağlam bir yapıya kavuşmuştur. Türkiye’nin kamu borç stokunun gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı, 2004 yılından bu yana %60 olan Maastricht kriterinin oldukça altında seyretmektedir. Bu oran, 2008 yılı için net kamu borcunda %28.6, brütte ise %39.5 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Türkiye, 2002-2007 arası dönemde OECD ülkeleri içinde, merkezi hükümet borcunu azaltan ülkelerin başında yer almıştır. Öte yandan kamu sektörünün yerli para cinsinden ve sabit faizle borçlanması, bütçenin maruz kalabileceği riskleri azaltmaktadır. 2008 yılı sonu itibariyle kamu borçlarında, sabit ve değişken faiz ve döviz cinsi borçlar kategorilerinde son derece ideal bir denge söz konusudur.

Merkez Bankası da güçlü döviz rezerv pozisyonu ile, ortaya çıkabilecek şokların olumsuz etkilerinin giderilmesine ve ülkeye duyulan güvenin artmasına katkı sağlamaktadır. 8 Mayıs 2009 itibariyle, Merkez Bankası rezervleri yaklaşık 65.3 milyar dolardır.

7.3.4.5. Enflasyon: Türkiye’de gıda ürünleri fiyatlarının yıllık artış hızında, 2008 yılının ortalarından itibaren görülen gerileme eğilimi, yılın geri kalan kısmında da sürmüş, ancak son bir sene içinde petrol ve diğer enerji fiyatlarındaki artışların rekor seviyelere ulaşması, enerji enflasyonunun %30’lar seviyesine çıkmasına neden olmuştur. Not etmek gerekir ki, Türkiye ekonomisinin enerji arzında dışa bağımlı olması, enerji kullanımında verimliliğin ve yeni enerji kaynaklarına yönelimin önemini artırmaktadır.

Gıda, enerji ve yönetilen/yönlendirilen fiyatlar gibi para politikasının etki alanı dışında kalan kalemlerin yıllık enflasyona katkısı, 2004-2006 arası dönemde %51 iken, 2008 yılı Ekim ayında %69’a kadar yükselmiştir. Ancak Ekim ayı sonrasında bu etki hızla gerilemiş, zaten enflasyon da ivme kaybetmeye başlamıştır. En son açıklanan Nisan ayı verilerine göre TÜFE enflasyonunun %6.1 düzeyine kadar gerileyerek, yıl sonu hedefin de altına sarkma ihtimali belirlemiştir. Nisan ayında gıdanın enflasyon içindeki payı %35.3, enerjinin %29.7 ve tütünün %5.4 olmuştur.

Merkez Bankası’nın mevsimsellikten arındırılmış verileri, gıda ve enerji dışı enflasyonun son dönem eğiliminin daha da yavaşladığına işaret etmektedir. Merkez Bankasının enflasyon hedeflerindeki değişikliğin parasal sıkılaştırmayla birlikte uygulanmasına yönelik stratejisi, enflasyon beklentilerinin kontrol altına alınmasında etkili olmuştur. Sonuç olarak yakın dönemde, gıda fiyatlarındaki olumlu görünüm, petrol fiyatlarındaki düşüş ve toplam talepteki gerileme, enflasyonist etkiyi ihmal edilebilir bir düzeye geriletmiştir.

7.4. KRİZE KARŞI AÇIKLANAN TEDBİR PAKETLERİ

7.4.1. TEDBİRLERİN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Açıktır ki, üretim ve istihdam kayıpları, işsizlikteki artış gibi reel ekonomi kısmında derinleşerek devam eden bozulmanın mümkün olduğunca telâfi edilmesi öncelikli bir konudur. Bu bağlamda, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye de kıt kamu kaynaklarını ve önceliklerini dikkate alarak çeşitli önlemler geliştirmiştir. Ancak yukarıda bahsedilen finansal istikrar ortamının da kriz nedeniyle telâfisi zorlaşacak şekilde bozulmaması gereği açıktır.

Keza, kısa vadeli kurtarma çabaları ile, Türkiye ekonomisinin kriz olmasa da içine girmesi gereken uzun vadeli dönüşüm gündeminin elden geldiğince birbirlerinden kopartmaması, stratejik bir tercih olarak muhafaza edilmelidir.

Bilindiği üzere, kriz ortamında kamu kesimi tarafından açıklanan paketlerin etkinliği birçok şarta bağlıdır. Bu çerçevede, tedbir paketlerinin muhtevası, zamanlaması, tedbirlerin sıralaması, müdahale edilecek alanlar, bu müdahalenin ve/veya desteğin dozu, uygulama süresi ve bütün bu tedbirlerin kamuoyuna sunum kalitesi gibi birçok önemli husus söz konusudur. Türkiye’de krizin başından beri açıklanan tedbir paketleri, yukarıda sıralanan kriterler açısından ele alındığında iki önemli hususa dikkat çekmek yerinde olacaktır:

İlk olarak, “beş” tedbir paketinden bahsedilmektedir. Buna rağmen, kamuoyunda “hükümetin krizin ciddiyetini algılayamadığı ve toplumun dikkatinden kaçırdığı” şeklinde bir düşünce de hâkimdir. Hâtta, tedbir paketlerinin sayısı hakkında dahi çeşitli spekülasyonlar yapılmaktadır. Anlaşılan o ki, gerçekleştirilen müdahalelerin ve alınan tedbirlerin kamuoyuna sunumunda kullanılan iletişim stratejisinde sorunlar bulunmaktadır. Nitekim, tedbir paketlerinin belirlenmesi noktasında, ilgili paydaşların sürecin içinde aktif olarak yer almadığı yönünde eleştiriler de mevcuttur. Bir başka ifade ile, bu paketlerin hazırlanma sürecinde sivil toplum ile kurulan iletişimin yetersizliği, endişeleri gidermeye yetmemiştir.

İkinci olarak da, “kriz sürecine bütünüyle hâkim olunduğuna dair” güven verici, tutarlı, kapsayıcı bir duruş eksikliği gözlenmiştir. Şöyle ki, muhtemel sorunlar önceden algılanarak (*ex-ante*) önleyici tedbirler almak yerine, sorunlar ortaya çıkıp belirginleştikçe ya da derinleştikçe, sonradan (*ex-post*) parça parça müdahale edilme yöntemi seçildiği anlaşılmaktadır. Bu tür bir yaklaşım/tercih, iktisadî bireylere güven vermekte yetersiz kalmakta, tersine olarak endişe ve belirsizlikleri artırmaktadır.

Son olarak, “paydaş” olarak görülen iş âleminin, kriz ortamında kendi iletişim kanallarını ne kadar işlettiği ve ileri sürdükleri tedbir önceliklerinin genel menfaatleri ne kadar kapsadığı da tartışılmalıdır. Örneğin, IMF ile bir an önce imzalanması gerektiği belirtilen anlaşmanın, Türkiye’nin önceliklerini kapsayıp kapsamayacağı yeterince sorgulanmamıştır.

Gariptir ki, IMF durgunluk tehlikesine karşı sanayileşmiş ülkelerde kamu kesimini “harcama” yönünde ikna etmeye çalışırken, Türkiye gibi ülkelere -mali disiplini sağlama adına- faiz dışı fazla verme argümanı ile yaklaşmakta idi.

Bu durumda, krizin olumsuz sonuçlarının kriz üssü olan ülkelere -IMF baskısı altında- gerekli tedbirleri almayan ülkelere ihraç edilmesi söz konusu olacaktı. Ayrıca, finansal durumlarının yeterliliğine rağmen, bankacılık kesiminin sergilediği ve iktisadî aktörler nezdinde sebep olduğu büyük telaş da yine sorgulanmaya açıktır.

Bütün bu hususlara işaret ettikten sonra, aşağıda kısaca krizde alınan tedbirlere yer verilecektir.

7.4.2. KRİZ ORTAMINDA HÜKÜMET VE TCMB TARAFINDAN ALINAN TEDBİRLER

Alınan tedbirler, büyük ölçüde Hazine Müsteşarlığı'nın yaptığı gruplandırma esas alınarak, aşağıdaki gibi sıralandırılabilir:

I. Vergi Prim ve Destekleri ile Diğer Teşvikler:

- Yurtdışındaki ve yurtiçindeki varlıkları, ekonomiye kazandırmak amacıyla “Varlık Barışı Yasası” Meclis’te kabul edilmiş, önemli miktarda kaynak girişi ile beklentiler karşılanmıştır.
- Hisse senedi ve devlet iç borçlanma senedi (DİBS) alım-satımlarından elde edilen kazançlarda, yerli yatırımcılardan alınan %10’luk stopaj, sıfıra çekilmiştir.
- 1 Eylül 2008 tarihi öncesindeki vergi borçlarının 18 ay süreyle %3 faiz üzerinden taksitlendirilmesi imkânı getirilmiştir.
- Kısa çalışma ödeneğinin miktarı %50 oranında artırılarak, yararlanma süresi 3 aydan 6 aya çıkarılmıştır. Ayrıca, bu süre Bakanlar Kurulu Kararı ile 6 ay daha uzatılabilecektir.
- 16 Mart 2009 tarihinde yürürlüğe giren “Bazı Mallara Uygulanacak Katma Değer Vergisi ile Özel Tüketim Vergisi Oranlarının Belirlenmesine İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı”yla, 15 Haziran 2009’a kadar geçerli olmak üzere; bazı konutlar için KDV oranı, motorlu araçlar için ÖTV oranı indirilmiş, beyaz eşya ve bazı elektronik eşyalarda ise ÖTV sıfırlanmıştır.
- 29 Mart 2009 tarihinde yürürlüğe giren, “Bazı Mallara Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespiti ile Mal ve Hizmetlere Uygulanacak Katma Değer Vergisi Oranlarının Tespitine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Bakanlar Kurulu Kararı”yla, 30 Haziran 2009’a kadar geçerli olmak üzere; bina ve bağımsız bölüm şeklindeki işyerlerinin, ev ve ofis mobilyalarının,

bilişim ve büro makinelerinin, bazı sanayi ve iş makinelerinin satışından alınan KDV oranında indirimle gidilmiştir. Ayrıca, gayrimenkul satışlarındaki tapu harcı da, 3 ay süreyle indirilmiştir.

- 14 Nisan 2009 tarihinde Ek Karar ile 29 Mart 2009 tarihinde yürürlüğe giren KDV indiriminin kapsamı genişletilmiştir.
- Menkul Kıymet Yatırım Fonları ile Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıklarının sermaye piyasasında yaptıkları işlemler nedeniyle elde ettikleri gelirlere, BSMV muafiyeti getirilmiştir.
- Yurtdışı tedarikçilerden sağlanan kredilerde stopaj oranı %5'e indirilerek, vergi yükü azaltılmıştır.
- Dâhilde işleme ve geçici kabul rejimi kapsamında, KDV tecil-terkin uygulama süresi 2 yıl uzatılmıştır.
- Genç ve kadın istihdam teşvikinin süresi uzatılmıştır.
- Gerçek kişilere kullandırılan kredilerdeki Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu (KKDF) kesintisi oranı %15'ten %10'a indirilmiştir.
- Yatırım ve istihdamın teşvikine ilişkin 5084 sayılı kanunda yer alan gelir vergisi, sigorta primi ve enerji desteği teşviklerinden yararlanma süresi 1 yıl uzatılmıştır.
- Ekonomik kalkınmanın hızlandırılması, istihdamın artırılması, bölgelerarası gelişmişlik düzeyi farkının en aza indirilmesi ve sektörel olarak kümelenme olgusunun öne çıkartılarak yatırımların teşvik edilmesine yönelik indirimli kurumlar vergisi oranı uygulanmasına imkân tanıyan yasal düzenleme hayata geçirilmiştir.
- Bakanlar Kurulu; istatistikî bölge birimleri sınıflandırması ile kişi başına düşen milli gelir ve sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini dikkate alarak, illeri gruplandırmaya ve gruplar itibarıyla teşvik edilecek sektörleri ve bunlara ilişkin yatırım, istihdam büyüklüklerini belirlemeye yetkili kılınmıştır. Buna göre, her bir il grubu için yatırıma katkı oranının %25'i, yatırım tutarı 50 milyon TL'yi aşan büyük ölçekli yatırımlarda ise %45'i geçmemek üzere belirlemek ve kurumlar vergisi oranında %90'a kadar indirim uygulamak, Bakanlar Kurulunun yetkileri arasında yer alacaktır. Bakanlar Kurulu ayrıca, yatırım harcamaları içindeki arsa, bina, kullanılmış makine, yedek parça, yazılım, patent, lisans ve "*know-how*" bedeli gibi harcamaların oranlarını, ayrı ayrı veya topluca sınırlandırabilecektir.

II. Üretim ve İhracata Yönelik Kredi ve Garanti Destekleri:

- İhracatçı KOBİ'lere 650 milyon dolar hacimli, sıfır faizli ihracat destek kredisi kullanılmıştır.
- 1 milyar dolar hacminde, düşük faizli, yeni bir ihracat destek kredisi ihracatçı KOBİ'lerin kullanımına sunulmuştur.
- Halk Bankası ile TOBB arasında imzalanan protokolle 800 milyon TL'si nakdi ve gayrî nakdi kredi, 400 milyon doları ise ihracat kredisi olmak üzere yaklaşık 1.5 milyar TL'lik bir kredi imkânı KOBİ'lerin kullanımına sunulmuştur.
- Vergi ve SGK prim borcu bulunan esnaf ve sanatkârlara da, borçları mahsup edilmek üzere KOSGEB kredilerinden yararlanma imkânı getirilmiştir.
- KOSGEB kanununda yapılan değişikliklerle, hizmet ve ticaret sektöründeki KOBİ'lere de KOSGEB kredilerinden yararlanma imkânı getirilmiştir.
- KOSGEB'in bütçesi, 2009 yılında 2008 yılına göre %48 oranında artırılmıştır.
- DFİF ve KOSGEB için toplam 150 milyon TL'lik ilave kaynak tahsis edilmiştir.
- Esnaf ve Sanatkâr Destek Kredi Programıyla imalatçı esnaf ve sanatkârlara sıfır faizli kredi desteği verilmiş, bu kapsamda kredi hacmi 733 milyon TL'ye ulaşmıştır.
- Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından kullanılan düşük faizli tarım kredilerinin vadesi, işletme kredilerinde 18 aydan 24 aya, yatırım kredilerinde 5 yıldan 7 yıla çıkarılmıştır.
- İhracatçılara kullanılmak üzere belirlenmiş olan ihracat reeskont kredisi limiti kademeli olarak artırılarak, 500 milyon dolardan 2.5 milyar dolara yükseltilmiştir.
- Firmaların Eximbank kredi kapsam ve limitleri artırılmış; ihracat performansı yüksek olan kuruluşların limitleri, geçmiş yıllardaki performansları da dikkate alınarak yükseltilmiştir.
- Eximbank'ın doğrudan kullandığı kısa vadeli kredilerdeki geri ödeme vadeleri sektörden gelen talepler doğrultusunda Ocak-Mart döneminde 3 ay uzatılarak kredi kullanım kolaylığı sağlanmıştır.

- Hazine, Eximbank'a garanti ve ikraz yoluyla destek sağlayacaktır. Bu amaçla, Hazine'nin 2009 yılında sağlayabileceği toplam garanti ve ikraz limiti 1 milyar dolar artırılarak 4 milyar dolara çıkarılmıştır. Bu imkânın önemli bir bölümü ihracatın ve KOBİ'lerin finansmanına yönelik olarak kullanılacaktır.
- Eximbank'ın ödenmiş sermayesi, ihracatı daha fazla desteklemesini sağlayacak şekilde 1 milyar TL'den 1.5 milyar TL'ye yükseltilmiştir.
- Eximbank'ın kullandığı 1 yıla kadar vadeli TL kredilerin faiz oranları 24 Mart 2009 tarihinde 2 puan indirilmiştir. Böylece, söz konusu kredilerde 2009 yılı içinde yapılan indirim miktarı 5 puana ulaşmıştır.
- Kamuoyunda sicil affı olarak bilinen "Karşılıksız Çek, Protestolu Senetler ile Kredi ve Kredi Kartları Borçlarına İlişkin Kayıtların Dikkate Alınmaması Hakkında Kanun" yürürlüğe girmiştir.

III. Finansman Destekleri:

- İç piyasadaki yatırımcı tabanını genişletmek amacıyla, 28.01.2009 tarihinde Gelire Endeksli Senet (GES) ihracı gerçekleştirilmiştir.
- Mevduat garantisinin kapsamını genişletme ve sınırını artırma konusunda Bakanlar Kurulu'na yetki verilmiştir.

IV. Hükümetin Aldığı Diğer Tedbirler:

- Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından kayıtdışı strateji eylem planı hazırlanmış olup, yürürlüğe konulmuştur.
- Ecrimisil hesaplamasına ilişkin sorunları gidermeye yönelik düzenleme yapılmıştır.
- "Yetkili Gümrük Antreposu" kurulması ve buraların gümrük hattı dışında kabul edilmesine yönelik yasal düzenleme yapılmıştır.
- Şirketler, çalıştırdıkları Ar-Ge personeli için gelir vergisi stopajını %90'a kadar indirimli ödeyecektir. Ar-Ge destek personelinin, 31 Aralık 2013 tarihine kadar çalışmaları karşılığında elde ettikleri ücretleri üzerinden asgari geçim indirimi düşüldükten sonra, hesaplanan gelir vergisinin doktrinasını yapanlar için %90'ı, diğerleri için %80'i, verilecek muhtasar beyannamesi üzerinden tahakkuk eden vergiden indirilmek suretiyle terkin edilmiştir.

- Hakediş ödemelerinin sosyal güvenlik borçları nedeniyle geciktirilmemesini sağlamak için borç sorgulamasının sadece hakedişin ödeneceği iş kapsamıyla sınırlı tutulması amacıyla borç uygulaması, Türkiye geneli yerine işyeri dosyasının bulunduğu ünite ile sınırlandırılmıştır.
- Lisanslı depolardaki ürünler için düzenlenecek ürün senetleri KDV'den süresiz, gelir ve kurumlar vergisinden 5 yıl muaf olacaktır.

V. TCMB'nin Aldığı Tedbirler ve Likidite Destekleri: TCMB, kendi alanında krizde önemli bir liderlik yapmış ve piyasadaki döviz ve TL likiditesini takip ederek, gerekli enstrümanları devreye sokmuştur. Şöyle ki;

- Enflasyonun düşüşü, özel nihai tüketim harcamalarındaki düşüş ve ekonomideki durgunluğa paralel olarak, TCMB gecelik borçlanma faiz oranlarında indirim gitmiştir. 17 Temmuz 2008 tarihi itibarıyla %16.75 düzeyinde olan faiz oranlarında, Kasım 2008 tarihi itibarıyla indirim süreci başlatılmış ve 16 Nisan 2009 tarihi itibarıyla %9.75 düzeyi yakalanmıştır. Böylece, TCMB altı ayda faizleri aralıksız 7 puan indirmiştir.
- Bankaların birbirlerinden ABD Doları ve Euro üzerinden döviz borç alıp vermelerine olanak sağlanması amacıyla, TCMB kendi nezdindeki Döviz Depo Piyasası'nda aracılık faaliyetlerine yeniden başlamıştır. Ayrıca, bankaların bilanço büyüklükleri dikkate alınarak, Döviz ve Efektif Piyasaları işlem yapma limitleri 14 Ekim 2008 tarihinde 5.4 milyar dolara, 23 Ekim 2008 tarihinde ise 10.8 milyar dolara yükseltilmiştir.
- Merkez Bankası'nca yapılan döviz alım ihalelerine 16 Ekim 2008 tarihi itibarıyla ara verilmiştir. Ayrıca, döviz fiyatlarındaki oynaklığı önlemek amacıyla 10 Mart 2009 tarihinde döviz satım ihalelerine başlanmış ve 3 Nisan 2009 tarihinden itibaren ise ihaleler durdurulmuştur.
- Bankaların, Merkez Bankası'ndan alabilecekleri döviz depolarının vadesi 1 haftadan 1 aya yükseltilmiştir.
- %10 olarak belirlenen borç verme faiz oranları dolar için %7, Euro için %9'a düşürülmüştür.
- Mevcut ters dolarizasyon sürecine destek vermek üzere, yabancı para zorunlu karşılık oranı 2 puan azaltılarak %9 düzeyine indirilmiştir. Böylece, bankacılık sistemine yaklaşık 2.5 milyar

dolar ek döviz likiditesi sağlanmıştır (Likidite koşullarındaki gelişmelere göre bu indirimin devamı gibi ya da iyileşme durumunda tekrar tersi yönde bir süreç başlatılabilir.)

- TL cinsi mevduatı ve kredileri teşvik etmek amacıyla, yabancı para zorunlu karşılıklara faiz ödenmesi uygulamasına son verilmiştir.
- Türk parası zorunlu karşılıkların faiz oranı ise artırılmıştır. Bu çerçevede, Türk parası zorunlu karşılıklara ödenen faiz oranı TCMB'nin gecelik borçlanma faiz oranının %75'i seviyesinden %80'i seviyesine çıkarılmıştır.

Buraya kadar açıklanan tedbirler birçok açıdan olumlu yönde farklılık arz etmektedir:

İlk olarak, açıklanan destek paketlerinin ve alınan önlemlerin neredeyse tamamının doğrudan ya da dolaylı olarak reel sektörün, ihracatçı sektörlerin ya da istihdam sağlayan sanayilerin güç kazanmasına ve KOBİ'lerin desteklenmesine yönelik olması son derece isabetlidir. Bir başka ifadeyle, kurtarma paketlerinin ABD'deki gibi "hatalı davranışları ödüllendiren" ve ahlâkî sorgulamayı gerektiren mahiyette gerçekleşmediği ifade edilebilir.

Ancak, etkinlik kriteri açısından ele alındığında, önceliklerin tespitinde bazı sıkıntıların olduğu da ifade edilebilir. Örneğin işletmeler güçlendirilirken, tüketicinin güçlendirilmesi boyutu kısmen gecikmiş ve ihmâl edilmiştir. Nitekim çeşitli sektörlerde belli bir gecikmeyle uygulanan KDV indirimlerinin, piyasalarda oluşturduğu hareketlenme bu konuda geç kalındığı yolundaki görüşü desteklemektedir.

Bu bağlamda, Kredi Garanti Fonu ile kredi kanallarının daha etkinlikle açılması ve 40 milyar TL'den fazla kaynak biriken İşsizlik Fonu'nun gerekli yasal değişiklikler yapılarak, etkinlikle devreye sokulması hâlen tam olarak gerçekleşmiş değildir. Bilhassa, işsizlik fonu üzerinden işsiz kesimlere yönelik önerilecek "harcama kuponu" ile yerli talep harekete geçirilmeli ve bütün sistemi açacak bir araç etkinlikle kullanılmalıdır.

İkinci olarak, açıklanan paketlerin tamamının yerli kaynaklardan karşılanmış olması da son derece önemli bir gelişmedir. Kriz sürecinde, Türkiye'den 10 milyar doları aşan miktarda bir sermaye çıkışı gerçekleşmişken, uygulamaya konulan iç ve dış varlık barışı yasası sayesinde, içeriye miktarı resmi kanallardan şeffaf bir şekilde hâlâ açıklanmayan önemli bir kaynak girişinin olduğu görülmektedir.

Buna paralel olarak, açıklanan bu beş paketin yanı sıra özellikle istihdam ve finansal kanalları açmaya yönelik olarak yeni tedbirlerin de yolda olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, 2009 yılında ekonomiyi canlandırmak üzere Kredi Garanti Fonu'nun güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Böylece, yeni kredi açacak bankaların bilançolarının bozulmadan faaliyet göstermesi hedeflenmektedir. Buna göre, Hazine'nin sağlayacağı 1 milyar TL garanti destek fonu ile küçük ve orta boy ölçekli işletmelerin kapanan kredi hatlarının yeniden açılması hedeflenmektedir. Hazine'nin 1 milyar TL garanti desteği ile 6-7 milyar TL'lik yeni bir kredi hacmi oluşturulabilir. Yine, yeni pakette elden geldiğince istihdamın artırılmasına ağırlık verileceği, bu meyanda teknik eğitimle ilgili adımların atılacağı açıklanmıştır.

Ancak bu aşamada, kriz tedbirlerinin yerli kaynaklardan karşılanabilmesinin de sonuna gelindiği anlaşılmaktadır. Nitekim bütçede ortaya çıkan açık, Hazine'nin nakit açığı ve bozulan mali dengeler, bundan sonra alınacak tedbirleri desteklemek üzere içerideki sınırlı fonlarla hareket etmektense, ülkeye yeni kanallardan taze bir kaynak girişinin daha faydalı olacağını göstermektedir.

7.5. KRİZ ORTAMINDA ORTA VE UZUN VADELİ PROGRAM ARAYIŞLARI

Geldiğimiz aşamada, Türkiye ekonomisine ve iktisadî aktörlere yeni bir vizyon verilmesi gerekmektedir. Bu yapılırken, bir yandan 2002-2007 arasındaki tecrübenin artı ve eksileri, öte yandan da 2008 yılının sonunda derinleşen küresel krizden elde edilen yeni dersler etkinlikle değerlendirilmelidir. İktisadî karar birimlerinin davranışlarının olumlu yönde değişmesini temin etmek üzere sunulacak güvenilir politika kararlarına ilişkin daha kapsayıcı bir stratejik yol haritası ortaya konulmalıdır. Bu nedenle, Türkiye'nin bir Orta Vadeli Program açıklaması, daha doğrusu zaten var olan programı revize ederek yeni gerçeklerle buluşturması gündeme alınmıştır.

7.5.1. YENİ IMF ANLAŞMASININ MİMARİSİNİ DÜŞÜNMEK

Bilindiği üzere, açıklanacak herhangi bir programın belli bir maliyeti söz konusudur. Maliyet, programların etkinlik ve uygulama kalitesini önemli derecede etkilemektedir. Bu bağlamda, gündeme gelen Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılması tartışılan yeni anlaşmanın da bu doğrultuda ele alınması gerekmektedir. Buradaki maksat, yapılacak bir IMF anlaşmasının, açıklanacak orta vadeli programın esaslarıyla azami derecede örtüşmesini temin etmektir.

Bu aşamada anlaşmanın mimarisi, içereceği taze kaynak miktarı, bunun kullanım kanalları ve öncelikleri, beklentileri şekillendiren önemli bileşenler olarak ön plana çıkmıştır.

Gerek dünyadaki gelişmeler ve ihtiyaçlar, gerekse ülkenin içinde bulunduğu göreceli olarak iyi konum, Türkiye'nin IMF'ye "ezber bozduran ülke" olabilecek kapasitede olduğunu göstermektedir. Açıkçası IMF'nin de, günün getirdiği radikal ihtiyaçlar nedeniyle bu değişime uzak durmadığı anlaşılmaktadır. Bu noktada "ezber bozdurmak" ile ne kastedildiğini açıklamakta fayda bulunmaktadır.

Öncelikle, cari açık ve enflasyonla mücadele hususu, enerji-emtia fiyatlarının hızla düşmesi ve yaşanan durgunluk ortamı gibi sebeplerle dünyada ve Türkiye'de şimdilik ikinci plana itilmiştir. Kamu kesiminin ise büyük bir "açığı" ve borç yükü yoktur. Doğal olarak, mali disipline ve fiyat istikrarına yönelik bir odaklanma da -zarurete binaen- ikincil önemde kalmıştır.

Amaç artık durgunluğun önlenmesi, iş ve istihdamın korunması, bu suretle ekonominin canlandırılmasıdır. İşte bu noktadan hareketle beklenen, IMF'nin süregelen büyümeyi daraltıcı, mali disiplin adı altında yüksek faiz dışı fazla vermeye zorlayarak "kemer sıkma" politikaları dayatan, böylece üretim, istihdam ve gelir dağılımı gibi önceliklere ve toplumsal barışa zarar veren uygulamalardan uzaklaşmasıdır. Diğer bir ifade ile vurgu, asla istikrar getirmeyen "istikrar anlaşmalarından", kriz ortamının da getirdiği zaruretler nedeniyle "üretim-istihdam-büyüme" odaklı politikalara kaydırılmalıdır.

Bu doğrultuda, bütün dünyada kamunun üstlenmek zorunda kaldığı Keynezyen harcama politikalarına destek ve cevaz verilmektedir. Bizde de 2009 yılı için Hükümetin açıkladığı kamu yatırım ve harcamalarının ve bunlara yönelik bütçe büyüklüklerinin büyük oranda zafiyete uğratılmaması önemlidir. KOBİ'lere yönelik olarak işletme sermayesinin ve kredi kanallarının korunması için devletin sağlayacağı yardımlar, ihracat destekleri, vergi ötelemeleri gibi temel unsurlarda IMF'nin bu kez "anlayışlı" olması ve iç pazara dayalı bir büyümeyi desteklemesi gerekmektedir. Ancak bu şartlarda, muhtemel bir IMF anlaşması ve kredisi Türkiye için kaynak sağlayıcı, disipline edici bir katkıda bulunacaktır.

Böyle bir anlaşmanın IMF açısından da ifade ettiği anlam son derece önemli olacaktır. Zira IMF ilk defa, değişen küresel şartlara göre konvansiyonel duruşunu ve sahip olduğu neo-klasik paradigmayı revize etme şansı elde etmiş olacaktır. Buna göre, 6-7 Ekim tarihlerinde Türkiye'de yapılacak olan IMF/Dünya Bankası görüşmelerinde, IMF gibi uluslararası kurumların yeniden yapılandırılmasına yönelik "ilk pratikler"de ortaya konulmuş olabilir.

7.5.2. ORTA VADELİ PROGRAMA DOĞRU: TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Kriz öncesi ve sırasında yaşanan olumsuz tecrübeleri de düşünerek, Türkiye'nin Orta Vadeli Programı (OVP)'nin hangi esaslar ekseninde inşa edileceğinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu noktada, farkındalığı arttırmak adına kısa bir analize yer vermek uygun olacaktır.

Türkiye, büyümede dışa ileri düzeyde bağımlı bir ülkedir. Bu olgu, hem dış ticaret hem de finansman kanalları açısından geçerlidir. Türkiye'nin ihracatı GSYH'nın %17'si, ithalatı ise %27'si mesabesindedir. Bilhassa ithalatın milli gelirden aldığı pay “ileri düzeyde” bir entegrasyona işaret etmektedir. GSYH'nın %5.6'sı mesabesindeki cari açık da şimdilik Türkiye'nin bir kırılmalılığı olarak belirginleşmektedir.

Türkiye, büyümesini finanse edebilmek için GSYH'sının %3'ü ile %3.5'i arasında bir doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekerken, yine 2008 yılında milli gelirin %6'sı kadar bir toplam sermaye çekmesi gerekmiştir. Olumlu yönden bakmak gerekirse, Türkiye'nin son üç-dört senedir dışarıdan çektiği kaynak, ağırlıklı olarak “borç oluşturmayan” kategoride yer almaktadır. Borç oluşturan kategori ise nispeten uygun vade ve maliyetlerle elde edilmektedir.

Buna rağmen açık olan gerçek, bu iki kanaldan da Türkiye'nin dışarıya net kaynak transferine maruz kaldığıdır. Diğer bir ifade ile Türkiye, günümüz itibarıyla dış ticaretten zarar etmekte, dışarıya da önemli miktarda faiz ve kâr transferi gerçekleştirmektedir. Ekonomisinin büyüklüğüne göre ele alındığında, dışarıya net servet transferinde Türkiye, diğer yükselen piyasa ekonomilerinden açık ara daha iyi bir konumda olmakla birlikte, esas olan Türkiye'nin büyürken zenginliklerini ve artan refahını içeride bırakabilmesidir. Bu yüzden, dünyada işler yolunda giderken Türkiye ekonomisi de büyüyor olmakla beraber, bu büyümenin uzun vadeli kalkınma hedefleri açısından -mimarisi etkinlikle kurgulana kadar- yan etkiler de derinleşecek gibidir.

İkinci gözlem şudur ki, kriz dünya genelinin tamamına yakınına vurmuştur. Ancak neden Türkiye'nin reel ekonomisi (üretim, istihdam, ihracat, büyüme) en çok etkilenen ülkelerin başında gelmektedir? Esasen krizin birinci dalgasını Türkiye, göreceli olarak “hafif sıyrıklarla” atlatmıştır. Zira birinci dalgada finans sektörü ve kamu maliyesi göstergeleri merkezde yer almıştır. Bu aşamada Türkiye kamu ve bankacılık kesimindeki sağlam göstergeler nedeniyle, göreceli olarak küresel krizden “ayrışmıştır”.

Ancak Türkiye hâlihazırda reel sektörü etkileyen ikinci dalğanın ortasından geçmektedir. 2009 yılının ilk çeyreğinde toplam sanayi üretimi %22, imalat sanayi üretimi %24.6 azalmıştır. Aynı dönemde ihracat da %26 oranında gerilemiştir. Şubat ayı itibariyle, %16.1 düzeyine çıkan resmî işsizlik verileriyle Türkiye, OECD ülkeleri arasında en üst sıralarda yer almıştır. Keza Türkiye, 2008 yılının son çeyreğindeki %6.2'lik küçülmesiyle de Tayvan'dan sonra dünyada ikinci sıraya yerleşmiştir. Eğer bu hasar uzun sürer ve kontrol edilemez ise, gelecek dönemde maliye ve finans sektörü de aşağı yönlü bir gidişatla karşı karşıya kalabilir.

O halde anlaşılan odur ki Türkiye, dünyada işler yolunda giderken cari açık ve özel sektör borçları gibi nedenlerle sıkıntıya girerken ve büyüme istihdama yeterince yansımazken; dünya ekonomisinde mevcut kriz gibi sorunlar ortaya çıktığında da reel ekonomisi en derinden etkilenen ülkelerin başında gelmiştir.

Aslında her iki durumda da sorun aynıdır: Türkiye, benzer “yükselen piyasa ekonomileri” gibi dünyaya fasonik, yani tedarikçi bir üretim zincirinde entegre olmuş durumdadır. Her zaman parayı “iş veren” kazanır, iş alan ise kaderine razı olur. İyi dönemlerde kazanamadığı gibi, kötü dönemlerde de zincirin en zayıf halkası olarak işini ilk kaybeden olur. Yaşadığımız üretim-istihdam-ihracat-büyüme kaybının kısa özeti budur.

Bu noktadan hareketle, Türkiye'nin çıkış yolunun beş alandaki dönüşümden geçtiği söylenebilir:

7.5.2.1. Sanayinin Nitelikli Dönüşümü: Türkiye üretimini yüksek katma değerli ürünlere kaydıracak bir sanayi dönüşümü gerçekleştirmelidir. Bunun için Ar-Ge ve inovasyon sahalarında yeni yeni başlatılan atılımlar derinleştirilmelidir.

7.5.2.2. Ulusal Tasarrufların Arttırılması: Türkiye, bir tüketim ve borçlanma ülkesi olmaktan çıkmalıdır. Ulusal tasarrufları artıracak her türlü tedbir, teşvik ve yasal ortam geliştirilmeli, bunun için bir millî seferberlik başlatılmalıdır. Sosyal Güvenlik Reformu bu anlamda büyük bir hamle olarak görülebilir. Hükümet, çok namüsaît siyasi ve iktisadî şartlar altında bu tarihî görevi yerine getirmiştir. Ancak halkın ve şirketlerin de tasarruf alanına konsantre olmaları gerekmektedir. Bilhassa küçük tasarruf sahiplerinin etkinlikle kanalize edilebileceği alternatif yatırım araçlarının türetilmesi ve halkın bunlarla buluşması temin edilmelidir. Bu meyanda geliştirilecek araçların getirisi, riskliliği ve meşruiyeti son derece önemli olacaktır.

7.5.2.3. Tedarikçilikten Markalaşmaya Geçiş: Geldiğimiz aşamada Türkiye, “küçük Çin” olmak gibi stratejilerle hareket edemez. Aksine, zaman kaybetmeden kendi markalarını oluşturup, ürünlerini bu markalar altında dünyaya pazarlayan bir ülke olmak zorundadır. Henüz kökleşmiş küresel markalarımızın bulunduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Fakat, Türkiye’nin istikrar içinde büyümesini sürdürmesine, dünyada bir barış gücü olarak öne çıkmasına ve AB ve ikinci nesil reformları derinleştirmesine paralel olarak -yavaş da olsa- kendi markalarına çıkış yolları bulabilecektir. Satın almalar ve birleşmeler bu yolda kullanılması gereken önemli stratejiler olarak belirginleşmektedir. Keza “Turquality” çatısı altında markalaşma amacıyla yürütülen çabalar ve bu yolda verilen devlet teşvikleri mevzu bahis stratejik adımlara iyi bir örnektir.

7.5.2.4. Üretim ile Pazarlamanın Birleştirilmesi: Türk müteşebbisi üretim ile pazarlamayı birleştirmelidir. “Satamadığın mal zayi olduğu gibi, gitmediğin pazar da asla senin değildir” ilkesine göre dışa açılmada etkin modeller, ortaklıklar, işbirlikleri ve projeler geliştirilmelidir.

7.5.2.5. İşgücünün Dönüştürülmesi ve İstihdam Sektörlerinin Tanımlanması: Kapitalizmin temel sorunlarından birisi, artık küreselleşen yüksek işsizliktir. Bu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin bir sorunudur. Türkiye’de tarımdaki büyük çözülme, bazı imalat sanayii alt kalemlerindeki küçülme, verimlilik artışı gibi nedenlerle yeni yaratılan istihdam alanı, tarım sektöründen ayrılanları ve işgücüne yeni katılanları istihdam edebilecek büyüklükte değildir.

Bu doğrultuda, özellikle tarımdan kopan kitleler dikkate alınarak, tarım dışı sektörlerde yüksek büyüme hedeflenmeli ve özellikle de iş yaratma kapasitesi yüksek hizmet sektöründe büyüme teşvik edilmelidir. Hizmetler sektörünün istihdam yaratma kapasitesi, tarım ve sanayi sektörüne göre oldukça yüksektir. Hizmet sektöründeki işlerin artışıyla, toplam istihdamın daha büyük bir kısmı hizmet sektöründen sağlanacaktır. Ekonominin hızlı gelişmesiyle istihdam ve üretimde hizmet sektörü egemen bir hale gelecektir.

Öte yandan istihdam dostu büyüme, istihdama elverişli sektörlerin seçimini de gerektirmektedir. Özellikle ticaret, haberleşme, ulaşım, finansman, sağlık hizmetleri, eğitim, kamu hizmetleri, endüstriyel teknik yardım gibi dallar öne çıkmaktadır. Ayrıca, birçok imalat işletmesinde katma değerde rol oynayan faktörler üretim sürecinin dizaynı, üretim planlaması, satın alma ve kalite kontrol gibi göze çarpmayan faktörler olmaktadır.

Türkiye için buradan bir yol haritası çıkartılmak istenirse, şu hususlara dikkat etmek yerinde olacaktır:

- Verimlilik ve büyümenin kaynakları esas itibariyle bilgidir.
- İktisadî faaliyetler, mal üretiminden hizmetlerin dağılımına doğru dönüşmektedir.
- Türkiye geliştikçe, tarım istihdamının azalmasını imalat sanayinin daralması takip edecektir.
- Türkiye, uluslararası hizmet ticareti açısından nitelikli insan sermayesi, bilgi birikim ve tecrübesi ile teknolojik imkânlar bakımından bazı alanlarda önemli potansiyele sahiptir. Bu alanlar “inşaat, bilgi işlem ve ofis arkası hizmetler, turizm ve ulaştırma hizmetleri” şeklinde sıralanabilir.

7.5.3. AB'YE KATILIM ÖNCESİ EKONOMİK PROGRAM

Ekonomi yönetimi, 13 Nisan 2009 tarihi itibariyle üç yıllık yeni ekonomik program için ilk adımları attığını açıklamıştır. AB'ye de sunulacak olan Katılım Öncesi Ekonomik Program'a (KEP) ilişkin 2009 yılı hedefleri revize edilmiştir. KEP, IMF ile yapılacak muhtemel anlaşmanın, Orta Vadeli Programın ve Orta Vadeli Mali Programın da dayanağını teşkil edecektir. Bu çerçevede, 2009-2012 yıllarının temel büyüklükleri revize edilmiş; söz konusu dönemdeki harcama politikası ve buna dönük tedbirler, gelir öngörülleri ve gelir artırıcı önlemler, bütçe açığındaki gelişme, büyüme hızı, kamu borçlanmasında beklenen seyir, dış ticaret dengesi, KİT'lerin finansman durumu, özelleştirme ve sosyal güvenlikle ilgili beklentiler ortaya konulmuştur.

7.5.3.1. Makro Hedeflerde Revizyon 2009-2011: Açıklanan KEP'e göre en dikkat çeken değişiklikler büyüme, işsizlik, cari açık ve bütçe açığı oranlarıyla ilgilidir. Buna göre;

İlk olarak, Tablo 7.1'den takip edileceği üzere büyüme oranı önceki programda yaklaşık %4 olarak hedeflenirken, revize programda %3.6 oranında küçülme öngörülmüştür.

İkinci olarak, 2009 yılı için işsizlik tahmini %13.5 olarak öngörülmüştür (Ocak-Şubat-Mart dönemini kapsayan Şubat 2009 verilerine göre işsizlik oranı %16.1 ile tarihi bir zirve yapmıştır).

Üçüncü olarak, önceki programda 50.4 milyar dolarlık bir cari açık öngörülürken, içeride küçülmeye ve dışarıda ithalat miktar ve fiyatlarına bağlı olarak cari açık 11 milyar dolar olarak revize edilmiştir. Buna göre, cari açığın GSYH'ya oranı %6.4 düzeyinden %1.9'a geri çekilmiştir. Programa göre, ihracatın 2009 yılında 104 milyar dolar, 2010'da 111 milyar dolar ve 2011 yılında da 120 milyar dolar olması hedeflenmektedir. Dış ticaret açığının ise 2009'da 34 milyar dolar, 2010'da 43 milyar dolar ve 2011'de 54 milyar dolar olacağı öngörülmüştür.

Dördüncü olarak, bütçe açığı 13.3 milyar TL'den 49 milyar TL'ye çıkartılmış, dolayısı ile açığın GSYH'ya oranı %1.2'den %5'e yükseltilmiştir. Buna göre, ekonomideki daralmayı ve istihdam kayıplarını elden geldiğince asgari düzeyde tutmak üzere yapılan harcamalar ve vergi gelirlerinde yaşanan erozyon nedeniyle, azalan dış açıkların yerini, 2009 yılında hızla artan iç açıkların alacağı anlaşılmaktadır.

Beşinci olarak, geçen yıl %1.7 olan IMF tanımlı faiz dışı fazlanın GSYH'ya oranı, 2009 için % -0.6 olarak hedeflenmektedir. Toplam kamu faiz dışı fazlanın GSYH'ya oranına ilişkin hedef ise % -0.3'tür.

Son olarak, devlet brüt borç stokunun GSYH'ya oranının bir miktar bozularak 2009 yılında %43.1'e yükselmesi beklenmektedir.

Tablo 7.1. Başlıca Makro Ekonomik Göstergeler

	2009			2010	2011
	Eski	Yeni	MÜSİAD'ın Tahmini		
GSYH Büyüme (%)	4.0	-3.6	-4.0	3.3	4.5
Enflasyon (TÜFE, Yılsonu, %)	7.5	7.5	7.0	6.5	5.5
Faiz Dışı Fazla / GSYH (%)	2.4	-0.6	0	--	--
Bütçe Dengesi / GSYH (%)	-1.2	-5.0	-5.0	-3.8	-3.5
Cari Açık (Milyar Dolar)	-50.4	-11	-10	-18.6	-26.4
Cari Açık / GSYH (%)	-6.4	-1.9	-1.5	-3.8	-4.0
Dış Ticaret Açığı (Milyar Dolar)	83.5	-34	-20	-43	-54
İşsizlik Oranı (%)	--	13.5	14.5	--	--

Kaynak. DPT.

7.5.3.2. KEP'te Orta Vadeli Unsurlar: Katılım Öncesi Ekonomik Program'da yer alan orta vadeli unsurları, aşağıda yer alan dört kategori etrafında ele almak mümkündür:

- “Mali kurala” ilişkin düzenlemenin -IMF anlaşmasının da bir gereği olarak- 2009 yılında Meclis’e sevk edilmesi gündeme alınmıştır. Mali kural ise, ancak 2011 yılı bütçe süreci içinde bütünüyle uygulamaya girecektir. Buna göre, yeni bütçe dışı fonlar oluşturulmayacak, mahalli idarelerin borçlanma limitlerine ilişkin istisnalar gözden geçirilerek daraltılacaktır. Buna rağmen, program kapsamında yatırımlarla ilgili olarak, GAP eylem planına 2008-2012 döneminde toplam 12.2 milyar Avro kaynak aktarılması hedeflenmiştir. Yüksek toplumsal ve ekonomik dışsallıklara sahip olan sektörlerle yapılacak yatırım harcamalarının da mali kural dışında bırakılması yönünde görüşler vardır ki, bu son derece isabetli olacaktır.
- Gelir İdaresi Başkanlığı ile vergi denetim birimleri de yeniden yapılandırılacaktır. Öngörülen sistemde, Gelir İdaresi Başkanlığı’nda halen 5 olan Başkan Yardımcısı sayısı 3’e düşürülecektir. Organizasyon çerçevesinde Gelir Yönetimi, Mükellef Hizmetleri, Uygulama ve Veri Yönetimi ile Tahsilat ve İhtilafli İşler Genel Müdürlükleri kurulacak, müstakil daire başkanlıkları oluşturulacaktır. Yine, Gelir İdaresi Başkanlığı’nın taşra teşkilatı da değiştirilerek, hâlen 29 ilde vergi dairesi başkanlıkları, diğer illerde ise defterdarlıklar eliyle gerçekleştirilen taşra hizmetleri, yeni düzenlemenin hayata geçirilmesinden sonra Bölge Başkanlıkları kanalıyla yürütülecektir. Gelir İdaresi, yeni yapılanmada uygulama açısından daha fonksiyonel bir yapıya kavuşturulacaktır.
- Vergi ve kamu maaş politikaları ile KİT fiyatları, kamu hedefleriyle uyumlu olacak şekilde belirlenecektir. Maktu vergi ve harçlar, genel ekonomik koşullar göz önüne alınarak güncellenecek ve gelir kaybına yol açacak düzenlemeye gidilmeyecektir. 2010 yılı içinde, otomatik vergi tahsilat sisteminin hayata geçirilmesi için eylem planı oluşturulacaktır. Gelir vergisi sisteminin yeniden şekillendirilmesine ilişkin çalışmalar, 2009’da sonuçlandırılacaktır.
- Yeni Teşvik Sistemi yürürlüğe konulacaktır. Bölgesel, sektörel ve proje bazlı teşviki içeren yeni Teşvik Kararnamesinin de, yakın zamanda açıklanması öngörülmektedir. Küresel krizin olumsuz etkilerinin azaltılmasına dönük önlemler çerçevesinde, zor durumdaki şirketlerin birleşmeleri amacıyla çeşitli teşvik mekanizmaları oluşturulacaktır. Yapılacak düzenleme ile küçük ve orta boy şirketlere birleşmeleri için belirli bir süre verilecektir. Bu süre içinde birleşen şirketlerin gelirleri, bir ya da iki yıl süreyle vergiden muaf olacaktır.

7.6. SONUÇ

Yaşanan krizi bir anda ortadan kaldıracak veya yumuşatacak sihirli bir çözüm yok gibidir. Bu yüzden, mevcut ortamı daha da geren ve bozan yaklaşımlar tüketiciyi ürkütmüş, elinde önemli miktarda nakit olanlar dahi, harcama yapmaktan imtina etmeye başlamıştır.

Krizin “yoğun bakım”, “nekahet” ve “istirahat” aşamaları sözkonusudur. Sanayi, üretim, ihracat, istihdam gibi reel ekonomi cephesinden gelen son haberler, artık yavaş yavaş “yoğun bakım” döneminden çıkma sürecinin başladığını göstermektedir.

Unutulmamalıdır ki, belirsizliğin azaltılması için gerekli olan güven, ancak samimi ve çok taraflı katkılarla oluşturulabilir. Bu sebeple, eşgüdüm ve istişare mekanizmalarını hâlâ önemini korumaktadır. Ayrıca, sözkonusu mekanizmalar çerçevesinde gerçekleştirilecek iletişimde belli bir kalite gözetilmelidir. Zira iletişim tek taraflı değil, çok taraflı ve çok aşamalıdır.

Hiç şüphesiz, ortak bir dilin oluşturulması için sorunlar tespit edilmeli, çözüme yönelik olarak mevcut imkânlar, kısıtlar, araçlar ve öncelikler bir yol haritası çerçevesinde tanımlanmalıdır. Bu meyanda, kurtarma ve yapısal reform paketlerinin maliyetinin ne olduğu ve bunun hangi kaynaklardan, hangi takvime göre karşılanacağı topluma şeffaf bir şekilde anlatılmalıdır.

Küresel kriz, Türk şirketlerini önemli bir dönüm noktasında etki sahasına almıştır. Zira birçok sektör, yeni dönemin ruhuna uygun bir yapılanmanın içinden geçerken, kriz bu süreci olumsuz yönde etkilemiştir. O halde, kamu destekleri bu önemli değişimin devamını sağlama yönünde olmalıdır. Bir yanda üretim ve istihdamın korunması için çeşitli kredi ve işletme sermayesi destekleri verilirken, öte yandan şirketlerin kalite, verimlilik, Ar-Ge, inovasyon ve markalaşma yönündeki çabaları da desteklenmelidir. Daha açık bir ifade ile destekler, sektör ve şirketler bazındaki dönüşümün ödüllendirme mekanizması olarak kullanılmalıdır.

Bu meyanda, KOBİ'lerin krizden asgari zararla çıkması önem arz etmektedir. Türkiye, büyümede ihracat kadar artık iç pazarı da esas almalı, istihdam ve üretim açısından KOBİ'lerin stratejik önemini tespit ve tayin etmelidir. Keza “can suyu” kredileri, ekonomi yönetiminin önemli bir açılımı ve desteğidir. Hükümet, kredi mekanizmalarına destek vermeye ve şirketlerin nakit akışı ihtiyaçlarına cevap verecek çözümler üretmeye devam etmelidir.

KOBİ'lerin desteklenmesi bankalar açısından da son derece önemlidir. Zira KOBİ'ler bankalara uzun dönemli büyüme, istikrarlı gelir kazanma ve yaygın bir şekilde riski dağıtma imkanı verirler. Prensip olarak, finansal sistemde ve özellikle bankacılık sisteminde uygulanan sıkı denetim ve regülasyondan dolayı, sistemi zaafa uğratacak yönde tavizler verilmesi beklenmemektedir. Fakat, ekonominin can damarı olan KOBİ'lere ve ilgili yan sanayilere destek olmak için yeni risk modellemeleri geliştirilmelidir.

Türkiye, küresel kriz sonrası dünyaya hazırlık yapmalıdır. Gelecek dünyada, piyasaların aktif bir şekilde devlet tarafından düzenleneceği, kamunun ekonomideki doğrudan etkisini arttıracak anlaşılmaktadır. Küresel krizle birlikte, devletin ve kamu bankalarının ekonomideki rolü teyit edilmiştir. Öngörülebilir gelecekte, sözkonusu dönüşümün kalıcı olduğu yönünde izlenimler vardır. Düzenleme ve denetim, özellikle finansal sistemde kilit unsur haline gelmiştir. Kamu bankalarının durgunluktan çıkış açısından önemli bir rol üstelenebileceği -Türkiye örneğinden de- anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda, özelleştirme dalgasının nispeten yavaşlayacağı öngörülmelidir. Ülkemizde, bankacılık sisteminin kabaca %35-%40'ı kamuya aittir. Bu özellik, Türkiye için önemli bir avantaj ortaya koymuştur. Zira ABD ve AB ülkelerinin yüksek maliyetle yapmış olduğu bu dönüşüm, Türkiye'de zaten bulunmaktaydı.

Kriz sonrasında ortaya çıkabilecek yeni örgütlenmeler ve ittifaklar çerçevesinde, Türkiye önemli bir potansiyel arz etmektedir. Zira Türkiye, katma değer üretebilecek insan gücü, esneklik gösterebilecek dinamik bir sanayi ve hizmet sektörü ile zengin ekonomik kaynaklara sahip bir ülkedir. Balkanlardan Doğu Avrupa'ya, Kafkaslardan Türkî Cumhuriyetlere, Ortadoğu'dan Kuzey Afrika'ya kadar Mısır, İran ve Rusya gibi büyük ülkeler de dâhil olmak üzere, Türkiye devasa bir coğrafyada üretim ekonomisini kurup derinleştiren, çeşitlendiren, yabancı sermaye ile buluşturan, dünyaya eklemlen, ihracatının %90'ına yakın bir kısmını imalat sanayine dayandıran, bu ihracatı dünyanın en gelişmiş Avrupa piyasalarına satan, ihracatını 200'e yakın ülkeye dağıtmış olan dev bir üretim ekonomisine, üretim kabiliyetine ve kültürüne sahiptir.

Bu zor dönem asgari hasarla atlatılabilirse, Türkiye kriz sürecinde ve sonrasında "fırsatlarıyla" ön plana çıkan ülkelerin başında yer alacaktır. Bu nedenle, Türk Parasında son aylarda gözlemlenen değer kaybının sonuna gelindiği ve bundan sonra Türk lirasının yeniden değer kazanma sürecine gireceği anlaşılmaktadır. Bu gelişme, yakın dönemde faizlerdeki hızlı sayılabilecek bir düşüşe rağmen gerçekleşmektedir.

Türkiye, bugüne kadar gerçekleştirdiği ekonomik büyümesini ve zenginleşmesini -bazı ülkeler açısından sözkonusu olduğu gibi- enerji ya da emtia ihracatına borçlu değildir. Türkiye, katma değer üretmiştir. Mamul mal ve hizmet üretmiş ve satmıştır. Türkiye bu anlamda da küresel krizin zorluklarına karşı hazırlıklıdır. Türkiye'nin küresel krizden en çabuk çıkan ve toparlanan ülke olabilmesi, son on yılda yapılan ve bundan sonra hızla yapılması gerekecek olan reformlarla temin edilmiş olacaktır.

Türkiye'nin izlediği bölgesel ve küresel siyaset, ülkemizin liderlik vasıflarını pekiştirmiş ve önünü açmıştır. İç ve dış siyaset ile ekonomik ilişkiler birbirini besleyen bir sürece girmiştir. Türkiye'de aktörlerin, bu vizyona göre hareket etmesi gerekmektedir. İktisadî oyun "tek rauntluk bir oyun" değildir. Küçük bir mahalleye dönen dünyada gerek talep, gerekse arz piyasası yerküreye yayılmış durumda olduğundan, şimdi her zamankinden daha çok "tekrarlanan bir oyun" ile karşı karşıyayız. Bu nedenle, kısa vadede büyük kazanç elde etme mantığı terk edilmeli, itibarın korunması birinci plana alınmalıdır.

O halde, tüm kesimler üzerine düşen vazifeyi yerine getirme hususunda tereddüt etmemelidir. Bankalar, kredi kanallarını açık tutmaya gayret etmelidirler. Şirketlerimiz ilk fırsatta yetişmiş emekçisini sokağa atmamalı ve yeni dönem için birikmiş beşeri sermayesini korumalıdır. Müşteriler ise çeklerini ve alınan mal ve hizmet bedellerini zamanında ödemeye dikkat etmelidir. Müşteri çekebilmek için yeni pazarlama yöntemleri denenmeli, satış sonrası hizmetlere odaklanılmalıdır.

Sekizinci Bölüm

MÜSİAD'IN ÖNERİLERİ

Küresel krizin “ikinci dalgası” 2008 yılının son çeyreği itibariyle Türkiye’ye ulaşmış ve ekonomi üzerindeki tahribatı 2009 yılının ilk çeyreği boyunca derinleşerek devam etmiştir. Kapasite kullanım oranları, sanayi üretim endeksi, ciro ve sipariş hacimleri, işsizlik oranı ve dış ticaret istatistikleri gibi birçok ekonomik gösterge, ekonomide önemli bir daralma sürecine girildiğini işaret etmektedir. Sözü edilen sürecin kamu kesimindeki mali dengeleri de olumsuz etkilediği görülmektedir.

Krizin üzerinden yeterince zaman geçmiş ve alınması gereken tedbirler konusunda artık daha berrak bir ortam oluşmuştur. Bu noktada, krizin reel ekonomi üzerinde belirginleşen yıkımlarını da dikkate alarak, aşağıdaki mimariye dayalı bir tedbirler manzumesi ortaya çıkmaktadır:

I. İstihdam Kayıplarının Önlenmesi:	II. İç Talebin Canlandırılması:
III. Şirketlerin etkin bir şekilde dışa açılmalarının ve rekabet edebilirliğinin sağlanması	IV. Kredi kanallarının açık tutulması için kredi garanti mekanizması gibi tedbirlere odaklanması

Bu mimariyi desteklemek üzere, dikkat edilmesi gereken üç temel husus söz konusudur. Bunlardan birincisi, bütçedeki zorunlu erozyonu orta ve uzun vadede önleyici, kontrol altına alıcı yapısal reformlar ve gerekli destekler için taze kaynak temin edilmesidir.

Tedbirler alınırken dikkat edilmesi gereken ikinci husus ise, kriz odaklı kurtarma paketlerinin geleceğin sorunlarını örten ya da öteleyen mahiyette olmamasıdır. Bu durumda, kısa vadeli kurtarma paket ve destekleri, Türkiye ekonomisinin uzun vadeli dönüşüm stratejileri ile paralellik arz etmelidir.

Üçüncü husus, krize karşı alınan tedbirlerin ilgili tüm paydaşların sürece dâhil edilmesi ile ilgilidir. Bu meyanda bir “aktör-vekil sorununa” (*principle-agent problem*) neden olmaktan kaçınılması ve bölüşüm alanında toplumsal adaletin zedelenmemesi oldukça önemlidir.

8.1. REFORM VE TEŞVİKLER İÇİN KAYNAK ARAYIŞLARI

Türkiye, bir taraftan küresel ekonomik bunalımın olumsuz sonuçlarıyla boğuşurken, diğer taraftan uzun vadeli yapısal dönüşüm gerekliliklerini sürdürmek durumundadır. Bu noktada, en hassas ve kırılgan halkalardan biri finansman gereğidir. Yakın dönemde hükümet, finansman konusunda bazı akılcı ve sağlam adımlar atmıştır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

8.1.1. Varlık Barışı Yasası

Kriz ortamında gelirlerin azalması ve giderlerin artmasına paralel olarak, mali disiplinde meydana gelen zaafı ve kriz ortamında yurt dışına çıkan sermayeyi telafi etmek üzere, yurtdışındaki ve yurtiçindeki varlıkları ekonomiye kazandırmak amacıyla “Varlık Barışı Yasası” Meclis’ten geçirilmiş; süreç 2 Mart 2009 tarihi itibarıyla de sona ermiştir.

Yasanın öngördüğü uygulama, geçerlilik süresi itibarıyla ülke içersine giren varlıkların kaynağının sorulmaması ve bunlar üzerinden yalnızca %2 oranında vergi kesilmesi idi. Sağlanan kaynakla ilgili mevcut veriler itibarıyla, söz konusu Kanunun, beklentilerin ötesinde başarılı olduğu ifade edilebilir.

8.1.2. 2B Yasası

Kamuoyunda “2B” olarak bilinen ve orman vasfını kaybetmiş arazileri imara açmayı öngören kanun nihayet çıkartılmıştır. MÜSİAD, krizden önce de bu konu üzerinde ısrarcı olmuştu. Esasen hükümetin bu husustaki kanunlaştırma

girişimi, Cumhurbaşkanlığından gelen veto nedeniyle kesintiye uğramıştı. Yaklaşık 25 milyar TL gelir beklenen bu uygulamayla, orman özelliğini yitirmiş alanlar kadastro işlemleri yapılarak, Hazine adına tescil edilecek ve hak sahiplerine satılacaktır. Ancak, bu konuda henüz etkin bir uygulama gerçekleşmiş değildir.

8.1.3. Finansman Araçlarının Çeşitlendirilmesi

Kamu maliyesinin finansmanı amacıyla finansman araçlarının ve finans coğrafyasının çeşitlendirilmesi için bugüne kadar son derece önemli adımlar atılmıştır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

8.1.3.1. Faizsiz Finansman Araçları: Alternatif araçların başında, bilhassa içinde bulunulan küresel şartlar itibarıyla “faizsiz finansman” gelmektedir. Son yıllarda faizsiz bankacılık, gerek Müslüman gerekse Müslüman olmayan yatırımcıların ve Batı dünyasından birçok finans kuruluşunun ilgisini çekerek; küresel finans dünyasının hızla gelişmekte olan bir bileşeni haline gelmiştir.

Katolik dünyasının merkezi Vatikan’ın resmî yayın organı, günlük “*L’Osservatore Romano*” gazetesi, krizden çıkış yolu olarak “İslamî bankacılık” sistemini bir öneri olarak sunmaktadır. Gazetenin 4 Mart 2009 tarihinde yayınlanan bir makalesinde; İslamî bankacılığın dayandığı etik kuralların, kapitalist finans sistemine güven ve nakit para akışı sağlayacağına dikkat çekilmiştir.

Geldiğimiz aşamada çokuluslu bankaların birçoğu faizsiz bankacılık ürün ve hizmetleri sunmak amacıyla özel bölümler oluşturmuşlardır. Öyle ki, dünya genelinde faizsiz bankacılık yapan finans kuruluşlarının toplam varlıklarının 200 milyar ABD dolarına ulaştığı tahmin edilmektedir. Söz konusu piyasada rol alan en aktif finans kurumları arasında Citibank, JPMorgan Chase & Co., HSBC, Barclays Capital, American Express, Société Générale ve Commerzbank gibi finans devlerini sıralamak mümkündür.

İslami finansman bağlamında, son dönemde devlet ya da özel şirketler, artan oranlarda “*sukuk*” ihraç ederek borçlanmaya gitmekte ve bunu gerçekleştirirken daha çok “*Murabaha*” (maliyet + kâr) ve “*İcara*” (finansal kiralama) prensiplerini benimsemektedirler. “Varlık senedi” ya da “menkul kıymetleştirilmiş varlık” olarak da isimlendirilen sukuk; bono ve tahvil gibi diğer geleneksel finansal enstrümanlardan farklı olarak varlığa dayandırılmak zorundadır.

Keza, nakit ve/veya ticari faaliyet dışı kredi kullanımının yapılmadığı faizsiz finans modelinde, fon (kredi) kullandıran finansal kuruluş, kaynağın nereye aktarıldığını bilmek zorundadır. Bir başka ifadeyle, sukuk ihracının temelinde, gerçek bir ticari ilişki ve somut bir maddi gerçeklik aranmaktadır.

Uluslararası para piyasalarında giderek büyüyen faizsiz bankacılık açısından “*sukuk*” ihracı önemli bir gelir kaynağı niteliğini kazanmıştır. Sukuk ihraçları daha ziyade Güney Asya ve Körfez bölgesinde gerçekleştirilmektedir. İslami Finans Bilgi Servisi (IFS)’nin verilerine göre, 2006 yılında sukuk ihraçları toplamı 26 milyar ABD doları civarında iken; 2007 sonu itibarıyla rekor bir seviye olarak yaklaşık 52 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Beş yıl öncesine kadar, sukuk ihracı toplamda 1 milyar ABD doları ile sınırlı idi. Bugün ise, yalnızca Dubai Uluslararası Finans Borsası’nda- yeni adıyla NASDAQ Dubai’de- kota kayıtlı sukuk miktarı 14 milyar ABD doları civarındadır.

8.1.3.2. Gelir Ortaklığı Senedi Uygulaması: Özellikle Körfez ülkeleri gibi küresel krize rağmen likiditesi halen yüksek olan bölge ve ülkelerdeki yatırımcıların ağırlıklı olarak talep ettiği senet, sertifika ve benzeri finansman araçlarının ihracına imkân sağlayacak yasal birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Böylece kâr ortaklığı ve kira sözleşmelerine dayalı olarak dışarıdan sermaye girişinin önü açılmıştır.

Bu meyanda Türkiye’nin otoyol, köprü ve baraj gibi varlıklarının kârlı birer yatırım aracına dönüştürülmesi için Gelir Ortaklığı Senedi (GOS) uygulamasına artık özel önem verilmektedir. Hazine’nin bu yönde attığı adımlar sürdürülmelidir.

8.1.3.3. Reel Büyüme Endeksli Borçlanma Sertifikası: Gerek iç, gerekse dış borç piyasalarında kullanılmak üzere, reel büyüme hızına endeksli borçlanma araçları geliştirilmelidir. Bu araç vasıtasıyla, alıcılar için yalnızca cazip bir yatırım imkânı sunulmuş olmayacak, aynı zamanda, sistem açısından ayrı bir otomatik denkleştiricilik (*stabilizatör*) işlevi kazanılacaktır.

Şöyle ki bu araç, büyüme hızının uzun dönem ortalama performansın üzerinde gerçekleştiği yıllarda yüksek faiz getirirken; büyüme hızının uzun dönem ortalama değerlerin altında gerçekleştiği yıllarda ise düşük faiz ödemesini mümkün kılacaktır.

Yine bu araçlar vasıtasıyla, kamusal borç yükü için etkin bir risk yönetimi yapmak, faiz oranları aracılığı ile ekonomideki konjonktür dalgalanmalarını hafifletmek ve nihayet borç stokunun milli gelire oranının kontrol edilebilir seviyelerde olmasını sağlamak kolay olacaktır.

8.1.3.4. Muhtelif Kurumların Atıl Kaynaklarının Değerlendirilmesi:

Ticaret ve Sanayi Odaları, İşveren Sendikaları ve Konfederasyonları, İhracatçı Birlikleri gibi kurumların kaynaklarının üyelerine kullandırılması ve mevcut kullanımların da etkinliğinin sağlanması hususunda gerekli yasal düzenlemeler bir an önce gerçekleştirilmelidir.

Bu kaynakların gerek KOSGEB kanalıyla gerekse diğer kanallarla reel sektöre hibe, proje destekleri ya da borç mahiyetinde aktarılması mümkündür. Bu şekilde piyasanın, reel sektörün, özellikle üretici ve ihracatçı KOBİ'lerimizin ihtiyaç duyduğu kaynaklar belli oranda temin edilmiş olacaktır.

8.1.4. IMF ile Yapılması Gündeme Gelen “Stand-By” Anlaşmasının Çerçevesi

IMFile-önceki bölümlerde çerçevesini çizdiğimiz koşullar dışında- imzalanacak bir anlaşma prensip olarak Türkiye'ye herhangi bir fayda sağlamayacaktır. Bu nedenle Türkiye, anlaşmanın mimarisi, içereceği taze kaynak miktarı, kullanım kanalları ve kullanım öncelikleri üzerinde yoğunlaşmalıdır.

Böyle bir anlaşmanın daha öncekilerden farklı olması önemli bir zarurettir. Kriz ortamlarında bilinen kurallar işlemediğinden, herkes yeni bir takım yönelimlere odaklanmak zorundadır. Bu durum doğal olarak IMF için de geçerli olmalıdır. Son olarak toplanan G-20 zirvesinde, bu doğrultuda görüş ve temenniler dile getirilmiştir.

Örneğin, KOBİ'lerin faaliyetlerini sürdürmesini ve gelişmesini sağlayacak şekilde, kredi kanallarının açılması için devletin sağlayacağı yardımlar, ihracat destekleri ve vergi ötelemeleri gibi temel unsurlarda IMF'nin bu kez olaylara “anlayışla” yaklaşması ve iç pazara dayalı bir büyümenin önünün açılması elzemdir. Bu şartlar altında imzalanacak bir anlaşma, Türkiye'ye taze kaynak sağlama imkânını verirken, IMF de ilk defa değişen küresel şartlara göre konvansiyonel duruşunu ve sahip olduğu neo-klasik paradigmayı revize etmiş ve böylece “ezber bozmuş” olacaktır.

Sağlanacak sıcak kaynaklar sayesinde, gelecek dönemde bütçe ve borçlanma piyasalarının faiz oranları üzerinde oluşabilecek baskının ve ekonominin canlanma dönemindeki muhtemel “dışlama etkisi”nin önüne geçilmesi mümkün olacaktır.

8.2. KOSGEB'E İLİŞKİN ÖNERİLER

Son dönemlerde, küresel ekonomik gelişmelerin KOBİ'ler üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılması konusunda KOSGEB'in daha etkin bir rol üstlenmesi öngörülmüştür. Zira KOSGEB, KOBİ'lere hizmet ve destek vermek üzere özel yasaya sahip olan tek kamu kuruluşu durumundadır ve ülke sathında yaygın bir teşkilat yapısına sahiptir.

Diğer taraftan, 3624 sayılı KOSGEB Kanunu, kurulduğu 1990 yılından bugüne kadar KOSGEB'in nüfuz alanını imalat sanayi sektöründeki KOBİ'ler ile sınırlı tutmuştur. Ülkemizde hizmetler ve ticaret sektörlerinin ekonomik katma değer üretme ve istihdam yaratma potansiyelinin artıyor olması ve KOSGEB'in son dönemde uyguladığı destek programlarının gördüğü yoğun talep, kurumun hedef kitlesini sanayi kesiminden tüm KOBİ'leri kapsayacak şekilde genişletmesi hususunu gündeme getirmiştir.

Hükümet ise, küresel ekonomik gelişmeler karşısında KOBİ'ler lehine yapılacak uygulamalarda KOSGEB'in önemli bir aktör olabileceği öngörüsüyle, 3624 sayılı Kanun'da değişiklik yapılması için çalışmaları başlatmış ve 22 Nisan 2009 günü kabul edilen kanun değişikliğiyle KOSGEB'in imalat sanayi sektörü dışındaki KOBİ'leri de destekleyebilmesi için gerekli hukuki düzenleme gerçekleştirilmiştir.

Kanun değişikliğinin yürürlüğe girmesinden sonra Bakanlar Kurulu tarafından KOSGEB hizmet ve desteklerinden yararlanacak KOBİ'lere ilişkin öncelikler belirlenecek ve bu aşamadan itibaren KOSGEB, daha geniş bir etki alanında çalışmalarını sürdürebilecektir.

Kanun değişikliğiyle birlikte KOSGEB, ülkemizin "KOBİ'lerden sorumlu ulusal kuruluşu statüsü"ne kavuşmuş, yurtiçi ve yurtdışı muhatap kurum ve kuruluşlar ile işbirliğine yönelik etkinliği ve koordinasyon kabiliyeti artmıştır. Bununla birlikte, KOSGEB'in hedef kitlesinin genişletilmesinin KOBİ'ler ve ülke ekonomisi üzerinde beklenen etkilerinin gerçekleşebilmesi için bazı konulara dikkat çekilmesinde yarar görülmektedir:

8.2.1. KOBİ'lerle İlgili Tüm Taraflar Başta Bilgi Paylaşımı Olmak Üzere KOSGEB ile İşbirliği İçinde Bulunmalıdır.

KOSGEB, 1990 - 2009 yılları arasında, 19 yıl boyunca, sanayi sektörü üzerinde ihtisaslaşmış ve hizmetlerini bu sektörün ihtiyaçları paralelinde belirlemiştir. Kanun değişikliğiyle birlikte, KOSGEB'in hedef kitlesi yaklaşık yedi kat artarak, üç yüz bin KOBİ'den iki milyon yüz bine çıkmıştır. Sayısal artıştan daha önemlisi, hedef kitleye ihtiyaçları birbirinden farklı birçok yeni sektörün dâhil olmasıdır.

Her yeni sektör yeni araştırmalar, yeni ihtiyaç analizleri gerektirecektir. Tüm bu çalışmaların hayata geçirilmesi, KOSGEB'in belirli bir deneme ve adaptasyon sürecinden geçmesini gerektirir. Bu süreçte, KOSGEB'e yönelik beklentilerin çok yüksek tutulması ve hâтта bu beklentilerin sektör temsilcisi kuruluşlarca baskıya dönüştürülmesi, kurumun çalışmalarını olumsuz yönde etkileyebilecektir. Dolayısıyla, geçiş sürecinde KOBİ'lerle ilgili tüm tarafların başta bilgi paylaşımı olmak üzere KOSGEB ile işbirliği içinde bulunması önemlidir.

8.2.2. KOSGEB'e Sağlanan Bütçe İmkânları Arttırılmalıdır.

KOSGEB'in mevcut bütçesiyle, yedi kat artan bir hedef kitleye etkin destekler sağlayabilmesi olası görülmemektedir.

8.2.3. KOSGEB'in Üstlendiği Rol Genişletilmelidir.

Kanun değişikliğiyle birlikte inşaat, enerji, ticaret, turizm, haberleşme, lojistik vb. sektörler KOSGEB hedef kitlesine dâhil olmuştur. Böylesine geniş bir alanda etkin olabilmek ve KOBİ'leri ilgilendiren konularda koordinasyonu sağlayabilmek için KOSGEB'in devlet teşkilat yapısı içindeki konumu ile organizasyon kapasitesini gözden geçirmek ve daha etkin bir rol almasını sağlamak gereklidir.

8.2.4. KOSGEB, KOBİ'lere Verilecek Devlet Desteklerinde Tek Uygulayıcı Olmalıdır.

Sektörlerin bir çoğunda işletmelerin %99'undan fazlasının KOBİ ölçeğinde olduğu göz önünde bulundurularak, sektörlerle ilgili Bakanlıklar ve diğer kurumlardan oluşacak KOBİ destek sistemi içinde KOSGEB'in, KOBİ'lere verilecek desteklerde koordinasyon merkezi ve taraflarla işbirliği içinde model geliştiren odak konumunda yer alması sağlanmalıdır.

Diğer Bakanlıklar ve kurumların insan kaynağı, bütçe ve fiziksel imkânlarından KOBİ'lere verilecek hizmet ve desteklerde, yürütülecek projelerde faydalanılabilmesi için odağında ve koordinasyon görevinde KOSGEB'in bulunacağı bir yapının oluşturulması bu anlamda yarar sağlayacaktır. Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Koordinasyon Kurulu kapsamındaki teknik komitelerden olan KOBİ Teknik Komitesi'nden bu konuda yararlanılabileceği düşünülmektedir.

8.2.5. Kamu İhale Kanunu'nda KOSGEB'e İlişkin Düzenleme Yapılmalıdır.

KOSGEB'in KOBİ'lere sunduğu hizmet ve desteklerle ilgili işlemlerinin Kamu İhale Kanunu'ndan tamamen veya belirlenecek bazı boyutlar itibariyle muaf tutulabilmesi, başta eğitim organizasyonları olmak üzere KOSGEB'in hizmet etkinliğini arttıracaktır. Bu konuda Kamu İhale Kanunu'nda düzenleme yapılmalıdır.

8.2.6. Bilgi Envanteri Oluşturulmasında KOSGEB'le Yakın Çalışma İçine Girilmelidir.

Ülkemizde KOBİ'lerle ilgili istatistikî bilgi üretilmesi konusunda, kurumlar arası bilgi paylaşımı ve koordinasyonu açısından çeşitli sorunların bulunduğu bilinmektedir. Özellikle, KOSGEB'in yeni hedef kitlesini oluşturan hizmet ve ticaret sektöründeki KOBİ'lerin ekonomik büyüklükler içindeki payının izlenebilmesi ve trendlerin gözlenerek gerekli tedbirlerin alınabilmesi, KOBİ'lerle ilgili istatistikî bilgilerin elde edilebilirliğiyle ilgilidir. Bu konuda başta TÜİK, TOBB, Devlet Planlama, Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Gümrük Müsteşarlığı olmak üzere ilgili taraflara görev düşmektedir.

8.2.7. KOSGEB Laboratuvarları Teknolojik Anlamda Yenilenmelidir.

KOBİ'lerin önemli bir ihtiyacı olan laboratuvar hizmetlerinin sağlanması noktasında önemli bir boşluğu dolduran KOSGEB laboratuvarlarının teknolojik anlamda yenilenerek hizmet devamlılığı sağlanmalıdır.

8.2.8. TEKMER'ler Yaygınlaştırılmalı ve Ar-Ge Destekleri Arttırılmalıdır.

KOSGEB tarafından kurulan ve 1991'den bu yana hizmet veren TEKMER'ler (Teknoloji Geliştirme Merkezleri), KOBİ'lere verilen Ar-Ge ve yenilik desteklerinde kuruma önemli bir tecrübe kazandırmıştır. TEKMER'lerin yanı sıra KOSGEB'in İşletme Geliştirme Merkezleri (İGEM) bünyesinde oluşturulan Duvarsız Teknoloji İnkübatörleri de KOSGEB'in Ar-Ge desteklerinin KOBİ'lere ulaştırılmasını sağlamaktadır.

TEKMER'ler, ülke sathına yaygın olmak ve üniversite kampüsleri içinde konuşlanmış olmakla, üniversite-sanayi işbirliğinin devlet tarafından desteklenmesinde "yerinde hizmet" felsefesiyle çok önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Önümüzdeki dönemde TEKMER'ler yaygınlaştırılmalı, KOSGEB'in Ar-Ge desteklerine yenilikçi girişimciliğin desteklenmesi amaçlı yeni destekler eklenmeli, Ar-Ge çalışmalarıyla geliştirilen ürünlerin ticarileşmesine yönelik destekleri arttırılmalıdır.

8.3. VERGİ POLİTİKALARINA İLİŞKİN ÖNERİLER

Mevcut vergi sistemimizdeki bazı aksaklıklar, ekonomimizin gelişmesine ve tasarruf, yatırım ve istihdamın artırılmasına engel oluştururken; kayıtdışı ekonomiyi ve kayıtdışı istihdamı büyütmektedir. Ödeme gücüne göre alınacak vergiler arasında gelir ve kurumlar vergisi gibi doğrudan gelir üzerinden alınan vergiler; çağımızın en verimli, âdil ve yaygın vergisi olarak kabul edilmektedir.

Dolaylı vergiler ise, genellikle ödeme gücü ilkesi gözetmeksizin alındığı için vergi adaletsizliğini besleyen bir vergi türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde vergi sistemimiz, dolaylı vergiler üzerine kuruludur. Toplam vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payının artması, mali güce göre vergilendirme ilkesini zedelemektedir.

Vergi kayıp ve kaçaklarının önlenememiş olması kayıtdışılığa neden olmaktadır. Bunu önlemek, sadece Maliye Bakanlığı'nın çabası ile mümkün görünmemektedir. Kayıtdışılığı azaltma, ulusal bir politika olarak benimsemeli ve Gelir İdaresi Başkanlığı'nın koordinasyonunda tüm bakanlıkların ilgili birimleri müştereken çalışmalıdır.

Bu çerçevede, bilgi teknolojisi etkin bir şekilde kullanılarak; sosyal güvenlik kuruluşları, ticaret sicili, ticaret ve sanayi odaları, yerel yönetimler, mali polis, gümrük idareleri, tapu, bankalar ve kredi kartı merkezleri aralarında ortaklık geliştirmelidir.

Yukarıda kısaca açıklanan mevcut durum, hem vergi adaletini hem de gelir dağılımını bozmaktadır. Bu çarpık yapının hemen düzeltilmesi mümkün olmayabilir. Ancak, hedeflerin belirlenip bir noktadan başlanması gerekmektedir. Aksi halde bu gidiş, tüm vergi gelirlerinin dolaylı vergilerden toplanır hale gelmesine neden olacaktır.

8.3.1. Gelir Vergisi Tabana Yayılmalıdır.

Türkiye'de verginin tabana yayılması, mükellef sayısının artırılması ve herkesin gelirine göre vergi ödemesi sağlanmalıdır. Bu çerçevede, herkes (küçük çiftçiler, öğrenciler, ev hanımı olanlar hariç) beyanname kapsamına alınmalıdır. Çalışmalar yapılırken alınacak verginin mükellefin vicdanında yerini bulma-sına dikkat edilmeli, tutar ödenebilir ve mevzuat basit olmalıdır.

8.3.2. Ücretler Üzerindeki Vergi Yükü Düşürülmelidir.

Ücretler üzerindeki vergi yükü ve sosyal güvenlik primi oranı (vergi takozu), OECD ülkeleri arasında en yüksek oranlardan birine sahiptir. Bu durum, büyük ölçüde kayıtdışı istihdam ve kayıtdışı ekonomiye neden olmaktadır. Bu nedenle, ücretler üzerindeki sosyal güvenlik primi ve vergi yükü azaltılmalıdır.

8.3.3. Yıllık Asgari Ücret Tutarını Geçmeyen Harcamalar Gelir Vergisi Matrahından İndirilmelidir.

Yıllık asgari ücret toplamını geçmemek üzere; mükelleflerin kendisi, eşi ve çocukları için yapacakları harcamalar gelir vergisi matrahından indirilmelidir. Bu uygulama hem ücretliler hem de yıllık gelir vergisi beyannamesi veren mükellefler için geçerli olmalıdır. Bu sistem, belge toplamayı teşvik edecek ve kısmen de olsa kayıtdışının azalmasını sağlayacaktır.

8.3.4. Gayrimenkul Rantları Vergilendirilmelidir.

Büyükşehirlerde ve tatil yörelerindeki gayrimenkul ve arsa spekülasyonundan elde edilen gelirler yeterince vergilendirilememektedir. Bu şekildeki gayrimenkul yatırımlarından elde edilen rantlar vergilendirilmelidir. Ancak, kişilerin oturmak maksadıyla sahip oldukları meskenler bu uygulamanın dışında tutulmalıdır.

8.3.5. Hisse Senedi Satış Kazançları Vergilendirilmelidir.

Bilindiği üzere, yürürlükte bulunan mevzuat hükümlerine göre; gerçek kişilerce ivazsız olarak iktisap edilenlerle, tam mükellef kurumlara ait olup iki (2) yıldan fazla süre ile elde tutulan hisse senetlerinin elden çıkarılmasından sağlanan kazançlar vergiye tabi değildir (İMKB’de işlem gören hisse senetlerine ilişkin vergi uygulaması bundan farklıdır). Bu istisna ya tamamen kaldırılmalı ya da iki yıllık süre kademeli olarak (her yıl itibarıyla azalan vergi oranları uygulayarak) on yıla kadar uzatılmalıdır.

8.3.6. SGK Primleri Vergi Daireleri Tarafından Toplanmalı ve Genel Bütçeye Dâhil Personelin Ücretleri Net Ödenmelidir.

Genel bütçe dengesi açısından fazla vergi toplamının yanı sıra, harcamalarda tasarruf yapmak ta son derece önemlidir. Bu bağlamda, sosyal güvenlik kurumları aşırı personel yükü altındadır. SGK tarafından toplanan primler muhtasar beyannameye eklenecek bir satır ile Vergi Daireleri tarafından toplanabilir. Zira, SSK prim ödenmesine kaynak olan ücretlerin stopajı zaten vergi dairesi tarafından tahsil edilmektedir. Bunun için vergi dairesinde ilave personele de ihtiyaç yoktur.

Genel bütçeye dâhil devlet dairelerinde çalışan memurların ücretlerinden gelir vergisi stopajı ve emekli kesintisi yapılmaktadır. Esas itibarıyla, bu işlem sadece göstermelik bir durum arz etmekte ve net gelir artırıcı etkisi bulunmamaktadır. Tam tersine işlem için fazladan personel istihdam edilmekte, gereksiz giderlere katlanılmaktadır. Bu nedenle, devlet memurlarının ücretlerinden kesilen stopaj ve emekli keseneği kaldırılmalı ve ücretler net olarak ödenmelidir. Emekli kesenekleri ise ayrı bir bütçe kaleminden doğrudan Emekli Sandığına veya ilgili kuruma ödenmelidir.

8.3.7. Damga Vergisi ve BSMV Kaldırılmalıdır.

Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi (BSMV), kredi maliyetlerini yükseltmekte ve başka ülkeler ile rekabet eşitsizliği oluşturmaktadır. Ayrıca BSMV'nin yüksek olması, akreditif ve kredi işlemlerinin yurtdışına taşınmasına neden olmaktadır. Damga vergisi ise, vergi gelirleri içinde önemli bir yer tutmamasına rağmen uygulamada önemli miktarda kırtasiyeciliğe ve diğer problemlere sebebiyet vermektedir. Bu nedenle, damga vergisi ve BSMV kaldırılmalıdır. Özellikle, maktu damga vergileri acilen kaldırılmalıdır.

8.3.8. Geçici Vergi Kaldırılmalıdır.

Halen, kurumlar vergisi mükellefleri için geçici vergi oranı %20 olarak uygulanmaktadır. Enflasyonun yüksek olduğu, 2002'den önceki dönemlerde getirilen bu sistem anlayışla karşılanabilmektedir. Ancak, artık enflasyon tek haneli rakamlara indiği bu dönemde, geçici verginin gerekçesi de ortadan kalkmıştır. Ayrıca, bugünkü piyasa koşullarında tahsilat süresi de uzamıştır. Bu sebeplerle, prensip olarak geçici vergi tamamen kaldırılmalı, Kurumlar Vergisinin gelir elde edilen yılı takip eden yılın Nisan ayında beyan edilerek, 3 taksitte ödenmesi sağlanmalıdır. Kısa dönemde bu yapılamıyorsa dahi, bu oran kademeli olarak düşürülmelidir.

8.3.9. Elektrik ve Doğalgazdan Alınan Vergiler İndirilmelidir.

Sanayinin önemli girdileri arasında bulunan elektrik ve doğalgazdaki vergiler azaltılmalıdır. Uluslararası rekabet açısından firmalarımız üzerinde önemli bir girdi maliyet oluşturan bu vergiler en azından imalat sanayi için hafifletilmelidir.

8.3.10. Finansal Kiralamada KDV Oranı Tekrar %1 Olmalıdır.

Bilindiği üzere, 30.12.2007 tarihinden önce finansal kiralamaya konu işlemlerde KDV oranı %1 olarak uygulanmakta iken, bu tarihten itibaren bu oran genel orana (%8 veya %18) yükseltilmiştir. Bazı aksaklıklar nedeni ile tüm işlemlerde genel KDV oranına geçiş doğru olmamıştır. Sisteme zarar verici bazı uygulamaların olması, tüm sistemi değiştirmeyi gerektirmez. Eskiden olduğu gibi finansal kiralama işlemlerinde KDV oranı %1 olarak uygulanmalıdır.

8.3.11. Üretim ve İstihdamı Artırıcı Faaliyetlerde Yatırım İndirimi Devam Etmelidir.

Türkiye’de, sermaye birikimi yatırım yapabilme konusunda son derece yetersiz olduğu için Türkiye’nin dünyadaki rekabet gücünü artırabilmek üzere yatırımların desteklenmesi gerekir. Bu nedenle, özellikle küresel krizin etkisini yoğun bir şekilde gösterdiği günümüzde, istihdam sağlayıcı üretime yönelik imalat sektöründe ve kalkınmada öncelikli yörelerdeki yatırımlarda, yatırım indirimi uygulaması devam etmelidir.

Ancak her mükellefin yatırım indiriminden istifade etmesi de doğru olmayabilir. Daha önceki uygulamalarda tespit edilen eksiklik ve aksaklıkların tasfiyesiyle birlikte, ülkenin ihtiyaç duyduğu alanlardaki yatırımlar desteklenmelidir.

8.3.12. Vergi Denetimi Artırılmalı ve Denetim Birimleri Tek Çatı Altında Toplanmalıdır.

Kayıtdışılığın yüksek olmasının ve yeteri kadar gelir ve kurumlar vergisi toplanamamasının en önemli nedenlerinden biri, vergi denetimlerinin yetersiz kalması ve caydırıcı etki oluşturmamasıdır. Türkiye’de vergi denetim oranı %2 civarındadır. Toplam kurumlar vergisinin %61’nin yüz; %87’sinin ise yaklaşık beş bin mükellef tarafından ödendiği düşünülürse, denetimin son derece yetersiz olduğu ortaya çıkmaktadır.

Maliye Teşkilat yapısında aşağı yukarı aynı işi yapan dört ayrı denetim birimi bulunmaktadır. Bunlardan, Maliye Müfettişleri ile Hesap Uzmanları Bakanlık bünyesinde, Gelirler Kontrolörleri ve Vergi Denetmenleri ise Gelir İdaresi Başkanlığı bünyesinde görev yapmaktadır. Vergi denetimi yapacak olan iki kurul vergiyi toplamaktan sorumlu olan Gelir İdaresi Başkanlığı’nın bünyesinde değildir. Öncelikle, maliye müfettişleri ve hesap uzmanları Gelir İdaresi Başkanlığı bünyesinde tek bir çatı altında toplanmalı ve etkin bir denetim birimi oluşturulmalıdır.

8.3.13. Anonim Şirketlerde Yönetim Kurulu Üyelerinin Sorumluluğu Hisseleri ile Sınırlı Olmalıdır.

Mevcut uygulamada, yönetim kurulu üyeleri ödenmemiş tüm vergi ve SGK borçlarından dolayı sorumlu tutulmakta ve borcun tamamı için haklarında takibat yapılmaktadır. Ayrıca, geçmişte iflas etmiş yada faaliyetini durdurmuş şirketler için vergi incelemesi veya başka nedenlerle sonradan ortaya çıkan borçlar için eski yöneticiler hakkında takibat yapılmaktadır. Bu uygulama âdil olmadığı gibi büyük sıkıntılara neden olmaktadır. Bu nedenle şirketin borcu, sorumluluğu tespit edilemeyen yönetici ve yönetim kurulu üyelerinden istenmemeli, sorumluluğu olanlar ise şirketteki hissesi oranında sorumlu tutulmalıdır.

8.3.14. Yargı Kararı Olmadan Yurtdışı Çıkış Yasağı Uygulanmamalıdır.

Vergi dairesi, herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın ve mükellefin iş ve işlem hacmine bakmaksızın yüz bin TL'nin üzerinde borcu olan mükelleflere -bilgi dâhi vermeden - yurtdışı çıkış yasağı uygulamaktadır. Bu uygulama, hem Anayasa'nın "temel hak ve hürriyetler ancak kanunla sınırlandırılır" hükmüne aykırıdır hem de seyahat özgürlüğü ile bağdaşmamaktadır. Ayrıca dünyaya açılmış, dünyanın her ülkesine mal satan Türk işadamına verilebilecek en büyük cezalardan biridir. Hakkında kesinleşmiş yargı kararı olmadan, mükellefler hakkında yurtdışı çıkış yasağı uygulanmamalıdır.

8.3.15. Gayri Faal Duruma Düşmüş ve Tasfiye Olmuş Şirketlerin Geçmiş Vergi Borçlarının Tasfiyesinin Kolaylaştırılması Yönünde Düzenleme Yapılmalıdır.

Ekonomik kriz ve benzeri nedenlerle zor duruma düşerek, işyerini kapatmış veya kapatmak zorunda kalmış birçok mükellef vardır. Sınırlı imkânları ile devlete olan vergi borçlarını ödeme gayretinde olan iyi niyetli mükellefler, tahakkuk ettirilen çok yüksek oranlardaki gecikme faizleri nedeni ile bu sorunlarını aşamamaktadırlar. Yıllar boyunca süregiden bu durum, bir yandan borç yükümlülüğünü (vergi aslının on katını da aşan büyüklükte) artırırken, diğer yandan taraflar açısından sorunun daha da büyümesi ve çözülmemesi nokta gelmesi ile sonuçlanabilmektedir.

Sonuç itibarıyla, yıllarca vergi mükellefi olarak yükümlülüklerini tam anlamıyla yerine getiren, ancak ekonomik kriz ve benzeri nedenlerle zor duruma düşerek işyerini kapatan veya tasfiye etmek zorunda kalarak işadamı hüviyetini kaybeden; ayrıca belli bir süredir (örneğin asgari beş yıldır) ticari faaliyette bulunmayan, mevcut durumu itibarıyla de işsiz, emekli veya bir kurumda SSK'lı olarak çalışan bu kişilerin geçmiş dönemlere ilişkin yükümlülüklerinden kurtulabilmelerini kolaylaştırıcı düzenlemeler yapılmalıdır.

Bu çerçevede, gayri faal duruma düşmüş veya tasfiye edilmiş işletmelerin geçmişe yönelik vergi kayıtları silinmeli, vergi borçlarının anaparaya esas kısmının ödenmesi (örneğin merkezi uzlaşma komisyonları vasıtasıyla) suretiyle kaldırılmasına yönelik düzenlemeler yapılmalıdır.

8.3.16. Tahsilat ve Ödemeler Banka Aracılığı ile Yapılmalıdır.

Kayıtdışılık ve vergi kaçağının önüne geçmek için belirli bir tutarı aşan ödemeler ve tahsilatlar banka aracılığı ile yapılmalıdır. Hâlihazırdaki sekiz bin TL'lik nakit işlem limiti daha da düşürülmeli ve bu durum tüm gerçek ve tüzel kişilere yaygınlaştırılmalıdır.

8.3.17. İthalattan Alınan KKDF Oranı İndirilmeli ve Tüm İthalata Teşmil Edilmelidir.

Vadeli ithalattan alınan KKDF, %3'ten %1'e indirilmeli ve Yatırım Teşvik Belgesi ve Dâhilde İşleme İzin Belgesi kapsamında ithal edilenler hariç, tüm ithalatı kapsamalıdır. Toplanan %1 fon, Eximbank'a aktarılmalı ve ihracatın desteklenmesinde kredi olarak kullanılmalıdır.

8.4. TÜRK TİCARET KANUNU'NA DAİR ÖNERİLER

8.4.1. Şirket Ortakları Arasında Çıkacak İhtilâfların Etkin Şekilde Çözümüne Yönelik Düzenlemeler Yapılmalıdır.

Ortaklıklar, başlangıçta büyük bir umut ve heyecan ile kurulmaktadır. Ancak, ticari işleyiş içinde ortaklar arasında zamanla sorunlar yaşanmakta olup; şirketler faaliyet gösteremez hale gelmektedir. Bu sorunların pratik ve kısa yoldan çözümüne yönelik düzenlemelere yer verilmesi halinde, işletmelerin verimli ve uzun süreli çalışmaları sağlanabilecektir.

8.4.2. Faturanın Ticari İşleyişteki İhtilâfları Ortadan Kaldıracak Şekilde Yeniden Düzenlenmesi Gereklidir.

Faturadan kaynaklanan ticari ihtilâflar, mevcut durum itibarıyla, yargı mercilerini çok fazla meşgul etmektedir. Verilmiş bir hizmetin verilmemesi, alınmış bir eşyanın alınmaması, ödenmemiş bir faturanın ödenmesi gibi birçok ihtilâf, uzun yargı sürecine sebep olmaktadır. Bu yöndeki haksız itirazlar ve talepler, yargıyı meşgul ettiği gibi; alacaklıların alacaklarının gecikmesine sebep olmaktadır. Bu sorunların çözümüne yönelik ayrıntılı ve nitelikli düzenlemelerin yapılması doğru olacaktır.

8.4.3. Çek Vermeye İlişkin Zorlayıcı Hükümler Getirilmeli ve Bankaların Çekle İlgili Sorumluluklarına Yönelik Yasal Boşluklar Giderilmelidir.

Çek verilmesine ilişkin bankaların yasal sorumlulukları artırılmalıdır. Bankaların her talep edene çek karnesi vermemesi için ilave sorumluluklar getirilmelidir. Çek karnesi başına teminat alınması veya başka garanti

fonksiyonlarının gündeme getirilmesi doğru olacaktır. Çek keşidecileri hakkında bankalara, bu kişinin çeklerinin yazılıp yazılmadığı, ödenip ödenmediği vs. konularında çeki elinde bulunduran kişilere yazılı bilgi verme zorunluluğu getirilmelidir.

Mevcut uygulama itibariyle, bankalar yasal olarak sorumlu oldukları tutarı ödememek için çeşitli zorluklar öne sürmekte; her türlü yasal boşluk ve imkânları kullanmaktadır. Çekin meşru hâimleri- herhangi bir süre sınırlaması olmaksızın- istediği an yazılı bir başvuru ile bankanın sorumlu olduğu tutarı bankadan alabilir hale getirilmelidir. Bugün takasta yazılan çek için para alınması mümkün olmamaktadır. Çekin arkası yazıldıktan sonra, bankanın sorumlu olduğu tutarı almak imkânsız hale gelmiştir.

8.4.4. Çeklerde Vade Uygulanması ve Çeklerin Senet Yerine Kullanılması Önlenmelidir.

Çekler, bugünkü uygulamada senet vasfında kullanılmaktadır. Hukuken çek, para yerine geçmelidir. Fakat, uygulamada ileri tarihli senet olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla çek, vadelenendirilmiş kıymetli evrak niteliğine dönüşmüştür. Bu nedenle çeklerin düzenlendiği/keşide edildiği tarihi belirleyebilecek, çeklerin ileri tarihli olarak düzenlenmesini engelleyecek bir sistem oluşturulabilir.

8.5. BÖLGELERARASI GELİŞMİŞLİK FARKLARININ GİDERİLMESİNE YÖNELİK ÖNERİLER

8.5.1. Teşvik Programları Uzun Vadeli Olarak Uygulanmalıdır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde özel sektörün daha fazla yatırım yapması için pozitif ayrımcılık temelinde, on yıl gibi uzun vadeli özel teşvik programları uygulanmalıdır. Büyük şehirlerde yaşayan bölge çıkışlı iş adamlarına çağrıda bulunularak, *“doğduğumuz topraklara bir fidan da siz dikin”* kampanyası başlatılmalıdır.

8.5.2. Geri Kalmış Bölgelerde Enerji Cazibesi Oluşturulmalıdır.

Sanayinin bölgeye çekilmesi ve iş piyasasının gelişmesi için enerji fiyatları ucuzlatılmalı ve işbirliği organizasyonları teşvik edilerek, büyük işletme ve kuruluşların faaliyete geçirilmesi amaçlanmalıdır. Bu şekilde, enerji kaynaklarının kaçak kullanımı da büyük ölçüde azalmış olacaktır. Ayrıca, bölgedeki işletmelerin kullandıkları enerjiye ilişkin bedel, peşin olarak tahsil edilmelidir.

8.5.3. Organize Sanayi Bölgeleri Güçlendirilmelidir.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kalkınmasında organize sanayi bölgelerinin (OSB) rolü artırılmalı ve bu oluşumlar ekonomik kalkınmanın dinamosu haline getirilmelidir. Bunun için bölgede yer alan organize sanayi bölgelerine yönelik bedelsiz arsa tahsis işlemleri gerçekleştirilmelidir.

8.5.4. Serbest Ticaret Bölgelerine Etkinlik Kazandırılmalıdır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki serbest ticaret bölgelerine etkinlik kazandırmak için bürokratik prosedürler azaltılmalı ve bu alanların Ortadoğu'nun başat bir ticaret merkezi haline gelmeleri için özel teşvik programları uygulanmalıdır.

8.5.5. Göçü Durduracak Çalışmalar Hızlandırılmalıdır.

Kırsal alanda hayatlarını sürdüren insanların sağlık, eğitim, çevre ve yaşam şartları iyileştirilmelidir. Bu bölgelerde geçim imkânı sağlayacak şartlar oluşturulmalıdır.

8.5.6. İstikrar Sağlanarak, Elverişli Yatırım Ortamı Oluşturulmalıdır.

Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sağlanacak istikrar, ekonomik yatırımların artmasına ve ticaretin gelişmesine zemin hazırlayacaktır. Zira, bölgedeki istikrarın zaafiyete uğraması, kapsamlı projelerin hayata geçirilmesini engellemektedir. Bu yüzden, yatırımcılar açısından belirsizlik ve risk doğuran istikrarsızlık unsuruna yönelik olarak, merkezi ve yerel idari organlar, bölgenin gelişimini esas alan ortak bir payda etrafında güç birliği yapmalıdır.

8.5.7. Tali Uğraşı Alanları Ortaya Konmalıdır.

Çiftçi nüfusun tarımsal faaliyet alanı genişletilmeli, ziraat yanında tohumculuk, fidecilik, çiçekçilik, seracılık, meyvecilik gibi yan uğraşı alanları oluşturulmalı ve senenin daha büyük kısmında faal olmaları sağlanmalıdır.

8.5.8. Madencilik Yatırımları Canlandırılmalıdır.

Yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin tam bir envanteri çıkarılarak, konuya ilgi duyan işletmeler yatırım ve üretim fırsatları konusunda bilgilendirilmelidir. Bölgedeki madencilik sektörünün ayağa kalkması için yatırımcılara cazip öneriler götürülmeli ve özellikle yabancı sermayeyi bölgeye çekmek için çeşitli projeler uygulamaya alınmalıdır.

8.5.9. Küçük HES'ler Kurulmalıdır.

Önümüzdeki yıllarda, rezervlerin azalmasıyla birlikte petrol ve doğalgaz fiyatları yükselmeye devam edecektir. Sonuçta, bölgedeki elektrik santrallerinin önemi daha da artacaktır. Bu nedenle, bölgede yer alan Hidroelektrik Santralleri (HES)'nin mevcut potansiyelini üst seviyede kullanmak gerekmektedir.

Bölgede kurulacak yeni enerji santralleriyle, elektrik üretimi daha da artırılabilir. Fırat nehrinden halen %20 oranında; Dicle nehrinden ise %50 oranında daha fazla ek enerji alınabileceği belirtilmektedir. Bu konuda hükümetin attığı adımlar son derece olumludur.

8.5.10. Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına Yönelik Yatırımlar Arttırılmalıdır.

Güneş enerjisine dayalı santrallerin artması ile birlikte Türkiye'nin en fazla güneş enerjisi alan bölgesi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kalkınmasına destek olunacak ve yeni istihdam olanakları ortaya çıkacaktır. Güneş enerjisinden elektrik üretimi sadece kırsal kalkınmaya değil, elektrik iletiminin daha sağlıklı bir şekilde yapılmasını da beraberinde getirecektir. Doğalgaza bağımlılıktan kurtulmanın en temiz yolu olan yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi, Türkiye'nin gündeminde daha fazla yer tutmalıdır. Özel sektör, rüzgâr enerjisinden olduğu gibi güneş enerjisinden de elektrik üretimi konusunda yatırımlar için teşvik edilmelidir. Yasa çalışmaları devam eden bu hususta farkındalığın arttırılmasında büyük fayda bulunmaktadır.

8.5.11. İnşaat Sektörüne Özel Önem Verilmelidir.

İnşaat ve konut sektörü, bölgedeki işsizliği giderecek önemli bir sektör haline gelebilir. Bunun için bir taraftan inşaat ve konut sektörlerini ve diğer taraftan ise bu sektörlerle malzeme sağlayan yardımcı sektörlerin desteklenmesine ve teşvik edilmesine ihtiyaç vardır.

8.5.12. Komşularla Ortak Fuar Organizasyonlarının Sayısı Arttırılmalıdır.

Komşu ülkelerle yapılacak ticareti engelleyici mevzuat kaldırılmalı ve bürokratik işlemlerin azaltılmasına yönelik olarak güçlü bir siyasi irade ortaya konarak, olumlu bir psikolojik hava oluşturulmalıdır. Komşu ülkelerdeki işadamlarına yönelik sektörel fuarların sayısı artırılmalı ve katılımları teşvik edilmelidir. Komşu ülke iş adamlarıyla büyük şehirlerde ortak iş merkezleri açılmalı ve bu iş merkezleri arasındaki mal akıcılığı hızlandırılmalıdır. Böylece ticari hayatın, “kazan-kazan” felsefesi içinde, ilgili tüm ülkeler için yararlı olması sağlanmalıdır.

8.6. DIŞ POLİTİKA VE TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA ÖNERİLER

8.6.1. Aktif, Komşuları ile Sıfır Çatışma İçeren, Pro-Aktif, Kendi Kültür ve Medeniyet Havzasına Daha Fazla Eğilen, Çok Boyutlu Dış Politika Anlayışı Kesintiye Uğramamalıdır.

Söz konusu politikalar, MÜSİAD tarafından genel anlamda Türkiye'nin menfaatlerine uygun bulunmakta ve desteklenmektedir. Ortadoğu, Kafkaslar, Orta Asya, Balkanlar, Kuzey Afrika ve hatta Afrika'nın tamamı, diğer bir ifade ile Afro-Avrasya olarak adlandırılan bölge, Türkiye'nin doğal ilgi sahasıdır ve Türkiye bu bölgeye yönelik etkin dış politika arayışını artırarak sürdürmelidir.

8.6.2. Türkiye'nin Çok Boyutlu Dış Politikası, AB'den Kopma Anlamına Gelmemelidir.

Bu meyanda, Türkiye-AB ilişkilerinin durağanlıktan çıkıp, tekrar ivme kazanması hem Türkiye'nin hem de Avrupa ülkelerinin menfaati icabıdır.

8.6.3. Türkiye, AB ile İlişkilerine İvme Kazandıracak Reformları Yerine Getirmelidir.

Özellikle 2006 yılının sonundan bu yana, Türkiye-AB ilişkileri sıkıntılı ilerlemektedir. Bu durum, ekseriyetle AB ülkelerinin Türkiye'ye yönelik, "haksız ve âdil olmayan" politikalarından kaynaklanmaktadır. Ancak öyle dahi olsa, Türkiye, AB ile ilişkilerine ivme sağlayacak reformları yerine getirmelidir. Unutulmamalıdır ki, daha fazla demokrasi öncelikle bu ülkenin vatandaşları için gerekmektedir.

8.6.4. Türkiye, AB Üyeliği Konusunda Gerçekçi Bir Anlayışla Yola Devam Etmelidir.

Türkiye yarın AB üyesi olacakmış gibi ev ödevlerini yerine getirebilmeli ama hiç AB üyesi olamayacakmış gibi de dünya siyasetinde hak ettiği yere AB'siz gelebileceğini unutmamalıdır.

8.6.5. Kıbrıs Sorunu İlgili Olarak, Türkiye "Bir Adım Önde" Siyasetine Devam Etmelidir.

KKTC'de yapılan son parlamento seçimlerinde iktidarın değişmesi, Türk kesiminin bir süredir devam ettirdiği çözüm merkezli siyasetine olumsuz yansımamalıdır. Bu konuda Türkiye, Ada'da Türk ve Rum kesimleri arasında var olan diyalogun iyileştirilerek sürdürülmesi yönünde çalışmalarını hızlandırmalıdır.

Ancak, Kıbrıs'ta, âdil ve kapsamlı bir çözüm arzulanan bir husus olmakla birlikte, Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin- AB'ye üye olmanın verdiği güvenle- çözüm konusunda yeterince istekli olmadığı da zaman zaman görülmektedir. Bu nedenle, Kıbrıs hususu noktasında, ihtiyatı elden bırakmamak gerekmektedir. Hükümet, bu hususta çözüm merkezli, yapıcı, olumlu ama gerçekçi ve ihtiyatlı bir siyaset arayışını devam etmelidir.

8.6.6. 1 Mart 2003 Tezkere Krizi ile Farklı Bir Yapılanmaya Giren, Türkiye-ABD İlişkileri Yeni Gerçekçi Mecrasında Gelişmeye Devam Etmelidir.

ABD, Türkiye'nin hem bölge hem de dünya siyasetinde etkisini gittikçe arttıran bir ülke olduğu gerçeğini, artık kabul etmeye başladığını göstermektedir. İlişkiler, karşılıklı menfaate ve anlayışa göre devam etmelidir. ABD, Türkiye'nin milli menfaatine uygun olmayan siyaset beklentilerinde bulunmaktan vazgeçmelidir. Türkiye ile ABD'nin müttefik oldukları gerçeği, Türkiye'nin ABD'nin her isteğini kabul edeceği şeklinde algılanmamalıdır. Hükümet, ABD ile olan ilişkilerinde gerçekçi ve şahsiyetli siyasetine devam etmelidir.

8.6.7. Türkiye, Ortadoğu'da Barış Tesis Edebilen Ülke Konumunu Yeni Dönemde de Sürdürmelidir.

Bu bağlamda, özellikle Filistin sorunu, hem insaniyet hem de bölgesel ve uluslararası barış ve güvenlik açılarından acil çözüm beklemektedir. Filistin'de yaşanan insanlık dramının sona ermesi ve Filistinlilerin onurlu ve insanca yaşama haklarının ayaklar altına alınmamasına yönelik siyaset arayışları, Türkiye'nin dış politika önceliklerinin arasına girmelidir. Esasen, Filistin sorununun âdil bir şekilde çözülmesi, bölgesel ve uluslararası barış ve güvenliği arttıracaktır.

8.6.8. Rusya ile İyi Dostluk ve Komşuluk İlişkilerini Bozmamaya Gayret Edilmelidir.

Kafkaslar ve Orta Asya'da "büyük oyun" tekrar yaşanmaya başlanmıştır. Özellikle, Kafkaslarda Rusya, ABD, AB ve Türkiye arasında yaşanan yeni güç mücadelesi bilhassa Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan üzerinden yapılmaktadır. Bu yeni durumda, Türkiye'nin genel uluslararası yönelimi, Batılı devletlerle birlikte hareket etme temeline dayansa dahi, Rusya ile iyi dostluk ve komşuluk ilişkilerini bozmamaya gayret edilmelidir. Hükümet, bu konuda maharetli bir dış politika arayışı içinde olmalıdır.

8.6.9. Azerbaycan ile İlişkilerin Yeniden İstikrara Kavuşması Oldukça Önemlidir.

Kardeş iki ülke arasındaki sorunların derinleşmesine müsaade etmeden, akılcı bir şekilde çözümü yönünde atılan olumlu adımlar memnuniyet vericidir. Hangi nedenlerden kaynaklanırsa kaynaklansın, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerindeki istikrarın zedelenmemesi için, her iki ülkeyi yönetenler, bu güne kadar sergiledikleri özeni devam ettirmeli ve özellikle de kamuoyuna bu hassasiyeti daha açık bir şekilde deklare etmelidirler.

8.6.10. Türkiye'nin Ermenistan ile Olan İlişkilerinin Normalleşmesi Önemlidir.

Ermenistan ile olan ilişkilerin normalleşmesi, Türkiye'nin tek taraflı olarak taviz vermesi ile olabilecek bir tarz siyaset değildir. Hem Türkiye hem Ermenistan karşılıklı olarak yaklaşmalıdır. Bu bağlamda, Ermenistan'ın işgal etmiş olduğu Azerbaycan topraklarından çekilmesi ve Karabağ sorunun Azerbaycan'ı da tatmin edici bir şekilde çözülmesi gerekmektedir.

Dokuzuncu Bölüm

KRİZ ORTAMINDA TÜRKİYE’NİN REFORM GÜNDEMİ

9.1. İKİNCİ NESİL REFORMLAR

Türkiye’de reformist yaklaşımların her dönem bir zorunluluk olduğu aşîkârdır. Yüksek büyüme trendini her dönem sürdürülebilir kılmak zorunda olan ölkemiz, bu amaca ulaşabilmek için reform süreçlerini kesintisiz işletmek durumundadır. İşgücü verimliliği, Ar-Ge ve inovasyon çalışmaları, sosyal güvenlik sorunları, kamu yönetim reformu ve siyasal reformlar Türkiye’nin ajandasında yer bulması gereken hususlardır.

İşgücü ve toplam faktör verimliliği ile kurumsal kalite unsurları, Türkiye’nin bir an önce hayata geçirmesi gereken konular arasındadır. Bu bağlamda yapılması gereken ikinci nesil reformlar kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir:

9.1.1. Kamu Maliyesi Alanındaki Reform Süreci Devam Etmelidir.

Maliye politikası henüz yeterince şeffaflaşmamış ve hesap verebilirlik yeterince benimsenmemiştir. 5018 sayılı kamu mali yönetimi ve kontrol kanununun getirdiği orta vadeli harcama programı, stratejik planlama, sonuç ve performans odaklı mali yönetim uygulamalarının benimsenmesi gibi düzenlemeler uygulamada yetersiz kalmaktadır.

Yüksek düzeydeki sosyal güvenlik açığı hâlâ önemli bir risk unsurdur. Yerel yönetimlerin mali disiplin içinde hareket etmelerini sağlayacak düzenlemeler yeterli değildir. Bu bağlamda, IMF ile yapılması muhtemel bir anlaşmaya, yerel yönetimler ile merkezi bütçe arasındaki ilişkileri daha disiplinli hale getirecek bir boyutun katılması gerekli görülmektedir.

9.1.2. İstihdam ve Sosyal Destek Çerçevesi Yenilenmelidir.

Son dönemde yapılan emek piyasası reformlarına rağmen, işgücü piyasalarına ilişkin düzenlemeler halihazırda istihdamın önünde engel teşkil etmeye devam etmektedir. İşgücünün hem eğitimi hem de sahip olduğu beceri düzeyi, Türkiye'nin rekabet halinde olduğu ülkelerin gerisindedir. Mevcut sosyal destek stratejisi, dönüşüm sürecinden olumsuz etkilenenlerin korunması için yeterli değildir. Bu doğrultuda, işsizlik fonunun daha etkin kullanılması gereği vardır.

9.1.3. Teknolojik Yenilenme Süreci Hızlanmalıdır.

Bilişim teknolojileri, telekomünikasyon ve lojistik gibi, şirketlerimizin daha yüksek katma değer yaratabilmesi için önemli girdi hizmetleri sağlayan sektörler, rekabetçi ve maliyetleri düşürecek şekilde yapılanmalıdır. Geldiğimiz nokta itibarıyla, Ar-Ge'nin önemi daha iyi anlaşılmış olmasına ve daha önce yeterli miktarda kaynak aktarılmamış olmasına rağmen, mevcut kaynaklar ihtiyaçlara cevap vermekten şimdilik uzaktır.

Teknolojik yenilenmeyi destekleyen kurum ve kuruluşların çalışmalarının düzenlenmesinde ve kaynakların daha etkin kullanılmasında, özel sektör temsilcileri yeterince sürece dâhil olamamaktadır. KOBİ'ler kalite ve standartlar konusunda, Avrupa Birliği seviyesinin uzağındadır. AB ile ticaret yapan firmalarımız sertifikasyon konusunda önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. Türkiye'deki ölçüm ve değerlendirme merkezlerinin AB mevzuatına uyumsuzluğu, KOBİ'lerin rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir.

Teknolojik yenilik yapma kapasitesinin arzu edilen seviyelerde olmamasının önemli bir nedeni, fikri mülkiyet haklarının korunmasında yaşanan problemlerdir. Fikri Mülkiyet Hakları Yasası'nın, Avrupa Komisyonu'nun ilgili direktiflerindeki esaslarla uyumsuzlukları bulunmaktadır.

9.1.4. Etkin Kümelenme Yaklaşımına İhtiyaç Vardır.

Yerli tedarikçilerin rekabet gücünde önemli problemler bulunmaktadır. İthal ara girdilere olan bağımlılık, uzun vadede rekabet gücünü ve dolayısıyla büyüme potansiyelini düşürmektedir. Belli bir sanayi politikası çerçevesinde, Türkiye henüz değer zinciri analizi ve kümelenme yaklaşımına dayalı politikaları uygulamaya geçirememiştir. Enerji sektörünün mevcut yapısı ve

serbestleşmedeki eksiklikler, KOBİ kesiminin sağlaması gereken verimlilik düzeyinin önünde engeldir.

9.1.5. Şirket Kapatma Süreçleri Hâlâ Çok Uzundur.

Şirketlerin kuruluşlarına getirilen revizyonlara paralel olarak, üçüncü şahısların hak ve alacaklarına zarar vermeyecek şekilde, vergi dairesi ve sair kamu kurumları ile ilgili sorunlarının daha hızlı çözülebilmesi sağlanarak, şirket kapama sürelerini kısaltacak düzenlemeler yapılmalıdır. Özellikle, ticaret sicil gazetesinde tescil ve ilana ilişkin süreçler daha da kısaltılmalıdır. Şirket ortakları arasındaki uyuşmazlıklar nedeniyle, şirket ortağının ayrılmasına ya da çıkartılmasına imkân sağlayan düzenlemeler yapılmalı, ortaklar arasındaki uyuşmazlıkların çözümsüzlükten kurtarılması sağlanmalıdır. Eğer böyle bir düzenleme mümkün görünmüyor ise, alternatif olarak, yargı yolu ile şirketlerin kapatılmasına yönelik düzenlemeler hayata geçirilebilir.

9.2. EĞİTİM REFORMU

9.2.1. Eğitimde “Genel Çerçeve” Belirlenmesi

Milli eğitim ve öğretim uygulamalarındaki iyileştirmelere süreklilik kazandırılmalıdır. İçeriği iyi doldurulmamış, aksak “reform paketleri” yerine eğitim uygulamalarının iyileştirilmesine süreklilik kazandırılmalı; her alanda sürekli gelişim ve yenilik anlayışıyla hareket edilmelidir. Eğitim uygulamalarındaki köklü değişikliklere kısa süre içinde değil; belli bir hazırlık, bilgilendirme ve uyarılama döneminden sonra geçilmelidir. Eğitim uygulamalarındaki değişikliklerde daha geniş mutabakat zeminleri araştırılmalıdır.

Hükümet, eğitim uygulamalarındaki değişikliklerle ilgili olarak DPT, MEB, TÜBİTAK, YÖK ve ilgili sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği yapmalı; ortak akıl çerçevesinde hareket etmelidir. Milli Eğitim Bakanlığının statüsü, eğitim ve insan kaynaklarının gelişimi ile ilgili politikaları formüle edecek şekilde yeniden düzenlenmelidir. Eğitime özel sektörün daha fazla katkı yapması sağlanmalıdır. Bunun için özel okulların açılması teşvik edilmeli, özel kurumların eğitim sektöründen aldığı pay hedef itibarıyla %10’lar düzeyine yükseltilmelidir. Özel okulların su, elektrik, doğalgaz, haberleşme ve bina kiralara ilişkin giderler, teşvik kapsamında değerlendirilmelidir.

9.2.2. Öğretim Seviyelerine İlişkin Özel Öneriler

Okul Öncesi Öğretim: Okul öncesi eğitim kurumları, tüm ülke düzeyinde yaygınlaştırılmalı ve bunu sağlamak için özel sektör teşvik edilmelidir. Okul öncesi eğitim, kırsal kesimde de teşvik edilmeli ve bu konuda aileler

bilinçlendirilmelidir. Okul öncesi eğitime yönelik sistem ve modeller oluşturulmalı, okullar arasında yaşanan haksız rekabeti ortadan kaldıracı standartlar belirlenmelidir.

İlköğretim: “Kesintisiz, kademesiz zorunlu eğitim” yerine, “kesintisiz, kademeli ve sürekli zorunlu eğitim” uygulamasına geçilmelidir. İlköğretim uygulaması çeşitlendirilmeli, isteyen aileler kademesiz; isteyen aileler ise çocuklarını kademeli eğitim çerçevesinde daha erken yaşlarda meslek okullarına gönderebilmelidir. Mesleki eğitim, ilköğretim okullarının ikinci kademesinden itibaren başlatılmalıdır.

İlköğretim öğretmenleri, öğretim teknikleri konusunda hizmet içi eğitim seminerlerine alınmalı ve bu seminerleri başarıyla tamamlayanlara daha kısa bir süre zarfında “usta öğretmen” sertifikası verilmelidir. İlköğretimde çiftli öğretimden tam gün öğretime geçilmesini yaygınlaştıracak tedbirler alınmalı ve bu çerçevede özellikle özel eğitim kurumlarına vergi kolaylıkları, yatırım indirimleri sağlanmalıdır.

Özel eğitim kurumu açmak isteyen ya da kampüs oluşturmak isteyen girişimcilere devlet, şehir dışındaki hazine arazilerini ve atıl kalmış tarihi mekanları ücretsiz olarak 50 yıllığına tahsis etmelidir.

İlköğretimde rehberlik uygulamaları etkinleştirilmelidir. İlkokullarda rehberlik hizmetlerine önem verilmeli ve öğrencilerin kabiliyetlerine ve özelliklerine uygun olarak yönlendirilmeleri sağlanmalıdır. Bunun için öğrenci başına düşen rehber öğretmen sayısına ilişkin veriler değerlendirilmeli ve rehber öğretmen sayısı artırılmalıdır. Rehberlik öğretmenlerine müdür yardımcılığı gibi doğrudan meslekleriyle ilgili olmayan görevler verilmemelidir.

Genel Orta Öğretim: Yüksek öğretimde yakalanması beklenen başarı açısından genel orta öğretim kurumları daha donanımlı hale getirilmelidir.

Fen ve Anadolu Liseleri: Ülkemizdeki Fen ve Anadolu liselerinin sayısı niteliklerine paralel olarak artırılmalıdır. Odaların, şirketlerin ve diğer özel sektör temsilcilerinin Anadolu, Fen ve Teknik Lise açması teşvik edilmeli ve açılan liselere destekler verilmelidir.

Ön Lisans Eğitimi: Mesleki ve Teknik Yüksek Okul açma yetkisi, aynı zamanda özel sektör kuruluşlarına da verilmeli ve böylece eğitimde rekabet ve kaliteyi artırıcı bir önlem hayata geçirilmelidir. Öğretim elemanı sayısını artırmaya yönelik olarak “hızlandırılmış öğretim elemanı” yetiştirme programları açılmalı ve yüksek lisansını yapmış olan öğrenciler, iki yıllık bir yetiştirme süresinden sonra meslek yüksek okullarına öğretim görevlisi olarak atanabilmelidir.

2002-2003 öğretim yılında başlatılan ve meslek liselerinden, Meslek Yüksek Okullarına (MYO) sınavsız geçiş sağlayan uygulama kaldırılarak, yeni bir düzenleme yapılmalıdır. Bu doğrultuda, meslek liselerinden sadece belli bir başarı puanını tutturarak öğrencilere sınavsız geçiş hakkı tanınmalıdır. Ortaöğretimden meslek yüksekokuluna gelen öğrencinin niteliği, eğitim düzeyini belirleyen en önemli etken olduğu için, belirli temel ders puanları esas olmalıdır.

MYO öğrencilerinin sanayide uygulama ve staj yapma imkânları sağlanmalıdır. Stajlar göstermelik olmaktan çıkarılmalı ve staj sonrasında beceri kazanma sınavı yapılarak, staj raporu buna göre düzenlenmelidir. MYO ile Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Siteleri arasında etkin bir işbirliği yapılmalıdır. MYO'lar, İl İstihdam ve İl Mesleki Eğitim Kurulları ile yıl içinde yeterli sayıda bir araya gelerek, eğitim programlarının içeriklerini gözden geçirmeli ve iş hayatına uygunluğu açısından bir denetim ve mutabakat sergilemelidirler.

Lisans Eğitimi: Üniversiteler, “eğitim üniversiteleri” ve “araştırma üniversiteleri” olmak üzere ikiye ayrılmalıdır. Türkiye, özellikle yeniden yapılandıracağı araştırma üniversiteleri yaklaşımıyla, eğitim ihraç eden bir ülke haline gelmelidir. Lisans eğitimi için temel politikalar özetlenerek belirlenmeli ve bu politikalar yaygın biçimde kamuoyuyla paylaşılmalıdır.

Dört yıllık lisans eğitiminde, eğitim üniversiteleriyle araştırma üniversiteleri arasındaki ayrım iyi belirlenmeli; yüksek okul çağındaki gençlerin %70'inin üniversite mezunu olması hedeflenirken, bunların %20'sinin araştırmacı veya yönetici olmaları hedeflenmelidir.

Lisans eğitiminde üniversiteler, yarı özerk hale getirilerek rekabet ortamı oluşturulmalıdır. Aileleri belirli bir gelir düzeyinin altında olan yoksul öğrencilerin lisans eğitimleri parasız olmalı ve bu öğrencilerin masrafları devlet tarafından karşılanmalıdır.

Vakıf üniversitelerinin statüleri gözden geçirilmeli ve bu üniversitelerin “vakıf” kelimesinin arkasına sığınmaları önlenmelidir. Bu üniversiteler, “özel” üniversite olarak anılmalıdır.

Üniversite öğretim üyelerinin ücretleri iyileştirilmeli ve değerlendirme komisyonunun onayından geçmiş bilimsel yayın yapılması halinde, aşamalı olarak artan ücret politikası takip edilmelidir. Üniversitelerde ikinci öğretimi artırmak ve teşvik etmek için mevcut prosedürler tekrar gözden geçirilmeli ve iyileştirmeler yapılmalıdır.

Mevzuatta gerekli değişiklikler yapılarak, ikinci öğretimden ücret hak etmek için saat 17:00'den sonra yapılan eğitim tanımlaması, saat 15:00'e çekilmeli ve böylece daha yoğun eğitim programları uygulanmalıdır.

Üniversitelerdeki eğitim süresi beş yıla çıkarılmalı; son sınıftaki müfredat, staj ve uygulama programları olarak ayrılmalıdır. Üniversitelerde yarı zamanlı öğretim üyeliği uygulamasına son verilmeli, "sözleşmeli öğretim üyeliği" uygulamasına geçilmelidir.

Üniversitelerde eğitim branşları açılırken; geleneksel klasik anlayış terk edilmeli ve ülke ihtiyaçları gibi dünya konjonktürü, yeni meslekler, alanlar ve dallar da dikkate alınmalıdır.

9.2.3. Mesleki ve Teknik Eğitimin Yapılandırılması

Son yıllarda bütün dünyada mesleki ve teknik eğitim ülkelerin bir numaralı konusu haline gelmiştir. Ülkemizde de yaklaşık on yıldır konu, yetkililerin gündeminde olmasına rağmen, gerek nicelik ve gerekse nitelik olarak mesleki-teknik eğitimdeki yetersizlikler varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Türkiye'de mesleki ve teknik eğitimin geliştirilmesi, iyileştirilmesi ve hatta yeniden yapılandırılmasıyla ilgili çok sayıda araştırma yapılmış, raporlar hazırlanmış, görüş ve öneriler derlenmiştir. Ancak ne yazık ki, bu görüş ve önerilerin hayata geçirilmesinde arzu edilen düzeyde etkili olunamamıştır.

Bunun nedeni, ilgili ve yetkililerin ayrıntılar arasında kaybolarak, stratejik önceliklere göre hareket etmemeleridir. Bir ülkenin uluslararası piyasalarda rekabet edebilmesi ancak çok iyi yetişmiş, mesleki ve teknik yeterliliğe sahip işgücüyle mümkün olabilir.

9.2.4. Bakanlığın Örgüt Yapısının Gözden Geçirilmesi

Milli Eğitim Bakanlığı'nın teşkilat yapısı, ülke olarak eğitim olgusuna bakış açımızı belirleyen bir niteliğe sahiptir. Milli Eğitim Bakanlığının mevcut teşkilat şemasında, orta öğretim düzeyindeki mesleki ve teknik eğitim konuları, altı ayrı genel müdürlük tarafından yürütülmektedir. Bunlar; Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü, Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü, Çıraklık ve Yaygın Öğretim Genel Müdürlüğü, Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü, Ticaret ve Turizm Öğretimi Genel Müdürlüğü ve Din Öğretimi Genel Müdürlükleridir.

Mesleki ve teknik ayrım yapılmaksızın, çok sayıda genel müdürlük oluşturulmuş durumdadır. Söz konusu yapının, üçlü bir yapılanma içinde yeniden düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Buna göre; Ortaöğretim Genel

Müdürlüğü, Mesleki Öğretim Genel Müdürlüğü ve Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü gibi yapılanmalar yeterli olacaktır. Buradaki sorun mesleki okulların ve programların tanımlanmasıyla ilgilidir.

Bugüne kadar yapılmayan bu tanımlama bir gerekliliktir ve üniversite eğitime de temel oluşturacaktır. Okulların “mesleki” ve “teknik” programları birlikte içermesi, en büyük handikap olarak gözükmektedir. Genel müdürlük yapılanmasından önce, okulların programlar açısından ayrıştırılmasında yarar vardır. Teknik içerikli olmayan tüm okullar ve programlar ayrı bir grup olarak değerlendirilmeli ve Mesleki Öğretim Genel Müdürlüğü bünyesi altında toplanmalıdır.

9.2.5. Mesleki Eğitim Kanunun Değiştirilmesi

1986 tarihli Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu 29.6.2001 tarihli ve 4702 sayılı Kanunun 22. maddesi ile değiştirilerek, “Mesleki Eğitim Kanunu” olarak yeniden adlandırılmıştır. Bu kanun, esas olarak “çıraklık” ve “işletmelerdeki meslek eğitimi” konularını düzenlemektedir. Kanunun, yaygın ve örgün eğitim kurumları temel alınarak yeniden çıkarılmasına ihtiyaç vardır.

Konu, daha geniş zeminde ele alınmak durumundadır. Bu yüzden, mesleki eğitimin sağlıklı bir şekilde düzenlenebilmesi için ya bir seri kanun çıkarmak gerekmekte ya da konunun değişik yönlerini içerecek şekilde kapsamlı bir kanunun hazırlanmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

9.2.6. Öğretim Modüllerinin Zenginleştirilmesi

Mesleki-teknik öğretimle ilgili bir diğer konu, öğretim modüllerinin çeşitlendirilmesidir. Bu hususta özel sektörün de devreye alınması, öğretim modüllerinin iş piyasasına uygun hale getirilmesine katkı sağlayacaktır.

Modül sözcüğü, bir meslek alanının öğretim programında; kendi içinde bir bütün olan, tek başına öğretilebilir içeriğe sahip, kendi alanındaki diğer programlarla bütünleşerek daha geniş mesleki işlevler grubu oluşturma özelliği gösteren ve gerektiğinde bir sertifika ile belgelendirilerek istihdam yeterliği kazandıran program birimi anlamındadır.

Modüler program ise, bir meslek alanındaki alt branşların modüller halinde düzenlenmesidir. Günümüzde mesleki uzmanlaşmanın artması, mesleki ve teknik öğretimin temel alanların yanı sıra daha özel branşlar ve modüller itibarıyla sunulmasını zaruri hale getirmiştir.

Mesleki ve Teknik Eğitim Yönetmeliği'nde "mesleki eğitim programlarının, ulusal meslek standartlarına uygun olarak ve modüler yapıda hazırlanması esastır" vurgusu yapılmış olmasına karşın; bu uygulama tam olarak gerçekleştirilememiştir. İş piyasasının beklentileri ve ihtiyaçları dikkate alındığında, zenginleştirilmiş modüler eğitimin ülke yararına olacağı görülmektedir.

9.2.7. AB Programları ve Mesleki-Teknik Eğitim

2002 Kopenhag Deklarasyonu'nda mesleki eğitim ve öğretimin uygulanması, kalitesi ve çekiciliğinin artırılmasına ilişkin genel bir strateji geliştirilmişti. Kopenhag Deklarasyonu'nun temeli olarak kabul edilen, *Yaşam Boyu Öğrenme* prensiplerine göre yalnızca tercih ettikleri alana yönelmek isteyen bireyler değil; kendi uzmanlık alanlarının dışında ilerlemek isteyen bireyler de bu yönde kısıtlanmamalıdır.

9.2.8. Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi

Bu kapsamda her ülkenin bir ulusal yeterlilikler çerçevesi oluşturması ve bu çerçeveyi Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi ile ilişkilendirmesi önerilmektedir. Türkiye'de kurulacak olan *Mesleki Yeterlilik Sistemi*, Avrupa Yeterlilik Çerçevesi'ni esas almak suretiyle, Türkiye'deki özel ve kamu sektörünü uluslararası pazarda rekabete hazırlamaktadır.

Bu kurumun oluşturulmasıyla birlikte eğitim ve iş dünyası arasındaki bağ güçlendirilmiş olacaktır. Eğitim işgücü piyasasına göre şekillenecek, belgelendirilecek ve işverenin işgücüne ulaşımı kolaylaşacaktır. Eğitim programları ulusal meslek standartlarına uygun olarak tanzim edildiğinde, işgücünün uluslararası düzeyde bir serbest dolaşımı kolaylığı kazanacağı öngörülmektedir.

9.2.9. Kurumlararası Koordinasyon

Günümüzde mesleki ve teknik eğitim uygulamalarının başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi, etkili bir kurumlararası koordinasyon çalışmasına bağlıdır. Geline aşama itibariyle, bu konu yalnızca MEB ve YÖK'ü ilgilendiren bir konu olarak görülmemektedir. Türkiye İş Kurumu, Mesleki Yeterlilikler Kurumu, AB Merkezleri, Türkiye İstatistik Kurumu, İlgili Bakanlıklar ve Odalar, mesleki ve teknik eğitimin aktif aktörleri haline gelmiştir. Çok yönlü işbirliklerine, bilgi ve belge paylaşımına ve ortak eylem içinde bulunmaya ihtiyaç vardır. Yöneticiler işbirliği organizasyonları içinde çalışmalı ve yaptıkları faaliyet ve etkinliklerden birbirlerini haberdar etmelidirler. Bu çerçevede;

- (i) Çeşitli kamu ve özel kuruluşların mesleki eğitime destek vermelerini sağlamak üzere protokoller imzalanmalı ve bu protokollerin etkinliği ayrıca izlemeye alınmalıdır.
- (ii) Protokol konuları zenginleştirilmeli ve protokol imzalama konusunda il müdürlüklerine özerklik tanınmalıdır.
- (iii) Protokoller kapsamında, özel şirketlerin istihdam etmeyi düşündükleri kişilere yönelik olarak kendi eğitim programını tatbik etmesine imkân tanınmalıdır.
- (iv) Mesleki eğitim konusunda özellikle ilçe belediyeleriyle ortak çalışmalar yapılmalı ve bu organların kamuoyu duyarlılıklarından yararlanılarak, eğitim maliyetleri düşürülmelidir.
- (v) Küçük sanayi siteleri ve organize sanayi bölgelerinde, işbirliği protokolleri hayata geçirilerek; aynı zamanda kursiyerlere harçlık verebilen bir sistem üzerinden mesleki eğitim kursları açılmalıdır.

9.3. İŞSİZLİKLE MÜCADELE VE ULUSAL İSTİHDAM STRATEJİSİ

Ülkemizde işsizlik sorununun çözümü için atılacak adımların başında kuşkusuz “millî istihdam stratejisinin” belirlenmesi gelmektedir. Ülkemizde AB ülkelerinde olduğu gibi kapsamlı, tutarlı, hedefleri olan ve uygulanabilir bir istihdam stratejisi henüz oluşturulamamıştır. Geçmişte işsizlik, ekonomik büyümeye bağlı olarak aşılabilecek bir sorun olarak görülmüştür. Bu nedenle, ilk kalkınma planından itibaren, işsizlikle mücadele tedbirlerine yer vermeye başlanmıştır. Fakat, bu politikalar bir plandan diğerine değişen ve büyük ölçüde hayata geçirilemeyen tedbirler olarak kalmıştır.

Geçmişte oluşturulan stratejiler yetersiz olduğu için yeniden kapsamlı, tutarlı, hedefleri olan ve uygulanabilir bir stratejinin belirlenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. İşsizlik sorununu azaltmayı temel önceliği olarak belirleyen hükümetin ilk adımı, “millî istihdam stratejisinin” yeniden saptanması ve ilgili sosyal taraflarla ve kamuoyu ile paylaşılması olmalıdır.

Ayrıca bu stratejinin mutlaka hedefleri olmalıdır. Hükümet, işsizlikle ilgili diğer alanlarda olduğu gibi- uzun, orta ve kısa vadeli hedefler koymalıdır. Öte yandan, bu hedefe ulaşmayı sağlayacak politika ve araçları belirlemelidir. Hedeflere dayalı bir istihdam stratejisi, hükümetin motivasyonunu ve toplumun istihdamın artırılmasına yönelik duyarlılığını artırıcı etki yapacaktır. Yine bu stratejide sosyal taraflar, sivil toplum örgütleri, kamu ve özel sektörün sorumluluklarına yer veren bir kılavuz (istihdam rehberleri) yer almalıdır.

9.3.1. İşgücü Piyasası Şeffaflştırılmalı ve İŞKUR Daha Aktif Hale Getirilmelidir.

Ülkemizde işgücü piyasası yeterince şeffaf değildir. Çalışanlar iş piyasasının durumu, ücret ve çalışma şartları ile ilgili; işverenler ise işin gerektirdiği vasıflara uygun elemanlar ilgili bilgiye ulaşmakta zorluk çekmektedir. Öyle ki, işsizliğin bu denli yüksek olduğu ülkemizde bir tarafta yüz binlerce kişi iş ararken, diğer tarafta çalıştıracak eleman bulmakta zorlanan işverenler vardır.

Kısacası, bir eşleme sorunu söz konusudur. Bu hizmetleri ve özellikle de iş arayanlarla, işçi arayan firmaları buluşturma fonksiyonunu üstlenmiş, resmi nitelikteki bir müessese olan kamu istihdam kurumu İŞKUR, mevcut haliyle yetersiz durumdadır. Özel istihdam büroları sayısal ve fonksiyonel olarak yetersiz iken, özel danışmanlık firmaları -yasal olmadığı halde- bu hizmeti özellikle kalifiye işgücüne sunmayı sürdürmektedir.

İş arama kanalı olarak İŞKUR, yetersiz kaldığı için iş arayanların önemli bir kısmı gazete ilanları, ahabap-dost ilişkileri veya kendi imkânları ile iş bulmaya çalışmaktadır. Çağdaş anlamda iş arama kanalı olarak tanımlanamayacak olan bu yöntemler, iş aramanın etkinliğini düşürdüğü gibi iş bulma süresini de artırmakta ve iş arayanları aradıkları vasıf ve kriterlere uygun olmayan işlerde çalışmaya mecbur bırakmaktadır. Özellikle nitelikli işçiler, İŞKUR'u tercih etmemektedir.

Buna paralel olarak, özel sektör işverenleri ise, bu kurumun çalışma sistemi ve hizmetleri hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Kurum, hizmet kalitesinin yükseltilmesi amacıyla yeniden organize edilmeli, bütçesi artırılmalı ve eleman eksikliği giderilmelidir. Böylece, işsizlerin ve işverenlerin kuruma ilgisini arttıracak düzenlemeler yapılmış olacaktır.

9.3.2. Esnek Çalışma ve Değişken Ücret Modelleri Gündeme Alınmalıdır.

Ücret ödemelerinin verimlilik performansı ile ilişkilendirilmesini sağlayacak düzenlemelere gidilmesi önemli hale gelmiştir. Bu husus, IX. Kalkınma Planı'nda da hedefler arasında gösterilmektedir.

Esnek istihdam veya yarım zamanlı çalışmayı mümkün kılacak düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen, uygulamada sorunlar devam etmektedir. Keza İş Kanunu'nda getirilen iş güvencesi hükmünün uygulanmasından kaynaklanan bazı sorunlar nedeniyle, özellikle büyük işletmeler istihdam artışından kaçmakta; Türkiye gibi bir ülkenin faktör donanımı ile örtüşmeyecek kadar aşırıya kaçan makine ve otomasyonu yoğun üretimi tercih etmektedir.

ILO standartlarıyla uyumlu olarak tanımlanmış olan Türkiye'deki İş Güvencesi Kanunu, Türkiye'nin küresel rekabette önünü kapatan bir nitelikte yorumlanmamalıdır. Unutmamak gerekir ki, en iyi iş güvencesi, istikrar içinde sürdürülebilir bir büyümeyi mümkün kılan rekabetçi üretim yapısına sahip olmaktır. Böyle bir ekonomide işgücü istihdamına ziyadesiyle ihtiyaç duyulacak ve ücretler de artacaktır.

Son dönemde çeşitli işadamları kuruluşları, karşılaşılan sorunların çözümüne öncülük etmek üzere, "Bölgesel Asgari Ücret" ve "Anadolu Yaklaşımı" başlıkları altında, çeşitli esnek ücret modellerini tartışmaya açmaktadır. "Esnek Çalışma Modeli" ve "Bölgesel Asgari Ücret" önerileri tartışmaya değerdir.

İçinden geçtiğimiz kriz sürecinde, işsizlik rakamları hızla tırmanmaya devam etmektedir. Krizin ve yapısal dönüşümün mahiyeti, bu durumun geçici olmadığını göstermektedir. Tarım sektörü çözülmekte ve şehre büyük bir işsiz kesim göndermektedir. Tarımda yoğunlaşan atıl emek havuzu çok büyük olduğundan, bu sürecin uzun bir süre artarak devam edeceği anlaşılmaktadır.

Ayrıca emek yoğun sektörler hem ihracat pastasında, hem de iç piyasada güç kaybetmekte ve küçülmektedir. Bu konuda tekstil-konfeksiyon ile gıda sektörü başta gelmektedir. Bilhassa Anadolu'da hakim olan iş ortamı ve şirket yapıları zaten çok verimsizdir. Bu duruma ek olarak, aynı yapı üzerinde büyük vergi yükleri söz konusudur.

Sonuçta işverenler çözümü, kayıtdışı kaçmakta aramaktadırlar. Kayıtdışı istihdam, emekçi kesime beklediği refahı getirmediği gibi; devlet büyük bir vergi kaybına, sosyal güvenlik sistemi ise zaafa uğramaktadır.

9.3.3. İşsizlik Sigortası Fonu'nun Yararlanıcılar ve Ekonomi Açısından Etkinliği Arttırılmalıdır.

Mevcut krizde de görüldüğü gibi, ekonomik durgunluk ve işsizlik birbirini tetikleyen iki ekonomik olgudur. Adeta, bir kısır döngü meydana gelmektedir. Kısır döngünün kırılmasında ve işsizlik sorunun yarattığı ekonomik ve sosyal sorunların üstesinden gelinmesinde, işsizlik sigortası fonu etkin bir otomatik denkleştirici (stabilizatör) araç olarak kullanılabilir.

Ancak, işsiz kalan birinin işsizlik sigortasından faydalanabilmesi için -4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu'nda da belirtildiği gibi- öngörülmüş olan şartların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu şartlar ise oldukça ağırdır. Öte yandan, kayıtdışı istihdam nedeniyle çalışanların önemli bir kısmı sistem

dışında kalmaktadır. Bu durum, işsizlik fonunun otomatik denkleştiricilik işlevini zayıflatmakta ve kayıtdışı teşvik eden bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşsizlik sigortası uygulaması ile primlerin ödenmesi sürekli hale gelmiştir. Ancak, kayıtdışılığın Türkiye ekonomisi açısından önemli bir sorun olduğu da aşikârdır. Kayıtdışı ekonominin yaygın olduğu bir ortamda, gerek çalışanların gerekse işverenlerin önemli bir kısmı sistem dışında kalmaktadırlar. Bu durum ister istemez, kayıtlı olanlar açısından prim ödemelerinin ek bir maliyetmiş gibi algılanmasına neden olmaktadır. Söz konusu nedenlerle, kayıtdışı ekonominin kontrol altına alınması, yalnızca işsizlik sigortası uygulaması açısından değil; genel olarak Türkiye ekonomisi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

İlgili Kanunda, “iş ilişkisinin işveren tarafından fesh edilmiş olması”, “iş akdinin feshinde işçinin kusurunun olmaması”, “son dört ay içinde sürekli çalışmış olması”, “kendi istek ve kusuru dışında işini kaybetmesi hariç, son üç yıl içerisinde minimum altı yüz gün prim ödemiş olması” gibi bir dizi koşul bulunmaktadır. Takdir edilir ki, krizin boyutu dikkate alındığında bu koşullar, işsizlik sigortasından faydalanacak birisi için oldukça ağırdır. Kötüye kullanımı özendirmemek ve işsiz kalmayı cazip hale getirmemek koşullarıyla en azından ekonomik krizlerin derinleştiği dönemlerde-işsiz kalanların işsizlik sigortasından daha kolay faydalanabilmeleri için mevz-u bahis şartlar esnetilebilir.

Kriz koşullarında işsizlik kronik hale gelebilir. Oysa ki, yürürlükte bulunan İşsizlik Sigortası Kanunu’na göre, en az 600 gün çalışmış sigortalılar 180 gün; 1080 gün çalışmış sigortalılar ise 300 gün süre ile işsizlik sigortasından ödenek alabilmektedir. Üstelik bu mekanizmadan işsizlerin ancak %20’sinin yararlanabildiği ve işsizlik ödeneğinin nispeten düşük olduğu gerçeği dikkate alındığında, mekanizmanın ekonomik krizlerin etkisini hafifletmede bir araç olarak işlev görmesini beklemek yanıltıcıdır.

Bu bağlamda, hem işsizlik sigortasının kapsamının genişletilmesine hem de işsizlik ödeneği miktarının artırılmasına ihtiyaç vardır. İşsizlik Sigortası Fonu, sahip olduğu parasal büyüklüğe göre sembolik ödemeler yapan bir mekanizma olma konumundan çıkarılmalıdır. İşsizlik sigortası, sınırlı bir süreyi değil de- Batı ülkelerinde olduğu gibi- bir yıllık dönemi kapsayacak şekilde revize edilmelidir.

Buna ek olarak, hükümetlerin Fon’da biriken parayı, düşük faiz getirisi altında kullanma riski bulunmaktadır. Ayrıca Fon, işsizlikle bağlantılı olmayan amaçlar kapsamında kullanılmamalıdır. Halihazırda, Fon’da biriken paranın yalnızca %8.5’i mevduat olarak tutulmakta; kaynakların geri kalan kısmı

büyük ölçüde likitidesi düşük kamu borçlanma kağıtlarında tutulmaktadır. Dolayısıyla hükümet istese dahi, Fon'dan kısa vadede geri ödemede bulunma imkânı yoktur.

En azından olağanüstü durumlar için, Fon kaynaklarının bir kısmının getirisi ve aynı zamanda likitidesi yüksek yatırım araçlarına kaydırılması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, ekonomik kriz dönemlerinde geçerli olmak üzere, hükümetlere Fon'u -alt ve üst sınırları yasayla belirtilen- bir kullanım yetkisi verilmelidir.

Mevcut haliyle İşsizlik Sigortası Kanunu, bölge veya sektörler için herhangi bir özel hüküm içermemektedir. Oysa, ekonomik krizlerin bölgeler ve sektörler üzerindeki etkisi asimetriktir. Bu nedenle ekonomik krizlerin doğurduğu işsizlik, ülke ve sektör genelinde nispeten homojen bir yapı arz etmektedir.

Dış kaynaklı krizlerde, ihracat-ithalat yapan sektörler krizden diğerlerine göre daha fazla etkilenebilmektedir. Örneğin, Denizli Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren ihracata yönelik tekstil fabrikalarında, krizle birlikte işten çıkartmalar %70'lere ulaşmıştır. Bunun gibi arızî durumlarda, İşsizlik Sigortası Fonu'nun daha aktif kullanılabilmesi için hükümetlere yetki verilmelidir.

İşsizlik Sigortası Kanunu -kısa çalışma ödeneği uygulaması dışında- iç veya dış ekonomik kriz durumlarını dikkate almayan bir yapıya sahiptir. Halbuki, özellikle kriz dönemleri normal dönemlere göre farklılık arz ettiğinden, yeni politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. O halde, Kanun'un kriz dönemlerine yönelik özel tedbirleri içerecek şekilde revize edilmesi yerinde olacaktır.

9.3.4. Mukayeseli Üstünlüğe Sahip Sektörler Geliştirilmelidir.

Son dönemdeki hızlı ekonomik büyümeye rağmen işsizlik azaltılamamıştır. Bunun nedeni, büyümenin işgücü miktarındaki artış kadar, kapasite kullanımındaki ve verimlilikteki artıştan kaynaklanmış olmasıdır. Bu nedenle işsizliğin önlenmesi ve istihdamın artırılması için mutlaka yeni ilave yatırımlara ve dolayısıyla yeni girişimlere ihtiyaç vardır.

Zira girişimcilik ve inovasyon, sürdürülebilir büyüme vasıtasıyla istikrarlı ve verimli işlerin yaratılmasında en etkili unsurlardan biridir. Ancak girişimcilik, ülkemizin uluslararası mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu ve istihdam kapasitesinin yüksek olduğu sektörlerde yoğunlaşmalıdır ve öncelikle bu alanlardaki teşebbüsler desteklenmelidir.

Aksi takdirde, tüm girişimlerin aynı ölçüde desteklenmesi kaynakların etkin kullanılamamasına yol açacaktır. Örneğin Türkiye, uluslararası hizmet ticaretinde nitelikli insan sermayesi, bilgi birikim ve tecrübesi ve teknolojik imkânlar bakımından bazı alanlarda önemli potansiyele sahiptir. Bu alanlar inşaat, bilgi işlem ve ofis arkası hizmetler, turizm ve ulaştırma hizmetleridir.

Bu alanlarda ülkemiz, diğer ülkelere hizmet ihracatı gerçekleştirmekte olup, dış ticaret dengesi ülkemiz lehinedir. Üstelik, hizmetler sektörünün istihdam yaratma kapasitesi, tarım ve sanayi sektörüne göre oldukça yüksektir. Öyle ki, inşaat sektöründe %1’lik bir büyüme %2.79’luk istihdam artışı sağlarken; sanayi sektöründe bu rasyo %0.42 düzeyindedir. Aynı rasyonun tarım sektöründeki karşılığı, özellikle son dönemde %0.93 düzeyinde istihdam kaybıdır.

9.3.5. Tarımdan, Tarım Dışı Sektörlere Geçiş Kontrollü Olarak Sağlanmalıdır.

Ülkemizde özellikle son birkaç yıldır tarımdan tarım dışı sektöre çok hızlı bir geçiş meydana gelmektedir. 1999 yılında tarımda 8.856.000 kişi istihdam edilirken; bu rakam 2005 yılında 6.493.000’e ve 2008 yılının sonunda 5.110.000’e düşmüştür. Bu durum, ülkemizde işsizliğin kısa sürede aşağıya çekilmesinin güç olacağını göstermektedir.

Bu bağlamda, tarımdan kopan işgücüne yönelik olarak vasıf kazandırıcı, sanayi ve hizmetler sektörüne uyumunu kolaylaştırıcı mesleki eğitim programları hızla uygulamaya konulmalıdır. Ayrıca, sektörün çözülmesinin kontrollü olarak gerçekleşmesine ve gelişmiş tarım ekonomisine sahip ülkelerdeki boyutlarına gerilemesine hizmet edecek tedbirler alınmalıdır. Bundan tarım sektörünün bütünüyle tasfiyesi anlaşılmamalıdır.

9.3.6. İşgücünün Niteliği Yükseltilmelidir.

Günümüz dünyasında küreselleşme ve artan rekabet, vasıflı işgücüne olan ihtiyacı artırmaktadır. 2009 yılı verilerine göre, ülkemizde işe yerleştirilenlerin yaklaşık %56.3’lük bölümünü, ortaokul ve altı eğitim düzeyine sahip düşük vasıflı işçiler oluşturmaktadır. Diğer taraftan, işe yerleştirilenlerden lise üstü eğitim almış olanların oranı %10.2’dir. Ayrıca, işverenlerin bir kısmının işçi talebi, vasıf yetersizliği ve uyumsuzluğu nedeniyle karşılanamamaktadır.

Türkiye İş Kurumu’nun verilerine göre, 2009 yılında Kuruma başvuran 138 bin 327 kişinin %32.6’sı herhangi bir niteliği olmayan vasıfsız işgücüdür. Ayrıca, işverenlerin açık iş pozisyonları için yaptığı 12 bin 447 talepten %52’si nitelsiz, %48’i nitelikli eleman talebidir. Yapılan 6 bin 332 işe yerleştirmenin %56.6’sı nitelsiz eleman, %43.4’ü nitelikli elemandır.

Bu veriler, ülkemizde bir “temel eğitim” sorununun var olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, öncelikle işgücünün ve genel olarak toplumun eğitim ve vasıf seviyesinin yükseltilmesine ilişkin politikalar uygulamaya konulmalıdır.

Diğer taraftan, sanayinin ihtiyaç duyduğu nitelikli işgücünün yetiştirilmesi amacıyla hayata geçirilmiş olan mesleki ve teknik eğitim, ülkemizde yeterince gelişmemiş ve hatta son yıllardaki bazı uygulamalar nedeniyle tercih edilmez hale gelmiştir.

Oysa, Batılı gelişmiş ülkelerde eğitilmiş işgücü, bu ülkelerin kalkınmasında anahtar rol oynamıştır. Nitekim, bu ülkelerin çoğunda ortaöğretim öğrencilerinin (Çek Cumhuriyeti, Avusturya, Almanya, Macaristan, İtalya ve Hollanda’da öğrencilerin %70’in üzerindeki bölümü) %60’ından fazlası mesleki ve teknik eğitim okullarına devam ederken, ülkemizde tam tersi bir durum söz konusu olup, bu kurumlar bünyesindeki öğrencilerin oranı %30’lar seviyesine inmiştir.

Nitekim, ülkemizde ortaöğretim öğrencilerinin önemli bir bölümü genel ortaöğretim kurumlarını, mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarına göre daha çok tercih etmektedir. Bu durum, ülkemizde mesleki ve teknik ortaöğretimin ihmal edilmekte olduğunu ve önümüzdeki dönemde de emek piyasasında nitelikli işgücü sorununun devam edebileceğini göstermektedir.

Diğer taraftan küreselleşme, artan uluslararası rekabet ve teknolojik değişiklikler işgücü piyasasında eğitilmiş, kalifiye işgücüne ihtiyacı arttırmış ve işgücünün hayat boyu eğitim almasını zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca hızlı teknolojik değişiklikler, bazı mesleklerin önemini kaybetmesine veya bütünüyle ortadan kalkmasına ve bu alanda çalışanlara yeni vasıf kazandırılması gereğine yol açmaktadır.

9.3.7. Yabancı Kaçak İşçi Çalıştırılmasının Önlenmesi Gerekmektedir.

Yabancı kaçak işçi cenneti haline gelen ülkemizde kaçak işçiler, özellikle başta istihdam olmak üzere ücret, sosyal güvenlik, sendikacılık ve endüstri ilişkileri alanlarında sorun doğuran bir konudur. Ülkemizde 1 milyon üzerinde kaçak işçi çalıştığı ve bu sayının faal nüfusumuzun % 4.3’üne ulaştığı tahmin edilmektedir. Üstelik, yabancı kaçak işçilerin büyük bir çoğunluğu ekonomide kayıtdışı olarak istihdam edilmektedir.

Bu durum, kayıtdışı ekonomi ile mücadeleyi daha da güçleştirmektedir. Bu işçilerin büyük bölümü eğlence sektöründe, otel ve gece kulüplerinde, ev hizmetlerinde ve kısmen de inşaatlarda çalışmakta ya da işportacılık yapmaktadır. Yabancı kaçak işçi istihdamının önlenmesi, işsizliğin azaltılmasında olumlu katkı sağlayabilecek alanlardan biridir. Sonuç itibarıyla, işçilerimiz açısından ev hizmetleri, çocuk ve yaşlı bakım hizmetleri ile inşaat sektöründe belli miktarda iş alanı açılmış olacaktır.

9.4. SOSYAL GÜVENLİK REFORMUNUN AKSAYAN YÖNLERİ

1. Sosyal güvenlik reformu ile kamudaki tasarruf düzeyini arttıracak ve özel sektörün dış borçlanma ihtiyacını ortadan kaldıracak finansman yapısı sağlanmalıdır. Bunun için kayıtdışı istihdam açısından, prim oranları düşürülerek kayda alınabilecek bir altyapıya sahip olunmalı ve kaçak sigortalılık (işçilik, esnafılık) önlenmelidir. Kayıtdışı istihdamı önlemek için, bu vergi ve prim oranlarının söz konusu direnç düzeyinin altına çekilmesi gerekmektedir.
2. Sosyal güvenlik, temel insan haklarındandır. Her bireyi ve her günü kapsayan Genel Sağlık Sigortası, aktüeryal denge yeterince gözetilmeden uygulanırsa, bütçe üzerinde ilâve yüklere yol açabilecektir. Yeşil karttan yararlanan sayısı, hakkı olmadığı halde yeşil kartlı olanları tamamen tasfiye ederek düşürülmelidir. Uygulamada etkin bir takip sistemi kurularak, sigortalının gelir değişiklikleri de dikkatle izlenmelidir.
3. İşsizlik sigortası primi olarak %2'lik işveren payının %1'e indirilmesi oldukça yararlı sonuçlar doğuracaktır. On ve daha fazla işçi çalıştıran işverenlerin devletin sağlayacağı katkıdan daha fazla yararlandırılmaları uygun olacaktır. Düzenleme, devletin prim katkısının müterakki oranlı olması; az işçi çalıştıranlara az, çok işçi çalıştıranlara çok katkı yapılmasını içermelidir.
4. Kayıtdışı istihdamı önlemek için, iş ve sosyal güvenlik denetim mekanizmalarının rasyonel bir etkinliğe kavuşturulması da gerekmektedir. Tam bu noktada, tek çatı uygulamasının (SGK örgütlenmesi) tabii bir sonucu olarak, sosyal güvenlik müfettişlerinin de tek çatıda altında birleştirilmesi ve yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu, İş ve Sosyal Güvenlik Teftiş Kurulu haline getirilmelidir. Ayrıca, "SGK Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı"nda görevli müfettişler de bu kapsama alınarak, çalışma ve sosyal güvenlik mevzuatı kapsamında büyük bir denetim örgütü kazanılmalıdır.

5. Sigortalı işlemlerinde “e-bildirge” örneğinde olduğu gibi bürokratik işlemleri azaltmaya yönelik girişimler artarak devam etmelidir. Bu kolaylıklar, farklı birimlere verilmesi gereken formların “ortak bir format”a dönüştürülmesi şeklinde olabileceği gibi, kurulacak bilgi ağına bağlı olarak kamu kurumları arasında sağlanacak “koordinasyon” vasıtasıyla da gerçekleştirilebilecektir.
6. Sosyal güvenlik sisteminin anlaşılabilmesi için, fertlerde sosyal güvenlik bilinci oluşturulmalıdır.
7. İş kazaları ve meslek hastalıklarından dolayı sigortalının yaralanması veya ölümü hallerinde, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)’nın yaptığı harcamalar ile ilgili olarak, “rücu” hakkı ile sigortalının veya sigortalının ölümü halinde hak sahibi vârislerin tazminat haklarının, işvereni iktisadî faaliyetinde aşırı zorladığı bilindiği halde, sosyal güvenlik sistemi içerisinde halen bir destekleme imkânı bulunmamaktadır.

İş kazaları ve meslek hastalıklarından doğan maddi/manevi tazminat yükümlülükleri ile SGK’nın rücu tazminatı talebi gibi hallerde, Sosyal Sigortalar Kanunu’na ve Borçlar Kanunu Reform Taslağı’na yapılacak ek düzenlemeler vasıtasıyla söz konusu çelişkiler giderilerek, genel sigortacılığa ek maddî destek imkânları oluşturulmalıdır.

9.5. ÖZGÜRLÜKÇÜ KALKINMA YOLUNDA YENİ BİR ANAYASA

Ekonomik alandaki sorunlarımızın temelinde yer alan unsurlardan biri, toplumun gelişmesinin önünü tıkayan yasakçı düzenlemeler ve büyük ölçüde yürürlükteki anayasaya dayanan bürokratik yönetim anlayışıdır. Anayasa, farklı siyasi düşünce, kanaat, inanç, sosyal sınıf ve statüden insanların barış içinde bir arada yaşamasının ortak kurallarını gösteren toplumsal sözleşmedir.

Türk anayasa geleneğinde, 1982 Anayasası ile daha da kökleşen bir biçimde, genel olarak halka karşı güvensizlik ve toplumu yukarıdan aşağıya doğru kontrol etme anlayışının hakim olduğu görülmektedir.

Bir askeri darbe sonrasının olağanüstü şartlarında hazırlanan 1982 Anayasası, olağan siyasi sürece geçildiği ilk günlerden itibaren tartışılmıştır. Nitekim daha 1990’lı yıllardan itibaren çeşitli değişiklikler gündeme gelmiş; ANAP iktidarı döneminde dört madde, DYP-SHP koalisyonunda on altı madde,

ANASOL-D ve ANASOL-M üçlü koalisyon hükümetleri döneminde otuz sekiz madde, AK Parti hükümeti döneminde ise yirmi beş madde olmak üzere, toplam seksen üç madde değişmiştir. Yüz yetmiş yedi maddeden oluşan 1982 Anayasasının değişmeyen doksan dört maddesi kalmış ve bir hukuk metni olarak bütünlüğü bozulmuştur.

Gelinen aşama itibariyle Türkiye, mevcut Anayasanın taşıyamayacağı ölçüde demokratikleşmiş ve bu yönde ciddi adımlar atmıştır. Türkiye'nin iç gelişmeleri, toplumun tüm kesimlerini kucaklayan yeni bir sivil Anayasanın hazırlanmasını zorunlu hale getirmiştir. Her ne kadar, ana muhalefet partisi gerekli desteği vermekten imtina etmiş ve ediyor olsa da, son yıllarda Türkiye'nin Anayasa sorunları üzerinde oldukça yoğun müzakereler yaşanmaktadır.

Nitekim Barolar Birliği, TOBB, MÜSİAD ve TÜSİAD başta olmak üzere pek çok sivil toplum kuruluşu ve siyasi parti, çeşitli Anayasa tasarıları hazırlamışlardır. 1982 Anayasası'na göre daha çoğulcu, katılımcı, toplumsal dengeleri gözeten, temel hak ve özgürlüklerin güvencesini tam olarak sağlayan, yasaksız ve hukukun üstünlüğüne dayanan, sivil ve yeni bir Anayasa hazırlanması konusunda toplumun büyük bir çoğunluğu nezdinde bir mutabakat oluşmuştur.

Türkiye'de 2002 yılından itibaren yakalanan güçlü istikrar ortamıyla birlikte, ekonomide ve yönetim alanında yapılan reformlar eliyle, devlet ile toplum arasında daha etkin bir yönetimi hayata geçirmenin önü açılmıştır. Şeffaf, âdil ve rekabetçi bir düzen oluşturmak için gerekli olan bu düzenlemeler, halkımızın en doğal hakkıdır.

Türkiye'nin insan hakları, yargı, güvenlik, hukuk devleti ve yüksek öğrenim konularında toplumsal krize sebep olan sorunlarını aşabilmek için köklü bir Anayasa reformuna ihtiyaç duyulmaktadır. 60. Hükümetten beklenti söz konusu reforma ciddiyetle eğilmesidir.

Yürürlükteki 1982 Anayasası, olağanüstü bir dönemde yapıldığı için toplumsal barışın sağlanmasında ve sorunların çözümünde yetersiz kalmaktadır. Kişilere karşı devleti koruyan bir anlayışın ürünü olan 1982 Anayasasının değişmesi ve insan haklarına dayalı, sivil, demokratik ve yeni bir Anayasanın hazırlanması gerekmektedir.

Toplumumuzdaki tüm kesimlerin katılımı ve TBMM'de temsil edilen siyasi partilerin uzlaşmasıyla hazırlanacak, Türkiye'nin ilk sivil Anayasasında, MÜSİAD olarak dikkate alınmasını uygun bulduğumuz öneri ve görüşlerimizi aşağıdaki temel başlıklar altında kamuoyuyla paylaşmayı uygun buluyoruz:

9.5.1. Anayasayı Sivil Güçler Hazırlamalıdır.

Yeni Anayasanın toplumsal uzlaşmayı sağlaması ve yeni krizlere kaynaklık etmemesi için, sivil toplumun tüm kesimlerinin ve parlamentoda temsil edilen siyasi grupların katılımı ile hazırlanması gerekir. Mecliste kabul edilen Anayasanın ayrıca halkoyuna sunulması demokratik meşruiyetini güçlendirecektir.

9.5.2. Anayasa Hazırlığını TBMM Başkanlığı Yürütmelidir.

Anayasanın hazırlanması TBMM'nin görevi olmalı ve çalışmaları Meclis Başkanı organize etmelidir. Anayasayı hazırlayacak kurul, parlamentoda temsilci bulunduran partilerin milletvekili sayılarına göre verecekleri üyelerden oluşmalıdır. Yeni Anayasa metnini, parlamento üyelerinden oluşacak Anayasa Hazırlama Komisyonu hazırlamalı, komisyon gerekli gördüğü konularda uzmanlardan yardım almalıdır.

9.5.3. Anayasa Metni Yasa Tekniğine Uygun Yazılmalıdır.

Maddeler keyfi yorumlara imkân vermeyen, anlaşılabilir ve kesin ifadelerle kaleme alınmalı ve böylece vuku bulabilecek anlama, yorum ve algılama karmaşasına son verilmelidir. Özlü ve kısa bir metin ortaya konulmalıdır. Siyasî rejimin temelini oluşturan makamların seçilmeleri, nitelikleri, görevleri, yetkileri ve sorumlulukları tartışmaya fırsat vermeyecek biçimde, açık ve ayrıntılı yazılmalıdır.

9.5.4. Siyasî Rejimin Nitelikleri Konusunda Karmaşaya Yer Verilmemelidir.

Türkiye, mevcut birikimiyle toplumsal dengeleri gözetken, hukukun üstünlüğünü, çoğulculuğu, katılımcılığı esas alan, ideolojik kaygısı olmayan ve devlet karşısında ferdi öne çıkaran bir Anayasa yapmalıdır.

Hukuk devletinde kamu adına yetki kullanan tüm makamların görev ve yetkilerinin neler olduğu ve bu yetkilerin nasıl kullanılacağı kanunla belirlenir. Devlet adına görev yapan tüm kurum ve kuruluşların, her türlü eylem ve işlemleri, yürürlükteki hukuk sistemine uygun olmak zorundadır.

Yeni Anayasada, devletin üst düzey siyasi ve idari organlarının görev ve yetkileri tartışmaya fırsat vermeyecek şekilde açıkça belirtilmelidir. Bağlı bulunduğu hukuka uymayan yöneticilere karşı, kişilerin yargı yoluna başvuru hakkı olmalıdır. Hukukun üstünlüğünün uygulamadaki güvencesi bağımsız mahkemelerdir.

9.5.5. Anayasa Çoğulcu Bir Siyasî Rejim Öngörmelidir.

Yeni Anayasa, terör ve şiddete karşı olan tüm siyasî düşünce ve eğilimlerin açıklanmasına, dernek, kulüp, vakıf ve sendika adı altında örgütlenmesine, partiler kurarak ülke yönetimi için serbestçe yarışmasına izin vermelidir.

9.5.6. Anayasada Devletin Resmi İdeolojisi Olmamalıdır.

Yeni Anayasa devlet için resmi bir ideoloji tarif etmemeli, tüm düşüncelerin eşit şartlarda yarışarak siyaset yapmasına izin vermelidir. Dünya üzerindeki ideolojik blokların yıkılmasıyla toplumumuzdaki ideolojik kutuplaşmalar da zayıflamaya yüz tutmuştur.

9.5.7. Anayasa Katılımcı Bir Siyasî Rejim Öngörmelidir.

Siyasi katılımcılık, sadece merkezi iktidarın değil, her aşamadaki yönetim biriminde karar organlarının seçimle oluşmasını gerektirir. Devletin yönetim kademelerinde özerk kurul halinde çalışan organların seçimle oluşması yoluna gidilmelidir. Uygulamada sürekli daralan siyaset alanı genişletilmeli, sendikalar, dernekler, öğrenciler ve öğretim üyeleri siyaset yapabilmelidir. Memurlara- en azından- belediye meclislerine ve il genel meclislerine seçilme hakkı verilmelidir. Yerel yönetimler ve üniversiteler kendi yönetim organlarını kendileri seçebilmelidir.

Yeni Anayasada Yüksek Öğretim Kurulu'nun yapısı demokratikleşmeli ve görevi, üniversiteler arasında koordinasyonu sağlamakla sınırlanmalıdır. Demokrasinin vazgeçilmez kurumlarından olan siyasi partilerin iç yapılarının demokratikleşmesi ve karar alma süreçlerine tabanın katılımının sağlanabilmesi için sürekli şikayet edilen üst yönetim hakimiyetini engelleyecek bir düzenleme getirilmelidir.

9.5.8. Temel Hak ve Hürriyetler Genişletilmelidir.

Anayasacılık hareketlerinin özünde, kişi hak ve özgürlüklerinin siyasî iktidara karşı korunması yatar. Hürriyetler içinde en fazla korunması gereken ise düşünce, inanç ve teşebbüs hürriyetidir. Temel hakların kullanılmasına belli sınırların getirilmesi, kamu otoritesinin etkin kılınması ve toplum düzeninin sağlanabilmesi için zorunludur. Bu sınırlama ise ancak yasayla yapılabilir.

9.5.9. Anayasa Kişiyi Devlete Karşı Korumalıdır.

İnsanlar için doğru olan her şeyi kendisinin düşünebileceğini sanan, kişinin özel hayatını ve mahrem dünyasını denetleyerek toplumsal bütünleşmeyi sağlayan devlet anlayışı değişmelidir. Bu kapsamda, genel ahlâka aykırı olmamak kaydıyla, kamuda kıyafet yasağını sona erdirecek bir düzenlemenin

yapılması zorunludur. Hazırlanacak yeni Anayasada, kişi devlet otoritesine karşı korunmalı, temel haklardan yararlanma bakımından, insanlar arasında din, dil, soy, düşünce ve siyasî kanaat farkı gözetilmemelidir.

9.5.10. Düşünce Suçu Ayıbı Kalkmalıdır.

Düşüncelerin yasaklanması yerine, başkalarına zarar veren davranışların yasaklanması daha mantıklıdır. Şiddeti ve suç işlemeyi teşvik etmediği sürece, her türlü aykırı düşünce serbestçe açıklanabilmelidir. Hazırlanacak yeni Anayasada, düşüncenin söz, yazı, resim, film ve diğer teknik araçlar kullanılarak açıklanmasına herhangi bir sınırlama getirilmemelidir.

Düşünceyi açıklama ve yayma usulleriyle ilgili sınırlamalar, gerekiyorsa Ceza Kanunu'nda düzenlenmelidir. Bu da ceza hukukunda suç sayılan, iftira, hakaret, özel hayatın gizliliğinin korunması gibi başkalarının hak ve hürriyetlerine müdahale niteliğindeki tutum ve davranışlarla sınırlı kalmalıdır.

9.5.11. İnanç Hürriyeti Tam Olarak Güvenceye Alınmalıdır.

Din ve ibadet hürriyeti, inançları serbestçe öğrenme, öğretme, başkalarına anlatma, özel hayatını bu din ve inanca göre düzenleme hakkı verir. Devletin lâik olması gerekçesiyle, insanların inanma ve inandığı gibi yaşama hürriyetine sınırlama getirilemez.

Lâiklik ile din ve vicdan hürriyetinin sınırlanması arasında bir bağ kurulamaz. İnanmak ve özel hayatını inandığı gibi yaşamak, insanın hakkı olduğu gibi bunu sağlamak da devletin görevidir. Din adına öne sürülen her türlü talebe “irtica” damgası vurulması alışkanlığı terk edilmeli, “gerici” yaftalamasıyla dindarlara baskı yapılmasına cevaz veren Anayasa hükümleri kaldırılmalıdır.

1982 Anayasasının 24. maddesine göre, din ve ahlâk eğitimi ve öğretimi devletin gözetim ve denetiminde yapılır. Ülkemizin kültürel zenginliğinin gereği olarak “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi” dersinin okullarda zorunlu olarak öğretilmesi devam etmelidir. Zorunlu olan bu dersin dışındaki din eğitimi ve öğretimi, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlı olmalıdır. Bu noktada yeni Anayasa, farklı dinlere mensup vatandaşlarımızın da dini eğitim ve öğretim hürriyetlerini tam anlamıyla garanti altına almalıdır.

9.5.12. Diyanet İşleri Özerk Bir Kurum Haline Getirilmelidir.

Vakıflar İdaresi, tüm maddi varlığı ile beraber genel idareden ayrılarak Diyanet İşlerine bağlanabilir. Vakıfların gelirleri ile giderlerini karşılayan Diyanet İşleri, başkanını ve diğer organlarını yasaların belirlediği esaslara göre kendi bünyesinden seçebilir.

Böylece Diyanet İşleri Başkanlığı, genel idarenin vesayeti altında çalışan, fakat bütçesini kendi öz kaynaklarından sağlayan, organlarını kendi seçen özerk bir kuruma dönüşebilir. Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye'nin her yerinde isteğe bağlı olarak din öğretimi hizmeti vermeli, vatandaşların dinini öğrenme talebi yaş sınırlaması olmaksızın kabul edilmelidir.

9.5.13. Parlamentonun İtibarı Korunmalıdır.

Parlamentonun tarihi rolünü sürdürebilmesi için, her şeyden önce, önerilen düşünceler ve ülke sorunları hiçbir sınırlamanın olmadığı bir ortamda özgürce tartışılabilir. Bu nedenle, parlamenterlerin kürsü dokunulmazlığına müdahale edilmemelidir. Yüksek mahkemelerin, kanunları veya kanun hükmünde kararnameleri iptal eden kararlarının, yeni uygulamalara yol açacak hükümler ihdas edecek biçimde değerlendirilmesi engellenmelidir.

9.5.14. Dokunulmazlıkların Kapsamı Daraltılmalıdır.

Yeni Anayasada milletvekillerinin dokunulmazlığı meclis çalışmalarıyla sınırlanmalı, işledikleri adi suçlardan dolayı normal vatandaş gibi yargılanabilen milletvekillerinin, meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden ve öne sürdükleri düşüncelerden dolayı hiçbir sorumlulukları olmamalıdır. Yeni Anayasada siyasi ve idari sistemdeki dokunulmazlık sorunu, siyasetçi ve bürokratlar için birlikte ele alınmalı ve yüksek bürokratların daha kolay yargılanmasının yolu açılmalıdır.

9.5.15. Hükümet Sistemi Tercihi Netleşmelidir.

Yeni Anayasada, hükümet sistemi tercihi netleşmeli ve parlamenter sistem korunmalıdır. Yasama işlemlerinin pratikleşmesi bakımından yine tek meclisli bir parlamento benimsenmeli, parlamentodaki çoğunluğa dayanacak olan hükümet, yürütme yetkisinin sahibi ve sorumlusu olmalıdır.

9.5.16. Sivil Otoritenin Üstünlüğü Sağlanmalıdır.

Yeni Anayasada, Milli Güvenlik Kurulu kaldırılmalıdır. Bunun yerine, ülke savunmasında koordinasyonu sağlamak üzere hükümetin sorumluluğunda bir "Milli Savunma Kurulu" oluşturulabilir.

Sivil otoritenin emrinde bir istişare organı olan bu kurula, Genel Kurmay Başkanı, Emniyet Genel Müdürü ve gerekli görüldüğünde kuvvet komutanları davet edilerek görüşleri alınmalıdır. Yeni Anayasada sıkıyönetime hiç yer verilmemeli, bunun yerine “olağanüstü hâl” uygulamasının teknik esasları ihtiyacı karşılayacak biçimde düzeltilmelidir.

9.5.17. Yerinden Yönetime Ağırlık Verilmelidir.

Yeni Anayasada, yerel yönetimler güçlendirilmeli, merkezi idare tarafından yürütülen mahalli hizmetlerden önemli bir kısmının yerinden karşılanması sağlanmalıdır.

9.5.18. Yargı Tam Bağımsız ve Tarafsız Olmalıdır.

Yargı hizmetleri, devletin başta gelen görevlerindendir. Kamu hizmetlerinden hiçbiri yeterli olmasa bile, adalet mekanizmasının iyi işlemesi gerekir. Yeni Anayasada, Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçiminde, parlamentonun da yetkisi olmalı ve Cumhurbaşkanı tek seçici olmaktan çıkarılmalıdır.

AB müzakereleri çerçevesinde hazırlanan yargı reformu stratejisi, Yeni Anayasa'nın bu konuda temel belgelerinden biri olacaktır. AB düzeyinde, en etkili modellerden biri olarak kabul gören İtalyan modeli, tarafsızlık ve bağımsızlığı garanti altına almak için dikkate değerdir.

9.6. KAMU YÖNETİMİ REFORMU

Köklü, yeni ve katılımcı bir sivil Anayasa ile kapsamlı bir Kamu Yönetimi Reformu, daha fazla vakit geçirilmeden gerçekleştirilmelidir. Kamu otoritesinin bir orkestra şefi gibi hareket ederek, toplumdaki tüm sesleri tek bir ortak hedefe senkronize etmesi ve toplumsal kesimler arasında âdil bölüşümü ve dengeli gelişimi sağlaması ve çağımızın yeni devlet anlayışının kamu yönetimine hâkim olması gerekmektedir.

Kamu yönetimindeki reformlar ancak zihinsel dönüşümle başarılı olacağından, önce tüm düzeylerdeki ve her tür kurumdaki kamu personelinin eğitimle bilinçlendirilmesi ve buna inandırılması gerekmektedir. Yeni yasaları uygulayacak olan zihinleri bu değişime hazır hale getirmek, gerçek değişimin kapısını aralayacaktır. Parlamento, güçlü bir şekilde yapılandırılmalıdır. Yönetişim uygulamalarında parlamentonun etkili bir fonksiyon görebilmesi için bu organı güçlendirici önlemler almak gerekir. Bunlar arasında en önemlilerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Milletvekillerinin adi suçlarla ilgili dokunulmazlıklarının kaldırılması, böylece toplumda Meclise karşı genel bir güvenin oluşması.
2. Meclisin denetim etkisinin güçlendirilmesi ve bu konudaki yetkilerinin artırılması. Meclis denetim komisyonlarına davet edilen kişilerin değişik nedenlerle mazeretler üreterek katılmama davranışlarının önlenmesi. Kurum ve kuruluşların Meclis soruşturmasının dışına çıkarılmaması.
3. Cumhurbaşkanlığının temsili bir organ, parlamentonun ise millete hesap veren tam yetkili bir kurum haline getirilmesi. Parlamentonun hareket ve etki alanının genişletilmesi.
4. Toplumun vicdanını yaralayan milletvekillerinin parti değiştirme uygulamalarının önüne geçilmesi.
5. Merkezi Yönetim ile Yerel Yönetim düzeyindeki yönetim uygulamalarıyla ilgili olarak şu adımlar atılmalıdır:
 - Ülke sorunlarındaki iyileşmelerin izlenmeli ve kamuoyuna bu konuda sürekli olarak rapor verilmelidir.
 - Gereksiz idari işlem ve prosedürler kaldırılmalı, basitleştirilmeli veya kolaylaştırılmalıdır. Dolayısıyla bürokrasi azaltılmalıdır.
 - Sivil toplum kuruluşlarına destek verilerek güçlenmeleri sağlanmalıdır.
 - Devlet kuruluşlarına ait işlemler sivil toplumun denetimine açılmalıdır.
 - Kamu kuruluşlarındaki ihale işlemleri şeffaflaştırılmalı, ihale komisyonlarına gözlemci olarak sivil toplum kuruluşlarından ve diğer özel sektör kuruluşlarından temsilci alınmalıdır. Mevzuatta yönetici takdiri ve tasarrufunun kısıtlanmasına dönük olarak, gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. İhale duyurularının ulaşılabilirliği sağlanmalı ve böylece ihalelere katılan firma sayısı ve firma çeşidi artırılmalıdır. Yolsuzluk ve ihaleye fesat karıştırma iddialarının “yolsuzlukla mücadele programları” başlatılarak azaltulması ve bütünüyle ortadan kaldırılması sağlanmalıdır.
6. Kaynakların etkin kullanımı için şu çalışmalar yapılması gerekir:
 - Öncelikli olmayan konulardan bütçeler ya bütünüyle çekilmeli ya da mümkün olduğu kadar azaltılmalıdır.
 - Toplumun öncelikli, acil, kritik ve temel konuları üzerinde devlet, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör kuruluşları büyük ölçüde mutabakat içinde olmalıdır.
 - Gelir ve giderler kaleminde şeffaf olunmalıdır.

- İnsan kaynakları açısından etkinlik ve verimliliği artıracak yasal düzenlemeler yapılmalıdır. İnsan kaynakları doğru yerde ve doğru büyüklükte kullanılmalıdır. Norm kadrolar, siyasi veya başka mülâhazalarla doldurulmamalıdır. İnsan kaynaklarına yönelik yetkinlik ve yeterlilik hizmet içi eğitimlerle artırılmalıdır.
- İdari kurumlara yıllık performans programlarını ve yılsonu faaliyet raporlarını internet ortamında yayınlama zorunluluğu getirilmelidir. Objektif ve âdil bir tedarik sisteminin kurulması gereklidir.

**TOSYALI®
HOLDİNG**

Yüksek Kalite Standartları
AR-GE Departmanı
Profesyonel Kadrosu
Üstün Teknolojisi
Sürekli Yatırımları ve

56 yılın kazandırdığı tecrübeyle
yaşamınızın her
karesinde bir Tosyalı ürünü
size hizmet eder.

TOSÇELİK®
PROFİL VE SAC ENDÜSTRİSİ A.Ş.

TOSYALI®
DEMİR ÇELİK SAN. A.Ş.

TOSÇELİK®
GRANÜL SANAYİ A.Ş.

TOSYALI®
DIŞ TİCARET A.Ş.

TOSYALI®
METAL TİC. A.Ş.

MÜSİAD

MÜSTAKİL SANAYİCİ ve İŞADAMLARI DERNEĞİ

Sütlüce Mah. İmrahor Cad. No:28 Beyoğlu / İstanbul
Tel: 0 (212) 222 04 06 **Faks:** 0 (212) 210 50 82
web: www.musiad.org.tr **e-mail:** musiad@musiad.org.tr

ISBN 978-975-7215-85-1

